عرفان اسلامی

شرح منازل السائرین

جلد دوازدهم

استاد حسین انصاریان

بسم الله الرحمن الرحیم

عرفان اسلامی

نویسنده:

حسین انصاریان

ناشر چاپی:

دار العرفان

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
عرفان اسلامی جلد ۱۲ ----- ۱۵
مشخصات کتاب ----- ۱۵
اشاره ----- ۱۶
باب ۷۵ در توکل ----- ۲۲
اشاره ----- ۲۲
حقیقت توکّل ----- ۲۵
توکّل در قرآن ----- ۲۷
توکل در روایات ----- ۳۰
مرز توکل ----- ۳۶
باب ۷۶ در اخلاص ----- ۳۸
اشاره ----- ۳۸
حقیقت اخلاص ----- ۴۰
هلاکت انسان ----- ۴۳
مرز اخلاص ----- ۴۵
اشاره ----- ۴۵
راه رسیدن به اخلاص ----- ۴۶
اخلاص در قرآن ----- ۴۷
اشاره ----- ۴۷
مقام مخلصان در قرآن ----- ۵۰
حکایتی در اخلاص ----- ۵۲
اخلاص در روایات ----- ۵۳
اخلاص در نزد عرفا ----- ۵۵
باب ۷۷ در شناخت جهل ----- ۵۸

اشاره ---- ۵۸
شناختن جهل ---- ۶۱
غفلت از عیوب ---- ۶۲
کلید جهل و علم ---- ۶۴
مرز جهالت ---- ۶۵
باب ۷۸ در بزرگداشت برادر مؤمن ---- ۶۶
اشاره ---- ۶۶
مصافحه با برادران دینی ---- ۶۹
باب ۷۹ در توبه ---- ۷۲
اشاره ---- ۷۲
حقیقت توبه ---- ۷۵
آثار الهی توبه ---- ۷۶
وجوب توبه ---- ۷۷
توبه در قرآن ---- ۷۹
اشاره ---- ۷۹
شأن نزول ---- ۸۰
توبه در روایات ---- ۸۲
اشاره ---- ۸۲
توبهٔ یهودی ---- ۸۶
توبهٔ واقعی ---- ۸۸
شرایط توبه ---- ۸۹
انواع توبه ---- ۹۱
توبهٔ عوام ---- ۹۳
باب ۸۰ در جهاد و ریاضت نفس ---- ۹۴
اشاره ---- ۹۴
جهاد با نفس ---- ۹۸

راه بهشت ----- ۱۰۱
بی توجهی به دنیا ----- ۱۰۲
منشأ تمام لغزش ها ----- ۱۰۳
عبادات ظاهری و باطنی ----- ۱۰۴
اشاره ----- ۱۰۴
عبادات ظاهری ----- ۱۰۵
عبادات باطنی ----- ۱۰۶
نسخهٔ شفابخش ----- ۱۰۸
گفتاری از صدر المتألهین در تزکیهٔ نفس ----- ۱۱۰
مسائل ملکوتی در محور نفس ----- ۱۱۱
راه رشد و کمال نفس ----- ۱۱۴
عقل و نفس ----- ۱۱۸
ملامت نفس ----- ۱۲۰
باب ۸۱ در فساد ----- ۱۲۲
اشاره ----- ۱۲۲
فساد ظاهر و باطن ----- ۱۲۶
منشأ فساد ----- ۱۲۸
غفلت از خدا ----- ۱۳۰
خطر فساد باطن ----- ۱۳۱
نظر ملّا صدرا در صلاح و فساد انسان ----- ۱۳۳
راه های نجات از فساد ----- ۱۳۶
باب ۸۲ در تقوی ----- ۱۳۸
اشاره ----- ۱۳۸
تقوا یا عالی ترین حقیقت ----- ۱۴۲
تقوا در انبیا و امامان معصوم علیهم السلام ----- ۱۴۵
نصیحت گنهکار ----- ۱۴۸

منافع تقوا ---- ۱۴۹
تقوا از دیدگاه عارفان ---- ۱۵۳
غرض از شریعت و طریقت و حقیقت ---- ۱۵۷
اشاره ---- ۱۵۷
عمل اهل شریعت ---- ۱۵۷
عمل اهل طریقت ---- ۱۵۸
عمل اهل حقیقت ---- ۱۵۹
تقوا در قرآن مجید ---- ۱۶۱
تقوا در روایات ---- ۱۶۶
مَثَل تقوی ---- ۱۷۱
تقوا در عبادات ---- ۱۷۳
باب ۸۳ در مسئلهٔ مرگ ---- ۱۷۶
اشاره ---- ۱۷۶
حقیقت مرگ ---- ۱۸۰
زنده شدن مردگان ---- ۱۸۳
زاد و توشهٔ آخرت در قرآن مجید ---- ۱۸۶
زاد و توشهٔ آخرت در روایات ---- ۱۸۸
مرگ عباد شایسته ---- ۱۹۷
اشاره ---- ۱۹۷
احتضار مؤمن ---- ۲۰۱
مؤمن در عالم برزخ ---- ۲۰۳
برزخ و مقامات اهل دل ---- ۲۱۰
ملا مهدی نراقی و برزخ ---- ۲۱۰
اشاره ---- ۲۱۰
مسئله ای دیگر از عالم برزخ ---- ۲۱۱
مجلسی رحمه الله و حاج میرزا محمود شیخ الاسلام در برزخ ---- ۲۱۲

حاج میرزا خلیل تهرانی در برزخ ---- ۲۱۲
خشنودی باهیه در برزخ ---- ۲۱۵
اشاره ---- ۲۱۵
علّامهٔ مجلسی رحمه الله در برزخ ---- ۲۱۶
مرگ ستم پیشگان ---- ۲۱۸
اشاره ---- ۲۱۸
مرگ ستم پیشگان در قرآن ---- ۲۱۹
مرگ ستم پیشگان در روایات ---- ۲۲۴
کشف برزخی برای محدّث قمی ---- ۲۲۷
کشف برزخی برای آقا سید جمال الدین گلپایگانی ---- ۲۲۸
توجه به مرگ ---- ۲۳۲
یاد مرگ ---- ۲۳۵
باب ۸۴ در حساب ---- ۲۳۷
اشاره ---- ۲۳۷
مسئلهٔ حساب ---- ۲۴۰
وضع محاسبات در قیامت ---- ۲۴۳
اشاره ---- ۲۴۳
۱-بغیر حساب ---- ۲۴۴
۲-سریع الحساب ---- ۲۴۵
اشاره ---- ۲۴۵
معانی حسنه در روایات ---- ۲۴۶
۳-حساب یسیر ---- ۲۴۷
۴-حساب شدید ---- ۲۴۸
۵-سوء حساب ---- ۲۴۸
محاسبهٔ اعمال ---- ۲۵۰
اشاره ---- ۲۵۰

سالک و محاسبهٔ سه اصل ---- ۲۵۳
کمّیت و کیفیت اعمال ---- ۲۵۷
باب ۸۵ در حُسن ظنّ ---- ۲۵۹
اشاره ---- ۲۵۹
حسن ظنّ ---- ۲۶۲
سوء ظن در قرآن مجید ---- ۲۶۴
اشاره ---- ۲۶۴
سوء ظن در روایات ---- ۲۶۶
حسن ظن به خداوند متعال ---- ۲۶۹
باب ۸۶ در تفویض ---- ۲۷۱
اشاره ---- ۲۷۱
حقیقت تفویض ---- ۲۷۴
مؤمن آل فرعون و تفویض امور به حق ---- ۲۷۷
معنای عرفانی تفویض ---- ۲۸۰
اشاره ---- ۲۸۰
درجات تفویض ---- ۲۸۰
ترکیب تفویض ---- ۲۸۳
باب ۸۷ در یقین ---- ۲۸۵
اشاره ---- ۲۸۵
حقیقت یقین ---- ۲۸۹
مراتب یقین ---- ۲۹۱
یقین و توکل ---- ۲۹۳
باب ۸۸ در خوف و رجا ---- ۲۹۵
اشاره ---- ۲۹۵
حقیقت خوف و رجا ---- ۲۹۹
خوف مؤمن ---- ۳۰۱

نصیحت اویس قرن دربارهٔ خوف ---- ۳۰۳
باب ۸۹ در مسئلهٔ رضا ---- ۳۰۷
اشاره ---- ۳۰۷
رضا و خشنودی از حق ---- ۳۰۸
رضا از دیدگاه عرفان ---- ۳۱۰
اشاره ---- ۳۱۰
علم به رضا ---- ۳۱۳
رضا در روایات ---- ۳۱۶
رضایت به محبوب و مکروه ---- ۳۲۰
باب ۹۰ در بلا ---- ۳۲۳
اشاره ---- ۳۲۳
ابتلا و آزمایش ---- ۳۲۶
ستایش خداوند بعد از ابتلا ---- ۳۲۸
صبر در بلا ---- ۳۳۰
بلا در کلام عرفا ---- ۳۳۱
باب ۹۱ در صبر ---- ۳۳۵
اشاره ---- ۳۳۵
حقیقت صبر ---- ۳۳۹
صبر در قرآن مجید ---- ۳۴۰
صبر در روایات ---- ۳۴۴
صبر در آیینهٔ عرفان ---- ۳۴۸
اشاره ---- ۳۴۸
اقسام صبر ---- ۳۴۹
درجات صبر ---- ۳۵۰
معنای صبر و جزع ---- ۳۵۱
صابران واقعی ---- ۳۵۳

صبر یک زن برای خدا ---- ۳۵۴
باب ۹۲ در حزن و اندوه ---- ۳۵۷
اشاره ---- ۳۵۷
حزن شعار اهل عرفان ---- ۳۶۰
حزن عارفان ---- ۳۶۲
باب ۹۳ در حیا ---- ۳۶۷
اشاره ---- ۳۶۷
حقیقت حیا ---- ۳۶۸
حیا در روایات ---- ۳۶۹
اشاره ---- ۳۶۹
تبدیل سیئه به حسنه ---- ۳۷۰
حیا ریشهٔ ایمان ---- ۳۷۲
مراحل حیا ---- ۳۷۴
باب ۹۴ در دعوی و ادّعا ---- ۳۷۷
اشاره ---- ۳۷۷
مسئلهٔ دعوی کاذب و صادق ---- ۳۸۰
مدّعی صادق ---- ۳۸۲
باب ۹۵ در معرفت ---- ۳۸۵
اشاره ---- ۳۸۵
عرفان و معرفت و عارف ---- ۳۸۶
معنای معرفت ---- ۳۸۸
اشاره ---- ۳۸۸
وظایف عارف ---- ۳۸۹
باب ۹۶ در حبّ فی اللّه ---- ۳۹۱
اشاره ---- ۳۹۱
عشق به حق ---- ۳۹۴

عشق یا بهترین میوهٔ عالم ملکوت ---- ۳۹۶
حقیقت عشق ---- ۳۹۹
خالص ترین مردم ---- ۴۰۱
آتش عشق خدا ---- ۴۰۲
باب ۹۷ دوستی در راه خدا ---- ۴۰۵
اشاره ---- ۴۰۵
رفاقت در راه خدا ---- ۴۰۸
رفاقت های غیر الهی ---- ۴۰۹
باب ۹۸ در شوق ---- ۴۱۱
اشاره ---- ۴۱۱
شوق لقای الهی ---- ۴۱۴
پنج تکبیر فنا ---- ۴۱۶
باب ۹۹ در حکمت ---- ۴۱۷
اشاره ---- ۴۱۷
حقیقت حکمت ---- ۴۲۰
نشانه های حکیم ---- ۴۲۲
باب ۱۰۰ در حقیقت عبودیّت ---- ۴۲۳
اشاره ---- ۴۲۳
حقیقت عبودیت ---- ۴۲۷
انسان در کرسی آفرینش ---- ۴۲۸
استعدادهای شگرف انسان در عرصهٔ معنویت ---- ۴۳۱
تفسیر عبودیت ---- ۴۳۹
حقیقت معاملات ---- ۴۴۲
اشاره ---- ۴۴۲
تعامل با خدا ---- ۴۴۲
تعامل با نفس ---- ۴۴۳

تعامل با خلق ---------- ۴۴۳
تعامل با دنیا ---------- ۴۴۴
دورنمایی از حیات عابدان عارف ---------- ۴۴۵
درباره مرکز ---------- ۴۵۶

عرفان اسلامی جلد ۱۲

مشخصات کتاب

سرشناسه:انصاریان، حسین، ۱۳۲۳ -، توشیحگر

عنوان قراردادی:مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه .شرح

عنوان و نام پدیدآور:عرفان اسلامی / مولف حسین انصاریان ؛ ویرایش و تحقیق محسن فیض پور ،محمدجواد صابریان.

مشخصات نشر:قم: دارالعرفان، ۱۳۸۶ - ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری:ج.

فروست:مجموعه آثار؛ ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴.

شابک:۷۰۰۰۰۰ ریال : دوره ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۳۹۲-۹-۱ : ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۳۹۲-۶-۰ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۳۹۲-۷-۷ ؛ ۷۰۰۰۰۰ ریال : ج.۳ ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۳۹۲-۸-۴ : ؛ ج.۴ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۰-۸ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۱-۵ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۲-۲ : ؛ ج.۷ : ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۳-۹ ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۴-۶ ؛ ج.۹ : ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۵-۳ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۶-۰ : ؛ ج.۱۱ : ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۷-۷ ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۸-۴ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۰۹-۱ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۱۰-۷ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۹-۱۳-۸ :

یادداشت:ج.۲ - ۵، ۹ و ۱۱ (چاپ اول: زمستان ۱۳۸۶).

یادداشت:ج.۱۲ - ۱۵ (چاپ اول: ۱۳۹۱) (فیپا).

یادداشت:جلد چهاردهم و پانزدهم فهرست می باشند.

یادداشت:ج.۷ - ۹ (چاپ دوم:۱۳۸۷).

یادداشت:ج.۱۰ (چاپ اول: ۱۳۸۶).

یادداشت:ج.۱۰ - ۱۵ (چاپ دوم:۱۳۸۸).

یادداشت:عنوان روی جلد: عرفان اسلامی شرح مصباح الشریعه.

یادداشت:کتابنامه.

عنوان روی جلد:عرفان اسلامی شرح مصباح الشریعه.

موضوع:جعفربن محمد (ع)، امام ششم، ۸۳ - ۱۴۸ق . مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه -- نقد و تفسیر

موضوع:احادیث اخلاقی -- قرن ۲ ق.

موضوع:اخلاق اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع:عرفان -- متون قدیمی تا قرن ۱۴

شناسه افزوده:فیض پور قمی، محسن، ۱۳۵۳ -، ویراستار

شناسه افزوده:صابریان، محمدجواد، ویراستار

شناسه افزوده:جعفربن محمد (ع)، امام ششم، ۸۳ - ۱۴۸ق . مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه . شرح

رده بندی کنگره:BP۲۴۸/ج۷م۶۰۴۲۲۱۸۴ ۱۳۸۶

رده بندی دیویی:۲۹۷/۶۱

شماره کتابشناسی ملی:۱۱۸۲۵۶۰

ص :۱

اشاره

باب ۷۵ در توکل

اشاره

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

التَّوَكُّلُ كَأْسٌ مَخْتومٌ بِخَتْمِ اللّهِ فَلا يَشْرَبُ بِها وَ لا يَفُضُّ خِتامَها اَلّا الْمُتَوَكِّلونَ كَما قالَ اللّهُ تَعالى: [وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ] (۱)، [وَ عَلَى اللّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ] (۲).

مَنِ انْقَطَعَ اِلَى اللّهِ كَفاهُ اللّهُ كُلَّ مَؤُنَهٍ وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ وَ مَنِ انْقَطَعَ اِلَى الدُّنْيا وَكَلَهُ اِلَيْها.

مَنْ سَرَّهُ انْ يَكونَ اقْوَى النّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ وَ مَنْ سَرَّهُ انْ يَكونَ اكْرَمَ النّاسِ فَلْيَتَّقِ اللّهَ وَ مَنْ سَرَّهُ انْ يَكونَ اغْنَى النّاسِ فَلْيَكُنْ بِما فى يَدِ اللّهِ اوْثَقَ بِما فى يَدِهِ.جَعَلَ التَّوَكُّلَ مِفْتاحَ الْايمانِ وَ الْايمانَ قُفْلَ التَّوَكُّلِ، وَ حَقيقَهُ التَّوَكُّلِ الْايثارُ وَ اصْلُ الْايثارِ تَقْديمُ الشَّىْءِ بِحَقِّهِ.

وَ لا يَنْفَكُّ الْمُتَوَكِّلُ فى تَوَكُّلِهِ مِنْ ايثارِ احَدِ الْايثارَيْنِ فَاِنْ آثَرَ مَعْلُولَ التَّوَكُّلِ وَ هُوَ الْكَوْنُ حُجِبَ بِهِ،وَ انْ آثَرَ مُعَلِّلَ عِلَّهِ التَّوَكُّلِ وَ هُوَ الْبارى سُبْحانَهُ بَقِىَ مَعَهُ.

فَاِنْ ارَدْتَ انْ تَكونَ مُتَوَكِّلًا لا مُتَعَلِّلًا فَكَبِّرْ عَلى روحِكَ خَمْسَ تَكْبيراتٍ وَ دَعْ امانِيَّكَ كُلَّها تَوْديعَ الْمَوْتِ لِلْحَياهِ.

وَ ادْنى حَدِّ التَّوَكُّلِ انْ لا تُسابِقَ مَقْدُورَكَ بِالْهِمَّهِ وَ لا تُطالِعَ مَقْسُومَكَ

۱- ۱) -یوسف (۱۲):۶۷.

۲- ۲) -مائده (۵):۲۳.

وَ لا تَسْتَشْرِفَ مَعْدُومَکَ فَتَنْقُضَ بِاَحَدِهِما عَقْدَ ایمانِکَ وَ انْتَ لا تَشْعُرُ.وَ انْ عَزَمْتَ انْ تَقِفَ عَلیٰ بَعْضِ شِعارِ الْمُتَوَکِّلینَ حَقّاً فَاعْتَصِمْ بِمَعْرِفَهِ هٰذِهِ الْحِکایَهِ وَ هِیَ انَّهُ رُوِیَ انَّ بَعْضَ الْمُتَوَکِّلینَ قَدِمَ عَلیٰ بَعْضِ الْاَئِمَّهِ فَقالَ:رَضِیَ اللّٰهُ عَنْکَ اعْطِفْ عَلَیَّ بِجَوابِ مَسْأَلَهٍ فِی التَّوَکُّلِ وَ الْاِمامُ کانَ یَعْرِفُ الرَّجُلَ بِحُسْنِ التَّوَکُّلِ وَ نَفیسِ الْوَرَعِ وَ اشْرَفَ عَلیٰ صِدْقِهِ فیما سَأَلَ عَنْهُ مِنْ قَبْلِ ابْدائِهِ ایّاهُ فَقالَ لَهُ:مَکانَکَ وَ أَنْظِرْنی ساعَهً.فَبَیْنا هُوَ مُطْرِقٌ بِجَوابِهِ اذَا اجْتازَ بِهِما فَقیرٌ فَاَدْخَلَ الْاِمامُ علیه السلام یَدَهُ فی جَیْبِهِ وَ اخْرَجَ شَیْئاً فَناوَلَهُ الْفَقیرَ ثُمَّ اقْبَلَ عَلَی السّائِلِ فَقالَ لَهُ:هاتِ وَ سَلْ عَمّا بَدا لَکَ.فَقالَ السّائِلُ:اَیُّهَا الْاِمامُ کُنْتُ أَعْرِفُکَ قادِراً مُتَمَکِّناً مِنْ جَوابِ مَسْئَلَتی قَبْلَ انْ تَسْتَنْظِرَنی فَما شَأْنُکَ فی ابْطائِکَ عَنّی ؟ فَقالَ الْاِمامُ علیه السلام:لِتَعْتَبِرَ الْمَعْنیٰ قَبْلَ کَلامی اذا لَمْ اکُنْ ارانی ساهیاً بِسِرّی وَ رَبّی مُطَّلِعٌ عَلَیْهِ انْ اتَکَلَّمَ بِعِلْمِ الْتَوَکُّلِ وَ فی جَیْبی دانِقٌ ثُمَّ لَمْ یَحِلَّ لی ذلِکَ الّا بَعْدَ ایثارِهِ ثُمَّ لِیَعْلَمَ بِهِ فَافْهَمْ.

فَشَهِقَ الرَّجُلُ السّائِلُ شَهْقَهً وَ حَلَفَ انْ لا یَأْوِیَ عُمْراناً وَ لا یَأْنَسَ بِبَشَرٍ ما عاشَ.

[التَّوَكّلُ كَأْسٌ مَخْتومٌ بِخَتْمِ اللّهِ فَلا يَشْرَبُ بِها وَ لا يَفُضُّ خِتامَها الَّا الْمُتَوَكِّلونَ كَما قالَ اللّهُ تَعالى: [وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ] (۱)، [وَ عَلَى اللّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ] (۲).مَنِ انْقَطَعَ الَى اللّهِ كَفاهُ اللّهُ كُلَّ مَؤُنَهٍ وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ وَ مَنِ انْقَطَعَ الَى الدُّنْيا وَكَلَهُ الَيْها.مَنْ سَرَّهُ انْ يَكونَ اقْوَى النّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ وَ مَنْ سَرَّهُ انْ يَكونَ اكْرَمَ النّاسِ فَلْيَتَّقِ اللّهَ وَ مَنْ سَرَّهُ انْ يَكونَ اغْنَى النّاسِ فَلْيَكُنْ بِما فى يَدِ اللّهِ اوْثَقَ بِما فى يَدِهِ.جَعَلَ التَّوَكُّلَ مِفْتاحَ الْايمانِ وَ الْايمانَ قُفْلَ التَّوَكُّلِ،وَ حَقيقَهُ التَّوَكُّلِ الْايثارُ وَ اصْلُ الْايثارِ تَقْديمُ الشَّىْءِ بِحَقِّهِ.وَ لا يَنْفَكُّ الْمُتَوَكِّلُ فى تَوَكُّلِهِ مِنْ ايثارِ احَدَ الْايثارَيْنِ فَاِنْ آثَرَ مَعْلُولَ التَّوَكُّلِ وَ هُوَ الْكَوْنُ حُجِبَ بِهِ، وَ انْ آثَرَ مُعَلِّلَ عِلَّهِ التَّوَكُّلِ وَ هُوَ الْبارى سُبْحانَهُ بَقِىَ مَعَهُ.

فَاِنْ ارَدْتَ انْ تَكونَ مُتَوَكِّلًا لا مُتَعَلِّلًا فَكَبِّرْ عَلى روحِكَ خَمْسَ تَكْبيراتٍ وَ دَعْ امانِيَّكَ كُلَّها تَوْديعَ الْمَوْتِ لِلْحَياهِ]

۱- ۱) -یوسف (۱۲):۶۷.

۲- ۲) - مائده (۵):۲۳.

حقیقت توکّل

اگر تصور شود،توکّل به معنای بریدن از کار و کوشش و جهد و مجاهدت و زحمت و ریاضت و روبه راه شدن تمام امور بدون توجه به نظام عالی خلقت و منهای قیام به حقوق خود و خلق است،تصوّری باطل و اندیشه ای صددرصد جاهلانه و شیطانی است.

رزاقیّت حضرت حق و این که این رزاقیّت را بر خود واجب فرموده به این معنا نیست که دست از همهٔ بندگان و از همهٔ امور بردار و در گوشه ای به ذکر و تسبیح بنشین و هیچ مسؤولیّتی را نپذیر و در عین این عزلت و بریدگی به انتظار روزی رسیدن و درست شدن کارها باش.

جهان آفرینش جهان کار و فعالیّت و زحمت و کوشش و جهاد و ریاضت است.

تمام عناصر هستی از کوچک ترین اتم گرفته تا گسترده ترین کهکشان ها در کار و فعالیّت اند که اگر این همه کار و کوشش و این همه حرکت و فعالیّت نبود از نظام هستی خبری باقی نمی ماند.

رزاقیّت و ولایت و محبّت حضرت او به عباد و به خصوص به بندگان مؤمن هیچ منافاتی با کار و کوشش ندارد که دنبال کار و کوشش رفتن و قیام به حقوق امر واجب اوست،نهایت این که این کار و کوشش باید براساس مقررات او و توجه به حلال و حرام و با تکیه و اعتماد بر او انجام گیرد تا امور به نتیجهٔ مادّی و معنوی برسد و حقیقت توکّل این است که انسان به زنجیر اسارت کفر و شرک دچار نشود و پای از جادهٔ حق بیرون ننهد و از حلال به حرام و شبهه گرفتار نیاید و از ورع و پاک دامنی و یقین و اخلاص عاری نگردد.

انبیای خدا برای به دست آوردن روزی به انواع کسب های حلال دست می زدند

و به وقت دچار شدن به مرض و درد به طبیب و دوا مراجعه می کردند و به هنگام حمله دشمن دست به دفاع و جهاد مقدّس می بردند و در راه احقاق حق خود و اهل و عیال و ملّتشان از هیچ فعّالیّتی بازنمی ایستادند و این همه نه این که با توکل منافات نداشت بلکه اعتمادشان در تمام امور به حضرت حق بود و آن عین توکل بود و در عین حال آن بزرگواران و هم چنین ائمه طاهرین علیهم السلام در رأس تمام متوکّلان عالم بودند.

عبارات و جملات و گفته های صوفیان و درویشان خارج از راه را در باب توکّل که در کتب عرفانی اهل سنت و بعضی از کتب خاصه به نقل از آنان آمده رها کنید که قسمت عمده ای از آن گفته ها محصول خیالات و اوهام و ضد آیات و روایات است.

کار و کوشش براساس دستور و هماهنگ با قوانین حق و به شرط رعایت حلال و حرام در تمام امور حیات اعم از امر اقتصادی در ابعاد دامداری و کشاورزی و صنعت و تجارت و امر سیاسی اعم از اجرایی و قضایی و وضع قانون و امر علمی اعم از علم ادیان و علم ابدان واجب است و برای به نتیجه رسیدن تمام این امور اعتماد و توکل بر حضرت دوست اوجب که این است توکّل و توکل را جز این معنا نیست،معنا کردن توکّل به غیر این معنی تنبلی و سستی و عافیت طلبی و فرار از مسؤولیت است نه توکّل که توکّل حالتی است ایمانی و روحی و قلبی که در تمام امور انسان را از کفر و شرک و افتادن به چاه گناه و معصیت و ذلت و دنائت حفظ می کند.

آری،این عالم و این جهان براساس نظام علت و معلول و سبب و اسباب قرار داده شده و بدون اتّصال به سبب و اسباب رسیدن به مسبّب و مسبّبات محال است،چیزی که هست در این زمینه باید به دو چیز با تمام وجود توجّه داشت که

توجه به آن دو چیز علّت تحقق توکل است.

۱-باید با تمام همت از تکیه بر وسایل و علل و اسباب شیطانی اعم از علل بی جان و با جان پرهیز کرد،تا وجود انسان منشأ گناه و میدان باز کردن برای عصیان عاصی نشود و از این طریق به ستم و ستمگر و بازشدن راه برای نفوذ شیاطین کمک نگردد.

۲-اسباب و وسایل را در امور مستقل نداند و از مستقل دانستن هر اموری بپرهیزد و در تمام برنامه ها توجه داشته باشد که تأثیر اسباب و علل فقط و فقط به دست اراده و عنایت و توجه حضرت اوست،آن جناب اگر بخواهد آتش بسوزاند می سوزاند و دوا اثر کند اثر می کند و زمین برویاند می رویاند و جنگ به پیروزی برسد می رسد و اگر نخواهد چیزی به نتیجه نمی رسد گرچه تمام عالم و عالمیان برای به نتیجه رساندن کار دست به دست هم بدهند،چون انسان این دو حقیقت را در تمام جهات حیات لحاظ کند،توکّل را که حالتی روانی و حقیقتی قلبی است در جان خود تحقق داده و در صف متوکّلان به حق قرار گرفته است.

چون توکّل حاصل شود،حکومت شیطان از خیمهٔ حیات انسان برچیده شود و میل به گناه و گناهکار از دل برود و میدان زندگی از دخالت هوا و شهوت پاک گردد و آدمی از این که عملهٔ شیاطین و دستگاه های ظلم شود نجات پیدا کند و هم چون اولیای حق در راه زندگی قدم بردارد و به هیچ کاری بدون وکیل گرفتن حق و اعتماد بر جناب او دست نزند.

توکّل در قرآن

در باب توکل و این که این حقیقت عالی روانی ریشه در ایمان به حق دارد،بسیار گفته و نوشته اند،محصول و نتیجهٔ تمام آن ها در این چند جملهٔ مفید و مختصر است.

حسّ و عقـل حکم می کنـد که جهـان جای تکاپو و تلاش است،به اضافه حس و عقل،آن انـدازه آیات و روایات در این باره وارد شده است که حتی احتیاج به ذکر نمونه ای هم از آن ها حس نمی شود،فقط کافی است که به این آیهٔ شـریفه توجّه شود که می فرماید:

[وَ أَنْ لَیْسَ لِلْإِنْسٰانِ إِلاّٰ مٰا سَعیٰ وَ أَنَّ سَعْیَهُ سَوْفَ یُریٰ] (۱).

و این که برای انسان جز آنچه تلاش کرده [هیچ نصیب و بهره ای] نیست،* و این که تلاش او به زودی دیده خواهد شد.

ملاـحظه می شود که در آیـهٔ شـریفه«انّمـا»وجود دارد که دلالت بر حصـر حقیقی می نمایـد،از آن طرف علل محاسـبه نشـده و نظارت خدا به موجودات و جریان اسـتمراری حوادث نمی گذارد که هیچ انسانی اگر چه تمام نیروهای فکری فرزندان آدم را در مغز خود جای بدهـد به طور یقین و جزم مقـدّماتی را که برای نتیجه ای ایجاد کرده است،آن چنان قطعی بدانـد که احتمال تخلّفی در آن نبوده باشد،آری، ما به جهان هستی مسـلّط نیستیم،ما حدود اختیارات خود را کاملاً می شناسیم که چه اندازه کم و ناچیز است و به همین جهت است که خداوند می فرماید:

[وَ لاٰ تَقُولَنَّ لِشَیْءٍ إِنِّی فٰاعِلٌ ذٰلِکَ غَداً* إِلاّٰ أَنْ یَشٰاءَ اللّٰهُ] (۲).

و هرگز دربارهٔ چیزی مگو که من فردا آن را انجام می دهم.*مگر این که [بگویی:اگر] خدا بخواهد.

و نیز روشن است که پیوسـتن حـوادث و رویـدادها به مشـیّت خداونـدی چه انـدازه بـاعث آرامش قلـبی می گردد؛زیرا در آن هنگام که مطابق تصورات انسان کاری انجام

۱- ۱) -نجم (۵۳):۳۹-۴۰.

۲- ۲) -کهف (۱۸):۲۳.

نمی گیرد و تمام مقدّمات به هدر می رود،با یأس و نومیدی بنیان کنی مواجه می گردد،در صورتی که اگر تمام حوادث را پس از فعالیّت های ممکن به مشیّت خداوندی موکول نماید هنگام تخلّف از نتیجهٔ آن اضطراب و نومیدی صورت نخواهد گرفت،همین روش دوجانبه را خداوند در آیهٔ شریفه چنین می فرماید:

[فَبِمَا رَحْمَهٍ مِنَ اللّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ] (۱).

[ای پیامبر !] پس به مهر و رحمتی از سوی خدا با آنان نرم خوی شدی،و اگر درشت خوی و سخت دل بودی از پیرامونت پراکنده می شدند؛بنابراین از آنان گذشت کن،و برای آنان آمرزش بخواه،و در کارها با آنان مشورت کن، و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن؛زیرا خدا توکل کنندگان را دوست دارد.

در توکّل تکیه بر غیر خدا وجود ندارد؛زیرا فقط خداست که طرف توجّه انسان است،البته هیچ کس منکر نیست که انسان بایستی در همه شؤون خود خداوند را مورد توجه قرار بدهد،ولی هنگامی که درست دقّت کنیم خواهیم دید که کار و کوشش به حسب قوانین طبیعت که جلوه گاه مشیّت خداوندی است،بهترین وسیلهٔ توجه به خدا و اطاعت از دستور اوست که نیروی بازوی خدادادی را به کار می اندازد و در راه معاش خود و دیگران با تقلّایی که می کند بهترین عبادت را انجام می دهد،مرد آگاه هرگز نیروپرست نیست،مرد با ایمان می داند که سبب ساز تمام سبب ها خداست،بلکه سرتاپای وجود او از خدا است،بنا بر این توجّه،چگونه

۱- ۱) -آل عمران (۳):۱۵۹.

می تواند تکیهِ پرستش آمیز به اعضای درونی و برونی خود نماید (۱).

مسئلهٔ توکّل و شؤون مختلفه اش در قرآن مجید در سورهٔ مبارکهٔ توبه آیهٔ ۵۱ و ۱۲۹ و یونس ۷۱ و هود ۵۶ و ۸۸ و یوسف ۶۷ و رعد ۳۰ و شوری ۱۰ و اعراف ۸۹ و یونس ۸۵ و ممتحنه ۴ و ملک ۲۹ و ابراهیم ۱۱ و ۱۲ و آل عمران ۱۲۲ و ۱۶۰ و مائده ۱۱ و انفال ۴۹ و زمر ۳۸ و مجادله ۱۰ و تغابن ۱۳ و بسیاری از سوره های دیگر آمده که ذکر آن آیات و تفسیر و توضیحش خود کتاب مفصّلی است.

توکل در روایات

روایات باب توکّل هم چون آیات قرآن زیاد است،برای دیدن آن روایات می توانید به کتاب با عظمت«الکافی»جلد دوّم و«بحار الأنوار»جلد شصت و هشتم مراجعه کنید،در این قسمت،از باب نمونه به چند روایت اشاره می شود:

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:مَنْ اعْطِیَ ثَلاثاً لَمْ یُمْنَعْ ثَلاثاً:مَنْ اعْطِیَ الدُّعاءَ اعْطِیَ الْاِجابَهَ،وَ مَنْ أُعْطِیَ الشُّکْرَ أُعْطِیَ الزِّیادَهَ،وَ مَنْ أُعْطِیَ التَّوَکُّلَ أُعْطِیَ الْکِفایَهَ.ثُمَّ قالَ:أَ تَلَوْتَ کِتابَ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ: [وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ] (۲)وَ قالَ: [لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ] (۳)وَ قالَ: [ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ] (۴)(۵).

امام ششم علیه السلام فرمود:به هرکس سه چیز عنایت شد،از سه چیز نسبت به او

۱- ۱) -تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی:۴۲۰.

۲- ۲) -طلاق (۶۵):۳.

۳- ۳) -ابراهیم (۱۴):۷.

۴- ۴) -غافر (۴۰):۶۰.

۵- ۵) -الکافی:۶۵/۲،باب التفویض الی اللّه و التوکل علیه،حدیث ۶؛وسائل الشیعه:۲۱۳/۱۵،باب ۱۱،حدیث ۲۰۳۰۸.

دریغ نشد،به هرکس دعا دادند از بهرش اجابت نهادند،به هرکه شکرگزاری دادند،بر نعمتش افزودند،به هرکه توکّل دادند،کفایت امور به او عطا نمودند، سپس فرمود:آیا خواندی قرآن را که هرکه بر خدا توکّل کند او را حضرت حق بس است و اگر شکر کنید بر شما بیفزایم و مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.

عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجَهْمِ قالَ:سَأَلْتُ الرِّضا علیه السلام فَقُلْتُ لَهُ:جُعِلْتُ فِداکَ ما حَدُّ التَّوَکُّلِ ؟ فَقالَ لی:اَنْ لا تَخافَ مَعَ اللّهِ احَداً.قالَ:قُلْتُ:فَما حَدُّ التَّواضُعِ ؟ قالَ:اَنْ تُعْطِیَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِکَ ما تُحِبُّ انْ یُعْطُوکَ مِثْلَهُ.قالَ:قُلْتُ:جُعِلْتُ فِداکَ اشْتَهی انْ اعْلَمَ کَیْفَ انا عِنْدَکَ ؟ فَقالَ انْظُرْ کَیْفَ انا عِنْدَکَ (۱).

حسن بن جهم می گوید:به حضرت رضا علیه السلام عرضه داشتم:فدایت شوم،اندازهٔ توکل چیست ؟ فرمود:با تکیه بر خدا و با معیّت با حضرت او از احدی در هیچ امری نترسی،عرضه داشتم:حد تواضع چیست ؟ فرمود:با مردم آن گونه رفتار کنی که علاقه داری مردم با تو رفتار کنند.عرضه داشتم:علاقه دارم موقعیّت خود را نزد شما بدانم.فرمود:موقعیّت مرا نزد خود توجه کن تا موقعیّت خود را نزد من به دست آری.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

ابلیس گفته:پنج واقعیّت است که وقتی در عباد حق تجلّی کند،مرا نسبت به آن ها هیچ چاره و قدرتی نیست امّا سایر مردم محکوم حکومت منند.

۱-کسی که با نیّت پاک بر حضرت حق پناه برد و به دامن رحمت حق متمسّک گردد و در تمام امور زندگی بر خداوند توکل نماید.

۱- ۱) -عیون اخبار الرضا:۴۹/۲،باب ۳۱،حدیث ۱۹۲؛بحار الأنوار:۱۳۴/۶۸،باب ۶۳،حدیث ۱۱.

۲-انسانی که در شب و روز تسبیحش زیاد باشد.

۳-و هرکس برای برادر مؤمنش بخواهد آنچه را برای خود می خواهد.

۴-و هرکس در مصیبتی که به او می رسد جزع نکند.

۵-و آن کس که به قسمت خداوند راضی باشد و تمام همّت خرج روزی نکند (۱).

پیامبر بزرگ اسلام صلی الله علیه و آله از جبرییل پرسید:توکّل چیست ؟ پاسخ داد:توجه به این که مخلوق قدرت ضرر زدن و نفع رساندن ندارد و عطا و منع در اختیار کسی نیست و باید از خلق مأیوس و ناامید بود که هرکس به چنین حالی برسد،جز برای خدا کار نمی کند و جز به خدا امید نمی بندد و از غیر حق نمی ترسد و طمع به کسی جز خدا نمی بندد که این است حقیقت توکل (۲).

فیض آن عاشق عارف می گوید:

ندارم خان و مانی حسبی اللّه***نخواهم آب و نانی حسبی اللّه

من از کون و مکان بیزار گشتم*** شدم در لامکانی حسبی اللّه

جهان را خط بیزاری کشیدم*** چو خود گشتم جهانی حسبی اللّه

نبستی طرفی از جان و نه از دل*** نه دل خواهم نه جانی حسبی اللّه

مرا جانان پسند آمد نخواهم*** نه اینی و نه آنی حسبی اللّه

نمی گیرم چو در دست من آمد*** به موی او جهانی حسبی اللّه

در این آتش خوشم رضوان میارا ***برای من جنانی حسبی اللّه

نعیم آتش عشقش مرا بس***بهشت جاودانی حسبی الله

۱- ۱) -الخصال:۲۸۵/۱،حدیث ۳۷؛بحار الأنوار:۱۳۶/۶۸،باب ۶۳،حدیث ۱۸.

۲- ۲) -معانی الأخبار:۲۶۰،حدیث ۱؛بحار الأنوار:۱۳۸/۶۸،باب ۶۳،حدیث ۲۳.

چو یار آمد ز در خاموش شو فیض*** عیان شد هر بیانی حسبی اللّه (۱)

امام صادق علیه السلام در روایت باب توکل می فرمایند:

توکّل چون ظرفی مهر شده است به مُهر حضـرت حق که مهر آن را باز نمی کنند و از آن جام نمی نوشند مگر آنان که دارای روح توکّلند.

خداوند می فرماید:

به پروردگار تکیه کنند تکیه کنندگان.

و باز فرموده:

اگر اهل ایمان هستید به خداوند توکّل کنید.

در آیـهٔ شـریفه توکّل را کلید ایمان و ایمان را قفل توکّل قرار داده است و به عبارت روشن تر،توکّل دارای نتایجی است مانند کمال توحید و حصول مرتبهٔ رضا و برقراری مقام عبودیّت و از این آثار ملکوتی کسی بهره نمی برد جز آن که در توکل ثابت قـدم است و برگشت توکل به اختیار و مقـدم داشـتن دیگری است بر خود، یعنی دیگری را به جای خود انتخاب کردن و امور خود را به وی واگـذار نمودن و ناچار شـخص متوکل در برنامهٔ توکل خود توجه به یکی از دو امر پیدا می نماید،یا توجه او به معلول و فوایـد و محصول توکل است و آن به وجود آمـدن و به دست آوردن اموری است که از توکّل حاصل می شود،مانند تحصیل فواید و منافع بیشتر و اظهار طاعت و عبودیت و اقناع نفس خود در مقابل امور جاری و یا آثار و لوازم معنوی دیگر.

و یا توجه او به مبـدأ و علّت العلل توکل می باشد،یعنی پروردگار عزیز و بزرگی که می باید در برابر او به عبودیت و طاعت و خضوع سر فرود آورد و از خودبینی

۱- ۱) -فیض کاشانی.

و توجه به نفس و به دیگران منصرف و منقطع گردد.

در صورت اول،این توجه که در حقیقت توجه به غیر خداوند عزیز و برخلاف اصول اخلاص و توحید است،موجب محجوب شدن و محدودیّت است.

و صورت دوم که توجه به عظمت و جلال حق بوده و روی محبّت و اخلاص به پیشگاه حضرت او،همهٔ امور به او واگذار است حتّی منافع توکّل و در این مرحله شخص متوکّل،پیوسته متوجه و متعلق و وابسته به حق است و با بقای حضرت دوست باقی خواهد ماند.

پس حقیقت توکّل در این صورت محقّق می شود و چون خواستی از صمیم دل و روی حقیقت متوکّل باشی می باید به تمام آرزوهای غلط دل و علایق قلبی خود قلم بطلان کشیده و چون کسی که از زندگی دست شسته و حیات مادی دنیوی را تودیع می کند،از برنامه های مادی و هدف های دنیوی تودیع کنی.

پس در مقام توکّل و اعتماد به حق متعلّل مباش و در پی به دست آوردن علل و جهات و اغراض نهایی سیر مکن و چون نماز میت،پنج تکبیر بر پشت سر هدف های ظاهری و خواهش های نفسانی بخوان و تنها توجه خالص و پاکت به پروردگار باشد و بس.

ص:۱۹

[وَ ادْنىٰ حَدِّ التَّوَكّلِ انْ لا تُسابِقَ مَقْدُورَكَ بِالْهِمَّهِ وَ لا تُطالِعَ مَقْسُومَكَ وَ لا تَشْرِفَ مَعْدُومَكَ فَتَنْقُضَ بِاَحَدِهِما عَقْدَ ايمانِكَ وَ انْتَ لا تَشْعُرُ.وَ انْ عَزَمْتَ انْ تَقِفَ عَلىٰ بَعْضِ شِعارِ الْمُتَوَكِّلينَ حَقّاً فَاعْتَصِمْ بِمَعْرِفَهِ هٰذِهِ الْحِكايَهِ وَ هِيَ انَّهُ رُوِىَ انَّ بَعْضَ الْمُتَوَكِّلينَ قَدِمَ عَلىٰ بَعْضِ الْاَئِمَّهِ فَقالَ:رَضِىَ اللّهُ عَنْكَ اعْطِفْ عَلَىَّ بِجَوابِ مَسْأَلَهٍ فِى التَّوَكُّلِ وَ الْاِمامُ كانَ يَعْرِفُ الرَّجُلَ بِحُسْنِ التَّوَكُّلِ وَ نَفيسِ الْوَرَعِ وَ اشْرَفَ عَلىٰ صِدْقِهِ فيما سَأَلَ عَنْهُ مِنْ قَبْلِ ابْدائِهِ ايّاهُ فَقالَ لَهُ:مَكانَكَ وَ أَنْظِرْنى ساعَهً.فَبَيْنا هُوَ مُطْرِقٌ بِجَوابِهِ اذَا اجْتازَ بِهِما فَقيرٌ فَاَدْخَلَ الْاِمامُ عليه السلام يَدَهُ فى جَيْبِهِ وَ اخْرَجَ شَيْئاً فَناوَلَهُ الْفَقيرَ ثُمَّ اقْبَلَ عَلَى السّائِلِ فَقالَ لَهُ:هاتِ وَ سَلْ عَمّا بَدا لَكَ.فَقالَ السّائِلُ:

اَيُّهَا الْاِمامُ كُنْتُ أَعْرِفُكَ قادِراً مُتَمَكِّناً مِنْ جَوابِ مَسْئَلَتى قَبْلَ انْ تَسْتَنْظِرَنى فَما شَأْنُكَ فى ابْطائِكَ عَنّى ؟ فَقالَ الْاِمامُ عليه السلام:

لِتَعْتَبِرَ الْمَعْنىٰ قَبْلَ كَلامى اذا لَمْ اكُنْ ارانى ساهياً بِسِرّى وَ رَبّى مُطَّلِعٌ عَلَيْهِ انْ اتَكَلَّمَ بِعِلْمِ الْتَوَكُّلِ وَ فى جَيْبى ذانِقٌ ثُمَّ لَمْ يَحِلَّ لى ذلِكَ الّا بَعْدَ ايثارِهِ ثُمَّ لِيَعْلَمَ بِهِ فَافْهَمْ.فَشَهِقَ الرَّجُلُ السّائِلُ شَهْقَهً وَ حَلَفَ انْ لا يَأْوِىَ عُمْراناً وَ لا يَأْنَسَ بِبَشَرٍ ما عاشَ]

مرز توکل

کمترین مرتبهٔ توکل این است که سبقت نگیری و قصد پیشرفت نداشته باشی از مقدرات خود و بیرون نرفته و سرباز نزنی از آنچه برای تو در امور دنیا قسمت شده و اشراف و مواجهه نداشته باشی با آنچه دربارهٔ تو امکان وقوع وجود ندارد،البته این مسابقه و طلوع و اشراف در مرحلهٔ قصد و نیت و تصمیم اشخاص به وجود می آید،اگر نه در مرحلهٔ عمل هرگز نسبت به مقدر و مقسوم و معدوم نمی توان کاری کرد و چون این معنی در مرحلهٔ قصد و نیّت است،از این لحاظ تنها به حقیقت ایمان صدمه می زند و به مرحلهٔ عصیان و تخلّف عملی نمی رسد.

هرگاه خواسته باشی از شعار اهل توکّل آگاه گردی و ببینی که در مقام توکّل چگونه ایثار و گذشت اختیار می کنند در حکایت آتی با کمال تدبّر بنگر:

روایت است:

یکی از اهل ایمان که در راه توکل بود به محضر یکی از ائمه علیهم السلام رسید و از پاسخ مسئله ای که در موضوع توکل بود سؤال کرد،آن جناب پیش از جواب چون آثار صلاح و صدق و ایمان و ورع را در سیمای آن مرد مشاهده فرموده،به او گفت:

ساعتی مرا مهلت بده تا بعد با هم مذاکره کنیم.

در آن مدت که حضرت سر به زیر داشت و متفکّر و ساکت بود،مرد فقیری رسید،امام دست در جیب لباس کرد و یک درهم درآورده به آن فقیر داد،سپس به آن مرد با ایمان متوجه شد و فرمود:اظهار کن آنچه می خواهی،آن مرد عرضه داشت قبل از پرسیدن می خواهم بدانم چرا در جواب دادن از من مهلت خواستی ؟ زیرا معتقدم که امام عالم است و می تواند بدون فکر و بررسی هرگونه سؤالی را پاسخ دهد.

امام فرمود:برای آن بود که معنی و حقیقت پرسش خود را از حال من پیش از مذاکره دریابی،من نمی خواستم نسبت به آنچه باید می گفتم خود را روگردان ببینم،در حالی که پروردگار من بر حال من بینا و آگاه است و رو گردانی از حقیقت در صورتی واقع می شود که سخن می گفتم از موضوع توکل و پیش من درهمی موجود بود،پس در موضوع سؤال تو جایز نبود گفتار مگر بعد از انفاق و ایثار.در حقیقت این حکایت خوب دقت کن و سرّ آن را بیاب.در اینجا آن مرد صیحه ای زد و سپس تصمیم گرفت از آبادی بیرون رفته و با کسی انس نگیرد.

انس و رفاقت و مصاحبت و معاشرت سزاوار نیست،مگر با کسانی که انسان را به یاد حضرت حق انداخته و باعث رشد و کمال آدمی گردند.

ص:۲۲

باب ۷۶ در اخلاص

اشاره

ص:۲۳

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْاِخْلاصُ یَجْمَعُ فَواضِلَ الْاَعْمالِ وَ هُوَ مَعْنیً مِفْتاحُهُ الْقَبولُ وَ تَوْقیعُهُ الرِّضا.

فَمَنْ تَقَبَّلَ اللّهُ مِنْهُ وَ رَضِیَ عَنْهُ فَهُوَ الْمُخْلِصُ وَ انْ قَلَّ عَمَلُهُ،وَ مَنْ لا یُتَقَبَّلْ مِنْهُ فَلَیْسَ بِمُخْلِصٍ وَ انْ کَثُرَ عَمَلُهُ اعْتِباراً بِآدَمَ علیه السلام وَ ابْلیسَ.

وَ عَلامَهُ الْقَبولِ وجودُ الْاِسْتِقامَهِ بِبَذْلِ کُلِّ الْمَحابِّ مَعَ اصابَهِ عِلْمِ کُلِّ حَرَکَهٍ وَ سُکُونٍ.

وَ الْمُخْلِصُ ذائِبٌ روحُهُ وَ باذِلٌ مُهْجَتَهُ فی تَقْویمِ ما بِهِ الْعِلْمُ وَ الْاَعْمالُ وَ الْعامِلُ وَ الْمَعْمُولُ وَ الْعَمَلُ،لِاَنَّهُ اذا ادْرَکَ ذلِکَ فَقَدْ ادْرَکَ الْکُلَّ وَ اذا فاتَهُ ذلِکَ فاتَهُ الْکُلُّ وَ هُوَ تَصْفِیَهُ مَعانِی التَّنْزیهِ فِی التَّوْحیدِ کَما قالَ الْاَوَّلُ:هَلَکَ الْعامِلونَ الَّا الْعابِدونَ وَ هَلَکَ الْعابِدونَ الَّا الْعالِمُونَ،وَ هَلَکَ الْعالِمُونَ الَّا الصّادِقونَ،وَ هَلَکَ الصّادِقونَ،الَّا الْمُخْلِصونَ وَ هَلَکَ الْمُخْلِصونَ الَّا الْمُتَّقونَ وَ هَلَکَ الْمُتَّقونَ الَّا الْمُوقِنونَ وَ انَّ الْمُوقِنینَ لَفی خَطَرٍ عَظیمٍ.

قالَ اللّهُ تَعالی لِنَبیِّهِ صلی الله علیه و آله: [وَ اعْبُدْ رَبَّکَ حَتّی یَأْتِیَکَ الْیَقینُ] (۱).وَ ادْنیٰ حَدِّ الْاِخْلاصِ بَذْلُ الْعَبْدِ طاقَتَهُ ثُمَّ لا یَجْعَلَ لِعِلْمِهِ عِنْدَ اللّهِ قَدْراً فَیُوجِبَ بِهِ عَلیٰ رَبِّهِ مُکافاهً بِعَمَلِهِ،لِعِلْمِهِ انَّهُ لَوْ طالَبَهُ بِوَفاءِ حَقِّ الْعُبودِیَّهِ لَعَجَزَ.وَ ادْنیٰ مَقامِ الْمُخْلِصِ فِی الدُّنْیا السَّلامَهُ مِنْ جَمیعِ الْآثامِ وَفِی الْآخِرَهِ النَّجاهُ مِنَ النّارِ وَ الْفَوْزُ بِالْجَنَّهِ.

۱- ۱) -حجر (۱۵):۹۹.

[الْاِخْلاصُ يَجْمَعُ فَواضِلَ الْاَعْمالِ وَ هُوَ مَعْنىً مِفْتاحُهُ الْقَبولُ وَ تَوْقيعُهُ الرِّضا فَمَنْ تَقَبَّلَ اللّهُ مِنْهُ وَ رَضِىَ عَنْهُ فَهُوَ الْمُخْلِصُ وَ انْ قَلَّ عَمَلُهُ،وَ مَنْ لا يُتَقَبَّلْ مِنْهُ فَلَيْسَ بِمُخْلِصٍ وَ انْ كَثُرَ عَمَلُهُ اعْتِباراً بِآدَمَ عليه السلام وَ ابْليسَ.وَ عَلامَهُ الْقَبولِ وجودُ الْاِسْتِقامَهِ بِبَذْلِ كُلِّ الْمَحابِّ مَعَ اصابَهِ عِلْمٍ كُلِّ حَرَكَهٍ وَ سُكُونٍ.وَ الْمُخْلِصُ ذائِبٌ روحُهُ وَ باذِلٌ مُهْجَتَهُ فى تَقْويمِ ما بِهِ الْعِلْمُ وَ الْاَعْمالُ وَ الْعامِلُ وَ الْمَعْمُولُ وَ الْعَمَلُ،لِاَنَّهُ اذا ادْرَكَ ذلِكَ فَقَدْ ادْرَكَ الْكُلَّ وَ اذا فاتَهُ ذلِكَ فاتَهُ الْكُلُّ وَ هُوَ تَصْفيَهُ مَعانِى التَّنْزيهِ فِى التَّوْحيدِ]

حقیقت اخلاص

در بین حقایق اخلاقی و واقعیّت های روحی و عرفانی،حقیقتی به ارزش و اعتبار اخلاص نیست.

در این فصل بسیار مهم وجود مقدّس حضرت صادق علیه السلام می فرماید:

اخلاص،همه فضایل اعمال و مکارم اخلاق را در خود جمع کرده که فضیلت هر عمل و کمال هر کار به اخلاص است.

و به عبارت دیگر،انسان اگر کاری را فقط برای خدا و به خاطر جلب رضای حق انجام دهد،آن کار جامع فضایل و حاوی تمام کمالات است.

اخلاص حقیقتی است که به وسیلهٔ قبول شدن عمل منکشف و معلوم می گردد و با رضا و خشنودی حق امضا می شود.

کسی که اعمالش به درگاه الهی قبول شود و خداوند متعال از او راضی گردد از مخلصان است گرچه عملش اندک و فعلش قلیل باشد و هرکس عملش قبول نشود از صف مخلصان جداست گرچه عمل او زیاد و کوشش او فوق العاده و چشمگیر باشد.

در این زمینه آدم و ابلیس بارزترین مصداقند،ابلیس را عبادت شش هزار ساله بود ولی مردود حق شد و آدم را لحظه ای توبهٔ خالص ولی قبول حضرت دوست شد !

نشانهٔ قبولی عمل استقامت در راه خداست و استقامت به دست نمی آید،مگر با گذشت کردن از آنچه محبوب اوست در راه دوست و آگاهی و بصیرت و درک صحت و صواب نسبت به هر حرکت و سکون و به تعبیر دیگر نشانهٔ پذیرفته شدن عمل با سه حقیقت معلوم می گردد.

۱-استقامت و پایداری در عمل.

۲-انقطاع از علائق و بذل کل محبوب در راه حق.

۳-آگاهی و اطلاع کامل بر صحت و درستی عمل.

مخلص به اندازه ای مراقب خود و بصیر به حقایق و لطایف و دقایق اعمال و مجاهدات خویش است که پنداری در اثر مجاهدت و ریاضت،نفس خود را گداخته و خون خویش را به راه دوست بذل نموده و در حقیقت از خود گذشته،تا بتواند روح و شعاع علم و عمل و شخصیّت عامل و معمول به عمل را از کدورات و اخلاط نفسانیّه پاک کند و بازگشت این تزکیه و اخلاص به این حقیقت است که در مقام توحید مراحل تنزیه را پیموده و نفس خود را از غلّ و غش تصفیه می نماید

و معنی اخلاص در حقیقت طیّ مراحل توحید است و چون کسی چنین توفیقی به دست آورد،بدون شک هرگونه خیر و صلاح و نیکویی را به دست آورده و چنانچه از این مراحل محروم گردد،از تمام نیکی ها و حقایق دور مانده است !

ملّا حسن فانی کشمیری در مناجاتی سوزان با حضرت ربّ العزّه،حقایق معنوی را این چنین بیان می کند:

الهی آتش عشقی برافروز***که باشد همچو داغ لاله دل سوز

بر آن آتش زند چون حسن دامان*** خلیل آسا شود بر ما گلستان

در آن آتش فتد چون خار هستی*** دمد گل از سر دستار هستی

به دلها گر رسد بویی از آن گل*** کند هر ناله کار صوت بلبل

طریق عشق بازی پیش گیریم*** غم او زاد راه خویش گیریم

در این ره پای از سر می توان کرد*** چو کلک این راه را سر می توان کرد

در این راه پا نهادن از ادب نیست***گر اینجا سر نهد سالک عجب نیست

به مژگان گرد این ره می توان رُفت*** به مردم قاصد اشک این خبر گفت

چو از خود بگذرد سالک در این راه*** شود از منزل مقصود آگاه

کند هردم طواف کعبه دل*** که غیر از دل ندارد یار منزل

بر افتد پرده از چشم و دل او ***شود زین هر دو آسان مشکل او

[کَما قالَ الْاَوَّلُ:هَلَکَ الْعامِلونَ الَّا الْعابِدونَ وَ هَلَکَ الْعابِدونَ الَّا الْعالِمُونَ،وَ هَلَکَ الْعالِمُونَ الَّا الصّادِقونَ،وَ هَلَکَ الصّادِقونَ،الَّا الْمُخْلِصونَ وَ هَلَکَ الْمُخْلِصونَ الَّا الْمُتَّقونَ وَ هَلَکَ الْمُتَّقونَ الَّا الْمُوقِنونَ وَ انَّ الْمُوقِنینَ لَفی خَطَرٍ عَظیمٍ.

قالَ اللّهُ تَعالی لِنَبیِّهِ صلی الله علیه و آله: [وَ اعْبُدْ رَبَّکَ حَتّی یَأْتِیَکَ الْیَقِینُ] (۱)]

هلاکت انسان

امام اوّل حضرت مولی الموحدین علیه السلام فرموده است:

نابود می شونـد عمل کننـدگان مگر آنان که مشـغول به بنـدگی و عبادتند،زیان می کنند عبادت کنندگان مگر آنان که دانا و آگاهنـد و هلاکنـد دانایان مگر آنان که همراه صـدق و حقیقتنـد و زیان می کننـد صادقان و درسـتکاران مگر آنان که با نیت خالصند و در زیانند مخلصان مگر آنان که اهل تقوایند و زیانکارند اهل تقوی مگر آنان که به درجهٔ یقین رسیدند و اهل یقین باید پیوسته مراقب خود باشند؛زیرا همیشه در معرض خطرند.

انسان باید با تمام وجود و با همّتی عالی در مقام تحصیل صدق و اخلاص و تقوا

۱- ۱) -حجر (۱۵):۹۹.

و یقین باشد،چنانچه حضرت حق فرمود:

[وَ اعْبُدْ رَبَّکَ حَتّی یَأْتِیَکَ الْیَقِینُ] (۱).

و پروردگارت را تا هنگامی که تو را مرگ بیاید،بندگی کن.

ص:۲۹

۱- ۱) -حجر (۱۵):۹۹.

[وَ ادْنیٰ حَدِّ الْاِخْلاصِ بَذْلُ الْعَبْدِ طاقَتَهُ ثُمَّ لا یَجْعَلَ لِعِلْمِهِ عِنْدَ اللّهِ قَدْراً فَیُوجِبَ بِهِ عَلیٰ رَبِّهِ مُکافاةً بِعَمَلِهِ،لِعِلْمِهِ انَّهُ لَوْ طالَبَهُ بِوَفاءِ حَقِّ الْعُبُودِیَّهِ لَعَجَزَ.وَ ادْنیٰ مَقامِ الْمُخْلِصِ فِی الدُّنْیا السَّلامَهُ مِنْ جَمیعِ الْآثامِ وَفِی الْآخِرَهِ النَّجاهُ مِنَ النّارِ وَ الْفَوْزُ بِالْجَنَّهِ]

مرز اخلاص

اشاره

کمترین مرتبهٔ اخلاص آن است که به اندازهٔ استطاعت در مقام عبادت و اطاعت برآید و آن گاه برای کوشش خود در نزد حق اجر و ثوابی پیش بینی نکند؛زیرا اگر بنده ای در اثر انجام عبادات و تکالیف متوقّع اجر و مزد باشد،خدای بزرگ می تواند متقابلاً درخواست انجام کلیّه وظایف بندگی را نموده و کمترین تخلّف و کوتاهی را به حساب تقصیر و عصیان آورد.

عبد باید به مقتضای حقوق بندگی در راه اطاعت و انجام اوامر مولا و عمل به مسؤولیّت ها باشد و از این بابت هیچ گونه چشم داشت اجر و جزا از حضرت دوست نداشته باشد و کمترین نتیجه و اثر اخلاص این است که در دنیا از تمام معاصی مصون مانده و در آخرت از عذاب الهی در امان می ماند و از نعمت های بهشتی بهره ور می گردد.

راه رسیدن به اخلاص

برای شناخت و رسیدن به اخلاص لازم است در مرحلهٔ اوّل به تمام جوانب ریا آشنایی پیدا کرد که این برنامه در شرح حدیث پنجاهم«مصباح الشریعه»در حد لازم توضیح داده شد و برای رسیدن به این مقام عالی لازم است سه مسئله در تمام شؤون حیات رعایت گردد که با رعایت آن سه مسئله به خواست حق و به توفیق حضرت معبود،اخلاص به دست می آید.

۱-عامل باید از ایمان لازم-که اعتقاد به حق و قیامت و انبیاء و کتب الهی و ملائکه و ولایت است-بهره داشته باشد.

۲-عامل و مکلّف در اعمال خود هماهنگ با دستورهای شرع مطهّر باشد.

۳-در امور عبادی و الهی نیّتش خالص و پاک برای خدا باشد.

حد نهایی اخلاص همان طور که حضرت صادق علیه السلام فرمودند این است که عمل را بدون چشم داشت به اجر و مزد انجام دهد.

البته رسیدن به اخلاص کار ساده و آسانی نیست،چنانچه حکایت می کنند وجود مقدّس علّامه بحر العلوم که شیخ جعفر کبیر گرد نعلین وی را با تحت الحنک عمامه اش برای خشنودی حق پاک می کرد،بیست و پنج سال دارای چهره مغموم و ناراحت بود،پس از آن مدت طولانی آن جناب را متبسّم دیدند،از آن حضرت پرسیدند:خنده امروز شما را علّتی مهم است آن چیست ؟ فرمود:بیست و پنج سال است با ریا و بقایایش مبارزه می کردم و امروز احساس نمودم به خواست حضرت حق به ترک آن موفق شده ام.

در عین این که رسیدن به مقام اخلاص،یعنی مقامی که آدمی تمام کارهایش را للّه انجام دهد بسیار سخت است،ولی هیچ مکلّفی نباید از رسیدن به این مقام الهی

که مقام انبیا و اولیاست ناامید باشد که خدای مهربان اجابت کنندهٔ خواسته خواستاران و دعای دعاکنندگان است.

اخلاص در قرآن

اشاره

قرآن مجید در سراسر سوره ها و در سراسر آیات نورانی خود به تمام انسان ها درس خلوص و اخلاص می دهد.

بر تمام مسلمانان مکلّف از هر صنف و طایفه ای،واجب است در شبانه روز ده بار با کمال توجه و همراه با حقیقت در نمازهای یومیه بگویند:

[إِیّاکَ نَعْبُدُ وَ إِیّاکَ نَسْتَعِینُ] (۱).

[پروردگارا !] تنها تو را می پرستیم و تنها از تو کمک می خواهیم.

اگر انسان همین جمله را در شئون حیات و جوانب زندگی تحقّق دهد به توحید ذاتی و صفاتی و افعالی می رسد و دل از زنگار شرک و ریا پاک کرده و چشم جلب توجه به کسی نخواهد دوخت که چشم جلب توجه تمام محصول عمل را از بیخ و بن می سوزاند.

چه خوب است که انسان در تصفیهٔ نیت و عمل،خود را به جایی برساند که همانند بندگان خالص حق و عباد مخلص پروردگار بتواند به پیشگاه مقدّس حضرت ربوبی عرضه بدارد:

[وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ] (۲).

و ما [در ایمان،اعتقاد،طاعت و عبادت] برای او اخلاص می ورزیم.

۱- ۱) -فاتحه (۱):۵.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۳۹.

تاریخ روشن و پندآموز اولیای الهی نشان می دهد که کاری را جز برای رضای خدا و جلب خشنودی حق انجام ندادند و در هیچ حرکتی و سکونی جز به عنایت دوست نظر نداشتند،آنان غیر حق را در نیت و عمل منظور ننمودند و حتی تمام حوادث و بلاهایی که دیدند به حساب حق گذاشتند و در این راه مال و جان،نثار محبّت محبوب و عشق معشوق نمودند،این حقیقت را از لسان وحی دربارهٔ امیر المؤمنین علیه السلام بنگرید:

[وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللّهِ وَ اللّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ] (۱).

و از مردم کسی است که جانش را برای خشنودی خدا می فروشد [مانند امیر المؤمنین علیه السلام] و خدا به بندگان مهربان است.

دین بهتر و باارزش تر برای کسی است که تمام وجود و هویّت خود را و به عبارت دیگر ظاهر و باطن و عمل و اخلاق و اراده و نیت خویش را تسلیم حضرت یار کند و این برای کسی میسّر نیست مگر این که هستی را از عینک«لا الهَ الّا اللّه و لا حول و لا قوّه الّا بِاللّه،و لا مؤثّر فی الوجود الّا اللّه»ببینید:

[وَ مَنْ أَحْسَنُ دِیناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ] (۲).

و دین چه کسی بهتر است از آن که همهٔ وجودش را تسلیم خدا کرده و نیکوکار است.

توبه از تمام گناهان ظاهر و باطن و اصلاح درون و برون یا به عبارت دیگر اصلاح اخلاق و عمل و تکیه بر حضرت دوست در همهٔ شؤون حیات و خلاصه تصفیهٔ

۱- ۱) -بقره (۲):۲۰۷.

۲- ۲) -نساء (۳):۱۲۵.

همهٔ هویّت و وجود برای جلب عنایت حق،همه و همه حقایق و واقعیّت هایی هستند که در جهت مخلص شدن انسان،وجود مقدّس حضرت رب از انسان خواسته است و خوشا به حال آن افرادی که این مسیر عالی و این سیر ربانی و سلوک الهی را بپیمایند:

[إِلاَّ الَّذِینَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللّهِ وَ أَخْلَصُوا دِینَهُمْ لِلّهِ] (۱).

مگر کسانی که [از گناه بزرگ نفاق] توبه کردند،و [مفاسد خود را] اصلاح نمودند،و به خدا تمسّک جستند،و عبادتشان را برای خدا خالص ساختند.

پیامبر بزرگ اسلام صلی الله علیه و آله مأمور بود حقیقت اخلاص خود را برای مردم اعلام کند، تا درسی الهی برای آنان باشد و فردای قیامت هیچ عذر و حجّتی برای کسی در بارگاه آن جناب نباشد و احدی نگوید که برای من راهی به سوی اخلاص باز نبود و گرنه آن راه را طی می کردم:

[قُلْ إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُکِی وَ مَحْیایَ وَ مَماتِی لِلّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ* لا شَرِیکَ لَهُ وَ بِذلِکَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِینَ] (۲).

بگو:مسلماً نماز و عبادتم و زندگی کردن و مرگم برای خدا پروردگار جهانیان است.*او را شریکی نیست،و به این [یگانه پرستی] مأمورم،و نخستین کسی هستم که [در این آیین] تسلیم [فرمان ها و احکام] اویم.

در هر صورت از آیات کریمهٔ قرآن استفاده می شود که خالص کردن نیت در امور عبادی واجب است و فردای قیامت جز با عمل اخلاص اجر و ثواب تعلّق نمی گیرد و در بازار محشر برای ریاکاران محلّی از اعراب نیست.

۱- ۱) -نساء (۳):۱۴۶.

۲- ۲) -انعام (۶):۱۶۱-۱۶۲.

الهی و ربّی و سیّدی ! طی این مرحله از مشکل ترین و سخت ترین مراحل است، اگر لطف و عنایت تو در این راه پشتیبان انسان نباشد آدمی چگونه و با چه قدرتی می تواند خود را به سرمنزل مقصود که رسیدن به مقام رضا و قرب و وصل حضرت توست برساند ؟ !

الهی قمشه ای آن عاشق شیدا می گوید:

چون آینهٔ حسنت جانا دل ما کردی***این آینه را عشقت معشوقه نما کردی

از قهر تو بر مهرت بردیم پناه ای دوست*** ما را تو خود ای سلطان تعلیم دعا کردی

یک مشکل اگر آسان کردی ز شهنشاهان*** صد حاجت مسکینان از لطف روا کردی

مردی کن و کاری کن دل جانب یاری کن ***بر دامن عشق آویز چون ترک هوا کردی

صد حیف که در غفلت شد عمر عزیز از کف ***زین خواب گران برخیز بنگر که چها کردی

مقام مخلصان در قرآن

آنان که به لطف و عنایت حق و با توجه کامل به مراحل سلوک و با قدم معرفت و عشق راه رسیدن به اخلاص را بپیمایند،از جانب حضرت ربّ العزّه به مقاماتی می رسند که به اهمّ آن مقامات اشاره می شود:

۱-در جهان بعد و در روز ابدی در بهشتی که به خاطر اهل تقوا قرار دادم از نظر مقام و خواسته برای آن حدّ و اندازه ای نیست،هرآنچه را بخواهند مهیّاست و افزون تر از آن نزد ما خواهد بود:

[لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ] (۱).

در آنجا هرچه بخواهند برای آنان فراهم است،و نزد ما [نعمت های] بیشتری است.

۲-از نظر اندیشه و فکر و قدرت درک و عقل به جایی برسند که هر حرفی و شکری و وصفی دربارهٔ حق ادا کنند صحیح و مطابق واقع است و از این مقام با عظمت تعبیر به مقام کشف و شهود شده،انبیا و ائمه علیهم السلام و اولیای خاص حضرت دوست به این مقام رسیدند و این جزای اخلاص آنان بود.قرآن مجید از این مقام والا چنین یاد فرموده:

[سُبْحَانَ اللّهِ عَمَّا يَصِفُونَ* إِلاّ عِبَادَ اللّهِ الْمُخْلَصِينَ] (۲).

خدا از آنچه او را به آن توصیف می کنند،منزّه است.*مگر بندگان خالص شدهٔ خدا [که او را به آنچه توصیف می کنند شایسته مقام قدس اوست.]

۳-بندگان خدا از هر طایفه و دسته برای پاسخ گویی به آنچه از آنان به عنوان عمل و اخلاق صادر شده در محشر حاضر می شوند مگر بندگان مخلص که آنان را حساب و کتابی نیست،چرا که آن بزرگواران در دنیا با کمال معرفت و دقت و هماهنگ با خواسته های حضرت حق به حساب خود رسیدند:

[فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ إِلاّ عِبَادَ اللّهِ الْمُخْلَصِينَ] (۳).

یقیناً آنان از احضار شدگان [در عذاب] خواهند بود،*جز بندگان خالص شدهٔ خدا [که از هر کیفری در امانند،]

۱- ۱) -ق (۵۰):۳۵.

۲- ۲) -صافات (۳۷):۱۵۹-۱۶۰.

۳- ۳) -صافات (۳۷):۱۲۷-۱۲۸.

۴-شیطان و شؤون او از این که آنان را از راه خدا دور کنند و چراغ هدایت را در قلبشان خاموش کنند و ایشان را از حق جدا کرده به ضلالت و گمراهی کشند به کلّی مأیوس و ناامید شوند:

[قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ* إِلاّ عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ] (۱).

گفت:به عزتت سوگند همهٔ آنان را گمراه می کنم،*مگر بندگان خالص شده ات را.

حکایتی در اخلاص

در این زمینه حکایتی بس عالی نقل می کنند که در آن حکایت مسائلی است که بدون شک به کار بستن آن،آدمی را به مرحله با ارزش اخلاص می رساند:

شخصی اراده سفر داشت به محضر حاتم اصم که از عرفای بزرگ بود رسید و گفت:مرا وصیّتی کن،حاتم در پاسخ وی گفت:

اگر یار و رفیق و مصاحب و دوست خواهی خدا تو را بس است.

اگر همراه خواهی تو را کرام الکاتبین بس.

اگر عبرت و پند خواهی تو را دنیا بس.

اگر مونس خواهی تو را قرآن بس.

اگر کار و کوشش خواهی تو را عبادت بس.

اگر وعظ و واعظ خواهی تو را مرگ بس.

و اگر این ها که گفتم تو را بس نیست پس دوزخ تو را بس !

هم از او پرسیدند:نماز چگونه گزاری ؟ گفت:

۱- ۱) -ص (۳۸):۸۲-۸۳.

چون وقت آید وضوی ظاهر و باطن انجام دهم،وضوی ظاهر با آب و باطن با توبه.

آن گاه به مسجد آیم و از درون مسجد با کمال بصیرت مسجد الحرام را مشاهده کنم آن گاه مقام ابراهیم آن مقام معنوی و ملکوتی در میان دو ابرو نهم.

بهشت را بر راست و دوزخ را بر چپ و صراط زیر قدم و ملک الموت پشت سر بینم آن وقت دل به خدای سپارم و تکبیر گویم !

اخلاص در روایات

روایات مهمی در کتاب«الکافی»و«بحار الأنوار»در باب اخلاص نقل شده که به گوشه ای از آن روایات توجه کنید:

عَنْ ابِی الْحَسَنِ الِّرضا علیه السلام:اَنَّ أَمیرَ الْمُؤْمِنینَ صَلَواتُ اللّهِ عَلَیْهِ کانَ یَقُولُ:

طُوبیٰ لِمَنْ اخْلَصَ لِلّهِ الْعِبادَهَ وَ الدُّعاءَ،وَ لَمْ یَشْغَلْ قَلْبَهُ بِما تَریٰ عَیْناهُ،وَ لَمْ یَنْسَ ذِکْرَ اللّهِ بِما تَسْمَعُ اذُناهُ،وَ لَمْ یَحْزُنْ صَدْرَهُ بِما اعْطِیَ غَیْرُهُ (۱).

حضرت ابوالحسن الرضا علیه السلام از امیر المؤمنین علیه السلام روایت می کند:بهشت از آن کسانی است که عبادت و دعایشان محض رضای خداست و در این زمینه به احدی نظر ندارند،آنان که دیده های چشمشان،قلب نورانی و پاکشان را از حق نمی گرداند و زخارف و مشتهیات و ملک و مملکت دنیا ذرّه ای در دلشان اثر نمی گذارد و آواز و صدای غیر حق و ذکر لذات دنیا و شهوات و شبهات که به گوششان می خورد،زبان و قلبشان از یاد حق باز نمی ماند و آنچه از مال و عیش و خوشی به دیگران عنایت می گردد نسبت به آن حساسیّت نداشته و دچار آه و حسرت و حزن و اندوه نمی گردند.

۱- ۱) -الکافی:۱۶/۲،باب الإخلاص،حدیث۳؛وسائل الشیعه:۵۹/۱،باب ۸،حدیث ۱۲۵.

و خلاصه معامله آنان با حضرت جانان در همهٔ شؤون و جوانب معامله خالصانه و عاشقانه است و ایشان را در امور حیات نظری و منظوری جز رسیدن به عنایت محبوب و اتصال به دامن لطف معشوق نیست.

در عظمت اخلاص و فواید و نتایج عالی آن روایت مهمّی به مضمون زیر از حضرت رضا از پدران بزرگوارش علیهم السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله رسیده:

ما اخْلَصَ عَبْدٌ لِلّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اربَعینَ صَباحاً الّا جَرَتْ یَنابیعُ الْحِکْمَهِ مِنْ قَلْبِهِ عَلیٰ لِسانِهِ (۱).

چون بنده ای چهل روز تمام امورش را برای حق خالص کند،چشمه های حکمت از دلش بر زبانش جاری شود.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اِنَّ اللّهَ لا یَنْظُرُ الیٰ صُوَرِکُمْ وَ أَعْمالِکُمْ وَ انَّما یَنْظُرُ الی قُلُوبِکُمْ (۲).

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:خداوند به صورت ها و اعمال شما نظر نمی کند و اوست که به حقیقت به دل های شما نظر می نماید که دل از نظر نیّت در چه حال است.

وَ قالَ صلی الله علیه و آله مُخْبِرًا عَنْ جِبْرَئیلَ عَنِ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ انَّهُ قالَ:الْاِخْلاصُ سِرٌّ مِنْ اسْرارِی اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ احْبَبْتُ مِنْ عِبادی (۳).

و نیز آن حضرت فرمود:جبرئیل از حق تعالی خبر داد که اخلاص سرّی از

۱- ۱) -عیون اخبار الرضا:۶۹/۲،باب ۳۱،حدیث ۳۲۱؛بحار الأنوار:۲۴۲/۶۷،باب ۵۴،حدیث ۱۰.

۲- ۲) -جامع الأخبار:۱۰۰،الفصل السادس و الخمسون،فی الإخلاص؛بحار الأنوار:۲۴۸/۶۷،باب ۵۴،حدیث ۲۱.

۳- ۳) -منیه المرید:۱۳۳؛بحار الأنوار:۲۴۹/۶۷،باب ۵۴،حدیث ۲۴.

اسرار من است،آن را در قلب بنده ای که محبوب من است قرار می دهم.

عَنْ ابی جَعْفَرٍ الْجَوادِ علیه السلام قالَ:اَفْضَلُ الْعِبادَهِ الْاِخْلاصُ (۱).

حضرت جواد علیه السلام فرمود:بالاترین عبادت اخلاص است.

اخلاص در نزد عرفا

بزرگان از عرفا می گویند:

اخلاص عام ترک شرک است که چون از شرکت تبرّا کردند و به یگانگی وی مقر آمدند توحید به اخلاص گشت.

باز اخلاص آرد به صفات وی،بدان که هیچ چیز را تشبیه وی نگوید و نه مثل وی به ذات و صفات و فعل.

چون اعتقاد بر این وصف خالص درآمد این مؤمن باشد مخلص،باز هر عملی که بیارد اندر آن عمل ریای خلق و عجب نفس نیارد تا عمل وی از فساد خالص گردد،باز از آن عمل که بیارد مراد وی رضای خداوند باشد نه طمع ثواب و خوف عقاب.کما قال اللّه تعالی:

[ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللّهِ] (۲).

و نیز فرمود:

[یُرِیدُونَ وَجْهَهُ] (۳)ایْ یُریدونَ رِضاهُ.

۱- ۱) -تفسیر الامام العسکری:۳۲۹،حدیث ۱۸۶؛بحار الأنوار:۲۴۵/۶۷،باب ۵۴،حدیث ۱۹.

۲- ۲) -حدید (۵۷):۲۷؛برای طلب خشنودی خدا.

۳- ۳) -انعام (۶):۵۲؛خشنودی او را می خواهند.

تا اگر اندر هر دو کون هیچ مکافات نباشد چون رضای حق یافته است بسنده باشد.

باز هرچه کنـد کردهٔ خویش نبینـد،از آن که چنان که وی حق نیست فعل وی هم حق نیست،چون بیند که من چه کردم چیزی کـه همی بینـد غیر حـق اسـت اخلاـص نیسـت،پس تـا هر دو کـون و مـا فیهـا بنـده از عمـل برنگیرد عمـل وی بـه اخلاـص نگردد،اخلاـص معاملت بـدین صـعبی است،اخلاص اعتقاد چگونه بود ؟ از این معناست که حق تعالی همـهٔ خلق را به اخلاص فرمود:

[وَ مٰا أُمِرُوا إِلاّٰ لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ] (۱).

در حالی که فرمان نیافته بودند جز آن که خدا را بپرستند،و ایمان و عبادت را برای او از هرگونه شرکی خالص کنند.

تا نقش خیال دوست با ماست***ما را همه عمر خود تماشاست

آنجا که وصال دوستان است*** و اللّه که میان خانه صحراست

وانجا که مراد دل برآید ***یک خار به از هزار خرماست(۲)

اخلاص آن است که دیـدار خویش از فعل برداری،یعنی چون فعل خویش دیـدی خویشـتن دیـدی و خویشـتن بین خـدای بین نباشد.

موحد را توحید باید و توحید،یکی دیدن است و مؤمن را اخلاص باید و اخلاص،یگانه بودن است.

اگر خواهید تا موحد و مخلص باشـید خویشتن و آنِ خویشتن مبینید،حق را مطیع باشید و آن طاعت خویش منّت حق بینید و از حق بینید که منت نهاد بر تو

۱- ۱) -بینه (۹۸):۵.

۲- ۲)- مولوی.

و اندر ازل تو را این قسمت کرد،و چون پدید آمدی اهل گردانید و چون اهل گردانید توفیق داد.

چون نظارهٔ منت وی کردی حق بین باشی،مخلص باشی،آن گاه بر تو شکری نو واجب گردد که تو را توفیق شکر داد،اندر زیر نظارهٔ منّت چنان بمانی که به دیدن خویشتن و عمل خویشتن نپردازی.

پرسیدند:عمل خالص کدام است ؟ گفت:آن که از آفت ها بیرون آید و سلامت یابد،یعنی آفات تباه کنندهٔ عمل یا عُجب نفس است یا ریای خلق یا طمع عوض است یا دیدن عمل است که هر یکی از این آفات طاعت هر دو کون را ویران گرداند،چون از این آفات بیرون آید آن گاه خالص باشد.

عمل خالص آن باشد که نه ملک بداند تا بنویسد و نه شیطان بداند تا آن را تباه کند و نه نفس بداند تا عجب آرد و آن انقطاع بنده باشد به خدای عزّ و جلّ و رجوع کردن به خدای تعالی از فعل خود.

باب ۷۷ در شناخت جهل

اشاره

ص:۴۳

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

حَسْبُکَ مِنَ الْجَهْلِ انْ تَظْهَرَ لِما عَلِمْتَ الْجَهْلُ صورَهٌ رُکِّبَتْ فی بَنی آدَمَ، اقْبالُها ظُلْمَهٌ وَ ادْبارُها نورٌ،وَ الْعَبْدُ مُتَقَلِّبٌ مَعَها کَتَقَلُّبِ الظِّلِ مَعَ الشَّمْسِ.

الا تَرَیٰ الَی الْاِنْسانِ تارَهً تَجِدُهُ جاهِلًا بِخِصالِ نَفْسِهِ حامِداً لَها عارِفاً بِعَیْنِها فی غَیْرِهِ ساخِطاً لَها،وَ تارَهً تَجِدُهُ عالِماً بِطِباعِهِ ساخِطاً لَها حامِداً لَها فی غَیْرِهِ فَهُوَ مِنْهُ مُنْقَلِبٌ بَیْنَ الْعِصْمَهِ وَ الْخِذْلانِ فَاِنْ قابَلَتْهُ الْعِصْمَهُ أَصابَ، وَ انْ قابَلَهُ الْخِذْلانُ اخْطَأَ.

وَ مِفْتاحُ الْجَهْلِ الرِّضا وَ الْاِعْتِقادُ بِهِ،وَ مِفْتاحُ الْعِلْمِ الْاِسْتِبْدالُ مَعَ اصابَهِ مُوافَقَهِ التَّوْفیقِ.

وَ ادْنیٰ صِفَهِ الْجاهِلِ دَعْواهُ بِالْعِلْمِ بَلا اسْتِحْقاقٍ وَ اوْسَطُهُ الْجَهْلُ بِالْجَهْلِ وَ اقْصاهُ جُحُودُهُ.

وَ لَیْسَ شَیْءٌ اثْباتُهُ حَقیقَهً نَفْیَهُ الّا الْجَهْلُ وَ الدُّنْیا وَ الْحِرْصُ فَالْکُلُّ مِنْهُمْ کَواحِدٍ وَ الْواحِدُ مِنْهُمْ کَالْکُلِّ.

[حَسْبُکَ مِنَ الْجَهْلِ انْ تَظْهَرَ لِما عَلِمْتَ الْجَهْلُ صورَهٌ رُکِّبَتْ فی بِنی آدَمَ،اقْبالُها ظُلْمَهٌ وَ ادْبارُها نورٌ،وَ الْعَبْدُ مُتَقَلِّبٌ مَعَها کَتَقَلَّبِ الظِّلِ مَعَ الشَّمْسِ]

شناختن جهل

در جلد اول کتاب معنای علم بیان شد که با مراجعه به آن ضد علم که جهل است روشن خواهد شد.

علم عبارت است از نورانیّت قلب که از پی زحمت تحصیل در راه خدا به دست می آید و جهل عبارت است از پوشیده بودن قلب به حجاب های ظلمانی.

در این فصل که اختصاص به بیان جهل داده شده شرح مفصلی را لازم نمی بینم و تنها به ترجمه اصل حدیث اکتفا می کنم.

جهل مسئله ای است که رو آوردنش به انسان موجب ظلمت و کدورت و دور شدنش موجب نور و معرفت است.

انسان همانند روشنایی و تاریکی و سایهٔ آفتاب که تابع آفتاب است،همیشه میان این دو حالت در تغییر و تحول است،چون علم بیاید روشنایی است و چون جهل آید تاریکی و حجاب،چون آفتاب که وقتی بیاید روشنایی به دنبال اوست و چون برود ظلمت و تاریکی می آید.

[الا تَرىٰ الَی الْاِنْسانِ تارَهً تَجِدُهُ جاهِلاً بِخِصالِ نَفْسِهِ حامِداً لَها عارِفاً بِعَیْنِها فی غَیْرِهِ ساخِطاً لَها،وَ تارَهً تَجِدُهُ عالِماً بِطِباعِهِ ساخِطاً لَها حامِداً لَها فی غَیْرِهِ فَهُوَ مِنْهُ مُنْقَلِبٌ بَیْنَ الْعِصْمَهِ وَ الْخِذْلانِ فَاِنْ قابَلَتْهُ الْعِصْمَهُ أَصابَ،وَ انْ قابَلَهُ الْخِذْلانُ اخْطَأَ]

غفلت از عیوب

انسان به وقت حکومت جهل،از عیوب خود غافل است و به همین جهت از خود ستایش می کند و به عیوب دیگران چشم می دوزد و از آنان بد می گوید،در چنین موقعیتی وقت رو آوردن جهل است.

انسان به وقت آراسته بودن به علم و دانش به عیوب و نقایص خود آگاه و از عیب دیگران چشم پوش است،به همین خاطر از خود در سخط و خشم است و نسبت به دیگران مداح و ستایش کننده و این زمان وقت روی گردانی جهل است.

همیشه احوال و اطوار آدمی حایز اهمیت است میان عصمت و پاکی که عالم بودن اوست به معایب خود و خذلان و ذلّت که آن جاهل بودن انسان است به عیب های خود.

توجه به عیوب همراه با توجّه به حضرت حق،داروی درمان تمام عیوب و غفلت از عیوب همراه بی توجّهی نسبت به مولا،بزرگ ترین علّت برای ریشه دار

شدن امراض روحی و قلبی است.

نمی بینی که آدمی گـاهی به عیوب خود جاهل است و به این علّت به ثنا و سـتایش خود برخاسـته و پی گیر عیب دیگران می شود و گاهی به عکس است، پس آدمی در بین عصـمت از خطا و خذلان و آلودگی به خطا منقلب الاحوال است، اگر خدای مهربـان پی گیری عیوب نفسـش را به او توفیق داد،در راه صواب است و در آخرت اهل نجات و اگر نعوذ باللّه در پی خطوات شیطانی و خطرات نفسانی برآید و در پی اصـلاح خود نباشد و به جاسوسـی عیوب دیگران برخیزد،از جمله عاصیان است و در آخرت در معرض عذاب و هلاکت.

ص:۴۸

[وَ مِفْتاحُ الْجَهْلِ الرِّضا وَ الْاِعْتِقادُ بِهِ،وَ مِفْتاحُ الْعِلْمِ الْاِسْتِبْدالُ مَعَ اصابَهِ مُوافَقَهِ التَّوْفيقِ]

کلید جهل و علم

کلیـد جهل و نادان خودپسـندی و از خویش راضـی بودن است و کلید علم و دانش ساده گرفتن علم خویش و برای آن قدر و ارزشی قرار ندادن است.

ص:۴۹

[وَ ادْنیٰ صِنْفَهِ الْجاهِلِ دَعْواهُ بِالْعِلْمِ بَلا اسْتِحْقاقٍ وَ اوْسَطُهُ الْجَهْلُ بِالْجَهْلِ وَ اقْصاهُ جُحُودُهُ.وَ لَیْسَ شَیْءٌ اثْباتُهُ حَقیقَهً نَفْیُهُ الّا الْجَهْلُ وَ الدُّنْیا وَ الْحِرْصُ فَالْکُلُّ مِنْهُمْ کَواحِدٍ وَ الْواحِدُ مِنْهُمْ کَالْکُلِّ]

مرز جهالت

پست ترین صفت جاهل در عین جهل ادّعای علم داشتن و مرتبهٔ وسط صفت جاهل جهل به جهل است که بدین خاطر ادعای علم ندارد و حدّ نهایی از جهل آن که،هر کجا علمی باشد انکار کند و با اهل فضل و دانش و معرفت و بینش پیوسته دشمنی نموده و از آنان بدگویی کند.

و چیزی نیست که اثبات وجود آن برگشت داشته باشد به نفی و نبودن آن مگر جهل و دنیا و حرص؛زیرا توجه کردن به جهل خود در حقیقت علم است و هم چنین توجه به زندگی پست مادی و حیات جدای از حق و یا توجه به رذیله هرکجا جهالت حاکم باشد قلب انسان تیره و تار و خود به خود صاحب آن قلب اسیر دنیا و دچار حرص شدید می شود.

باب ۷۸ در بزرگداشت برادر مؤمن

اشاره

ص:۵۱

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

مُصافَحَهُ اخْوانِ الدّینِ اصْلُها مِنْ تَحِیَّهِ اللّهِ لَهُمْ.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:

ما تَصافَحَ أَخَوانِ فی اللّهِ الّا تَناثَرَتْ ذُنوبُهُما حَتّیٰ یَعُودانِ کَیَوْمٍ وَلَدَتْهُما امُّهُما.

وَ لا کَثَّرَ حُبَّهُما وَ تَبْجیلَهُما کُلُّ واحِدٍ لِصاحِبِهِ الّا کانَ لَهُ مَزیدٌ وَ الْواجِبُ عَلیٰ اعْلَمِهِما بِدینِ اللّهِ تَعالی انْ یَزیدَ صاحِبَهُ مِنْ فُنونِ الْفَوائِدِ الَّتی اکْرَمَهُ اللّهُ بِها وَ یُرْشِدَهُ الَی الْاِسْتِقامَهِ وَ الرِّضا وَ الْقِناعَهِ وَ یُبَشِّرَهُ بِرَحْمَهِ اللّهِ وَ یُخَوِّفَهُ مِنْ عَذابِهِ،وَ عَلَی الْآخَرِ انْ یَتَبارَکَ بِاهْدائِهِ وَ یَتَمَسَّکَ بِما یَدْعُوهُ الَیْهِ وَ یَعِظُهُ بِهِ وَ یَسْتَدِلَّ بِما یَدُلُّهُ الَیْهِ مُعْتَصِماً بِاللّهِ وَ مُسْتَعیناً بِهِ لِتَوْفیقِهِ عَلیٰ ذٰلِکَ.

قیلَ لِعیسیَ بْنِ مَرْیَمَ علیه السلام:کَیْفَ اصْبَحْتَ انْتَ ؟ قالَ:لا امْلِکُ ما ارْجُو وَ لا اسْتَطیعُ بِما احاذِرُ،مَأْمُوراً بِالطّاعَهِ مَنْهِیًّا عَنِ الْمَعْصِیَهِ،فَلا اریٰ فَقیراً افْقَرَ مِنّی.

قیلَ لِاُوَیْسِ الْقَرَنی:کَیْفَ اصْبَحْتَ ؟ قالَ:کَیْفَ یُصْبِحُ رَجُلٌ اذا اصْبَحَ لا یَدْری أَ یُمْسی وَ اذا امْسیٰ لا یَدْری أَ یُصْبِحُ !

قالَ أَبو ذَرٍّ رضی الله عنه:اَصْبَحْتُ اشْکُرُ رَبّی وَ اشْکُو نَفْسی.

وَ قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:مَنْ اصْبَحَ وَ هَمُّهُ غَیْرُ اللّهِ فَقَدْ اصْبَحَ مِنَ الْخاسِرینَ الْمُبْعَدینَ.

[مُصافَحَهُ اخْوانِ الدّینِ اصْلُها مِنْ تَحِیَّهِ اللّهِ لَهُمْ]

مصافحه با برادران دینی

مسئله مراعات برادران مؤمن و بزرگداشت آنان و ادای حق هر مؤمن و مسلمان را در ضمن شرح حدیث پنجاه و پنج باب مؤاخات و حدیث شصت و یک باب حسن خلق و حدیث حرمت مسلمانان باب هفتاد و در طول احادیثی که در مجلدات گذشته به شرح آمد،توضیح داده ام و در این فصل نیازی به توضیح بیشتر دیده نمی شود،تنها به ترجمهٔ حدیث قناعت می کنم.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مصافحه با برادران دینی ریشه و منبعش محبّت و عنایت پروردگار مهربان است با بندگان خود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

دو برادری که در راه خدا با یکدیگر برادرند،مصافحه نمی کنند مگر آن که گناهان آنان ریخته می شود،هم چون روزی که از مادر متولّد شده اند.محبّت و بزرگداشت یکی از آنان نسبت به دیگری زیاد نمی شود مگر آن که پروردگار متعال مرحمت زیادتری به او بنماید و واجب است بر برادری که آگاه تر است بخواهد که از انواع عنایت حق که به او عطا شده،به برادرش نیز عطا شود و وی را به سوی استقامت داشتن و رضایت از حق و قناعت هدایت نماید و او را در صورت

استقامت به مهربانی و رحمت خداوند مژده دهد و در صورت کوتاهی از وظایف از جریمه خداوندی بترساند.

وظیفهٔ لازم دیگر این است که به سبب ارشاد و راهنمایی شدن از طرف برادرش خوشحال و خرسند باشد و به دقّت و به احسن وجه به آنچه برادرش او را به آن هدایت می کند عمل نماید و در عین حال با توجّه به لطف پروردگار خود را از آفات و فرار از عمل محفوظ بدارد و از جنابش یاری بطلبد،تا به وی توفیق دهد و او را برای انجام خیر و اعمال نیک و قدم های خداپسندانه هدایت فرماید.

به عیسی بن مریم گفتند:چگونه ای ؟ فرمود:آنچه را آرزو دارم مالک نیستم و بر هرچه می ترسم قدرت دفعش را ندارم،در عین حال مأمور به وظایف و تکالیفم و دستور دارم از منهیّات حق بپرهیزم،پس کدام نیازمندی از من نیازمندتر است ؟ !

از اویس قرن پرسیدند:چگونه ای ؟ فرمود:چگونه است حال کسی که وارد صبح می شود نمی داند به شب می رسد یا نه و چون وارد شب شود نمی داند به صبح می رسد یا نه ؟ !

ابو ذر فرمود:صبح می کنم در حالی که از جناب حق شاکرم و از خود بیزار و شاکی،رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:آن کس که صبح کند و همت و فکرش غیر خدا باشد هر آینه از خاسران و از دور شدگان از رحمت خداست.

باب ۷۹ در توبه

اشاره

ص:۵۷

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

التَّوْبَهُ حَبْلُ اللّهِ وَ مَدَدُ عِنايَتِهِ.وَ لا بُدَّ لِلْعَبْدِ مِنْ مُداوَمَهِ التَّوْبَهِ عَلىٰ كُلِّ حالٍ.

فَكُلُّ فِرْقَهٍ مِنَ الْعِبادِ لَهُمْ تَوْبَهٌ،فَتَوْبَهُ الْأَنْبِياءِ مِنِ اضْطِرابِ السِّرِّ،وَ تَوْبَهُ الْأَوْلِياءِ مِنْ تَكْوينِ الْخَطَراتِ،وَ تَوْبَهُ الْأَصْفِياءِ مِنَ التَّنَفُّسِ،وَ تَوْبَهُ الْخاصِ مِنَ الْاِشْتِغالِ بِغَيْرِ اللّهِ،وَ تَوْبَهُ الْعامِّ مِنَ الذُّنُوبِ.وَ لِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمْ مَعْرِفَهٌ وَ عِلْمٌ فى اصْلِ تَوْبَتِهِ وَ مُنْتَهىٰ امْرِهِ،وَ ذلِكَ يَطُولُ شَرْحُهُ هيهُنا.

فَاَمّا تَوْبَهُ الْعامِّ فَاَنْ يَغْسِلَ باطِنَهُ مِنَ الذُّنُوبِ بِماءِ الْحَياهِ وَ الْاِعْترافِ بِجِنايَتِهِ دائِماً،وَ اعْتِقادِ النَّدَمِ عَلىٰ ما مَضىٰ،وَ الْخَوْفِ عَلىٰ ما بَقِيَ مِنْ عُمْرِهِ، وَ لا يَسْتَصْغِرَ ذُنوبَهُ فَيَحْمِلَهُ ذلِكَ الَى الْكَسَلِ،وَ يُديمَ الْبُكاءَ وَ الْأَسَفَ عَلىٰ ما فاتَهُ مِنْ طاعَهِ اللّهِ،وَ يَحْبِسَ نَفْسَهُ مِنَ الشَّهَواتِ وَ يَسْتَغيثَ الَى اللّهِ تَعالى لِيَحْفَظَهُ عَلىٰ وَفاءِ تَوْبَتِهِ وَ يَعْصِمَهُ عَنِ الْعودِ الىٰ ما سَلَفَ وَ يَرُوضَ نَفْسَهُ فى مَيْدانِ الْجُهْدِ وَ الْعِبادَهِ،وَ يَقْضِيَ عَنِ الْفَوائِتِ مِنَ الْفَرائِضِ وَ يَرُدَّ الْمَظالِمَ وَ يَعْتَزِلَ قُرَنآءَ السّوءِ وَ يُسْهِرَ لَيْلَهُ وَ يُظْمِئَ نَهارَهُ وَ يَتَفَكَّرَ دائِماً فى عاقِبَتِهِ وَ يَسْتَعينَ بِاللّهِ تَعالى سائِلاً مِنْهُ الْاِسْتِعانَهَ فى سَرّائِهِ وَ ضَرّائِهِ وَ يَثْبُتَ عِنْدَ الْمِحَنِ وَ الْبَلاءِ كَيْلا يَسْقُطَ عَنْ دَرَجَهِ التَّوّابينَ فَاِنَّ فى ذلِكَ طَهارَهً مِنْ ذُنوبِهِ وَ زِيادَهً فى عَمَلِهِ وَ رِفْعَهً فى دَرَجاتِهِ، [فَلَيَعْلَمَنَّ اللّهُ الَّذينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبينَ] (۱).

۱- ۱) -عنكبوت (۲۹):۳.

[التَّوْبَهُ حَبْلُ اللّهِ وَ مَدَدُ عِنايَتِهِ]

حقیقت توبه

در این فصل نورانی و حقیقت ربّانی،حضرت امام جعفر بن محمّد الصادق علیه السلام به اعظم عبادات و احسن طاعات و معالج کلّیه امراض قلبیه و روحیه و ارتقا دهندهٔ انسان به مقام کرامت و رسانندهٔ آدمی از ناسوت به لاهوت و تطهیر کنندهٔ ظاهر و باطن انسان یعنی توبه و بازگشت به جناب احدیّت اشاره کرده می فرمایند:

توبه،ریسمان با عظمت خداست و نصرت و جذابیت و عنایت و لطف حضرت یار است.

این مسئله به اندازه ای در خور اهمیّت است که باید چند جلد جداگانه در توضیح و تفسیر آن به رشتهٔ تحریر کشیده شود،امّا این وجیزه که هنوز ابوابی از آن باقی مانده اقتضای آن را ندارد،تنها به دورنمایی از امّهات مسائل توبه در محور آیات شریفهٔ قرآنیه و روایات ملکوتیّهٔ اهل بیت طهارت علیهم السلام اشاره می کند،باشد که خدای کریم و دادگر مهربان و خالق رحیم و آفرینندهٔ محسن،همه ما را برای دست یافتن به این مقام اعلی توفیق کرامت فرماید و از ورطهٔ خطرناک گناه،چه گناه باطنی و چه ظاهری نجات بخشد و ما را به سوی طاعت خالص و قطع رابطهٔ با هر گناهی رهنمون شود.

آثار الهی توبه

بدون شک بازگو کردن آثار توبه کار ساده ای نیست که برای توبهٔ حقیقی در قرآن مجید و روایات آثار گرانی ذکر شده است.

از آثار توبه نجات انسان از مهالک و روی آوردن به حقایق و واقعیّت ها و قدم گذاردن در دایرهٔ سعادت و بیرون رفتن از مرز شقاوت و دنائت و پستی است.

از آثار دیگر توبهٔ حقیقی،محبوبیّت نزد حضرت دوست و به دست آوردن ارزش های الهی و یافتن دولت خاص و گنج عزّت و مایهٔ شرف است.

از دیگر آثار توبهٔ واقعی،باز شدن هشت در بهشت و بسته شدن هفت در عذاب به روی انسان و خلاصه شیفته شدن جنت و رضوان به تائب و خاموش شدن شعلهٔ نار و عذاب جهنّم است.

از دیگر آثار توبه جلب بخشش و غفران حق و آمرزیده شدن تمام گناهان گذشته آدمی است.

مقدمهٔ توبه خروج از غفلت و ورود به دیار انتباه و بیداری است و این نیز از آثار بسیار گران توبه است که عبد عاصی به خود آید و در گذشته و آینده خویش فکر کند و به این معنا توجه پیدا نماید که در برابر چه وجودی به عصیان و خلاف برخاسته و با چه محبوبی به ستیز و جنگ آمده است.

پر شدن قلب از ندامت و احساس سنگینی گناهان و عزم بر ترک رابطه با معاصی و جبران گذشته و ساختن آینده دورنمایی از توبهٔ واقعی و بازگشت حقیقی به وجود مقدس حضرت یار است.

کمال توبه به حفظ ورع و پاکدامنی و پارسایی و سپس محاسبهٔ نفس و قطع امیال ظاهر و جبران نقایص نفسی است.

کمال توبه به حفظ و تقویت اراده برای تداوم توبه و عمل صالح و کناره گیری از محرمات الهی و مشتهیات نفسانی است.

کمال توبه در گرو زهد و صدق و احساس فقر و نیاز نسبت به جناب دوست سپس صبر بر پیشامدها و رضا و اخلاص و اعتماد بر حضرت یار است.

وجوب توبه

فقهای بزرگ شیعه و سنی و مفسران عظیم القدر قرآن و عارفان روشن ضمیر بر اساس آیات و روایات نورانی توبه از گناه را واجب دانسته و ترک و تأخیر آن را حرام می دانند.

استحباب توبه به هیچ وجه معنا ندارد و ترک و یا تأخیر آن باعث شدّت امراض روحی و قلبی و عملی است و زمینه سازی برای شدّت مرض معنوی از گناهان و بلکه از معاصی کبیره است.

خواجه نصیر الدین طوسی در پایان کتاب پرقیمت«تجرید الاعتقاد» می گویند (۱):

توبه از واجبات است؛زیرا در بازگشت به سوی حق،دفع ضرر عینیّت پیدا می کند و بقای بر ضرر از محرّمات است و نیز پشیمانی از انجام هر قبیح و ترک هر واجب برای هر انسانی لازم است،پس بر مبنای وجوب دفع ضرر و پشیمانی از هر گناه و ترک شدن هر واجب،توبه و بازگشت به سوی محبوب واجب است.

علامهٔ حلّی در توضیح سخن خواجه در مقام اثبات وجوب توبه به معنای ترک هر کبیره و صغیره برآمده و این معنا را با برهان یقینی فرموده است.

۱- ۱) -بحار الأنوار:۴۲/۶،به نقل از تجرید الاعتقاد.

انسان گناهکار به هر انـدازه که گناه داشـته باشـد حق ناامید شدن از رحمت و عنایت حضـرت محبوب را ندارد که ناامیدی از رحمت بنا به فرمودهٔ قرآن کار مردم کافر است:

[إِنَّهُ لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْكافِرُونَ] (۱).

زیرا جز مردم کافر از رحمت خدا مأیوس نمی شوند.

و پس از این آیهٔ کریمه،داسـتان معروف بهلول نباش که در تفاسـیر قرآن آمده و داسـتان حمید بن قحطبه که شـیخ صدوق در کتـاب پرقیمت«عیون أخبـار الرّضـا» نقـل کرده که شـصت نفر از اولاـد زهرا علیها السـلام را در یک شب کشـته بود و روز ماه رمضان غذا می خورد و می گفت:از رحمت حق ناامیدم و حضرت رضا علیه السلام فرمود:

ناامیدی او از گناه آن شب وی سنگین تر است،برای نشان دادن بار سنگین ناامیدی کافی است (۲).

گناهکـار چون به کتـاب خـدا و آیـات مربوط به مغفرت و رحمت نظر کنـد و هم چنین وقتی به روایـات بـاب توبه و دعاهـای عجیب اسـلامی ماننـد کمیـل و ابـو حمزه و عرفه دقت نمایـد،به هیـچ عنوان جـای ناامیـدی و یـأس برای وی نمی مانـد،در این صورت واجب است تمام همت و اراده خود را برای جبران گناهان گذشـته و آزادی از دیون مردم و ادای واجبات ترک شـده و بنای آینده ای روشن به کار گیرد.

در جلد اوّل این کتاب به دورنمایی از این واقعیّت ها اشاره رفت و نیازی به

۱- ۱) -یوسف (۱۲):۸۷.

۲- ۲) -عیون اخبار الرضا:۱۰۸/۱،باب ۹،حدیث ۱؛بحار الأنوار:۱۷۶/۴۸،باب ۷،حدیث ۲۰.

بازگویی مجدّد نیست،در این زمینه تنها به ذکر پاره ای از آیات و قسمتی از روایات قناعت می شود.

توبه در قرآن

اشاره

[فَلَوْ لا فَضْلُ اللّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَکُنْتُمْ مِنَ الْخاسِرِینَ] (۱).

و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود،قطعاً از زیانکاران بودید.

بدون شک براساس آیات حق و روایات معتبره،از عوامل حتمیه جلب فضل و رحمت دوست،توبه واقعی از گناه و آلودگی است.

[قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللّهُ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ] (۲).

بگو:اگر خدا را دوست دارید،پس مرا پیروی کنید تا خدا هم شما را دوست بدارد،و گناهانتان را بیامرزد؛و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

[یُرِیدُ اللّهُ لِیُبَیِّنَ لَکُمْ وَ یَهْدِیَکُمْ سُنَنَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ] (۳).

خدا می خواهد [احکام و مقرّراتش را] برای شما بیان کند و شما را به روش های [پاک و صحیح] کسانی که پیش از شما بودند،راهنمایی نماید و رحمت و مغفرتش را بر شما فرو ریزد؛و خدا دانا و حکیم است.

۱- ۱) -بقره (۲):۶۴.

۲- ۲) -آل عمران (۳):۳۱.

۳- ۳) -نساء (۴):۲۶.

[فَأُولٰئِکَ عَسَی اللّٰهُ أَنْ یَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ کٰانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُوراً] (۱).

پس اینانند که امید است خدا از آنان درگذرد؛و خدا همواره گذشت کننده و بسیار آمرزنده است.

[وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جٰاؤُکَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوّٰاباً رَحِیماً] (۲).

و اگر آنان هنگامی که [با ارتکاب گناه] به خود ستم کردند،نزد تو می آمدند و از خدا آمرزش می خواستند،و پیامبر هم برای آنان طلب آمرزش می کرد، یقیناً خدا را بسیار توبه پذیر و مهربان می یافتند.

[إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هٰاجَرُوا وَ جٰاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللّٰهِ أُولٰئِکَ یَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَ اللّٰهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ] (۳).

یقیناً کسانی که ایمان آورده،و آنان که هجرت کرده و در راه خدا به جهاد برخاستند،به رحمت خدا امید دارند؛و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

شأن نزول

در مورد نزول این آیهٔ شریفه گفته اند:

قبل از وقوع واقعهٔ بدر،پیامبر بزرگ صلی الله علیه و آله عبد اللّه بن جَحش را خواست و نامه ای به او داد و حدود هشت نفر از مهاجران را همراه وی نمود و به او دستور داد پس از دو روز راه پیمودن نامه را بگشاید و بر اساس آن عمل کند.

۱- ۱) -نساء (۴):۹۹.

۲- ۲) - نساء (۴):۶۴.

۳- ۳) -بقره (۲):۲۱۸.

عبـد اللّه پس از دو روز راه پیمـایی نامه را گشود و چنین یافت:چون نامه را باز کردی تا نخله«زمین بین مکه و طائف»برو و در آنجا اوضاع قریش را زیر نظر بگیر و تمام جریان را به ما گزارش کن.

عبـد اللّه جریـان را بـا دوسـتانش در میـان گـذاشت و اضـافه کرد:رسـول الهی مرا از مجبـور سـاختن شـما در ایـن مسـیر منع فرموده،بنابراین هرکس آمادۀ شـهادت است با من بیاید و دیگران بازگردند،همه با او حرکت کردند،وقتی که به نخله رسـیدند به قافله ای از قریش برخورد کردند که عمرو بن حضـرمی در آن بود.چون روز آخر رجب یکی از ماه های حرام بود،در مورد حمله به آن ها به مشورت نشستند.

عده ای گفتند:

اگر امروز دست از آنان برداریم وارد محیط حرم می شوند دیگر نمی توان متعرض آن ها شد،سـرانجام شجاعانه به آنان حمله بردند و عمرو بن حضرمی را کشته و قافلۀ او را با دو اسیر به محضر رسول خدا آوردند.

پیامبر الهی به آنان فرمود:

من به شما دستور نداده بودم که در ماه های حرام نبرد نکنید ؟

آن گاه از دخالت در غنایم خودداری فرمود،مجاهدان ناراحت شدند و مؤمنان به سـرزنش آنان پرداختند،مشـرکان نیز زبان به طعن گشودند که محمّد صلی الله علیه و آله جنگ و خونریزی و اسارت را در ماه های حرام حلال شمرده آیه نازل شد که:

از تو دربـارۀ جنـگ کردن در مـاه حرام می پرسـند،بگو:جنـگ در آن گناه بزرگی است،ولی جلوگیری از راه خـدا و گرایش مردم به فرهنگ حق و کفر ورزیدن نسـبت به اللّه و هتک احترام مسـجد الحرام و اخراج ساکنان آن در پیشـگاه خدا مهم تر از آن است و ایجاد فتنه حتی از قتل بالاتر است.مشـرکان پیوسـته با شـما می جنگند،تا اگر بتوانند شـما را از آیین خود برگردانند ولی کسی که از دین حق برگردد و در حال

کفر بمیرد،تمام اعمال نیک او در دنیا و آخرت بر باد می رود و آنان اهل جهنّم اند و همیشه در آن خواهند بود (۱).

پس از این که آیه مفصل بالا نازل شد عبد اللّه بن جحش و همراهانش گفتند:ما برای درک ثواب،در این راه جهاد کرده ایم و از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند:آیا اجر مجاهدان را دارند یا نه ؟ آیهٔ شریفهٔ [إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا] نازل شد (۲).

توبه در روایات

اشاره

عَنْ ابی عُبَیْدَهَ قالَ:قُلْتُ:جُعِلْتُ فِداکَ ادْعُ اللّهَ لی فَاِنَّ لِی ذُنُوباً کَثیرَهً فَقالَ:مَهْ یا أَبا عُبَیْدَهَ لا یَکُونُ الشَّیْطانُ عَوْنًا عَلیٰ نَفْسِکَ،انَّ عَفْوَ اللّهِ لا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ (۳).

ابا عبیده می گوید:به معصوم عرضه داشتم:برای من دعا کنید که گناهانم زیاد است،فرمود:ای ابا عبیده ! آرام باش،شیطان تو را از رحمت و عفو حضرت حق دلسرد و مأیوس نکند که عفو او را چیزی برابری نمی کند.

عَنْ ابی بَصیرٍ قالَ:سَمِعْتُ ابا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقولُ:اِذا دَخَلَ اهْلُ الْجَنَّهِ الْجَنَّهَ بِاَعْمالِهِمْ فَاَیْنَ عُتَقاءُ اللّهِ مِنَ النّارِ (۴).

ابو بصیر می گوید از حضرت باقر علیه السلام شنیدم می فرمود:زمانی که اهل بهشت به

۱- ۱) -(یَسْأَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ قُلْ قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ وَ صَدٌّ عَن سَبِیلِ اللّهِ وَ کُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَکْبَرُ عِندَ اللّهِ وَ الْفِتْنَهُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا یَزَالُونَ یُقَاتِلُونَکُمْ حَتَّیٰ یَرُدُّوکُمْ عَن دِینِکُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَ مَن یَرْتَدِدْ مِنکُمْ عَن دِینِهِ فَیَمُتْ وَ هُوَ کَافِرٌ فَأُولَئِکَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِی الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ وَ أُولَئِکَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِیهَا خَالِدُونَ)؛بقره (۲):۲۱۷.

۲- ۲) -تفسیر نمونه:۱۱۰/۲ (ذیل آیه ۲۸ سورهٔ بقره).

۳- ۳) -الزهد:۹۹،باب ۱۸،حدیث ۲۶۷؛بحار الأنوار:۵/۶،باب ۱۹،حدیث ۶.

۴- ۴) -الأمالی،شیخ طوسی:۱۷۹،المجلس السابع،حدیث ۳۰۰؛بحار الأنوار:۵/۶،باب ۱۹،حدیث ۵.

سبب اعمالشان به بهشت بروند،پس آزادشدگان حضرت اللّه از آتش جهنّم کجایند ؟ !

عَنْ مُعاوِيَهَ بْنِ وَهَبٍ قالَ:سَمِعْتُ ابا عَبْدِ اللّهِ علیه السلام يَقولُ:اِذا تابَ الْعَبْدُ تَوْبَهً نَصوحاً اَحَبَّهُ اللّهُ فَسَتَرَ عَلَيْهِ فِى الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ.فَقُلْتُ:وَ كَيْفَ يَسْتُرُ عَلَيْهِ:قالَ:

يَنْسى مَلَكَيْهِ ما كَتَبا عَلَيْهِ مِنَ الذُّنوبِ وَ يُوحى الى جَوارِحِهِ:اُكْتُمى عَلَيْهِ ذُنوبَهُ وَ يُوحى الى بِقاعِ الْاَرْضِ اكْتُمى ما كانَ يَعْمَلُ عَلَيْكَ مِنَ الذُّنوبِ فَيَلْقَى اللّهُ حينَ يَلْقاهُ وَ لَيْسَ شَىْءٌ يَشْهَدُ عَلَيْهِ بِشَىْءٍ مِنَ الذُّنوبِ (۱).

معاویه بن وهب می گوید:از حضرت صادق علیه السلام شنیدم می فرمود:به هنگامی که عبد توبه خالص کند توبه ای که بر آن استقامت ورزد،محبوب خدا می شود و در دنیا و آخرت در پوشش حضرت حق قرار می گیرد،عرضه داشتم:این پوشش چگونه است ؟ فرمود:دو ملک نویسنده،گناه را از گناه بنده اش فراموشی می دهد و به جوارحش فرمان می دهد معاصی بنده ام را کتمان کنید و به زمین هایی که در آن ها معصیت کرده وحی می کند:گناهان بنده ام را بپوشان،پس وارد قیامت می شود،در حالی که شاهدی ندارد بر گناهانش شهادت دهد ! !

عَنْ ابى عُبَيْدَهَ الْحَذّاءِ قالَ:سَمِعْتُ ابا جَعْفَرٍ علیه السلام يَقولُ:اِنَّ اللّهَ تَعالى اَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَهِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ اَضَلَّ راحِلَتَهُ وَ زادَهُ فى لَيْلَهٍ ظَلْماءَ فَوَجَدَها فَاللّهُ اَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَهِ عَبْدِهِ مِنْ ذلِكَ الرَّجُلِ بِراحِلَتِهِ حينَ وَجَدَها (۲).

۱- ۱) -الكافى:۴۳۰/۲،باب التوبه،حديث ۱؛وسائل الشيعه:۷۱/۱۶،باب ۸۶،حديث ۲۱۰۰۹.

۲- ۲) -الكافى:۴۳۵/۲،باب التوبه،حديث ۸؛بحار الأنوار:۴۰/۶،باب ۲۰،حديث ۷۳.

ابی عبیدهٔ حذّا می گوید:از حضرت باقر علیه السلام شنیدم فرمود:خداوند به توبهٔ بنده اش از مردی که راحلهٔ خود را در شب تاریک گم کرده و پس از آن به راحله اش دست یافته خوشحال تر است.

قالَ النَّبیُّ صلی الله علیه و آله:اِنَّ اللّهَ یُقْبِلُ تَوْبَهَ عَبْدِهِ ما لَمْ یُغَرْغِرْ،تُوبُوا الیٰ رَبِّکُمْ قَبْلَ انْ تَموتوا،وَ بَادِروا بِالْأَعْمالِ الزّاکِیهِ قَبْلَ انْ تَشْتَغِلوا،وَ صِلوا الَّذی بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُ بِکَثْرَهِ ذِکْرُکُمْ إیَّاهُ (۱).

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:تا مرگ فرا نرسیده،خداوند توبه را از بنده اش می پذیرد،قبل از مردن به پروردگار بازگردید،به سوی اعمال پاکیزه شتاب کنید تا گرفتار نشدید،و بین خود و حضرت حق را با کثرت ذکر پیوند دهید.

عَن أمیرِ الْمُؤمِنینَ علیه السلام قال:لا شَفیعَ انْجَحُ مِنَ الْتَّوْبَهِ (۲).

از امیر المؤمنین علیه السلام،روایت شده که فرمود:شفیعی رستگار کننده تر از توبه نیست.

قال النَّبیُّ صلی الله علیه و آله:یَلْزِمُ الحَقُّ لاُمَّتی فی أرْبَعٍ:یُحِبُّونَ التّائِبَ،وَ یَرْحَمُونَ الضَّعیفَ، و یُعینُونَ الْمُحْسِنَ،وَ یَسْتَغْفِرونَ لِلْمُذْنِبِ (۳).

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:امّتم در چهار برنامه ملازم حق باشند:توبه کننده را مورد مهر و علاقه قرار دهند،به ضعیف رحمت آورند،به نیکوکار کمک نمایند،و برای گنهکار طلب آمرزش کنند.

قالَ امیر الْمُؤمِنین علیه السلام:تُوبوا الی اللّه عَزَّ و جَلَّ وَ ادْخُلُوا فی مَحبَّته فَاِنَّ اللّهَ یُحِبُّ

۱- ۱) -الدعوات،راوندی:۲۳۷،حدیث ۶۵۹؛بحار الأنوار:۱۹/۶،باب ۲۰،حدیث ۵.

۲- ۲) - من لا یحضره الفقیه:۵۷۴/۳،حدیث ۴۹۶۵.

۳- ۳) -بحار الأنوار:۲۰/۶،باب ۲۰،حدیث ۱۰.

التَّوابينَ و يُحِبُّ المُتَطَهِّرينَ وَ الْمُؤمِنُ تَوّابٌ (۱).

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:به خدا بازگردید و در میدان عشقش داخل شوید که خدا تائبان و شستشو کنندگان ظاهر و باطن را دوست دارد و مؤمن توّاب است.

عَنِ الرِّضا عَنْ آبائِهِ علیهم السلام قالَ:قالَ رَسُولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:مَثَلُ الْمُؤْمِنِ عِنْدَ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ كَمَثَلِ مَلَكٍ مُقَرَّب وَ انَّ الْمُؤْمِنَ عِنْدَ اللّه عَزَّ وَ جَلَّ اعْظَمُ مِنْ ذلِكَ وَ لَيْسَ شيءٌ احَبُّ الى اللّهِ مِنْ مُؤْمِنٍ تائبٍ أَوْ مُؤْمِنَهٍ تائِبَهٍ (۲).

امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارش روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مؤمن در پیشگاه خدا هم چون ملك مقرّب است،و هرآینه مؤمن نزد حضرت حق از این هم بالاتر است،و چیزی نزد خداوند محبوب تر از مرد و زن با ایمان تائب نیست.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:التّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لا ذَنْبَ لَهُ (۳).

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:توبه کننده از گناه مانند کسی است که گناه نداشته باشد.

عَنْ الشَّعْبِیَ قالَ سَمِعْتُ عَلیَّ بْنَ أَبی طالِب یَقولُ:اَلْعَجَبُ مِمَّنْ یَقْنُطُ وَ مَعَهُ الْمِمْحاهُ فَقیلَ لَهُ وَ مَا الْمِمْحاهُ قالَ:اَلْاِسْتِغْفارُ (۴).

شعبی می گوید از حضرت مولا علی علیه السلام شنیدم،می فرمود:از کسی که در حال

۱- ۱) -بحار الأنوار:۲۱/۶،باب ۲۰،حدیث ۱۴.

۲- ۲) -بحار الأنوار:۲۱/۶،باب ۲۰،حدیث ۱۵.

۳- ۳) -عیون اخبار الرضا:۷۴/۲،باب ۳۱،حدیث ۳۴۷؛وسائل الشیعه:۷۵/۱۶،باب ۸۶،حدیث ۲۱۰۲۲.

۴- ۴) -الأمالی،شیخ طوسی:۸۸،المجلس الثالث،حدیث ۱۳۴؛بحار الأنوار:۲۱/۶،باب ۲۰،حدیث ۱۷.

نومیدی است در شگفتم،در حالی که با او پاک کننده هست،عرضه داشتند:

پاک کننده چیست ؟ فرمود:استغفار.

از مسائل بسیار مهمّی که در باب با عظمت توبه مطرح است،این است که از باب فضل و رحمت و عنایت و کرم حضرت حق باب توبه به روی احدی از بندگان بسته نیست،هر زمان عبد عاصی به وضع ناهنجار خود آگاه شد و در مقام بازگشت حقیقی به سوی مولای مهربانش برآمد،به شرطی که با آثار مرگ و قیامت روبرو نشده باشد توبه برای او صددرصد امکان دارد و بر اساس آیات و روایات می تواند خود را به مغفرت و رحمت حضرت دوست برساند و از عذاب خالد و هلاکت ابدی وجود خویش را برهاند.

به داستان عجیبی که شیخ طوسی نقل می کند عنایت کنید.

توبهٔ یهودی

امام باقر علیه السلام می فرماید:

جوانی بود یهودی که بسیاری از اوقات به محضر مبارک رسول الهی مشرف می شود،به اندازه ای که حضرت او را به کارهای ساده و آسان می گماشت و وی را به دنبال بعضی از امور می فرستاد و چه بسا به وسیلهٔ او برای قوم یهود جهت هدایت آنان نامه می فرستاد.

مدتی از آن جوان خبری نشد،رسول خدا صلی الله علیه و آله از حالش جویا شد،مردی به آن جناب عرضه داشت،تا جایی که اطلاع دارم باید بیش از امروز زنده نماند چون به مرض سختی دچار آمده !

حضرت ختمی مرتبت با عده ای از اصحاب به ملاقات وی رفتند،معنویت

و کرامت و برکت و واقعیّت آن جناب چنان بود که با هرکس سخن می گفتند جواب می داد،آن جوان را صدا زدند،دیده گشود و عرضه داشت:«لبیک یا ابا القاسم» حضرت به او فرمود:بگو:«اشْهَدُ انْ لَا الهَ الّا اللّهُ و انّی رَسُولُ اللّه».جوان به چهره پدرش که یهودی متعصّبی بود نگریست و چیزی نگفت،حضرت بار دوم او را صدا زد و شهادتین را به او تلقین کرد باز به پدرش نظر کرد و چیزی نگفت،بار سوّم او را صدا زد باز از ترس پدر لب فرو بست،حضرت فرمود:اگر میل داری بگو ورنه ساکت باش،جوان که زمینهٔ حقیقت خواهی در وی تجلّی داشت شهادتین را گفت و به عبارت دیگر از تمام گذشتهٔ خویش به حضرت محبوب بازگشت و سپس به کام مرگ افتاد،حضرت به پدرش فرمود:به این جوان دست مزن و کاری به او نداشته باش آن گاه به اصحابش فرمود:او را غسل داده و کفن کنید و سپس نزد من آورید تا بر وی نماز بگزارم،آن گاه از منزل یهودی درآمد در حالی که می فرمود:

خدای را سپاس گزارم که به وسیلهٔ من بنده ای از بندگانش را از آتش نجات داد (۱).

از حضرت رضا علیه السلام در کتب معتبرهٔ حدیث روایت شده:

وَ اللّهِ مَا اعْطِیَ مُؤْمِنٌ قَطُّ خَیْرَ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ الّا بِحُسْنِ ظَنِّهِ بِاللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَجَائِهِ لَه وَ حُسْنِ خُلْقِهِ وَ الْکَفِّ عَنِ اغْتِیابِ الْمُؤْمِنِینَ،وَ اللّهُ تَعالی لا یُعَذِّبُ عَبْداً بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الْاِسْتِغْفارِ الّا بِسُوْءِ ظَنِّهِ وَ تَقْصیرِه فی رَجَائِهِ لِلّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ سُوءِ خُلْقِهِ وَ اغْتِیابِهِ الْمُؤْمِنِینَ (۲).

۱- ۱) -الأمالی،شیخ طوسی:۴۳۸،المجلس الخامس،حدیث ۹۸۰؛بحار الأنوار:۲۶/۶،باب ۲۰،حدیث ۲۷.

۲- ۲) - مستدرک الوسائل:۲۴۸/۱۱،باب ۱۶،حدیث ۱۲۸۹۸؛بحار الأنوار:۲۸/۶،باب ۲۰،حدیث ۲۹؛فقه الرضا:۳۶۰.

به خدا قسم ! خیر دنیا و آخرت به مؤمن نمی رسد مگر به خوشبینیش به خداوند،و امیدش به حضرت او و خلق خوشش و خودداری از غیبت مردم مؤمن،به خدا قسم بنده ای پس از توبه و استغفار عذاب نمی شود مگر به بدگمانیش به حضرت حق و کوتاه آمدنش در امید به خدا و بداخلاقی و غیبتش از مردم مؤمن.

در کتاب«وسائل الشیعه»آمده (۱):

خداوند به حضرت داود وحی کرد:هنگامی که بنده مؤمنم دچار گناه شد و از آن گناه توبه کرد و آراسته به حیای از من شد او را می آمرزم و گناهش را از یاد حَفَظه می برم و سیّئاتش را بدل به حسنات می کنم و از این امور باک ندارم که من ارحم الراحمینم.

توبهٔ واقعی

شاید باشند در میان مردم افرادی که تصور کنند توبه و بازگشت به حضرت حق با پشیمانی و یا گریه و زاری و یا قرائت کردن جملات دعایی استغفار تحقق پیدا کند،ولی اینان باید بدانند که توبه با سه عنصر،علم و حال و عمل قابل تحقق است و این هر سه واقعیّت به طور صریح از آیات کتاب و روایات و اخبار استفاده می شود.

توبه از هر گناه باید متناسب با آن گناه صورت بگیرد،فی المثل توبهٔ کسی که نماز و روزه و حج و زکات و سایر عبادات را در گذشته ترک کرده قضا کردن همه آن هاست و توبهٔ کسی که به هر عنوان مال مردم و حق عباد الهی را برده بازگرداندن

۱- ۱) - وسائل الشیعه:۷۴/۱۶،باب ۸۶،حدیث ۲۱۰۱۷.

آن مال و آن حق به مردم است و هم چنین است سایر گناهان و اموری که از باب غفلت بر انسان گذشته است.

شرایط توبه

در«نهج البلاغه»شریف است که:

مردی در محضر امیر المؤمنین علیه السلام گفت:«استغفر اللّه».حضرت فرمودند:مادر به عزایت بنشیند،می دانی استغفار چیست ؟ استغفار درجه صاحب مقامات ملکوتی است و آن مرکّب از شش حقیقت است.

۱-پشیمانی از گذشته.

۲-اراده و عزم قوی بر ترک گناه در آینده.

۳-ادای حق مردم در حدّی که صفحات پرونده در این زمینه کمترین چیزی نداشته باشد.

۴-بجا آوردن فرائضی که در گذشته ترک شده.

۵-آب کردن گوشتی که از معصیت بر بدن روئیده.

۶-چشاندن رنج طاعت بر بدن،چنانچه لذّت معصیت را چشید (۱).

در روایتی آمده:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:می دانید تائب کیست ؟ عرضه داشتند:نمی دانیم، فرمود:هر کس توبه کند ولی حقوق مردم را ادا ننماید و در عبادت خود نیفزاید و در لباسش تغییر ندهد و دوستانش را عوض ننماید و مجلسش را تغییر ندهد و فرش و بالشش را مبدّل نکند (۲)و اخلاق و نیّتش را برنگرداند و به فتح قلب یعنی

۱- ۱) - نهج البلاغه:حکمت ۴۱۷.

۲- ۲) -آنچه مربوط به تغییر مال و اثاث خانه است کنایه از بدل کردن حرام به حلال است.

منور شدن دل به نور حقیقت نایل نگردد و دست به انفاق و خدمت مالی نزند و آرزوها کوتاه نکند و زبان از آنچه حرام است نبندد و به تصفیهٔ اموالش اقدام ننماید به حقیقت که توبه نکرده و به حضرت دوست بازنگشته که آراستهٔ به این حقایق در حقیقت تائب است (۱).

۱- ۱) -مستدرک الوسائل:۱۳۱/۱۲،باب ۸۷،حدیث ۱۳۷۰۹؛بحار الأنوار:۳۵/۶،باب ۲۰،حدیث ۵۲؛جامع الاخبار:۸۸.

[وَ لا بُدَّ لِلْعَبْدِ مِنْ مُداوَمَهِ التَّوْبَهِ عَلىٰ كُلِّ حالٍ.فَكَلَّ فِرْقَهٍ مِنَ الْعِبادِ لَهُمْ تَوْبَهٌ،فَتَوْبَهُ الْأَنْبياءِ مِن اضْطِرابِ السِّرِّ،وَ تَوْبَهُ الْأَوْلِياءِ مِنْ تَكْوينِ الْخَطَراتِ،وَ تَوْبَهُ الْأَصْفِياءِ مِنَ التَّنَفُّسِ، وَ تَوْبَهُ الْخاصِ مِنَ الْاِشْتِغالِ بِغَيْرِ اللّهِ،وَ تَوْبَهُ الْعامِّ مِنَ الذُّنُوبِ.وَ لِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمْ مَعْرِفَهٌ وَ عِلْمٌ فى اصْلِ تَوْبَتِهِ وَ مُنْتَهىٰ امْرِهِ،وَ ذلِكَ يَطُولُ شَرْحُهُ هيهُنا]

انواع توبه

عبد را لازم است پیوسته در هر شأنی که هست در حال توبه باشد و برای هر فرقه و طایفه ای توبهٔ خاصّی است.

توبهٔ پیامبران از اضطراب باطن است.

توبهٔ اولیا از عوارض رنگارنگ خاطر است.

توبهٔ اصفیا از استراحت و فراغت و غفلت و کدورت است.

توبهٔ خاصان از مشغول بودن به غیر حق است.

توبهٔ عوام و تودهٔ مردم از گناهان و معاصی است.

برای هر کدام از این طبقات نسبت به موضوع توبه و نتیجهٔ آن معرفت و دانش مخصوصی است که برای دیگری نیست و اینجا مجال شرح و بسط ندارد،فقط به توبهٔ عوام اشاره می شود.

[فَامّا تَوْبَهُ الْعامِّ فَانْ يَغْسِلَ باطِنَهُ مِنَ الـذَّنُوبِ بِماءِ الْحَياهِ وَ الْاِعْتِرافِ بِجِنايَتِهِ دائِماً،وَ اعْتِقادِ النَّدَمِ عَلىٰ ما مَضىٰ، وَ الْخَوْفِ عَلىٰ ما بَقِيَ مِنْ عُمْرِهِ،وَ لا يَسْتَصْغِرَ ذُنوبَهُ فَيَحْمِلَهُ ذلِكَ الَى الْكَسَلِ،وَ يُديمَ الْبُكاءَ وَ الْأَسَفَ عَلىٰ ما فاتَهُ مِنْ طاعَهِ اللّهِ،وَ يَحْبِسَ نَفْسَهُ مِنَ الشَّهَواتِ وَ يَسْتَغيثَ الَى اللّهِ تَعالى لِيَحْفَظَهُ عَلىٰ وَفاءِ تَوْبَتِهِ وَ يَعْصِمَهُ عَنِ الْعودِ الىٰ ما سَلَفَ وَ يَرُوضَ نَفْسَهُ فى مَيْدانِ الْجُهْدِ وَ الْعِبادَهِ،وَ يَقْضِيَ عَنِ الْفَوائِتِ مِنَ الْفَرائِضِ وَ يَرُدَّ الْمَظالِمَ وَ يَعْتَزِلَ قُرَنآءَ السّوءِ وَ يُسْهِرَ لَيْلَهُ وَ يُظْمِئَ نَهارَهُ وَ يَتَفَكَّرَ دائِماً فى عاقِبَتِهِ وَ يَسْتَعينَ بِاللّهِ تَعالى سائِلاً مِنْهُ الْاِسْتِعانَهَ فى سَرّائِهِ وَ ضَرّائِهِ وَ يَثْبُتَ عِنْدَ الْمِحَنِ وَ الْبَلاءِ كَيْلا يَسْقُطَ عَنْ دَرَجَهِ التَّوّابينَ فَاِنَّ فى ذلِكَ طَهارَهً مِنْ ذُنوبِهِ وَ زيادَهً فى عَمَلِهِ وَ رِفْعَهً فى دَرَجاتِهِ، [فَلَيَعْلَمَنَّ اللّهُ الَّذينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبينَ] (۱)]

۱- ۱) -عنکبوت (۲۹):۳.

توبهٔ عوام

حقیقت توبه عوام این است که باطن را از معاصی به اشک ندامت بشوید و در همه حال به تقصیر و جنایت اعتراف نماید و از صمیم دل بر اعمال و غفلت گذشتهٔ خود پشیمان گردد و پیوسته به آینده اش ترسناک باشد و هرگز معصیت را کوچک نشمارد،تا موجب جرأت و بی اعتنایی و کسالت وی گردد.

گریه و اسف را بر عبادات از دست رفته ادامه دهد و نفس خود را از تمایلات و شهوات و خواسته های شیطانی حفظ کند و از وجود مقدّس حضرت دوست بخواهد که وی را بر بساط توبه ثابت قدم بدارد و از آلوده شدن به وضع گذشته نگاه دارد.

خود را در میدان کوشش در راه حق تمرین دهد و آنچه از او فوت شده بجای آورد و هرچه از دیگران به ظلم و ستم به دست آورده باز گرداند،از همراهان ناباب کناره جوید و شب را به قیام و روز را به صیام نورانی کند.

در عاقبت خویش اندیشه نماید و از حضرت جانان بخواهد که او را در خوشی و ناخوشی توفیق استقامت دهد و به وقت شدّت و ابتلا ثابت قدم مانده تا از درجهٔ توّابین سقوط نکند و بیدار باشد که تمام حوادث و پیش آمدها موجب طهارت و بخشودگی گناهان است و سبب مزید درجات و علو مراتب ملکوتی.

خداوند در سورهٔ مبارکهٔ عنکبوت می فرماید:

آیا گمان می کنند که آنان ترک می شوند و تنها اظهار و گفتار برای آن ها کافی است و آزمایش و امتحان نمی شوند ؟ ! و ما آنان را که پیش از آن ها بودند به معرض آزمایش و امتحان گذاشتیم،پس خداوند راستگویان را از دروغگویان باز شناسد (۱).

۱- ۱) -عنکبوت (۲۹):۲ و ۳.

باب ۸۰ در جهاد و ریاضت نفس

اشاره

ص:۷۹

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

طُوبیٰ لِعَبْدٍ جاهَدَ لِلّهِ نَفْسَهُ وَ هَواهُ،وَ مَنْ هَزَمَ جُنْدَ نَفْسِهِ وَ هَواهُ ظَفِرَ بِرِضَا اللّهِ،وَ مَنْ جاوَزَ عَقْلُهُ نَفْسَهُ الْاَمّارَهَ بِالسّوءِ بِالْجَهْدَ وَ الْاِسْتِکانَهِ وَ الْخُضوعِ عَلیٰ بِساطِ خِدْمَهِ اللّهِ تَعالی فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظیماً.

وَ لا حِجابَ اظْلَمَ وَ اوْحَشَ بَیْنَ الْعَبْدِ وَ بَیْنَ اللّهِ مِنَ النَّفْسِ وَ الْهَویٰ وَ لَیْسَ لِقَتْلِهِما وَ قَطْعِهِما سِلاحٌ وَ آلَهٌ مِثْلُ الْاِفْتِقارِ اِلَی اللّهِ وَ الْخُشوعِ وَ الْخُضوعِ وَ الْجُوعِ وَ الظَّمَاءِ بِالنَّهارِ وَ السَّهَرِ بِاللَّیْلِ،فَاِنْ ماتَ صاحِبُهُ ماتَ شَهیداً،وَ انْ عاشَ وَ اسْتَقامَ أَدّیٰ عاقِبَتُهُ اِلَی الرِّضْوانِ الْاَکْبَرِ.

قالَ اللّهُ تَعالی: [وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِینَ] (۱).

وَ اذا رَاَیْتَ مُجْتَهِداً ابْلَغَ مِنْکَ فِی الْاِجْتِهادِ فَوَبِّخْ نَفْسَکَ وَ لُمْها وَ عَیِّرْها تَحْثیثاً عَلَی الْاِزْدیادِ عَلَیْهِ وَ اجْعَلْ لَها زِماماً مِنَ الْاَمْرِ وَ عِناناً مِنَ النَّهْیِ، وَ سُقْها کَالرّائِضِ لِلْفارِهِ الَّذی لا یَذْهَبْ عَلَیْهِ خُطْوَهٌ مِنْ خُطُواتِها الّا وَ قَدْ صَحَّحَ اوَّلَها وَ آخِرَها.

وَ کانَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:یُصَلّی حَتّیٰ یَتَوَرَّمَ قَدَماهُ وَ یَقولُ:أَ فَلا اکونُ عَبْداً شَکوراً ؟ ارادَ بِهِ انْ تَعْتَبِرَ بِها اُمَّتُهُ وَ لا یَغْفُلوا عَنِ الْاِجْتِهادِ وَ التَّعَبُّدِ

۱- ۱) -عنکبوت (۲۹):۶۹.

وَ الرِّياضَهِ بِحالٍ.

الا ـ وَ انَّکَ لَوْ وَجَدْتَ حَلاوَهَ عِبادَهِ اللّهِ وَ رَأَیْتَ بَرَکاتِها وَ اسْتَضَأْتَ بِنورِها لَمْ تَصْبِرْ عَنْها ساعَهً واحِدَهً وَ لَوْ قُطِعْتَ ارْباً ارْباً،فَما اعْرَضَ مَنْ اعْرَضَ عَنْها الّا بِحِرْمانِ فَوائِدِ السَّلَفِ مِنَ الْعِصْمَهَ وَ التَّوْفیقِ.

قیلَ لِربیعِ بْنِ خُثَیْمٍ:ما لَکَ لا تَنامُ بِاللَّیْلِ ؟ قالَ:لِاَنّی اخافُ الْبَیاتَ.

[طوبیٰ لِعَبْدٍ جاهَدَ لِلّهِ نَفْسَهُ وَ هَواهُ ظَفِرَ بِرِضَا اللّهِ]

جهاد با نفس

برنامه بسیار پرمنفعت و با اهمیّت جهاد با نفس و به ریاضت آوردن این منبع حسّاس از ابتدای شروع زندگی در بسیط خاک مورد توجّه عاشقان کمال و عاقلان عاقبت اندیش بوده است.

اوّلین مرتبه ای که قواعد و قوانین جهاد با نفس در زندگی انسان تجلّی کرده از جانب فیّاض کریم و وجود اقدس حضرت ربوبی،بوده و سپس انبیا و ائمه علیهم السلام و اولیا و عرفا،هر یک بر مبنای عشق و محبّتی که به انسان داشتند وی را در این زمینه راهنمایی کرده و به سوی کمال مطلوب که راه رسیدن به آن جز از طریق ریاضت و جهاد نفسانی میسّر نیست هدایت نموده اند.

باید دانست که نفس با کمک مشاعر و احساسات به خصوص چشم و گوش و حسّ ذائقه و لامسه،اثر پذیر عجیبی است،در حدّی که مشهور است هیچ تابلویی در جهان آفرینش اثر پذیریش از نفس بیشتر نیست ! !

چون به وسیلهٔ چشم ببیند و به وسیلهٔ گوش بشنود و به سبب ذائقه بچشد و به کمک پوست لمس کند،با تمام وجود در مقام طلب و خواستن برآید و تمام امیال و غرایز را در این میدان پرخطر به همراه خود بیاورد و در این زمینه از هیچ چیز باک نکند و علاقه به هیچ قاعده و قانون و چهارچوبی نشان ندهد و چون در این صحنه

رها شود بی چون و چرا بخواهد و بی قانون و مقررات بطلبد و جز رسیدن به آنچه خواسته چیزی را قبول نکند و با تمام قدرت به هدف خلقت و رمز آفرینش که مقام با عظمت خلیفه اللّهی است پشت پا زند و امیال و غرایز و شهوات را از قید تقوا و فضیلت و کرامت آزاد نماید و دودی غلیظ که به آن هوا نام داده اند بر فضای خویش حاکم کند و عقل و فطرت را مغلوب نموده،صاحبش را به فضاحت و رسوایی و غفلت و شهوت در دنیا گرفتار کرده و در آخرت به عذاب الیم و آتش ابد دچار نماید.

اوضاع اخلاقی و عملی گرفتاران هوا را تجربهٔ تلخ تاریخ نشان داده،گمان نمی رود احتیاج به شرح و بسط داشته باشد،انواع آلودگی های عملی و رذایل اخلاقی و گرفتاری های فردی و خانوادگی و اجتماعی در طول تاریخ برای جامعهٔ انسانی پیش آمده محصول هوای نفس و آزاد گذاشتن این عنصر قوی در میدان حیات و عرصهٔ زندگی است،عنصری که اگر هماهنگ با خواسته های حضرت حق رشد کند سر انسان را از عرش اعلا- بالاتر برده و از وجود آدم منبعی جوشان از خیر و برکت و کرامت و فضیلت به وجود می آید.

پرقیمت ترین کار تربیتی بدون شک تربیت نفس براساس برنامه های ربانی و قواعد ملکوتی است و آن عبارت است از قرار دادن تمام امیال و غرایز در چهارچوب تقوای الهی که قواعد این تقوا و حدود این حقیقت در آیات قرآن و روایات و اخبار تجلّی دارد و تحقّق این تربیت از طرفی معرفت نسبت به این قواعد لازم دارد و از طرف دیگر با عزمی راسخ و قدمی استوار،عمل عاشقانه بر اساس این قواعد که این راه پرقیمت ملکوتی همان است که قرآن مجید به طور مکرّر از آن به صراط مستقیم تعبیر کرده و اعلام نموده،راهرو این راه به مقام قرب و به لذّت وصال نایل خواهد شد و دیدهٔ دل به دیدار محبوب منوّر خواهد کرد.

ص:۸۴

به قول عارف مشتاق،حاج میرزا حبیب خراسانی:

درین تن هر دم آید جان دیگر***وزین در هر دم آید خوان دیگر

درین محفل که نزهتگاه جان است*** رسد هر ساعتی مهمان دیگر

به هر یک ذرّه از ذرات امکان***نهفته عالم امکان دیگر

اگر انسان نکو بیند به هر دم*** ببیند خویش را انسان دیگر

ببین در گلشن خاطر که روید*** به هر ساعت گل و ریحان دیگر

غذای تن بود این آب و این نان*** غذای روح آب و نان دیگر

دو صد کشتی روان گردد در این بحر ***که هر یک راست کشتیبان دیگر

بود سرسبز و خرّم گلشن جان*** ز ابر دیگر و باران دیگر

هزاران یوسف مصری در این راه ***که هر یک را چَه و زندان دیگر

دوصد یعقوب بینی دیده بر راه ***که هریک را بود کنعان دیگر

با کمال دقّت باید مسیر زندگی را پیموده و مواظبت داشت که کشش های غلط درونی و برونی عناصر شخصیّت نفس را نکوبد که رسیدن به مقام قرب جانان و به دست آوردن حالات عالی ملکوتی از طریق تهذیب و تربیت و تزکیهٔ نفس میسّر است و بس.

بالزاک که یکی از دانشمندان مغرب زمین است می گوید:

وصول به شخصیّت عالی امکان پذیر است،به شرط آن که انسان در تماس خود با امور زندگی نگذارد به همان آسانی که گوسپند پشم خود را در خارستان هایی که از آن می گذرد از دست می دهد،روحش پاره پاره شود ! اگر نفس را در خواسته ها و امیال و غرایزش رها کنیم در مرحلهٔ اوّل تبدیل به بهیمه سپس حیوانی خطرناک، آن گاه درّنده و در عاقبت شیطانی جامع همهٔ رذایل و مفاسد خواهد شد.

نفس را اگر در خواسته های غلطش آزاد بگذاریم،از لذّت عبادت محروم و به

تدریج از امور بندگی خارج می گردد و آدمی را به جادهٔ هلاکت انداخته و به عذاب ابد حق گرفتار می کند.

به یکی از عباد شایسته حق گفتند:ما از عبادت و عمل صالح و انجام امور خیر لذّت نمی بریم،گفت:دختر شیطان که محبّت خارج از حدود به دنیاست در قلب شماست،پدر برای زیارت دختر،ناچار است به خانهٔ دخترش برود و او هرکجا جا خوش کند تولید فساد می کند،پس بین شما و لذّت بردن از عبادت و کار خیر، شیطان مانع است و شما را راهی برای نجات از این بلیّه جز برگرداندن تمایلات و غرایز به حدود الهی نیست.

راه بهشت

به یکی از بیداران و عارفان عاشق گفتند:راه بهشت کدام است ؟ فرمود:

مداومت بر پنج چیز:

۱-بازداشتن نفس از معصیت:

[وَ أَمّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی] (۱).

و اما کسی که از مقام و منزلت پروردگارش ترسیده و نفس را از هوا و هوس بازداشته است.

۲-به قلیل از دنیا که عبارت از حلال خداست رضایت داده و قناعت کند که در خبر آمده:

ثَمَنُ الْجَنَّهِ الزُّهْدُ فِی الدُّنْیا (۲).

۱- ۱) -نازعات (۷۹):۴۰.

۲- ۲) -غرر الحکم:۲۷۶،حدیث ۶۰۹۰.

مسلماً بها و قیمت بهشت اطاعت خدا و ترک دنیاست.

۳-بر بندگی خالصانه و عبادت عاشقانه و سلوک عارفانه حریص باشد:

[تِلْکُمُ الْجَنَّهُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ] (۱).

به پاداش اعمال شایسته ای که همواره انجام می دادید،این بهشت را به ارث بردید.

۴-عاشق صالحان و صادقان و بندگان واقعی حق که از معرفت و عمل برخوردارند باشد:

[کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ] (۲).

و با صادقان باشید [صادقانی که کامل ترینشان پیامبران و اهل بیت رسول بزرگوار اسلام هستند.]

۵-زیاد در مقام دعا برآید که دعا بهترین نوع رابطهٔ عبد با حضرت حق است و خداوند مهربان استجابت را نتیجهٔ دعا قرار داده است:

[ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ] (۳).

مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.

بی توجهی به دنیا

عارفی بیدار دل و عاشقی سوخته پیاده به سوی بیت اللّه در حرکت بود،شتر

۱- ۱) -اعراف (۷):۴۳.

۲- ۲) -توبه (۹):۱۱۹.

۳- ۳) -غافر (۴۰):۶۰.

سواری عرب که دل به دنیا و مال و منال آن داشت به او گفت:کجا ؟ جواب داد بیت اللّه،گفت:پیاده و بی توشه ؟ گفت نه،هرگاه مصیبتی به من رسید بر مرکب صبر می نشینم و چون نعمتی بر من آید بر مرکب شکر قرار می گیرم و هرگاه قضای الهی رسد،بر مرکب رضا برآیم و چون هوا و هوسی در نفس پدید آید،می دانم که باقی مانده کمتر از گذشته است و دنبال هوا و هوس رفتن صرف ندارد و معاملهٔ خسارت باری است.شتر سوار گفت:ای بینای راه و سالک آگاه ! تو سواری و من پیاده !

منشأ تمام لغزش ها

بیداران راه دوست با توجّه به آیات کتاب فرموده اند تمام بدبختی ها و گناهان مندرج در سه چیز است:

۱-متابعت از هوای نفس که منشأ بدعت،ارتداد،ضلالت،شبهه،طلب شهوات و ترک عبادات است،قرآن مجید می فرماید:

[وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّهِ] (۱).

و از هوای نفس پیروی مکن که تو را از راه خدا منحرف می کند.

۲-حبّ دنیا و عشق خارج از حدود الهی به ظاهر زندگی و زر و زینت از دست رفتنی که باعث قتل،ظلم،غصب،غارت،سرقت،ربا،اکل مال یتیم،منع زکات،شهادت زور،حلال کردن حرام و حرام نمودن حلال است،قرآن مجید می فرماید:

۱- ۱) -ص (۳۸):۲۶.

[مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَهِ مِنْ نَصِيبٍ] (۱).

کسی که زراعت آخرت را بخواهد،بر زراعتش می افزاییم و کسی که زراعت دنیا را بخواهد،اندکی از آن را به او می دهیم،ولی او را در آخرت هیچ بهره و نصیبی نیست.

و در حدیث بسیار مشهور آمده:

حُبُّ الدُّنْيا رَأْسُ كُلِّ خَطيئَهٍ (۲).

دوستی دنیا ریشهٔ هر لغزش و گناهی است.

۳-دیدهٔ دل از خدا برداشتن و دیدهٔ سر و دل به غیر بستن،غیری که در راه او نیست و با او نیست،غیری که منشأ شرک،نفاق،ریا،کبر و اسارت است،قرآن کریم می گوید:

[إِنَّ اللّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ ما دُونَ ذلِكَ لِمَنْ يَشاءُ] (۳).

مسلماً خدا این که به او شرک ورزیده شود نمی آمرزد،و غیر آن را برای هر کس که بخواهد می آمرزد.

عبادات ظاهری و باطنی

اشاره

برای تربیت نفس و تزکیهٔ آن و به عبارت دیگر برای قرار دادن نفس در راه رشد و کمال،لازم است او را با قدرت دو نوع عبادت مهار کرد.

۱-عبادت ظاهری که عبارت است از:قراردادن اعضای بدن در چهارچوب

۱- ۱) -شوری (۴۲):۲۰.

۲- ۲) -الکافی:۱۳۰/۲،باب ذم الدنیا و...،حدیث ۱۱؛وسائل الشیعه:۹/۱۶،باب ۶۱،حدیث ۲۰۸۲۴.

۳- ۳) -نساء (۴):۴۸.

عمل صالح همراه با نیت خالص و آن عمل صالح تجلّی در نماز و روزه و حج و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و خمس و زکات و ترک انواع محرمات دارد.

۲-عبادت باطنی که عبارت است از:تقوای قلب و جان و آن تقوای قلب و جان تجلّی در اخلاق حمیده دارد و آن اخلاق حمیده مطلع الفجرش:توبه و صبر و شکر و توکّل و توسّل و جود و کرم و سخا و فتوت و جوانمردی و دوری از ملکات رذیله هم چون:کبر و حسد و غرور و غل و غش و عُجب و سایر اوصاف شیطانی است و علمی که عبادات ظاهری را بیان می کند فقه است و دانشی که عبادات باطنی را توضیح می دهد علم سرّ،یا علم اخلاق و عرفان است و برای تفسیر و تشریح هر دو عبادت بهترین کتب فقهی و عرفانی و اخلاقی،به وسیلهٔ بزرگ ترین فقها و عرفا و صاحبان اخلاق به رشتهٔ تحریر آمده و در آن کتب براساس آیات و روایات ثابت کرده اند که آراسته شدن به هر دو عبادت از واجبات اصیل الهیه است و تمام مرد و زن در روز قیامت نسبت به هر دو عبادت در معرض سؤال و مسئولیّت اند.

در اینجا لازم است به بخشی از آیات هر دو فصل اشاره شود،تا این دو مسئله الهی بیش از پیش اهمیّت و ارزشش برای ما روشن گردد.

عبادات ظاهری

اما آیاتی که عبادات ظاهری را بیان می کند،عبارت است از:

[أَقِمِ الصَّلاٰةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ] (۱).

نماز را برپا دار و مردم را به کار پسندیده وادار و از کار زشت بازدار.

۱- ۱) -لقمان (۳۱):۱۷.

[وَ أَقِيمُوا الصَّلاٰةَ وَ آتُوا الزَّكٰاةَ وَ أَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضاً حَسَناً] (۱).

و نماز را برپا دارید و زکات بپردازید و وام نیکو به خدا بدهید.

[يٰا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاٰةِ] (۲).

ای اهل ایمان ! از صبر و نماز [برای حل مشکلات خود و پاک ماندن از آلودگی ها و رسیدن به رحمت حق] کمک بخواهید.

[وَ ذَرُوا ظٰاهِرَ الْإِثْمِ وَ بٰاطِنَهُ] (۳).

گناه آشکار و پنهان را رها کنید.

عبادات باطنی

و آیات الهیه ای که عبادات باطنی را واجب می داند عبارت است از:

[وَ تُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ] (۴).

و [شما] ای مؤمنان ! همگی به سوی خدا بازگردید تا رستگار شوید.

[يٰا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صٰابِرُوا وَ رٰابِطُوا وَ اتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ] (۵).

ای اهل ایمان ! [در برابر حوادث] شکیبایی کنید،و دیگران را هم به شکیبایی وادارید،و با یکدیگر [چه در حال آسایش چه در بلا و گرفتاری] پیوند

۱- ۱) -مزّمل (۷۳):۲۰.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۵۳.

۳- ۳) -انعام (۶):۱۲۰.

۴- ۴) -نور (۲۴):۳۱.

۵- ۵) -آل عمران (۳):۲۰۰.

و ارتباط برقرار کنید و از خدا پروا نمایید تا رستگار شوید.

[وَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ] (۱).

و پروردگارتان را عبادت کنید و کار نیک انجام دهید تا رستگار شوید.

در این آیات و نظایرش که در قرآن مجید فراوان است،عبادات ظاهری و باطنی را راه رشد و کمال و صراط مستقیم حق و رساننده انسان به فلاح و پیروزی در دنیا و آخرت می داند.

آری،از طریق هر دو عبادت،نفس وارسته شده و از آلودگی ها و احوالات شیطانی آزاد می گردد،در آن وقت نور محبت و عشق و معرفت حضرت حق در درون تجلی می کند و از وجود انسان عاشقی بی قرار و دلداده ای واله می سازد که دردش جز با رسیدن به مقام وصال و به دست آوردن نقطهٔ قرب با دارویی دیگر علاج نمی پذیرد.

ملا احمد نراقی آن عاشق شیفته در این زمینه می گوید:

مژده ای دل خیمه بیرون از جهان خواهم زدن***خیمه بر بالای هفتم آسمان خواهم زدن

بارگه بالاتر از کون و مکان خواهم کشید*** پنج نوبت بر فراز لا مکان خواهم زدن

آشیان در شاخسار قدس خواهم ساختن*** قدسیان را هم صفیر از آشیان خواهم زدن

دست همّت بر رخ کون و مکان خواهم فشاند*** پای غیرت بر سر جان و جهان خواهم زدن

۱- ۱) -حج (۲۲):۷۷.

مهر از این نامهربانان سر به سر خواهم برید*** دست بر دامان یار مهربان خواهم زدن

نسخهٔ شفابخش

امراض روحی و معنوی و رذایل و آلودگی های نفسانی،هم چون امراض بدنی قابل معالجه است و راه شفا یافتن برای هرکس که دچار غفلت و خفّت نفس و ناپاکی های درونی است،باز می باشد.

از آیات کریمهٔ قرآن استفاده می شود که شفا دارای سه مرحله است:

۱-شفای عام

۲-شفای خاص

۳-شفای خاصّ الخاصّ

اما شفای عام:مربوط به امراض ظاهری است و خداوند مهربان تحقق آن را به وسیلهٔ مواد غذایی و دارویی قرار داده است،دربارهٔ زنبور عسل که سازندهٔ یکی از بهترین مواد غذایی و دارویی است می فرماید:

[یَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِیهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ] (۱).

از شکم آن ها [شهدی] نوشیدنی با رنگ های گوناگون بیرون می آید که در آن درمانی برای مردم است.

امّا شفای خاص: مربوط به امراض نفسی و روحی است و حضرت حق تحقق آن را در معرفت به قرآن و عمل به آیات آن قرار داده است:

۱- ۱) -نحل (۱۶):۶۹.

[وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مٰا هُوَ شِفٰاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ] (۱).

و ما از قرآن آنچه را برای مؤمنان مایهٔ درمان و رحمت است،نازل می کنیم.

اما شفای خاص الخاص: مربوط به اولیای خاص اوست که با تمام وجود علاقه دارند به مقام قرب نائل شده و شائبه ای از شوائب مادّیت گرچه به اندازهٔ خردل باشد در عمق باطن و سرّ وجودشان نمانند که این شائبه را گرچه ما مرض ندانیم آنان مرض به حساب می آوردند و این گونه شفا وسیله اش خود حضرت یار است.به گفتهٔ حضرت ابراهیم که در قرآن آمده عنایت کنید:

[وَ إِذٰا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ] (۲).

و هنگامی که بیمار می شوم،او شفایم می دهد.

خلاصه:شفای هرکس به اندازهٔ درد و ظرفیّت اوست که هر صاحب دردی واجب است در مقام علاج درد خود برآمده و از شفا و رحمت حضرت دوست بهره بجوید.

شفای گنهکاران در توبه و آراسته شدن به ایمان و عمل صالح و نصیب گرفتن از رحمت اوست.

شفای مطیعان با اجرای دستورها و روی آوردن به عبادات ظاهریّه و باطنیّه و خدمت به خلق حق است.

شفای عارفان به زیادت قربت و پیمودن راه سلوک و حرکت در راه عشق و محبّت است.

شفای واجدان در رسیدن به مقام کشف و سپس روی آوردن به منزلگاه شهود

۱- ۱) -اسراء (۱۷):۸۲.

۲- ۲) -شعراء (۲۶):۸۰.

و روبه رو شدن با وجه محبوب و دیدار آن جناب با چشم دل است.

شفای عاشقان و محبان در رسیدن به لذّت مناجات و انس با حضرت جانان است.

گفتاری از صدر المتألهین در تزکیهٔ نفس

فیلسوف بزرگ اسلام جناب ملّا صدرا که عمری را در ریاضت و سلوک و سفر در راه عشق به حق و منازل عرفان سپری فرموده با تکیه بر آیات کتاب و روایات وارده،راه مجاهدت با نفس را بدین گونه بیان می فرماید:

مراتب قوهٔ عملیه چهار مرحله است:

۱-تهذیب ظاهر که راهش به کار گرفتن نوامیس و قوانین الهی از قیام و صیام و سایر عبادات حقّه است.

۲-تهذیب باطن از ملکات ردیّه و اخلاق دنیّه است که ریاضت در این مرحلهٔ پاکسازی تابلوی نفس برای نقاشی کردن نقوش ملکوتیه و آراستنش به صفات حمیده است.

۳-آراسته شدن به صور قدسیه و پا برجا کردن محامد الهیه و صفات حسنه است.

۴-از خود گذشتن و قدم در وادی فنا نهادن و به عبارت روشن تر غفلت کامل از نفس و توجّه تام و تمام به جانان و مشغول کردن تمام لحظات به ذکر قلبی و عملی و اخلاقی است.

نتیجهٔ این چهار منزل:ورع،زهد،توکّل،تسلیم،رضا،فنا،کشف،شهود و بقای باللّه است.

ص:۹۵

بـدون شـک منهای طیّ این مراحلْ نفس سـرکش رام نمی شود و روی به جانب حضـرت یار نمی آورد که تنها راه رام کردن این چموش بستن او به بند مجاهدت و ریاضت است.

عاشق عارف،مرحوم نراقی می گوید:

گفتم ز دعای من شب خیز حذر کن***گفتا برو اظهار ورع جای دگر کن

گفتم که قدم در ره عشق تو نهم گفت***بگذار و لیکن قدم خویش ز سر کن

گفتم نظری بر رخ زیبای تو خواهم ***گفتا برو از هر دو جهان قطع نظر کن

گفتم که دلم، گفت سراغ ره ما گیر ***گفتم که سرم، گفت به فتراک نظر کن

گفتم چکنم ره به سر کوی تو یابم ***گفتا که برو خانه خود زیر و زبر کن

گفتم که ز غم ناله کنم گفت بپرهیز ***گفتم ز ستم شکوه کنم گفت حذر کن

گفتم که صفایی هوس وصل تو دارد*** گفتا ز سر خود هوس خام به در کن

مسائل ملکوتی در محور نفس

البته بـازگو کردن مطـالب بسـیار مهمّی که در زمینـهٔ نفس در آیـات و روایـات و کتب اخلاـقی و عرفـانی آمـده در این جزوهٔ مختصر نمی گنجد،فقط به ذکر نمونه ای از آن آثار اکتفا می شود.

رسول اسلام،نبی مکرّم،پیامبر عظیم القدر صلی الله علیه و آله که تمام مقامات ملکوتی و منازل عرفانی و مراحل سلوک را طی کرده می فرماید:

طوبیٰ لِمَنْ کانَ عَقْلُهُ امیرًا وَ نَفْسُهُ اسیرًا،وَ وَیْلٌ لِمَنِ انْعَکَسَ.

خوشـا به حـال آن انسـانی که عقلش در مملکت وجودش به امارت است و نفسـش در اسارت و فرمان آن لطیفـهٔ الهی است و وای به حال آن بدبختی که

این واقعه در سرزمین وجودش برعکس است.

آنان که در راه تزکیهٔ نفس بر اثر ریاضت و مجاهدت به مقامات عالی انسانی و مراتب بلند الهی و عرش معنویّت و روحانیّت می رسند،برای دیگران هم چون ابر رحمت و باران مرحمتی هستند که در ابتدای فصل بهار باعث شکوفا شدن تمام نباتاتند.در این زمینه جملات نورانی زیر را که از رحمه للعالمین حضرت محمّد صلی الله علیه و آله رسیده دقّت کنید:

انَّ لِلّهِ تَعالی عِبادًا امْجادًا مَحَلُّهُمْ کَمَحَلِّ الْمَطَرِ انْ وَقَعَ عَلَی الْبَرِّ اخْرَجَ الْبُرَّ وَ انْ وَقَعَ عَلَی الْبَحْرِ اخْرَجَ الدُّرَّ.

آری،حضرت اللّه بندگان بلندمرتبه ای است که موقعیّت اینان در جامعهٔ همانند موقعیّت باران است،بارانی که چون بر بیابان ببارد گندم برویاند و چون بر دریا بریزد دُر و گوهر خارج کند.

اینان چون سایه تربیت بر اهل جسم بیندازند از آنان طاعت و خیرات و مبرّات و نیکوکاری سرزند و چون بر اهل دل ببارند دُرهای معرفت و مقام کشف و شهود از آنان به منصّهٔ ظهور آید.

رسول بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله،آن سرور کاینات و روح موجودات و سرّ حقایق در کلامی نورانی و سرّی سبحانی می فرماید:

خداوند مهربان دربارهٔ آن کسانی که پشت پا به آلودگی ها و ناپاکی ها می زنند و با آراستن خویش به محامد اخلاقی و حسنات الهی و عبادات ظاهر و باطن به سوی آن دادرس همیشگی می روند فرموده:

مَنْ تَقَدَّمَ الَیَّ بِشِبْرٍ تَقَدَّمْتُ الَیْهِ بِذِراعٍ،وَ مَنْ تَقَدَّمَ الَیَّ بِذِراعٍ تَقَدَّمْتُ الَیْهِ بِباعٍ وَ مَنْ تَقَدَّمَ الَیَّ ماشیاً تَقَدَّمْتُ الَیْهِ هَرْوَلَهً (۱).

آن کس که یک وجب به سویم آید،یک ذراع به سویش می آیم و هرکس یک ذراع به جانبم آید به اندازهٔ طول کشیده شدن دو دست به سویش توجه می کنم و هرکس یک قدم به طرفم آید،هروله کنان به طرفش می آیم.

این گونه افراد به مزد آن همه زحمتی که در راه ریاضت و مجاهدت جهت تربیت نفس می کشند بر سفره ای می نشینند که در تمام آفرینش نظیر ندارد،حضرت رسول صلی الله علیه و آله،آن معلّم اخلاق و مدبّر امور و مرجع جن و انس و دارای مرتبه قاب قوسین اوْ ادنیٰ دراین باره می فرماید:

انَّ لِلّهِ مائِدَهً...ما لا عَیْنٌ رَأَتْ وَ لا اذُنٌ سَمِعَتْ وَ لا خَطَرَ عَلیٰ قَلْبِ بَشَرٍ... (۲)برای حضرت اللّه سفره ای است که نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده و نه بر قلبی خطور کرده است.

آن جناب خطاب به اهل دل فرمود:

اعْلَموا اخْوانی فِی التُّقیٰ وَ اعْوانی عَلَی الْهُدیٰ وَفَّقَنَا اللّهُ و ایّاکُمْ لِلتَّرَقّی مِنْ حَضیضِ الْبَشَرِیَّهِ الیٰ ذِرْوَهِ الْعُبودِیَّهِ وَ رَزَقَنا وَ ایّاکُمُ التَّخَلّی عَنْ صِفاتِ النّاسوتِیَّهِ وَ التَّجَلّی بِصِفاتِ اللّاهوتِیَّهِ.

برادرانم در راه تقوی و یارانم در طریق هدایت ! به این حقیقت توجه کنید، خداوند ما و شما را از پستی حالات به قلّه عبودیّت برساند و پیراسته شدن از

۱- ۱) -کنز العمال ج ۱،حدیث ۱۱۷۵.

۲- ۲) -الأمالی،شیخ صدوق:۵۳۶،المجلس الثمانون؛بحار الأنوار:۲۸/۹۴،باب ۵۵،حدیث ۱.

اوصاف بی ارزش را نصیب ما فرماید و دل و جانمان را به نور صفات لاهوتی منور گرداند.

عارفی شیدا و عاشقی بی قرار اظهار داشته:با همه دست ها در حق را کوبیدم باز نشد مگر با دست نیاز،با همهٔ زبان ها بار خواستم راه ندادند مگر با زبان اندوه،با همهٔ قدم ها رفتم نرسیدم مگر به قدم دل که به منزلگاه قرب راه یافتم.

مردی الهی گفته:نیمه شبی به محضر انورش و بارگاه مقدّسش عرضه داشتم:

كَيْفَ الْوَصْلُ اِلَيْكِ ؟

چگونه به تو برسم ؟

گویی با گوش جانم از حضرت ربّ العزّه شنیدم:

طَلِّقْ نَفْسَكَ ثَلاثاً ثُمَّ قُلِ اللّهُ.

نفست را سه طلاقه کن آن گاه از ما سخن بگو.

که با سه طلاقه شدن نفس راه رسیدن به مقام وصال و قرب آسان می گردد.

راه رشد و کمال نفس

آنچه از فرمایش ها و راهنمایی این راهنمایان راه استفاده می شود،این است که برای رسیدن به مقامات ملکوتی و خلاصی از غرایز سرکش و امیال شیطانی نفس واجب است از عوامل خطر و عللی که باعث شعله ور شدن حالات حیوانی است گریخت و خود را با تمام وجود از آن علل و عوامل حفظ کرد که جز این راهی برای رسیدن به حضرت دوست نیست و آن علل و عوامل در سه محور تحقّق دارد.

۱-دور شدن از حومهٔ نفوذ دشمن و آن عبارت است از هوای نفس،دوستان

شیطان صفت،غفلت و جهل.

رسول خدا صلی الله علیه و آله دربارهٔ نور عقل که هنگام ایمان و عمل صالح تجلّی دارد و ظلمت جهل که معلول دور بودن از حق است می فرماید:

لَوْ صُوِّرَ الْعَقْلُ لَاَظْلَمَ الشَّمْسُ فی شُعاعِ نورِهِ،وَ لَوْ صُوِّرَ الْحِماقَهُ لَاَضاءَ اللَّیْلُ کَالشَّمْسِ فی مُقابَلَهِ ظَلامِهِ (۱).

اگر عقل مجسم شود،آفتاب در پرتو نورش تاریک می شود و اگر حماقت و جهل مجسم گردد،شب در برابر تاریکی اش از آفتاب روشن تر است.

انسان اگر از حومهٔ نفوذ دشمن دور نگردد عاقبتش به تکذیب آیات حق خواهد کشید.

دربارهٔ عبد الملک مروان آورده اند که به وقت مرگ دستور داد رختخوابش را به اطاقی در بلندی ساختمان ببرند،به اطرافش نگریست و گفت:الهی ! از تمام گذشته ام ناراحتم،علاقه دارم توبه کنم ولی چون از تو خوشم نمی آید توبه نمی کنم،این سان ظالمانه سخن گفت و به قعر جهنّم افتاد.

۲-باید از جاذبهٔ دنیای غلط گریخت، دنیایی که انسان را از حق و حقیقت دور می کند،دنیایی که هماهنگی با حلال و حرام حق ندارد و مورث فساد اخلاق است و جز عُجب و غرور و ریا و کبر و منیّت محصولی ندارد.

۳-باید از حلقهٔ آفات گریخت، آفاتی چون:امن از مکر اللّه،حب شهوت بیجا،حب ریاست،حبّ مال،حبّ جاه که هر کدام کُشنده روح و قاتل قلب است که هرگاه محبّت به اشیا و عناصر هماهنگ با برنامه های الهی نباشد،انسان را به انواع معاصی و گناهان دچار می کند و درهای رحمت حق را به روی انسان می بندد.

۱- ۱) -شرح نهج البلاغه،ابن ابی الحدید:۴۲/۲۰ با کمی اختلاف.

دریغا که در حیرت آباد دنیا***ز کم مایگی نقش دیوار ماییم

تو ای مرکز فیض کن دستگیری*** که سرگشته مانند پرگار ماییم

به محشر که خواهند اعمال نیکو***تهی دست و وامانده از کار ماییم

صفا چون به آیینه دل ندادیم*** به حال دل خویش غمخوار ماییم

چو چشم دل ماست در خواب غفلت*** چه سود ار شب تار بیدار ماییم

رفیقان ببستند بار قیامت ***همه چاره جستند و ناچار ماییم

طبیب دوابخش خلقیم امّا ***اگر بنگری نیک بیمار ماییم

کسانی که در برابر تمام خواسته های غلط نفس،یعنی آن خواسته هایی که خارج از حدود الهی است تسلیمند،در حقیقت به نفس قوّت و قدرت بر انجام معصیت می بخشند و با دست خود کاری می کنند که در پایان کار،نفس آنان باعث هلاکت ایشان گردد.

نفس وقتی در برنامهٔ معصیت،قدرتی هم چون سگ هار پیدا کرد،علاج آن کار بسیار مشکلی خواهد شد و گاهی برگرداندنش از گناه شبیه امر محال خواهد بود !

دنیا و لذّات آن،زینت و زیور ظاهری،ارزش آن را ندارد که انسان نفس نفیس خود را در معرض خطر معصیت و گناه و نافرمانی از خدا و پایمال کردن حقوق حقّهٔ عباد حضرت حق قرار دهد.این را باید دانست که گناه و معصیت هیچ سودی برای انسان نداشته و نخواهد داشت،گناهکار جز ضرر و زیان از گناه و تخلّف ندیده و غیر خِزْی دنیا و عذاب آخرت چیزی نصیب خود نکرده است.

در مجلدات این کتاب به مناسبت های گوناگون به مسئلهٔ نفس و تمام حالات ملکوتی و شیطانی آن اشاره شده،بدین جهت این قسمت با ترجمهٔ اصل روایت به پایان می رسد.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

خوشا به حال آن بنده ای که در راه رضای حضرت حق با نفس و تمایلات غلط آن مبارزه کند و ارتش خطرناک و سپاه خونخوار نفسانی را سرکوب نماید و در راه رسیدن به خشنودی جناب دوست و اطاعت از دستورهایش پیروز و موفق باشد.

ص:۱۰۲

[وَ مَنْ جاوَزَ عَقْلُهُ نَفْسَهُ الْاَمّارَهَ بِالسّوءِ بِالْجَهْدَ وَ الْاِسْتِكانَهِ وَ الْخُضوعِ عَلىٰ بِساطِ خِدْمَهِ اللّهِ تَعالى فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظيماً.

وَ لا ـ حِجابَ اظْلَمَ وَ اوْحَشَ بَيْنَ الْعَبْدِ وَ بَيْنَ اللّهِ مِنَ النَّفْسِ وَ الْهَوىٰ وَ لَيْسَ لِقَتْلِهِما وَ قَطْعِهِما سِلاحٌ وَ آلَهُ مِثْلُ الْاِفْتِقارِ الَى اللّهِ وَ الْخُشوعِ وَ الْخُضوعِ وَ الْجُوعِ وَ الظَّمَاءِ بِالنَّهارِ وَ السَّهَرِ بِاللَّيْلِ،فَاِنْ ماتَ صاحِبُهُ ماتَ شَهيداً،وَ انْ عاشَ وَ اسْتَقامَ أَدّىٰ عاقِبَتُهُ الَى الرِّضْوانِ الْاَكْبَرِ.قالَ اللّهُ تَعالى: [وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ] (۱)]

عقل و نفس

بدون تردید کسی که قدرت عقلش در اثر ریاضت و مجاهدت و پایداری و صبر و خضوع در برابر حریم حق بر نفس و خواسته های غلطش مسلّط گردد البته رستگار خواهد شد.

بین حق و عبد حجابی تیره تر و وحشتناک تر از نفس و هوا نیست.

در میدان مبارزه و مقاتله به هوای نفس سلاحی مؤثرتر و برنده تر از نشان دادن فقر و نیاز و بندگی نسبت به حضرت حق نیست و کاری ارزنده تر از خضوع در برابر

۱- ۱) -عنکبوت (۲۹):۶۹.

جلال دوست و روزه داری در روز و بیداری در شب نمی باشد.

هرگاه کسی در میدان این مبارزه و مجاهدت کشته شود بدون شک روز محشر در زمرهٔ شهداست و اگر زنده بماند و در این راه استقامت کند پایان زندگی او رضوان اکبر است.در قرآن مجید آمده:

آنان که در راه ما مجاهدت می کنند،البتّه به راه های خود هدایتشان خواهیم کرد و خداوند همیشه با نیکوکاران است (۱).

۱- ۱) -عنکبوت (۲۹):۶۹.

[وَ اذا رَاَیْتَ مُجْتَهِداً ابْلَغَ مِنْکَ فِی الْاِجْتِهادِ فَوَبِّخْ نَفْسَکَ وَ لُمْها وَ عَیِّرْها تَحْثیثاً عَلَی الْاِزْدیادِ عَلَیْهِ وَ اجْعَلْ لَها زِماماً مِنَ الْاَمْرِ وَ عِناناً مِنَ النَّهْیِ،وَ سُقْها کَالرّائِضِ لِلْفارِهِ الَّذی لا یَذْهَبْ عَلَیْهِ خُطْوَهٌ مِنْ خُطُواتِها الّا وَ قَدْ صَحَّحَ اوَّلَها وَ آخِرَها.وَ کانَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:یُصَلّی حَتّیٰ یَتَوَرَّمَ قَدَماهُ وَ یَقولُ:أَ فَلا اکونُ عَبْداً شَکوراً ؟ ارادَ بِهِ انْ تَعْتَبِرَ بِها امَّتُهُ وَ لا یَغْفُلوا عَنِ الْاِجْتِهادِ وَ التَّعَبُّدِ وَ الرِّیاضَهِ بِحالٍ.اَلا وَ انَّکَ لَوْ وَجَدْتَ حَلاوَهَ عِبادَهِ اللّهِ وَ رَأَیْتَ بَرَکاتِها وَ اسْتَضَأْتَ بِنورِها لَمْ تَصْبِرْ عَنْها ساعَهً واحِدَهً وَ لَوْ قُطِعْتَ ارْباً ارْباً،فَما اعْرَضَ مَنْ اعْرَضَ عَنْها الّا بِحِرْمانِ فَوائِدِ السَّلَفِ مِنَ الْعِصْمَهِ وَ التَّوْفیقِ.قیلَ لِربیعِ بْنِ خُثَیْمٍ:ما لَکَ لا تَنامُ بِاللَّیْلِ ؟ قالَ:لِاَنّی اخافُ الْبَیاتَ]

ملامت نفس

چون کسی را دیدی که در مقام ادای تکلیف و انجام وظایف کوشش و اجتهادی بالاتر از تو دارد،نفس خود را توبیخ کن و وی را در معرض ملامت و سرزنش قرار بده،تا برای ریاضت و مجاهدت بیشتر آماده شود و بیش از پیش رغبت به خیر و عبادت و مبارزهٔ با هوا پیدا کند و بر نفس خود زمامی از اوامر الهی قرار ده،تا بدین سبب به پیشرفت در امور معنوی نایل آیی و دهنه بندی از نواهی حضرت یار بر او

بزن تـا از تعـدّی و تخلّف و عصـیان و معصـیت بـاز ایسـتد،نفس خود را که هم چون مرکـبی به زیر پـای زنـدگی است چنـان حرکت بده که گویا استادی ماهر و تجربه دیده ای که گامی و قدمی نمی روی مگر آن که ابتدا و انتهایش تصحیح شود.

رسول حق آن اندازه عبادت می کرد که پاهای آن جناب متورم می شد،آن گاه می فرمود:

آیا من بندهٔ سپاس گزار نباشم (۱)؟ !

منظـور آن حضـرت این بود که امت و پیروان آن جنـاب بیـدار باشـند و از مجاهـدت و ریـاضت و کوشـش در امور عبـادی و پیراستن نفس کمترین تسامح و غفلتی نورزند و در تمام حالات مواظب خود باشند.

این معنی را نیز باید توجه داشت که اگر کسـی حلاوت و لذّت مناجات با حضـرت قاضـی الحاجات را درک کند و از انوار و برکـات آن بهره منـد شـود هرگز در ایـن مقـام کوتـاهی و سـسـتی نکرده و سـاعتی بـه ترک و اعراض از آن راضـی نخـواهد شـد،گرچه در این راه قطعه قطعه شود،بنـابراین از مجاهـدت و عبـادت و ریـاضت و مبـارزه بـا هوای نفس،کسـی دست برنمی دارد،مگر آن کس که از فواید و آثار و انوار آن محروم باشد و از خصوصیّات عالی زندگی گذشتگان بی خبر به سر برد.

عـده ای از گذشـتگان به بسـیاری از حقـایق این معانی آگاه بوده و بر اثر توفیقات الهی و حفظ و حراست دین،پیوسـته در این مسیر مراقب و کوشا بودند.

به ربیع بن خثیم گفتند:برای چه شب ها استراحت و خواب نداری ؟ گفت:

می ترسم در حالت غفلت و خواب دشمن بر من شبیخون زند و مرا مقهور وضع خود گرداند.

۱- ۱) -عوالی اللآلی:۳۲۶/۱،حدیث ۶۹؛شرح نهج البلاغه،ابن ابی الحدید:۲۳۷/۱.

باب ۸۱ در فساد

اشاره

ص:۱۰۷

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

فَسادُ الظّاهِرِ مِنْ فَسادِ الْباطِنِ،وَ مَنْ اصْلَحَ سَريرَتَهُ اصْلَحَ اللّهُ عَلانِيَتَهُ، وَ مَنْ خانَ اللّهَ فِى السِّرِّ هَتَكَ اللّهُ عَلانِيَتَهُ.

وَ اعْظَمُ الفَسادِ انْ يَرْضَى الْعَبْدُ بَالْغَفْلَهِ عَنِ اللّهِ تعالى،هذَا الْفَسادُ يَتَوَلَّدُ مِنْ طولِ الْاَمَلِ وَ الْحِرْصِ وَ الْكِبْرِ كَما اخْبَرَ اللّهُ تَعالى فى قِصَّهِ قارونَ فى قَوْلِهِ:

[وَ لاتَبْغِ الْفَسادَ فِى الْأَرْضِ إِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ] (۱)،وَ كانَتْ هذِهِ الْخِصالُ مِنْ صُنْعِ قارُونَ وَ اعْتِقادِهِ،وَ اصْلُها مِنْ حُبِّ الدُّنْيا وَ جَمْعِها وَ مُتابَعَهِ النَّفْسِ وَ هَواها وَ اقامَهِ شَهَواتِها وَ حُبِّ الْمَحْمَدَهِ وَ مُوافَقَهِ الشَّيْطانِ وَ اتِّباعِ خُطُواتِهِ.وَ كُلُّ ذلِكَ يَجْتَمِعُ بِحَسَبِ الْغَفْلَهِ عَنِ اللّهِ وَ نِسْيانِ مِنَنِهِ.

وَ عَلاجُ ذلِكَ الْفِرارُ مِنَ النّاسِ وَ رَفْضُ الدُّنْيا وَ طَلاقُ الرّاحَهِ وَ الْاِنْقِطاعُ عَنِ الْعاداتِ وَ قَطْعُ عُروقِ مَنابِتِ الشَّهَواتِ بِدَوامِ ذِكْرِ اللّهِ وَ لُزومِ الطّاعَهِ لَهُ وَ احْتِمالِ جَفاءِ الْخَلْقِ وَ مَلامَهِ الْقُرْبى وَ شَماتَهِ الْعَدُوِّ مِنَ الْاَهْلِ وَ الْوَلَدِ وَ الْقَرابَهِ،فَاِذا فَعَلْتَ ذلِكَ فَقَدْ فَتَحْتَ عَلَيْكَ بابَ عَطْفِ اللّهِ وَ حُسْنِ نَظَرِهِ اِلَيْكَ بِالْمَغْفِرَهِ وَ الرَّحْمَهِ وَ خَرَجْتَ مَنْ جُمْلَهِ الْغافِلينَ وَ فَكَكْتَ قَلْبَكَ مِنْ اسْرِ الشَّيْطانِ وَ قَدِمْتَ بابَ اللّهِ فى مَعْشَرِ الْوارِدينَ اِلَيْهِ وَ سَلَكْتَ مَسْلَكًا رَجَوْتَ

۱- ۱) -قصص (۲۸):۷۷.

الْاِذْنَ بِالدُّخولِ عَلَى الْمَلِكِ الْكَريم الْجَوادِ الرَّحيم وَ اسْتيطاءِ بِساطِهِ عَلىٰ شَرْطِ الْاِذْنِ وَ مَنْ وَطِىءَ بِساطَ الْمَلِكِ عَلىٰ شَرْطِ الْاِذْنِ لا يُحْرَمُ سَلامَتَهُ وَ كَرامَتَهُ لِاَنَّهُ الْمَلِكُ الْكَريمُ وَ الْجَوادُ الرَّحيمُ.

ص:۱۱۰

[فَسادُ الظّاهِرِ مِنْ فَسادِ الْباطِنِ،وَ مَنْ اصْلَحَ سَريرَتَهُ اصْلَحَ اللّهُ عَلانِيَتَهُ،وَ مَنْ خانَ اللّهَ فِى السِّرِّ هَتَكَ اللّهُ عَلانِيَتَهُ وَ اعْظَمُ الفَسادِ انْ يَرْضَى الْعَبْدُ بَالْغَفْلَهِ عَنِ اللّهِ تعالىٰ]

فساد ظاهر و باطن

در این فصل،وجود مقدّس امام به حق ناطق حضرت صادق علیه السلام به مسئله خطرناک فساد و علل آن و راه معالجهٔ این درد خسارت بار اشاره می فرمایند.

در ابتدای روایت به یک نکتهٔ بسیار با اهمیّت توجه می دهند و آن این است که:

فساد ظاهر،یعنی فساد چشم و گوش و دست و پا و شکم و شهوت،فساد فکر و زبان و فساد اخلاق و عمل در ارتباط با فساد باطن است.

قلب که مرکز اسرار و محل انوار و آیینهٔ انعکاس اسما و صفات حق و کارگردان تمام موجودیّت و هویت انسان است وقتی دچار غفلت گردد و روی از حضرت ذو الجلال بگرداند و به تربیت و تصفیهٔ آن توجّه نشود و برایش جز حرکت مادی ظاهر چیزی نماند و کارش همان کار قلب حیوانات باشد البته صاحبش در تمام شؤون و در جمیع امور دچار فساد می گردد.

تقوای قلب،توجّه به حق،اعتقاد صحیح،سوزش دل،رحمت و مرحمت، محبت و لطف،عشق به حضرت یار و انبیا و ائمه،پیوند معنوی با قرآن واقعیّت هایی هستند که باعث ظهور خیرات و مبرّات و اخلاق حسنه و اعمال

صالحه از انسانند.

اگر حرکت قلب،حرکت الهی و فعّالیّت معنوی دل فعّالیّت انسانی باشد،تمام اعضای وجود آدمی به متابعت از قلب دارای حرکت مثبت و فعّالیّت صحیح خواهند بود.

مصرع پر مغز«از کوزه همان برون تراود که در اوست»و مثل پرمعنای«هر کسی آب قلبش را می خورد»نشان دهندهٔ همان واقعیّتی است که در ابتدای روایت بیان شده است.

برای آراستن باطن و پیراستن سرّ،راهی جز کسب معرفت از طریق معارف الهیه که در قرآن مجید و روایات اهل بیت علیهم السلام تجلّی دارد نیست.

دقّت در حقایق و توجه به معارف باعث تزکیهٔ نفس و نورانیّت قلب و در نتیجه:

علّت بروز و ظهور اعمال صالحه و اخلاق حسنه است.

چه کارستان که داری اندرین دل***چه بتها می نگاری اندرین دل

بهار آمد زمان کشت آمد*** که داند تا چه کاری اندرین دل

حجاب عزّت ار بستی ز بیرون*** به غایت آشکاری اندرین دل

در آب و گل فرو شد پای طالب*** سرش را می بخاری اندرین دل

دل از افلاک اگر افزون نبودی*** نکردی مه سواری اندرین دل

اگر دل نیستی شهر معظّم*** نکردی شهریاری اندرین دل

عجایب بیشه ای آمد دل از جان*** که تو میر شکاری اندرین دل

ز بحر دل هزاران موج خیزد*** چو جوهرها بیاری اندرین دل

خمش کردم که در فکرت نگنجد*** چو وصف دل شماری اندرین دل(۱)

۱- ۱-مولوی

[هٰذَا الْفَسادُ يَتَوَلَّدُ مِنْ طولِ الْاَمَلِ وَ الْحِرْصِ وَ الْكِبْرِ كَما اخْبَرَ اللّهُ تَعالى فى قِصَّهِ قارونَ فى قَوْلِهِ: [وَ لاٰ تَبْغِ الْفَسٰادَ فِى الْأَرْضِ إِنَّ اللّهَ لاٰ يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ] (۱)،وَ كانَتْ هٰذِهِ الْخِصالُ مِنْ صُنْعِ قارُونَ وَ اعْتِقادِهِ]

منشأ فساد

امام صادق علیه السلام در متن روایت می فرمایند که منشأ فساد سه چیز است،چه فساد در فکر،چه فساد در اخلاق و چه فساد در عمل:

۱-آرزوهای بلند

۲-حرص

۳-کبر

چنانچه در قرآن از داستان قارون که دچار رذایل اخلاقی شد و به هرگونه فساد مبتلا گشت خبر می دهد و سپس به همه سفارش می نماید تباهکاری و بیدادگری و تکبر و فساد را دنبال نکنید و در پی این امور قدم برندارید که خداوند مفسدان را دوست ندارد.

منشأ تمام صفاتی که در قارون جمع بود و باعث سیه روزی و تباهی وی گشت،

۱- ۱) -قصص (۲۸):۷۷.

آری،وقتی انسان دچار آرزوهای عجیب و غریب و آمال و امیال دور و دراز می گردد و می بیند برای رسیدن به آن آرزوها راه حقی وجود ندارد و از آن آمال و آروزها هم نمی تواند دل بردارد به راه فساد و افساد می رود تا به آرزوهایش برسد و در این سیر و سفر آن هم در راه باطل و مسیر شیطانی از هیچ چیز باک نکرده و از پایمال کردن هیچ حقی حتی حق حیات دیگران پروا نخواهد کرد.

چنین انسانی خود به خود نسبت به تمام امور مادّی و شؤون دنیایی اعم از مال و شهوت و مقام دچار حرص خواهد شد و چیزی جلودارش نخواهد بود و همین حالت شیطانی وی را به هر کار کثیف و عمل نابابی مبتلا خواهد کرد.

بدون شک انسانی که دچار آمال دور و دراز و آلوده به صفت حرص است،از قبول حق سرباز می زند و در برابر حقیقت کبر می ورزد و برای او آراسته شدن به حقایق کار بسیار سنگینی خواهد بود.کبر و تکبّر زمینه ای بسیار مستعد برای ظهور هر نوع فسادی است،تا جایی که رسول اسلام صلی الله علیه و آله کبر را از اصول کفر به شمار آورده اند.

[وَ اصْلُها مِنْ حُبِّ الدُّنْیا وَ جَمْعِها وَ مُتابَعَهِ النَّفْسِ وَ هَواها وَ اقامَهِ شَهَواتِها وَ حُبِّ الْمَحْمَدَهِ وَ مُوافَقَهِ الشَّیْطانِ وَ اتِّباعِ خُطُواتِهِ.وَ کُلُّ ذلِکَ یَجْتَمِعُ بِحَسَبِ الْغَفْلَهِ عَنِ اللّهِ وَ نِسْیانِ مِنَنِهِ]

غفلت از خدا

امام علیه السلام در دنبالهٔ روایت می فرمایند:

ریشهٔ این خصال و اوصاف در پنج چیز است:

۱-عشق به دنیا و جمع کردن زر و زیور و مال آن.

۲-پیروی از هوای نفس و خواهش های غلط.

۳-عشق به برپا داشتن شهوات و لذات.

۴-علاقه به تعریف و تمجید مردم از خویش.

۵-موافقت با شیطان و قدم بجای او گذاشتن.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

ریشهٔ تمام این صفات رذیله و خصال ذمیمه در مرض بسیار خطرناک غفلت است.

وقتی انسان خود را در محضر حق نبیند و توجه به تمام امورش نداشته باشد و از زحمات انبیا و اولیا و ائمه علیهم السلام و معارف کتب سماویه و اندیشه در عاقبت کار

غفلت داشته باشد،البته دچار این رذایل و آلودگیها می شود و پس از دچار گشتن به این پلیدیها به هر فسادی دست زده و نظام زندگی فطری و دینی خویش و دیگران را برهم خواهد زد و به فرمودهٔ حضرت حق دچار برنامه های زیر خواهد شد:

۱-فساد در زمین بعد از آن که به زحمت اهل اللّه اصلاح شده است.

۲-قطع آنچه خداوند به وصلش دستور داده.

۳-هلاک کردن نسل.

۴-از بین بردن زراعت.

۵-برتری جویی.

۶-تفرقه اندازی بین مردم و به هم زدن وحدت جامعه.

۷-کشتن مردم و از بین بردن نفوس محترمه.

۸-شایع کردن گناه و معصیت در بین مردم.

راستی،غفلت چه مایهٔ خطرناکی است و بی توجّهی به حق چه طریق خسارت باری است و علاج این مرض چه کار پرسود و چه عمل با منفعتی است،عملی که کلید نجات و علت خیر دنیا و آخرت و مایهٔ سعادت و خوشبختی در این جهان و جهان آخرت است.

خطر فساد باطن

خطر فساد باطن را دانشمند بزرگ اسلامی محمد قطب در کتاب پرارزش «جاهلیّت قرن بیستم»در چند جملهٔ زیر خلاصه کرده:

جاهلیّت نوین هیچ یک از جوانب تصور بشر را بدون فساد باقی نگذاشته است زیرا کلیّه تصورات و علایق انسان را،از علاقهٔ به خالق گرفته تا علاقه به جهان هستی و زندگی و علاقهٔ به ابناء نوع،همگی را فاسد و تباه ساخته و به یک سلسله از

انحرافات تبدیل کرده است:

انحراف اصلی و اساسی در تصوّر حقیقت الهی و علاقه انسان به خدا.

انحراف در تصور جهان هستی و علاقهٔ آن به خدا و علاقهٔ انسان به جهان و علاقهٔ جهان به انسان.

انحراف در تصوّر حیات و پیوستگی ها و اهداف آن.

انحراف در تصوّر نفس بشری و روابط انسان با انسان و فرد با اجتماع و همسر با همسر و به طور خلاصه انحراف در کلّیه جوانب و شؤون حیات.

فساد،آتش خطرناک و سوزنده ای است که چون شعله کشد،تر و خشک را سوزانده و امنیّت و آرامش را به هم زده و سلامت باطن و ظاهر همگان را در معرض خطر و نابودی قرار خواهد داد.

قدردانی از نعمت وجود مبارک انبیا و ائمه علیهم السلام و اولیا و سپاس نعمتی هم چون قرآن مجید و شکر واقعیّاتی هم چون زحمات پاکان و شهادت شهیدان و حکمت حکیمان و صدق صدیقان و تعلیمات معلّمان و عرفان عارفان به این است که همه ما با تمام وجود از هر نوع فسادی خود را برکنار بدانیم.

فساد،مانع رسیدن انسان به لذّت های واقعی است،فساد بهترین شکارگاه شیطان برای به دام انداختن انسان است،فساد بر خرمن عبادت و بندگی شعله سوزان می زند و آدمی را تا حبط شدن تمام خوبی ها و اعمال صالحه اش گرفتار می کند.

فساد،در روابط انسان ها با یکدیگر سخت ترین مشکلات را ایجاد می نماید و در بین جامعه ایجاد دوئیت،نفرت،دشمنی،کینه،سوءظن نموده و به خوشی های طبیعی خاتمه می دهد و ملّت و مملکتی را به مرز نابودی برده و وسایل هلاکت و تیره بختی فرزندان آدم را فراهم کرده و زحمات تمام پاکان عالم را معطّل می نماید.

چه نیکوست همهٔ ما خود را براساس معارف الهیّه تبدیل به منبع خیر و کرامت کنیم و در بین جامعه به عنوان انسانی مشکل گشا و طبیبی شفابخش و گره گشایی عاشق جلوه کنیم که پشیمانی بعد از فساد سودی ندارد و غم روز فقر و نداری را پایان نیست.

نظر ملّا صدرا در صلاح و فساد انسان

این حکیم بزرگ در کتاب با ارزش«مفاتیح الغیب»می گوید:

انسان از میان تمامی موجودات اختصاص به یک ویژگی خاص دارد که آن قدرت سیرش در حالات مختلف و گردیدنش به گونه های گوناگون و صورت پذیریش به تمام صورت ها و خوها است،برعکس دیگر موجودات؛زیرا موجودات دیگر هر یک را به اندازه ای و مرزی معین و مرتبه و مقامی مخصوص فرا گرفته است و هرکس به حال انسان از نخستین مراحل پدید آمدنش،تا همین جایی که مردمان در آن مقام دارند توجه نماید،می یابد که انتقالات و دگرگونی های بسیاری داشته است.

نخست آن که مدّت زمانی بر او گذشت که چیز قابل ذکری نبود و آن پست ترین حالات و پایین ترین مراتب است؛زیرا پست تر از نبودن و عدم چیزی نیست و این مرتبهٔ هیولایی بودن اوست که قوهٔ خالص و پوشیدگی محض او بوده است،سپس کمی از این مقام فراتر رفته و نخستین صورتی که بر او پوشیده شده و عریانی او را می پوشاند،صورت مقداری و بعد از آن صورت عنصری،سپس صورت جمادی است که همان صورت منی و نطفگی بوده که از جهت سستی و ضعف پست ترین خلق خداست،سپس به سوی نباتی و بعد از آن حیوانی بالا می رود،به آن خداوند در آیات متعددی اشاره کرده و می فرماید:او را شنوا و بینا گردانیدیم و آن نخستین

چیزی است که به توسط ولادت جسمانی حاصل گشته و اوّلین مقام از مقامات نفس و به منزلهٔ هیولا می باشد که اولین مقام از مقامات جسم است و او هم مانند دیگر حیوانات جز خوردن و آشامیدن و خوابیدن چیز دیگری نمی داند،بعد از آن ترقّی نموده،دیگر صفات نفس یکی پس از دیگری در وی ظاهر می گردد،مانند شهوت و خشم و آز و خسّت و فریب و نیرنگ و نخوت و خدعه و جور و دیگر از این صفات که نتیجهٔ پوشیدگی و حجاب و دوری از عوالم الهی است و او در این مقام به تمام وجود،حیوانی است که کارهای گوناگون مطابق خواسته های مختلف جوراجور درونی و اندیشه ها و مقاصد گوناگون از او صادر و ظاهر می گردد،لذا او در دریای ظلمات و تاریکی ها غرق و در دست هوس و شهوت اسیر و در بند است،گاه او را شهوت کشیده و دیگر هنگامه اهریمن او را لغزش می دهد؛زیرا او در گورستان جهل و نادانی بوده و از جهان وحدت و یگانگی در خواب غفلت و بی خبری است.

ولی اگر درخششی از انوار رحمت الهی او را فرا گیرد از خواب نادانی بیدار و از رؤیای طبیعت بیزار و به این راز پی می برد که در ورای این محسوسات جهانی دیگر و برتر از خوشی های حیوانی لذّات دیگری است.

در این هنگام است که از پرداختن به چیزهای بیهوده و مزخرف روی گردانده، برای رهایی از این اموری که در شرع از آن نهی شده به سوی پروردگار زاری و بازگشت می نماید.

اکنون آغاز به تدبّر و تفکّر در آیات الهی و شنیدن پند و مواعظ او نموده و اندیشهٔ در احادیث پیغمبر صلی الله علیه و آله و عمل مطابق شریعت او می نماید و شروع به رها نمودن زواید دنیوی از جاه و مال و دیگر چیزها نموده و برای به دست آوردن کمالات اخروی ارادهٔ قوی می نماید که اگر عنایت الهی شامل حالش شود گوشه گیری از

تمـام مسائـل شـیطانی و شـیطان صـفتان نموده و از دنیـا بریـده به خـدا می پیونـدد و به توسـط سـلوک از مقام نفس و هوا طی مقامات کرده و به خـدا می رسد.در این هنگام پرتو انوار ملکوت بر وی ظاهر و در بهای غیب گشوده و تابش های انوار جهان قـدس یکی بعـد از دیگری بر وی هویـدا و آشـکار می گردد،لـذا امور پنهانی را در صورت های برزخی مشاهـده می نماید و چون کمی از آن چشـید میل به خلوت و تنهایی و گوشه گیری از مردمان و شوق به ذکر الهی به طور مـداوم و همیشـگی پیدا می نماید و دل از مشغولیات حسی آسوده و باطنش بتمامه متوجه خداوند تعالی می گردد.

در این حال علوم لدنّی و موهبتی و رازهای الهی بر او افاضه یافته و انوار معنوی گاه بر او آشکار و گاه دیگر پنهان و در استتار گشـته،تا آن که از مرتبه تلوین رها و به مرتبـۀ تکوین و پابرجایی اسـتوار گردیده و بر او سـکینه و آرامش روحی فرود آمده و داخل عوالم جبروت گشـته و عقول مفارقه را مشاهـده و به انوار آن عقول،متحقّق و پابرجا و از باطن آن عقول نورپذیر و منّور می گردد و در این حـال سـلطنت احـدیّت بر وی هویـدا و درخشـش انوار عظمت و کبریـای الهی بر وی نور فزا و کوه انیّت و خودیّت او شـکافته و چون غباری پراکنده و منتشر می سازد.در این حال در برابر حضرت او به سجده می افتد و این مقام جمع و توحیـد است.در این مقام در نظر او هرچه جز خـداست محو و نابود گشـته و ندای پادشاهی از کیست ؟ خالص،خدای یگانۀ قهّار است را می شنود.

در هر صورت وقتی روی دل از حق برگشت و پردۀ غفلت تمـام موجودیّت و هویّت قلب را گرفت،آدمی در اخلاـق و عمل و رفتار و گفتار از چهارچوب قواعـد شـرع و قوانین حق بیرون می رود و در تمام جوانب حیات و شؤون زنـدگی دچار فساد می شود و تمام حرکات خود را براساس هوای نفس و اغوای شـیاطین جنّی و انسـی انجام می دهد و از هر جهت منبع و مولّد فساد و افساد می گردد که فساد انجام کار و ظهور دادن حال بر خلاف برنامه های الهی و دستورهای انبیا و ائمه علیهم السلام است.

[وَ عَلاجُ ذلِکَ الْفِرارُ مِنَ النّاسِ وَ رَفْضُ الدُّنْیا وَ طَلاقُ الرّاحَهِ وَ الْانَقِطاعُ عَنِ الْعاداتِ وَ قَطْعُ عُروقِ مَنابِتِ الشَّهَواتِ بِدَوامِ ذِکْرِ اللّهِ وَ لُزومِ الطّاعَهِ لَهُ وَ احْتِمالِ جَفاءِ الْخَلْقِ وَ مَلامَهِ الْقُرْبیٰ وَ شَماتَهِ الْعَدُوِّ مِنَ الْاَهْلِ وَ الْوَلَدِ وَ الْقَرابَهِ،فَاِذا فَعَلْتَ ذلِکَ فَقَدْ فَتَحْتَ عَلَیْکَ بابَ عَطْفِ اللّهِ وَ حُسْنِ نَظَرِهِ اِلَیْکَ بِالْمَغْفِرَهِ وَ الرَّحْمَهِ وَ خَرَجْتَ مَنْ جُمْلَهِ الْغافِلینَ وَ فَکَکْتَ قَلْبَکَ مِنْ اسْرِ الشَّیْطانِ وَ قَدِمْتَ بابَ اللّهِ فی مَعْشَرِ الْوارِدینَ اِلَیْهِ وَ سَلَکْتَ مَسْلَکًا رَجَوْتَ الْاِذْنَ بِالدُّخولِ عَلَی الْمَلِکِ الْکَریمِ الْجَوادِ الرَّحیمِ وَ اسْتیطاءِ بِساطِهِ عَلیٰ شَرْطِ الْاِذْنِ وَ مَنْ وَطِیءَ بِساطَ الْمَلِکِ عَلیٰ شَرْطِ الْاِذْنِ لا یُحْرَمُ سَلامَتَهُ وَ کَرامَتَهُ لِاَنَّهُ الْمَلِکُ الْکَریمُ وَ الْجَوادُ الرَّحیمُ]

راه های نجات از فساد

علاج تمام این رذایل منوط به امور زیر است:

۱-فرار از شرار ناس و جدایی از مردم بی تربیت و شیطان صفت.

۲-رها کردن دنیایی که مخرّب آخرت و جداکنندهٔ آدمی از حق است.

۳-راحتی و عافیت و تن پروری را کنار گذاشتن و در مدار کوشش و جهاد در آمدن.

۴-عادات غلط را با ریاضت و مجاهدت از خود دور کردن.

۵-منشأ شهوات و امیال و غرائز شیطانی و حیوانی را از بیخ و بن برکندن.

۶-تداوم ذکر خدا قلباً و اخلاقاً و عملاً.

۷-ملازمت و مواظبت و مداومت بر عبادت حق که عبارت است از ادای فرائض و ترک محرمات.

۸-تحمّل کم ظرفیتی مردم و آزار و ایذای آنان که منشأیی جز حسد و کبر و بی خبری ندارد.

۹-باک نداشتن از ملامت مردم و خویشان.

۱۰-آسان گرفتن شماتت دشمنان و اقربا.

چون این امور دهگانه را توجه کردی و این حقایق الهیّه را تحمّل نمودی،به یقین دری از عطوفت و شفقت الهی را به روی خود گشوده و منظور نظر رحمت رحیم گشته و از سلک غافلان بیرون آمده و در فرقهٔ بیداران وارد شده ای و قلب و دل را از بند شیطان خلاص نموده و به گروه روندگان به سوی دوست ملحق شده و به راهی آمده ای که روندهٔ آن با تمام سرعت،اذن ورود به بهشت نصیبش می شود و برای قدم گذاشتن به بساط مالک الملوک دارای رخصت می گردد و هرکه قدم برآن بساط گذارد از سلامت از عقاب و عذاب بهره مند گشته و به کرامت الهیه آراسته می گردد.

ص:۱۲۲

باب ۸۲ در تقوی

اشاره

ص:۱۲۳

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

التَّقْوىٰ عَلىٰ ثَلاثَهِ اوْجُهٍ:تَقْوىٰ بِاللّهِ فِی اللّهِ وَ هُوَ تَرْکُ الْحَلالِ فَضْلاً عَنِ الشُّبْهَهِ وَ هُوَ تَقْوَی خاصِّ الْخاصِّ.

وَ تَقْوىٰ مِنَ اللّهِ وَ هُوَ تَرْکُ الشُّبَهاتِ فَضْلاً عَنِ الْحَرامِ وَ هُوَ تَقْوَی الْخاصِّ.

وَ تَقْوىٰ مِنْ خَوْفِ النّارِ وَ الْعِقابِ وَ هُوَ تَرْکُ الْحَرامِ وَ هُوَ تَقْوَی الْعامِّ.

وَ مَثَلُ التَّقْوىٰ کَماءٍ یَجْری فی نَهْرٍ وَ مَثَلُ هٰذِهِ الطَّبَقاتِ الثَّلاثِ فی مَعْنَی التَّقْوىٰ کَاَشْجارٍ مَغْروسَهٍ عَلىٰ حافَّهِ ذلِکَ النَّهْرِ مِنْ کُلِّ لَوْنٍ وَ جِنْسٍ،وَ کُلُّ شَجَرٍ مِنْها یَسْتَمِصُّ مِنْ ذلِکَ النَّهْرِ عَلىٰ قَدَرِ جَوْهَرِهِ وَ طَعْمِهِ وَ لِطافَتِهِ وَ کَثافَتِهِ،ثُمَّ مَنافِعُ الْخَلْقِ مِنْ تِلْکَ الْاَشْجارِ وَ الثِّمارِ عَلىٰ قَدَرِها وَ قیمَتِها.

قالَ اللّهُ تَعالی: [صِنْوٰانٌ وَ غَیْرُ صِنْوٰانٍ یُسْقیٰ بِمٰاءٍ وٰاحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَهٰا عَلیٰ بَعْضٍ فِی الْاُکُلِ] (۱).

فَالتَّقْوىٰ لِلطّاعاتِ کَالْماءِ لِلْاَشْجارِ وَ مَثَلُ طَبایعِ الْاَشْجارِ وَ الثِّمارِ فی لَوْنِها وَ طَعْمِها مَثَلُ مَقادیرِ الْایمانِ،فَمَنْ کانَ اعْلیٰ دَرَجَهً فِی الْایمانِ وَ اصْفی جَوْهَرًا بِالرّوحِ کانَ اتْقیٰ،وَ مَنْ کانَ اتْقیٰ کانَ عِبادَتُهُ اخْلَصَ وَ اطْهَرَ،وَ مَنْ کانَ کَذلِکَ کانَ مِنَ اللّهِ اقْرَبَ،وَ کُلُّ عِبادَهٍ غَیْرُ مُؤَسَّسَهٍ عَلَی التَّقْوىٰ فَهِیَ هَباءٌ مَنْثورٌ.قالَ اللّهُ تَعالی:

۱- ۱) -رعد (۱۳):۴.

[أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ] (۱).

وَ تَفْسيرُ التَّقْوى تَرْكُ ما لَيْسَ بِأَخْذِهِ يَأْسٌ حَذَرًا عَمّا بِهِ يَأْسٌ وَ هُوَ فِى الْحَقيقَهِ طاعَهٌ بِلا عِصْيانٍ وَ ذِكْرٌ بِلا نِسْيانٍ وَ عِلْمٌ بِلا جَهْلٍ،مَقْبولٌ غَيْرُ مَرْدودٍ.

۱- ۱) -توبه (۹):۱۰۹.

[التقوی علی ثلاثه اوجه:تقوی بالله فی الله و هو ترک الحلال فضلا عن الشبهه و هو تقوی خاص الخاص.

و تقوی من الله و هو ترک الشبهات فضلا عن الحرام و هو تقوی الخاص.

و تقوی من خوف النار و العقاب و هو ترک الحرام و هو تقوی العام]

تقوا یا عالی ترین حقیقت

در این فصل نورانی،حضرت صادق علیه السلام با ارزش ترین اصل و سازنده ترین واقعیّت و نورانی ترین چراغ و مایهٔ خیر دنیا و آخرت و ریشهٔ تمام سعادات و حقیقت همهٔ حقایق و روح همه واقعیّت ها یعنی تقوا را مورد توجه قرار داده و می فرمایند.

تقوا بر سه گونه است:

۱-تقوای باللّه فی اللّه، یعنی در راه خدا برای خدا و به عبارت دیگر از غیر گذشتن و به محبوب پیوستن که در این مرتبه حلال را اهل تقوا جز به اندازهٔ ضرورت ترک نمی کنند چه رسد به شبهه و این مرتبهٔ اعلای تقواست و آن را تقوای خاصّ الخاص گویند و زمینه اش در میان مردم بسیار کم است که این مرحله از تقوا کار انبیا و ائمهٔ بزرگوار علیهم السلام و اولیای خاصّ خداست.

۲-تقوای من اللّه، و این گذشتن از شبهه است به واسطهٔ خوف از حرام و این

تقوای خاص است.

۳-تقوای متحقق از خوف از عذاب جهنم که باعث ترک حرام است چه حرام مالی و چه حرام عملی و این تقوای عام است.

در میان مسائلی که از ابتدای حیات تاکنون برای انسان مطرح شده،مسئله ای را به قیمت و ارزش تقوا نمی توان یافت.

تقوا سفارش اکید حضرت حق و انبیا و امامان و عرفا و حکما و صلحا و اولیا و اندیشمندان و دلسوزان به انسان است.

تقوا حافظ کاخ شخصیّت،پرورش دهندهٔ خطوط انسانیّت،نوربخش به جان آدمیّت،اعتبار دهنده به حیثیّت،جلوه دهندهٔ هویّت،تزکیه کنندهٔ نفس از رذیلت، نشان دهندهٔ چهرهٔ حقیقت،بروز دهندهٔ آثار واقعیّت در انسان است.

تقوا چراغ راه،فروغ دل آگاه،نشانهٔ امان اللّه،نجات دهندهٔ از هموم جانکاه و مایهٔ با ارزش سفر به سوی اللّه و گرمی سینهٔ پر آه و منجی آدمی از شرّ ظواهر حشمت و جاه است.

بدون تقوا به دست آوردن خیر دنیا و آخرت محال است،منهای تقوا ره سپردن به سوی دوست از سخت ترین مشکلات است،بدون تقوا رهایی از بند شیطان و دنیا و رذایل اخلاقی غیر ممکن است.

توشهٔ قیامت تقواست،کلید نجات در دنیا و آخرت تقواست،سبب قرب به حق تقواست،مایهٔ رشد و کمال تقواست،علّت کسب آبرو و کرامت تقواست، آن که تقوا ندارد معرفت و علم ندارد،آن که تقوا ندارد بینایی و نور ندارد،آن که تقوا ندارد راهی به سوی محبوب ندارد،بی تقوا اسیر و محکوم نفس است،بی تقوا هیمه و هیزم جهنّم است،بی تقوا از تمام فیوضات ربانیه محروم است،بی تقوا در پیشگاه او ملعون است،بی تقوا را به بهشت راه نیست و برای موجود به دور از تقوا

رحمت و مرحمت و لطف و شفقت حضرت دوست مهیّا نیست.

چون تقوا نباشد دل اسیر شهوات گردد و مغز از کار بیفتد و عقل معطّل ماند و زندگی به فساد و تباهی کشد و روی معشوق از انسان برگردد و حرکات معنوی متوقّف شود و جز خور و خواب و شهوت،آن هم به ظلم و معصیت چیزی برای انسان نماند.

آن کس که بی تقواست از آفات در امان نیست،تقوا محکم ترین حصار برای مصون ماندن انسان از خطرات و شرور دنیا و آخرت است.مردم بی تقوا فقیرترین و بدبخت ترین و سیه روزگارترین مردم جهانند ! !

تقوا حالتی است روحی و حقیقتی است نفسی که با تکرار ترک گناه و مداومت بر طاعات و استقامت بر حسنات اخلاقی به دست می آید.

حفظ اندیشه از افکار آلوده و مصون داشتن نفس از رذایل و خودداری و خودنگاهداشتن از اعمال سوء تقوای الهی است.

فرد و خانواده و جامعه به نحو وجوب نیازمند به تقوا هستند و ضرورت تحقق تقوا در تمام شؤون حیات بر کسی پوشیده نیست.

فرد وقتی آراسته به تقوا باشد،در تشکیل خانواده مشکلی ایجاد نمی کند و در کسب و کار حقوق اقتصادی را رعایت می نماید.

خانواده وقتی تقوا داشته باشد فرزندانی صالح و شایسته تحویل می دهد و برای جامعه منبع لطف و برکت خواهد شد.

جامعه وقتی همراه با تقوا باشد جامعهٔ برتر و ملّتی برین و قومی باارزش و باقدرت و اسوه و سرمشق برای جوامع دیگر تجلّی خواهد کرد.

قوّهٔ مقنّنه وقتی آراسته به تقوا باشد در قانون گذاری جز حفظ حقوق مستضعفان و محرومان و رشد و کمال جامعه و خیر دنیا و آخرت مردم راهی نخواهد پیمود.

قوهٔ مجریه وقتی در لباس تقوا باشد،با تمام وجود به اجرای قانون در جهت حفظ شؤون انسانی جامعه بر خواهد خواست.

قوهٔ قضائیه وقتی اهل تقوا باشد،حق احدی از اهالی مملکت پایمال نخواهد شد و امیر و رعیّت را در برابر قانون یکسان خواهد دانست.

نیروی نظامی و انتظامی زمانی که در کنار حقیقت تقوا به سر برد،مملکت و مردم و فرهنگ و دین از خطر اجانب و استعمارگران در امان خواهد ماند.

اندیشمندان و دانشمندان،عالمان و فقیهان وقتی با تقوا و با ورع باشند، حرمت انسان و انسانیّت محفوظ خواهد ماند و جامعه در سایهٔ آنان جامعه ای حکیم و جامعه ای رشید و آگاه خواهد ماند.

آن امنیّت و آرامش و صلح و صفا و محبّت و وفا و یگانگی و یکرنگی که از طریق قرآن و روایات به عنوان اوصاف اهل بهشت شنیده اید،می توان در زندگی همین دنیا به وسیلهٔ تقوای الهی تحقّق داد که چون تقوا بر کل جامعه و بر تمام افراد حاکم گردد،از گناه و معصیت خبری نخواهد ماند و از طاعت و خیر و عبادت و فضیلت چیزی فوت نخواهد شد،در آن صورت به افسانهٔ افسار گسیختگی و دیوانگی و قتل و غارت و پایمال شدن حقوق و ظلم و ستم و گناه و معصیت،حدّ اقل در محدودهٔ جامعهٔ اسلامی آن هم در داخل مرزهایی که سایهٔ لطف تقوا بر سر همگان افتاده،پایان داده خواهد شد و تمام شؤون حیاتش برای تمام ملّت ها درس زندگی و رمز پایندگی به حساب خواهد آمد.

تقوا در انبیا و امامان معصوم علیهم السلام

پیامبران خدا و ائمهٔ هدی علیهم السلام در عین این که در ابتدای نبوت و امامت دچار مصایب سخت و شکنجه های طاقت فرسا و طوفان های بنیان کن بودند و پس از

استقرار در برنامه ها همه چیز برای آنان در حدّ نهایی میسّر بود،ولی نه در وقت بلا یک قدم از اجرای وظیفه بازماندند و نه در وقت استقرار به اندازهٔ یک ارزن آلوده به مکروه شدند چه رسد به حرام،آن بزرگواران از تقوای الهی در حدّ نهایی برخوردار بودند و از تقوای شدید و عظیم خود برای جهانیان تا صبح قیامت روشن ترین و بهترین درس را به یادگار گذاشته و در این زمینه به تمام مردم تاریخ حجّت الهی را تمام کردند.

در این جهت به روایتی مهم که صدوق بزرگوار در«معانی الاخبار»نقل کرده توجه کنید:

محمد بن ابی عمیر می گوید:نشنیدم و استفاده نکردم در طول معاشرتم از هشام بن حکم دربارهٔ عصمت امام کلامی بهتر از این.

روزی از وی پرسیدم:امام معصوم است ؟ گفت:آری،گفتم:عصمت در امام چگونه شناخته می شود ؟

گفت:تمام گناهان در چهار منبع است و پنجمی ندارد.

۱-حرص.

۲-حسد.

۳-غضب.

۴-شهوت.

این چهار خصلت از وجود امام به طور کامل دور است و هیچ یک از این چهار برنامه در امام نیست.

امّا تمام دنیا انگار زیر نگین انگشتر اوست و وی خازن مسلمانان است در این صورت به کدام عنصر و بر چه شیئی از اشیا حرص بورزد ؟

هرگز جایز نیست امام حسد بورزد که حسد همیشه نسبت به ما فوق است

و کـدام انسـان تا روز قیامت ما فوق امام است ؟ که امام ما فوق همه در تمام جهات معنوی و امور انسانی است و حسـد از وی به هیچ وجه معنا ندارد.

امـام را جـایز نیست بر کسـی و چیزی غضب کنـد که روح امـام از آسـمان هـا گسـترده تر و حلم و حوصـله و صبرش از تمـام جهانیان بیشتر است.

بر امام جایز نیست از شـهوت پیروی کنـد که پیروی از شـهوت مقدم داشـتن دنیا بر آخرت و باطل بر حضـرت حق است و این برنامه از وجود امام جداً به دور است (۱).

چه خوب است ما هم به انبیا و ائمه علیهم السـلام اقتـدا کرده،با به تمرین گذاشـتن حالات معنوی از حرص و حسـد و غضب و شهوت پرهیز کرده و به مقام امن الهی وارد شده و خویش را از هر شرّ و خطری حفظ نماییم.

از تورات زمان حضرت موسی نقل شده:

قَنَعَ ابْنُ آدَمَ فَاسْتَغْنَى،اعْتَزَلَ النّاسَ فَسَلِمَ،تَرَکَ الشَّهَواتِ فَصارَ حُرًّا،تَرَکَ الْحَسَدَ فَظَهَرَتْ مُرُوَّتُهُ،صَبَرَ قَلیلاً فَتَمَتَّعَ طَویلاً (۲).

فرزنـد آدم از حرام به حلال قناعت کرد بی نیاز شد،از نابکاران کناره گرفت در سـلامت آمد.شـهوات را ترک کرد،به آزادی رسید.حسد را از خود دور داشت،مردانگی اش آشکار شد.مدت اندکی صبر کرد،به بهرهٔ طولانی دست یافت.

به قول عارف شیدا و عاشق بینا،فیض کاشانی:

عرصهٔ لامکان سرای من است***این کهن خاکدان چه جای من است

دلم از غصه خون شدی گر نه*** مونس جان من خدای من است

۱- ۱) -معانی الأخبار:۱۳۳،حدیث ۳؛الخصال:۲۱۵/۱،حدیث ۳۶.

۲- ۲) -شرح نهج البلاغه،ابن ابی الحدید:۳۹/۱۰.

آن که او خسته داردم شب و روز***خود هم او مرهم و شفای من است

هرکه زو بوی درد می آید*** صحبتش مایه دوای من است

هرکه او از دو کون بیگانه است*** در ره دوست آشنای من است

نصیحت گنهکار

در کتاب ارزشمند«مجموعه ورّام»آمده:

مردی به محضر حضرت مسیح عرضه داشت:یا روح اللّه ! بر اثر اغوای شیطان و پیروی از هوای نفس دچار زنا شده ام مرا پاک کن.

عیسی علیه السلام فرمود:فریاد بزنید کسی نماند،مگر این که برای تطهیر این مرد بیاید،وقتی همه جمع شدند،آن مرد گفت:هرکس حدّی به گردن دارد از حدّ زدن من خودداری کند،تنها کسانی که علاقه دارم در حدّ زدن من شرکت داشته باشند مردم طاهر و پاکیزه و باتقوایند.

مردم چون این سخن شنیدند پراکنده شدند،تنها حضرت عیسی و یحیی برای حد زدن ایستادند،قبل از شروع سنگسار حضرت یحیی به آن گناهکار فرمود:مرا موعظه کن،گنهکار سه جملهٔ عالی و سه کلمهٔ جالب گفت:

۱-بین نفس و هوا خلوت مکن که تو را دچار گناه می کند و موجودیّت و هویّتت را به گناه می اندازد.

۲-هرگز به سرزنش گناهکار اقدام مکن که اهل معصیت احتیاج به هدایت و پاکی از آلودگی دارند.

۳-در برابر کسی غضب مکن و فضای با منفعت حلم و بردباری را از دست مده (۱).

۱- ۱) -مجموعه ورام:۱۰/۲؛وسائل الشیعه:۵۶/۲۸،باب ۳۱،حدیث ۳۴۲۰۱.

شما اگر با دقّت به این سه جمله بنگرید،می یابید که آراسته شدن به آن واقعیت ها فقط با قدرت تقوا و خویشتن داری و خود نگهداری میسّر است.

منافع تقوا

آنان که براساس معرفت به حقایق الهیّه و معارف ملکوتیه،در این چند روزه حیات دنیا،نسبت به هر گناه و عصیانی،چه در امر مال چه در مرحلهٔ اخلاق،چه در زمینهٔ عمل و چه در محور روابط خانوادگی و اجتماعی،اهل تقوای الهی و خویشتن داری هستند منافع بی شماری نصیب آنان می گردد که در دنیا و آخرت از آن منافع بهرهٔ کامل و حظّ وافر می برند.

علامهٔ جعفری به قسمتی از آن منافع به شرح زیر اشاره کرده،می گوید (۱):

بنا بر مفاد آیات،مردم باتقوا که توانسته اند شخصیّت انسانی خود را از دستبرد عوامل انحراف و پلیدی ها محفوظ بدارند و نجات بدهند،دارای اوصاف زیر می باشند.

۱-فهم و آگاهی های عالی که عامل تمیز حق از باطل و تحصیل معارف عالی هستی می باشد:

[یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّهَ یَجْعَلْ لَکُمْ فُرْقاناً] (۲).

ای اهل ایمان ! اگر [در همهٔ امورتان] از خدا پروا کنید،برای شما [بینایی و بصیرتی ویژه] برای تشخیص حق از باطل قرار می دهد.

۲-نگرش عالی در تحولات و کائنات آسمانی و زمینی و شناخت برین دربارهٔ

۱- ۱) -ترجمه و تفسیر نهج البلاغه:۲۵۹/۳،تفسیر خطبهٔ شانزدهم.

۲- ۲) -انفال (۸):۲۹.

آن موجودات که آیات الهی بودن را نشان می دهد و این نگرش از معلومات رسمی ساخته نیست:

[وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ یُعَلِّمُکُمُ اللّهُ] (۱).

و از خدا پروا کنید و خدا [احکامش را] به شما می آموزد.

۳-اراده و تصمیم منطقی در برابر رویدادهای زندگی مادّی و معنوی.

اگر چه این صفت تقوا با نظر سطحی ناچیز می نماید ولی با اندک دقّت و تأمّل جدی روشن می گردد که اصل مبنای زندگی آدمی به اراده و تصمیم او بستگی دارد؛زیرا اراده های اشخاص در زندگی اغلب اوقات متعدّد و متنوع بوده با نظر به دگرگونی موضع گیری ها در برابر رویدادها و واقعیت هایی که دائماً در حال تحوّلند، چگونگی اراده و تصمیم،حساس ترین و حیاتی ترین نقش را به عهده دارند به طوری که وضع روانی و هدف گیری ها و چگونگی استعدادهای یک انسان را می توان از چگونگی اراده و تصمیم های او به خوبی کشف کرد:

[وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ] (۲).

و اگر [در برابر آزار اینان] شکیبایی ورزید و [از تجاوز از حدود الهی] بپرهیزید [سزاوارتر است.] این اموری است که ملازمت بر آن از واجبات است.

۴-ایمان به خدا و معاد و فرشتگان و کتاب آسمانی که قاطعانه ترین نسخهٔ درمان دردهای بشری و پیامبران است.این عقاید که از اوصاف متقیان است،به اضافهٔ این که عدالت و نظم واقعی حیات بدون آن ها امکان پذیر نیست،

۱- ۱) -بقره (۲):۲۸۲.

۲- ۲) -آل عمران (۳):۱۸۶.

پرورش دهندهٔ استعدادها و عظمت های روحی و عامل منحصر رهایی از پوچ گرایی در زندگی می باشد.

۵-استفادهٔ از اندوخته ها در راه ریشه کن شدن فقر و آزادی بردگان.

خلاصه این صفت متّقیان تنظیم مسائل اقتصادی است که هیچ فرد و جامعه ای بدون آن نمی تواند ادّعای حیات داشته باشد.

۶-برپا داشتن نماز که به قول«ویکتور هوگو»در تماس نهادن بی نهایت کوچک «انسان»با بی نهایت بزرگ«خداوند»در حال معرفت می باشد.

۷-پرداخت مالیات به عنوان زکات.

نکتهٔ بسیار مهمّی که در آیهٔ مورد تقسیم (۱)وجود دارد این است که به اضافهٔ بیان لزوم پرداخت هایی که فقر را در اشکال مختلفش ریشه کن می سازد،زکات را مستقلاً از اوصاف متّقیان قرار می دهد،معلوم می شود حقوقی که باید پرداخت شود یک کمّیّت معین قاطعانه به نام زکات و غیره ندارد،بلکه مقدار پرداخت بایستی برای مرتفع ساختن احتیاجات مادی جامعه کافی باشد.

۸-عمل به تعهد و پیمان.

۹-شکیبایی در برابر ناگواری ها و مشقّت ها و عوامل وحشت و ترس که پیرامون زندگی بشری را فرا گرفته است.

۱۰-عدالت:

۱- ۱) - «لَیْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لَکِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلائِکَهِ وَ الْکِتابِ وَ النَّبِیِّینَ وَ آتَی الْمالَ عَلی حُبِّهِ ذَوِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ وَ السَّائِلِینَ وَ فِی الرِّقابِ وَ أَقامَ الصَّلاهَ وَ آتَی الزَّکاهَ وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذا عاهَدُوا وَ الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ أُولئِکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» ؛بقره (۲):۱۷۷.

[اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوىٰ] (۱).

عدالت کنید که آن به پرهیزکاری نزدیک تر است.

۱۱-رهبری سرنوشت نهایی زندگی انسان ها در کرهٔ زمین با متّقیان خواهد بود:

[إِنَّ الْأَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ] (۲).

یقیناً زمین در سیطرهٔ مالکیت و فرمانروایی خداست،آن را به هر کس از بندگانش که بخواهد می بخشد،و سرانجام نیک،برای پرهیزکاران است.

۱۲-دوری از برتری طلبی و فساد کردن در روی زمین:

[تِلْكَ الدّارُ الْآخِرَهُ نَجْعَلُهٰا لِلَّذِينَ لاٰ يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَ لاٰ فَساداً وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ] (۳).

آن سرای [پرارزش] آخرت را برای کسانی قرار می دهیم که در زمین هیچ برتری و تسلّط و هیچ فسادی را نمی خواهند؛و سرانجام [نیک] برای پرهیزکاران است.

اگر این اوصاف نتوانند مدینهٔ فاضله را در روی زمین ایجاد کنند،کدامین فکر بازی ها و حیله گری ها و چپاول گری ها و دروغ ها و ستمکاری ها این مدینهٔ آرمانی را به وجود خواهند آورد ؟ ! !

خیزید عاشقان که سوی آسمان رویم*** دیدیم این جهان را تا آن جهان رویم

۱- ۱) -مائده (۸):۸.

۲- ۲) -اعراف (۷):۱۲۸.

۳- ۳) -قصص (۲۸):۸۳.

نی نی که این دو باغ اگر چه خوش است و خوب***زین هر دو بگذریم و بدان باغبان رویم

سجده کنان رویم سوی بحر همچو سیل ***بر روی بحر زان پس ما کفزنان رویم

زین کوی تعزیت به عروسی سفر کنیم*** زین روی زعفران به رخ ارغوان رویم

راهی پر از بلاست ولی عشق پیشواست*** تعلیممان دهد که در و بر چه سان رویم

هر چند سایه کرم شاه حافظ است ***در ره همان به است که با کاروان رویم

جان آینه کنیم به سودای یوسفی*** پیش جمال یوسف با ارمغان رویم(۱)

تقوا از دیدگاه عارفان

اهل دل،عاشقان حق،آراستگان به حقیقت،عارفان آگاه در معنای تقوا این چنین فرموده اند:

انْ یُطاعَ وَ لا یَعْصی وَ یَذْکُرَ وَ لا یَنْسیٰ وَ یَشْکُرَ وَ لا یَکْفُرَ (۲).

خداوند را به حقیقت فرمان برد و از عصیان در هر برنامه ای بپرهیزد،دایم به یاد محبوب باشد و به هیچ عنوان نگذارد فراموشی بر او عارض شود،نسبت به تمام نعمت های الهی چه ظاهری چه باطنی در مقام شکر برآید،یعنی هر نعمتی را در همان راهی که دستور داده اند

۱- ۱)- مولوی.

۲- ۲) -روضه الواعظین:۲/۴۳۰.

خرج کند و از کفر و ناسپاسی جدّاً بپرهیزد.

اصل تقوا بر دو معناست:

یکی ترسیدن و دیگر پرهیز کردن و تقوای بنده از خدای تعالی بر دو معنی باشد:یا خوف عقاب باشد یا خوف فراق و نشان خوف عقاب آن است که حکم اوامر و نواهی حق تعالی را خلاف نکند و حقوق و حدود صحبت نگاه دارد تا مستوجب عقاب نگردد و اگر خوف فراق باشد،از دون حق تعالی پرهیز کند و با غیر وی نیارامد تا از حق جدا نماند.

تقوا،یعنی چندان که توانی از خویشتن همه فقر و فاقه ظاهر کن،از آن که صفت بنده فقر و فاقت است و هرکسی را آن باید عرضه کردن که دارد.

تقوا،ترک غیر خدای کردن است و معنای این نه آن است که جز خدای را نداند که انبیا غیر خدایند و تا به ایشان ایمان نیارد متقی نباشد و لکن معنا آن است که رغبت و رهبت از دون حق تعالی بردارد،از آن که بنده با هرچه صحبت کند یا به رغبت کند یا به رهبت،چون هر دو برخاست همه نزدیک وی متروک شد و چون ترک ما دون اللّه پدید آمد تقوا درست شد.

تقوا،بیزاری ستدن است و این اخلاص است،یعنی بیزاری ستاند از خویشتن و از آنچه دارد و هرچند تبرّی بیشتر اخلاص درست تر،تا عبد از خلق و از نفس تبرّا نکند اخلاص وی درست نگردد.

تقوا و پرهیزکاری از نهی کناره گرفتن است و از نفس جدا گشتن و بدان مقدار که بنده از حظ نفس جدا گردد یقین بیاید.

یعنی از بهر آن که یقین اندر غیب افتد و نفس را سکون با شاهد افتد،چو حظوظ نفس حاضر گشت با شاهد آرام گرفت،غایب فایت گردد و یقین برخیزد،باز چون حظ نفس اندر شاهد فایت گردد با غایب آرام نماید،غایب یقین گردد،دلیل بر این

خبر حارثه است که چون نفس را از دنیا،خوردن و خفتن و زر و سیم می بایست، چون نفس را از این غایب کرد،غایب حاضر گشت تا یقین درست گشت و نیز حظوظ نفس طلب کردن دلیل است که مرا خویشتن به کار است و دوست به کار نیست و حظوظ نفس بجای ماندن دلیل است که مرا از دوست جز دوست به کار نیست.

محمد بن محمد دارابی که در توضیح لطایف عرفانی دست قوی دارد،عمق تقوا را در ضمن توضیح بیتی از یک غزل حافظ به مضمون زیر بیان می کند:

در همه دیر مغان نیست چو من شیدایی*** خرقه جایی گرو باده و دفتر جایی

مقصود از این بیت این است که سالک در راه طلب باید هیچ چیز را سدّ راه مطلوب نسازد،به هر چه از دوست وامانی چه زشت آن نقش و چه زیبا.به تخصیص محب روحانی که عبارت از مراتب فضل و کمالات ظاهر است و خودی و خودستایی به طریق اولی قید است به هر طریق که باشد،زنجیر اگر طلا بود هم قید است،چه آدمی را در راه طلب هیچ حجابی بزرگ تر از هستی نیست و هیچ سدّی بدتر از خودپرستی نیست،ساغر عشرت به جز به دست بی خودان ندهند و افسر جز بر سر بی سران ننهند.

هر سری را در خور همت کلاهی داده اند*** افسر دیوانگان باشد به هامون آفتاب (۱)

مراد از دیر مغان در اصطلاح عرفا اولین مقام طلب است و شیدایی عبارت از مقام وله و حیرت است،چه در اول وهله سالک نمی داند که مآل کارش به کجا خواهد کشید و خرقه عبارت از زهد و ستر است که ظاهرپرستان معایب درویشی به آن می پوشند که در دیدهٔ ظاهربینان در مراتب سیر و سلوک،خود را در کمال رتبه

۱- ۱) -صائب تبریزی.

وانمایند و موجب استجلاب اغراض فاسدهٔ خود سازند و دفتر کنایه از علوم رسمی و دکّان خودفروشی و مراتب ملّایی و علم ظاهری است که حجاب روحانی است و اشد از حجاب جسمانی و ظلمانی است.

مغرور فضیلت از خدا باشد دور*** زنجیر گر از طلا بود هم قید است

عرفا در این که رفع حجاب روحانی اشدّ از حجاب ظلمانی است تشبیهی به این روش کرده اند که:

هرگاه باغی در نهایت لطافت مشحون به انواع گل و ریاحین و ازهار بوده باشد و دیواری آلوده به کثافات سدّ راه مشاهدهٔ چنین باغی باشد به خاطر هرکس می رسد که این سدّ را باید از پیش برداشت تا این چنین مکان دلگشا همیشه در نظر باشد،اما اگر دیواری مطلّا و مرصّع که خطوط بسیار خوش بر آن نوشته باشند و سال های بسیار استادان بدایع نگار و هنرمندان فضایل شعار،هنر خود را در آن دیوار به کار برده،در این باب ید و بیضا نموده باشند که به حسب مثال مانند فضایل ظاهری است،حجاب باشد.هرکس از سر آن نمی تواند گذشت و چنانچه دیوار کثیف مانع از مشاهدهٔ چنین باغ دلگشاست،این دیوار مرصّع نیز مانع مشاهده و باعث حرمان است.

امّا همتی باید که از تکلّفات ظاهریه چشم پوشیده در تخریب آن کوشید تا بتوان تمام مراتب سیر و سلوک را طی کرد و به مقام قرب و وصال نایل آمد و از لمس مقامات معنوی و مراتب روحانی لذت برد که بر سر این سفره آنچه از رزق معنوی و شراب روحانی و درک معانی بخواهند آماده و حاضر است و کسی را از آن منع نمی کنند.

غرض از شریعت و طریقت و حقیقت

اشاره

شیخ عزیز نسفی در جزوهٔ پرارزش«مقصد اقصی»در بیان حقیقت تقوا و راه آراسته شدن به آن می گوید:

می دانی کـه غرض از شـریعت و طریقت و حقیقت چیست ؟ غرض کلّی آن است که آدمیـان راست گفتـار و راست کردار و نیک اخلاق شوند و اگر این عبارت را فهم نمی کنی به عبارتی دیگر بگویم:

عمل اهل شریعت

بدان غرض سه چیز است:

اوّل: آن که تا مردم هم چون حیوانات دیگر نباشند،امر و نهی از پیامبر قبول کنند و مأمور و منهی باشند.

دوّم: آن که تا به عمل و تقوا آراسته شوند و در سعی و کوشش می باشند در صحبت دانا تا آن گاه که به یقین بدانند که خدا یکی است.

سیّم: آن که تا بعد از شـناخت خدای تمام حکمت های جواهر اشیا را کماهی بدانند و ببینند.چون این مراتب را تمام کردند،به مقام تمام رسیدند و به شریعت و طریقت و حقیقت آراسته گشتند.

ای درویش ! چون دانستی که غرض از شـریعت و طریقت و حقیقت چیست، اکنون از گفتگوی در گذر و کار کن تا به جایی برسی که گفتِ بی عمل و صورت بی معنی به کار نیاید،عمل است که سالکان را به مقامات عالی می رساند «وَ الْعَمَلُ الصّالِحُ یَرْفَعُهُ» .

عمل اهل طریقت

و عمل اهل طریقت ده چیز است:

اوّل: طلب خدای.

دوّم: طلب داناست که بی دلیل راه نتوان کردن.

سیّم: ارادت است به دانا.باید سالک مرید و محب دانا باشد که ارادت مرکب سالک است،هرچند که ارادت قوی تر بود مرکب قوی تر باشد.

چهارم: فرمان بردن است،باید که سالک مرید و مطیع و فرمانبر دانا باشد و هر کاری که کند دنیوی یا اخروی به دستور دانا کند.

الْوِلایَهُ مَحَبَّهُ اهْلِ الْبَیْتِ وَ اتِّباعُهُمْ فِی الدّینِ وَ امْتِثالُ اوامِرِهِمْ وَ نَواهیهِمْ وَ التَّأَسّی بِهِمْ فِی الْاَعْمالِ وَ الْاَخْلاقِ (۱).

ارادت به اهل بیت که دانایان راهند عشق به آنان است و فرمان بردن از ایشان در دین و عمل به اوامر و نواهی آن بزرگواران و در اعمال و اخلاق رنگ گرفتن از ایشان.

پنجم: ترک است،باید که به اشارت دانا ترک فضولات کند.

ششم: تقواست،باید که متقی و پرهیزکار باشد و راست کردار و راست گفتار و حلال خوار بود و شریعت را عزیز دارد و به یقین بداند که هر گشایش که سالک را پیدا آید از متابعت پیامبر و آل پیدا آید.

هفتم: کم گفتن است.

هشتم: کم خفتن است.

۱- ۱) -مجمع البحرین:۴۶۲/۱.

نهم: کم خوردن است.

دهم: عزلت از شرار خلق است و از آنان که حاضر به قبول حق نیستند و مجاهده و مبارزه با آنان که سدّ راه حقند.

این است عمل اهل طریقت و این ده چیز اثرهای قوی دارد در سلوک.

سالک چون در خدمت دانا بر این ده چیز مواظبت نماید و ثبات کند که کار ثبات دار عاقبت به جایی برسد،حقیقت روی نماید و اگر یکی از ده کم باشد سلوک میسّر نشود و سالک به جایی نرسد.

همه جمال تو بینم چو چشم باز کنم***همه شراب تو نوشم چو لب فراز کنم

حرام دارم با مردمان سخن گفتن*** و چون حدیث تو آید سخن دراز کنم

هزار گونه بلنگم به هر رهم که برند*** رهی که آن به سوی توست ترک تاز کنم

اگر به دست من آید چو خضر آب حیات*** ز خاک کوی تو آن آب را طراز کنم(۱)

عمل اهل حقیقت

ای درویش ! عمل اهل حقیقت هم ده چیز است:

اوّل: آن که به خدای رسیده باشد و خدای را شناخته بود و بعد از شناخت خدای تمامت جواهر اشیا را کماهی دانسته و دیده بود.

دوّم: صلح است با همهٔ مؤمنان و مسلمانان و علامت آن که سالک به خدای رسیده آن است که با خلق به یک بار صلح کند و از اعتراض و انکار«در صورتی که شرعاً جای اعتراض و انکار نیست.»آزاد آید و هیچ کس را دشمن ندارد،بلکه همه کس را دوست دارد.

۱- ۱)- مولوی.

سیّم: شفقت کردن است بر همه کس و شفقت کردن آن باشد که با مردم چیزی گویند و چیزی کنند که مردم چون به آن کار کنند در دنیا و آخرت سود برند و اهل شفقت نصیحت و ادب کنند و اهل علم نصیحت کنند و اهل قدرت ادب کنند تا مردم از یکدیگر ایمن باشند.

چهارم: تواضع است با همه کس،مردم را عزیز دارد و به چشم حرمت و عزت در همه کس نگاه کند.

پنجم: رضا و تسلیم و آزادی و فراغت است.

ششم: توکّل و صبر است و تحمّل.

هفتم: بی طمعی است که طمع امّ الخبایث است.

هشتم: قناعت است که قناعت و فراغت است که سالک را بجایی رساند.

نهم: آزار نارسانیدن است و راحت رسانیدن به همه کس.

دهم: تمکین است.ای درویش ! کار،تمکین و استقامت و ثبات دارد.

این است علامات اهل حقیقت و این است عمل اهل حقیقت،هرکه دارد مبارکش باد،سالک تا در علم و حکمت به کمال نرسد و سیر الی اللّه و سیر فی اللّه را تمام نکند این علامات و این صفات و این اخلاق در وی پیدا نیاید.

تشنهٔ خویش کن مده آبم***عاشق خویش کن ببر خوابم

تا شب و روز در نماز آیم ***ای خیال خوش تو محرابم

گر خیال تو در فنا یابم ***در زمان سوی مرگ بشتابم

رحمتی آر و پادشاهی کن ***کاین فراق تو برنمی تابم(۱)

من علاقه داشتم در این فصل به آیات قرآن مجید که در باب تقوا نازل شده اشاره

۱- ۱)- مولوی.

کنم و فصلی هم از روایات مربوطه ذکر کنم،ولی وقتی به کتاب خدا مراجعه کردم دیدم صفحه ای از قرآن نیست مگر این که سخنی از تقوا به میان آمده و بابی از روایات نیست مگر این که در آن ذکری از تقوا شده،به این نتیجه رسیدم که تمام آیات و روایات نتیجه اش به مسئلهٔ تقوا برمی گردد،پس بهتر این است که خوانندگان این جزوه برای توجه به مسئلهٔ تقوا در درجهٔ اوّل به قرآن،سپس به کتاب هایی چون«الکافی»جلد دوّم و«بحار الأنوار»جلد شصت و هفت و«مجموعه ورّام»و«تحف العقول»و«ثواب الاعمال»و«محجه البیضاء»و هر کتابی که در محور حدیث است مراجعه نمایند.در این جا از باب تیمّن و تبرک به آیات و احادیث پرقیمت این محور اشاره می شود،باشد که وجود مقدّس حضرت دوست با لطف و عنایتش از ما دستگیری کرده و از باب رحمت و مرحمتش ما را به تقوای الهی در همهٔ شؤون آراسته فرماید.

تقوا در قرآن مجید

تقوایی که علت فلاح و رستگاری و فتح و پیروزی در دنیا و آخرت است:

[وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ] (۱).

و از خدا پروا کنید تا رستگار شوید.

تقوایی که اگر در فکر و عمل و اخلاق حاصل شود در حقیقت مقام شکر به دست آمده و بر اثر آن هر نعمتی در جای خودش خرج شده و سپاس هر نعمتی ادا گشته است:

۱- ۱) -بقره (۲):۱۸۹.

[فَاتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ] (۱).

بنابراین از خدا پروا کنید،باشد که سپاس گزاری نمایید.

تقوایی که با به دست آوردنش چهرهٔ معبّت اللّه رو به انسان می کنـد و وجود مقدّس حق انیس و مونس و تکیه گاه همیشـگی انسان می شود:

[وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ] (۲).

و بدانید که خدا با پروا پیشگان است.

تقوایی که اگر به دست آیـد،آدمی در دنیـا و آخرت محبوب حق می گردد و حصـاری از عشق یار سراسـر وجود انسان را فرا می گیرد:

[فَإِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ] (۳).

یقیناً خدا تقوا پیشگان را دوست دارد.

تقوایی که علت سـرعت حساب در روز قیامت است و نمی گذارد آدمی در آن صـحرای پرغوغا،در میان آن همه رنج و غم و وحشت و اضطراب معطل بماند:

[وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ] (۴).

و از خدا پروا کنید؛زیرا خدا حسابرسی سریع است.

تقوایی که بهترین و با منفعت ترین زاد و توشه برای دنیا و آخرت انسان است و بدون آن راهی بر نجات نخواهد بود:

۱- ۱) -آل عمران (۳):۱۲۳.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۹۴.

۳- ۳) -آل عمران (۳):۷۶.

۴- ۴) -مائده (۵):۴.

[تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزّادِ التَّقْوىٰ وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الْأَلْبابِ] (۱).

و به نفع خود توشه برگیرید که بهترین توشه،پرهیزکاری است و ای صاحبانِ خرد ! از من پروا کنید.

تقوایی که برای هرکس حاصل شود از کید مکاران و خدعهٔ خادعان و کینهٔ دشمنان و حسد حاسدان و جنایت جانیان محفوظ خواهد ماند:

[وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا لا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً] (۲).

و اگر شکیبایی ورزید و پرهیزکاری کنید،نیرنگشان هیچ زیانی به شما نمی رساند.

تقوایی که باعث رساندن انسان به بهشتی است که عرض آن سماوات و ارض است و در آن جایگاه ملکوتی هرچه انسان بخواهد،برایش فراهم است:

[وَ سارِعُوا إِلىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ] (۳).

و به سوی آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که پهنایش [به وسعتِ] آسمان ها و زمین است بشتابید؛بهشتی که برای پرهیزکاران آماده شده است.

تقوایی که در تمام شؤون حیات و اطوار زندگی مورّث عدالت است و از وجود انسان در رابطهٔ با حقوق همهٔ انسانها منبعی از عدالت خواهی و عدالت گستری و کرامت به وجود می آورد:

۱- ۱) -بقره (۲):۱۹۷.

۲- ۲) -آل عمران (۳):۱۲۰.

۳- ۳) -آل عمران (۳):۱۳۳.

[اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوىٰ وَ اتَّقُوا اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِمٰا تَعْمَلُونَ] (۱).

عدالت کنید که آن به پرهیزکاری نزدیک تر است.و از خدا پروا کنید؛زیرا خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.

تقوایی که جدّاً باعث قبولی عمل و ارزش و اعتبار کار انسان در پیشگاه حضرت محبوب است:

[إِنَّمٰا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ] (۲).

خدا فقط از پرهیزکاران می پذیرد.

تقوایی که باعث گشایش درِ برکات سماوات و ارض به سوی انسان است، برکاتی که تا یوم محشر و در بهشت آثارش ادامه داشته و در آنجا حالتی ابدی و جاودانه دارد:

[وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنٰا عَلَيْهِمْ بَرَكٰاتٍ مِنَ السَّمٰاءِ وَ الْأَرْضِ] (۳).

و اگر اهل شهرها و آبادی ها ایمان می آوردند و پرهیزکاری پیشه می کردند، یقیناً [درهایِ] برکاتی از آسمان و زمین را بر آنان می گشودیم.

تقوایی که در وجود انسان همانند اسلحه ای کشنده و قوّت و قدرتی دفع کننده علیه شیاطین و وساوس آنان است:

[إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذٰا مَسَّهُمْ طٰائِفٌ مِنَ الشَّيْطٰانِ تَذَكَّرُوا فَإِذٰا هُمْ

۱- ۱) -مائده (۵):۸.

۲- ۲) -مائده (۵):۲۷.

۳- ۳) -اعراف (۷):۹۶.

مُبْصِرُونَ] (۱).

مسلماً کسانی که [نسبت به گناهان،معاصی و آلودگی های ظاهری و باطنی] تقوا ورزیده اند،هرگاه وسوسه هایی از سوی شیطان به آنان رسد [خدا و قیامت را] یاد کنند،پس بی درنگ بینا شوند [و از دام وسوسه هایش نجات یابند.]

تقوایی که چون حاصل شود،باعث آمرزش و رحمت و کفّارهٔ گناهان گذشتهٔ آدمی است:

[یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّهَ یَجْعَلْ لَکُمْ فُرْقاناً وَ یُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ] (۲).

ای اهل ایمان ! اگر [در همهٔ امورتان] از خدا پروا کنید،برای شما [بینایی و بصیرتی ویژه] برای تشخیص حق از باطل قرار می دهد،و گناهانتان را محو می کند،و شما را می آمرزد.

تقوایی که اگر نباشد آدمی از عقاب شدید قیامت در امان نخواهد ماند:

[وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ] (۳).

و از خدا پروا کنید و بدانید که خدا سخت کیفر است.

آری،این است گوشه ای از نتایج تقوا که در کتاب با عظمت الهی مطرح است، تقوایی که سفارش حق و انبیا و امامان و مصلحان و عارفان به تمام انسان هاست.

ندا آمد به جان از چرخ پروین ***که بالا رو چو دردی پست منشین

۱- ۱) -اعراف (۷):۲۰۱.

۲- ۲) -انفال (۸):۲۹.

۳- ۳) -بقره (۲):۱۹۶.

کسی اندر سفر چندین نماند***جدا از شهر و از یاران پیشین

ندای ارجعی آخر شنیدی*** از آن سلطان و شاهنشاه شیرین

در این ویرانه جغدانند ساکن*** چه مسکن ساختی ای باز مسکین

چه آساید بهر پهلو که گردد***کسی کز خار سازد او نهالین

چه پیوندی کند صراف و قلاب*** چه نسبت زاغ را با باز و شاهین

چه آرایی به گچ ویرانه ای را ***که بالا نقش دارد زیر سجین

خدایا در رسان جان را به جان ها*** بدان راهی که رفتند آل یاسین

دعای ما و ایشان را در آمیز*** چنان کز ما دعا وز تو تحسین(۱)

تقوا در روایات

در روایات عالی کتب شیعه آمده:

انَّ لِلْمُؤْمِنِ فی نَفْسِهِ شُغْلًا وَ النّاسُ مِنْهُ فی رَاحَهٍ،اذا جَنَّ عَلَیْهِ اللَّیْلُ فَرَشَ وَجْهَهُ وَ سَجَدَ لِلّهِ بِمَکارِمِ یَدَنِهِ یُناجی الَّذی خَلَقَهُ فی فَکاکِ رَقَبَتِهِ.اَلا فَهٰکَذا فَکونوا (۲).

امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:به حقیقت مؤمن در محور وجود خودش در زحمت است،او را شغلی چون عبادت و خدمت به خلق است،از این جهت مردم از پاکی و خدمت او در بهره و راحتند،چون شب تار فرا رسد صورت به خاک حریم دوست نهد و با اعضای با قیمتش بر حضرت ربّ العزّه سجده آرد، مناجاتش با خداوند این است که وی را از عذاب جهنم آزاد سازد،من به شما هشدار می دهم که این گونه باشید.

۱- ۱)- مولوی.

۲- ۲) -تفسیر العیاشی:۲۱۳/۲،حدیث ۵۰؛بحار الأنوار:۲۸۲/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۲.

رُوِیَ عَنْ رَسولِ اللّهِ صلی الله علیه و آله قالَ:خَصْلَهٌ مَنْ لَزِمَها اطاعَتْهُ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهُ وَ رَبِحَ الْفَوْزَ بِالْجَنَّهِ.قیلَ:وَ ما هِیَ یا رَسولَ اللّهِ ؟ قالَ:التَّقْوی (۱).

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود:یک خصلت است هرکس ملازم آن باشد دنیا و آخرت در اختیارش قرار می گیرند و سود سرشاری چون بهشت نصیب او می گردد،عرضه داشتند:چیست ؟ فرمود:تقوا.

سُئِلَ الصّادِقُ علیه السلام عَنْ تَفْسیرِ التَّقْوی فَقالَ:اَنْ لا یَفْقِدَکَ اللّهُ حَیْثُ امَرَکَ وَ لا یَراکَ حَیْثُ نَهاکَ (۲).

تفسیر تقوی را از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند فرمود:این است که خداوند تو را در ترک طاعت و آلوده به معصیت نبیند.

در کتاب با ارزش«مشکاه الأنوار»آمده:

سال فتح مکه رسول الهی صلی الله علیه و آله وارد بیت شد.اسامه بن زید و فضل بن عباس در معیّت حضرت بودند،پس از خروج از بیت حلقهٔ در خانه را گرفت و فرمود:

حمد می کنم خدایی را که وعده اش به بنده اش صادقانه بود و به پیمانش در جهت پیروزی بنده اش وفا کرد و وی را بر تمام احزاب پیروز گردانید،تکبّر و نخوتی که عرب با تکیه بر پدرانش داشت شکست،تمام انسان ها نسل آدمند و آدم از خاک است و گرامی ترین مردم نزد حضرت حق پرهیزکارترین آن هاست (۳).

عَنْ أَمیرِ الْمُؤْمِنینَ علیه السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قالَ:اَتْقَی النّاسَ مَنْ قالَ الْحَقَّ فیما لَهُ

۱- ۱) -کنز الفوائد:۱۰/۲؛بحار الأنوار:۲۸۵/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۷.

۲- ۲) -عده الداعی:۳۰۳؛بحار الأنوار:۲۸۵/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۸.

۳- ۳) -مشکاه الأنوار:۵۹،الفصل الأول فی ذکر صفات الشیعه؛بحار الأنوار:۲۸۷/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۱۰.

وَ عَلَیْهِ (۱).

امیر المؤمنین علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند:پرهیزکارترین مردم کسی است که حق گو باشد چه به سودش تمام شود چه به ضررش.

سُئِلَ علیه السلام:اَیُّ عَمَلٍ افْضَلُ ؟ قالَ:التَّقْوی (۲).

از آن حضرت پرسیدند:بالاترین عمل کدام است ؟ فرمود:پرهیزکاری.

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:اَلْقِیامَهُ عُرْسُ الْمُتَّقینَ (۳).

امام صادق علیه السلام فرمود:قیامت روز عروسی پرهیزکاران و بهترین وقت شادی آنان است.

فی وَصِیَّهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِاَبی ذَرٍّ:عَلَیْکَ بِتَقْوَی اللّهِ فَاِنَّهُ رَأْسُ الْاَمْرِ کُلِّهِ (۴).

رسول خدا صلی الله علیه و آله در سفارشش به ابی ذر فرمود:بر تو باد به پرهیزکاری که پرهیز و تقوا ریشهٔ همهٔ امور است.

شیخ مفید از کلینی روایت می کند:

جماعتی از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله در جلسه ای که با هم نشسته بودند به حسب و نسب افتخار می کردند،سلمان در آن جلسه شرکت داشت،عمر به او گفت:نسب تو چیست و اصل و ریشه ات کدام است ؟

گفت:من سلمان پسر بندهٔ خدایم،گمراه بودم وجود مقدّس حق به برکت

۱- ۱) -الأمالی،شیخ صدوق:۲۰،المجلس السادس،حدیث ۴؛بحار الأنوار:۲۸۸/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۱۵.

۲- ۲) -بحار الأنوار:۲۸۸/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۱۶.

۳- ۳) -الخصال:۱۳/۱،حدیث ۴۶؛بحار الأنوار:۲۸۸/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۱۸.

۴- ۴) -بحار الأنوار:۲۸۹/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۲۱.

رسول الهی صلی الله علیه و آله مرا هدایت کرد،فقیر بودم به وسیلهٔ محمّد صلی الله علیه و آله غنی شدم،برده بودم،به وسیلهٔ آن جناب آزاد شدم،ای عمر ! این است حسب و نسب من.

سلمان پس از آن جلسه گفتگوی بین خود و عمر را برای رسول اسلام صلی الله علیه و آله نقل کرد،رسول خدا صلی الله علیه و آله رو به مردم کرد و فرمود:ای جمعیّت قریش ! حسب مرد دین اوست،اخلاق حسنه مردانگی اوست،عقل ریشه اوست،خداوند فرموده:ما شما را از مرد و زن آفریده و برای آشنایی با یکدیگر قبیله قبیله قرارتان داده ایم، گرامی ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست،سپس رو به سلمان کرد فرمود:

هیچ یک از اینان بر تو جز به تقوا برتری ندارند،اگر از آنان پرهیزکارتری پس تو برتری (۱).

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اِتَّقِ اللّهَ حَیْثُ کُنْتَ،وَ خالِقِ النّاسَ بَخُلْقٍ حَسَنٍ وَ اذا عَمِلْتَ سَیِّئَهً فَاعْمَلْ حَسَنَهً یَمْحوها (۲).

رسول الهی صلی الله علیه و آله فرمود:هرکجا هستی تقوا را رعایت کن،با تمام مردم با اخلاق حسنه رفتار کن،چون به معصیت آلوده شدی در عوضش نیکی بجای آر،تا آن گناه از پرونده ات محو شود.

فیض با کرامت می گوید:

کبیره ای است که خود را گمان کنم*** هستم گناه دیگر آن کز می خودی مستم

۱- ۱) -الکافی:۱۸۱/۸،خطبه لأمیر المؤمنین علیه السلام،حدیث ۲۰۳؛بحار الأنوار:۲۸۹/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۲۳.

۲- ۲) -الأمالی،شیخ طوسی:۱۸۶،المجلس السابع،حدیث ۳۱۲؛بحار الأنوار:۲۹۰/۶۷،باب ۵۶،حدیث ۲۴.

گناه خویش خودم دوزخ هم خود*** اگر ز خویش برستم ز هول پل رستم

به روی من ز سوی حق گشود چندین در***ز سوی خویش دری چون به روی خود بستم

ز خود اگر نکنم خویش را رسم به خدا*** به وصل او نرسم تا به خویش پابستم

مگیر بر من مسکین اگر بدی کردم ***که تو کریمی و من از خرد تهی هستم

با توجه به آیات و روایاتی که گذشت گمان نمی رود،در تمام هستی سرمایه ای برای انسان پرسودتر و ثمربخش تر از تقوا باشد.

اولیا و عاشقان،همیشه دنبال این بودند که در سیر و سلوک خود و در سفر به سوی جناب دوست به قلّه با عظمت تقوا برسند.

تقوا حصن حصینی است که هرکس به آن راه پیدا کند از تمام خطرات دنیا و آخرت برهد و خشنودی حضرت ربّ العالمین را به آن وسیله به دست آورد.

زندگی بدون تقوا در معرض انواع خطرات و بلاهاست و بدون قوه و قدرت پرهیزکاری رهیدن از آن خطرات کاری محال است.

این چند روزه دنیا را با گناه سپری نکنید و عمر گرانمایه را با شیطان و هوا معامله ننمایید که سراسر خسارت است.

ص:۱۵۵

[وَ مَثَلُ التَّقْوىٰ كَماءٍ يَجْرى فى نَهْرٍ وَ مَثَلُ هٰذِهِ الطَّبَقاتِ الثَّلاثِ فى مَعْنَى التَّقْوىٰ كَاَشْجارٍ مَغْروسَهٍ عَلىٰ حافَّهِ ذلِكَ النَّهْرِ مِنْ كُلِّ لَوْنٍ وَ جِنْسٍ،وَ كُلُّ شَجَرٍ مِنْها يَسْتَمِصُّ مِنْ ذلِكَ النَّهْرِ عَلىٰ قَدَرِ جَوْهَرِهِ وَ طَعْمِهِ وَ لِطافَتِهِ وَ كَثافَتِهِ،ثُمَّ مَنافِعُ الْخَلْقِ مِنْ تِلْكَ الْاَشْجارِ وَ الثِّمارِ عَلىٰ قَدَرِها وَ قيمَتِها.قالَ اللّهُ تَعالى: [صِنْوٰانٌ وَ غَيْرُ صِنْوٰانٍ يُسْقىٰ بِماءٍ وٰاحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَهٰا عَلىٰ بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ] (۱)]

مَثَل تقوی

تقوا و پرهیزکاری مانند آبی است که در نهری روان باشد و این سه مرحلهٔ تقوا مانند درختانی است که بر لب آن نهر کاشته باشند،چنان که هرکدام از این درختان به قدر قدرت و جوهر و نیروی جذب و لطافت و کثافت خود از آن جدول و لبهٔ نهر آب می کشند و خلایق از این درختان به اختلافی که در آن اشجار هست منتفع می شوند،هم چنین هرکس به اندازهٔ طهارت و نزاهت نفس و به قدر ریاضت و مجاهدت با نفس به مرتبه ای از مراتب تقوا می رسد و به همان اندازه که در توان اوست از این شجرهٔ طیّبه بهره مند می شود.

۱- ۱) -رعد (۱۳):۴.

خداوند می فرماید:صنوان:یعنی شاخه های متعدد از یک ریشه و غیر صنوان:

یعنی شاخه هایی که هریک برای خود ریشه ای دارنـد در روی زمین از یک آب اسـتفاده می کننـد ولی در عین این اتحاد در منبع از نظر شـکل و رنگ و طعم میوه هایشان فرق دارد،تقوا هم یک حقیقت است و آن روح پرهیز از گناه است ولی مردم به حسب اختلاف در ظرفیّت و پاکی و ایمان و خلوص از آن حقیقت واحـده بهره می گیرند،کسـی که ایمان و معرفتش کامل تر است از تقوای اعلاـ برخوردار است و متوسّـط الایمـان از تقوای متوسط و آن که در مرتبـهٔ ادنای ایمان است از تقوای ضـعیف بهره مند است.

ص:۱۵۷

[فَالتَّقْوىٰ لِلطّاعاتِ كَالْماءِ لِلْاَشْجارِ وَ مَثَلُ طَبايِعِ الْاَشْجارِ وَ الثِّمارِ فى لَوْنِها وَ طَعْمِها مَثَلُ مَقاديرِ الْايمانِ،فَمَنْ كانَ اعْلىٰ دَرَجَةً فِى الْايمانِ وَ اصْفى جَوْهَرًا بِالرّوحِ كانَ اتْقىٰ، وَ مَنْ كانَ اتْقىٰ كانَ عِبادَتُهُ اخْلَصَ وَ اطْهَرَ،وَ مَنْ كانَ كَذلِكَ كانَ مِنَ اللّهِ اقْرَبَ،وَ كُلُّ عِبادَهٍ غَيْرُ مُؤَسَّسَهٍ عَلَى التَّقْوىٰ فَهِىَ هَباءٌ مَنْثورٌ.قالَ اللّهُ تَعالى:

[أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلىٰ تَقْوىٰ مِنَ اللّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلىٰ شَفا جُرُفٍ هارٍ] (۱).وَ تَفْسيرُ التَّقْوىٰ تَرْكُ ما لَيْسَ بِأَخْذِهِ بَأْسٌ حَذَرًا عَمّا بِهِ بَأْسٌ وَ هُوَ فِى الْحَقيقَهِ طاعَهٌ بِلا عِصْيانٍ وَ ذِكْرٌ بِلا نِسْيانٍ وَ عِلْمٌ بِلا جَهْلٍ،مَقْبولٌ غَيْرُ مَرْدودٍ]

تقوا در عبادات

تقوا از برای طاعات و عبادات همچو آب است برای درختان،چنان که اختلاف درختان در طبیعت و میوه و طعم به حسب اختلاف ظرفیت آن هاست،هم چنین اختلاف طبقات ایمان سبب اختلاف در مراتب تقواست،یعنی هرکس درجهٔ

۱- ۱) -توبه (۹):۱۰۹.

ایمـانش برتر است و جوهر روحش صـاف تر است بیشـتر به تقوا و ترک محرّمـات میـل دارد و هرکه از تقوای بیشتر برخوردار است عبادتش خالص تر است و هرکه عبادتش خالص تر است قربش به حضرت دوست بیشتر است و هر عبادتی که اساس آن بر تقوا نیست آن عبادت مثل غباریست که در روی هوا پهن است،یعنی برای آن عبادت قـدر و اعتبار نیست،چنان که حضـرت حق می فرماید:

آیـا کسـی که بنـای دین خود را بر تقوا بنـا کرد بهترست یـا آن که اساس دینش را بر کنار رودی گـذاشت که زیر آن رود به مرور زمان بر اثر سیل تهی شده و جز ظاهری سست از آن نمانده است.

حقیقت تقوا طاعت بدون عصیان و ذکر بدون نسیان و علم منهای جهل و قبول غیر ردّ است.

اگر تو عاشقی غم را رها کن***عروسی بین و ماتم را رها کن

تو دریا باش و کشتی را برانداز*** تو عالِم باش و عالَم را رها کن

چو آدم توبه کن وارد به جنّت*** چَه و زندان آدم را رها کن

برآ بر چرخ چون عیسی مریم*** خر عیسی مریم را رها کن

و گر در عشق یوسف کف بریدی*** هم او را گیر و مرهم را رها کن

و گر بیدار کردت زلف درهم ***خیال و خواب درهم را رها کن

نفخت فیه من روحی رسیده ست*** غم بیش و غم کم را رها کن

مسلم کن دل از هستی مسلم ***امید نامسلم را رها کن

بگیر ای شیرزاده خوی شیران*** سگان نامعلّم را رها کن(۱)

۱- ۱)- مولوی.

باب ۸۳ در مسئلهٔ مرگ

اشاره

ص:۱۶۱

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

ذِكْرُ الْمَوْتِ يُمِيتُ الشَّهَواتِ فِى النَّفْسِ وَ يَقْطَعُ مَنابِتَ الْغَفْلَهِ وَ يُقَوِّى الْقَلْبَ بِمَواعِدِ اللّهِ تَعالى وَ يُرِقُّ الطَّبْعَ وَ يَكْسِرُ اعْلامَ الْهَوى وَ يُطْفِئُ نارَ الْحِرْصِ وَ يُحَقِّرُ الدُّنْيا.

وَ هُوَ مَعْنى ما قالَ النَّبِىُّ صلى الله عليه و آله:فِكْرُ ساعَهٍ خَيْرٌ مِنْ عِبادَهِ سَنَهٍ وَ ذلِكَ عِنْدَ ما يَحِلُّ اطْنابَ خِيامِ الدُّنْيا وَ يَشُدُّها فِى الْآخِرَهِ.

وَ لا يَشُكُّ بِنُزولِ الرَّحْمَهِ عَلى ذِكْرِ الْمَوْتِ بِهذِهِ الصِّفَهِ وَ مَنْ لا يَعْتَبِرْ بِالْمَوْتِ وَ قِلَّهِ حيلَتِهِ وَ كَثْرَهِ عَجْزِهِ وَ طولِ مُقامِهِ فِى الْقَبْرِ وَ تَحَيُّرِهِ فِى الْقِيامَهِ فَلا خَيْرَ فيهِ.

قالَ النَّبِىُّ صلى الله عليه و آله:أَكْثِروا ذِكْرَ هادِمِ اللَّذّاتِ،قيلَ:وَ ما هُوَ يا رَسولَ اللّهِ ؟ فَقالَ الْمَوْتُ.

فَما ذَكَرَهُ عَبْدٌ عَلَى الْحَقيقَهِ فى سَعَهٍ الّا ضاقَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيا وَ لا فى شِدَّهٍ الّا اتَّسَعَتْ عَلَيْهِ.وَ الْمَوْتُ اوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنازِلِ الْآخِرَهِ وَ آخِرُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنازِلِ الدُّنْيا فَطُوبى لِمَنْ كانَ اكْرَمَ عِنْدَ النُّزولِ بِاَوَّلِها،وَ طُوبى لِمَنْ احْسَنَ مُشايَعَتَهُ فى آخِرِها.

وَ الْمَوْتُ اقْرَبُ الْاَشْياءِ مِنْ وُلْدِ آدَمَ وَ هُوَ يَعُدُّهُ ابْعَدَ فَما اجْرَأَ الْاِنْسانَ عَلى نَفْسِهِ وَ ما اضْعَفَهُ مِنْ خَلْقٍ !

وَفِی الْمَوْتِ نَجاهُ الْمُخْلِصینَ وَ هَلاکٌ الْمُجْرِمینَ وَ لِذلِکَ اشْتاقَ مَنِ اشْتاقَ الَی الْمَوْتِ وَ کَرِهَ مَنْ کَرِهَ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:مَنْ احَبَّ لِقاءَ اللّهِ احَبَّ اللّهُ لِقاءَهُ وَ مَنْ کَرِهَ لِقاءَ اللّهِ کَرِهَ اللّهُ لِقاءَهُ.

ص:۱۶۴

[ذِكْرُ الْمَوْتِ يُميتُ الشَّهَواتِ فِى النَّفْسِ]

حقیقت مرگ

مرگ که براساس آیات کتب آسمانی و گفته های حکیمانه و صادقانهٔ انبیای الهی و ائمهٔ طاهرین علیهم السلام،نقطهٔ انتقال از این جهان به جهان آخرت است،حقیقتی است که هیچ موجود زنده ای علی الخصوص انسان،هرچند پیچیده به نیرومندترین برنامه ها و مسلّح به قوی ترین اسلحه ها و برخوردار از بهترین مراحل سلامتی باشد، از افتادن در کام آن چاره ای ندارد.

گره مرگ،گرهی است که با هیچ سرپنجه ای قابل گشودن نیست و واقعیّتی است که بر گردن همه امری ثابت و پایدار است.

از جرم حضیض خاک تا اوج زحل***کردم همه مشکلات گردون را حل

بیرون جستم ز بند هر مکر و حیل*** هر بند گشاده شد مگر بند اجل(۱)

مرگ،حقیقتی است که طبّ طبیبان و حکمت حکیمان و قدرت قدرتمندان در برابر آن باطل می شود و آن کس که در مرز مرگ است بازگرداندن او امری محال و کاری غیر ممکن است،مرگ ضعیف و قوی،پیر و جوان،شاه و گدا،فقیر و غنی،عالم و جاهل،سپید و سیاه،شهری و دهاتی،عروس و داماد،

۱- ۱)- دو بیتی های خیام نیشابوری.

نمی شناسد چون وقتش فرا رسد،بر وجود انسان حاکم گشته و وی را از عالم فانی به جهان باقی خواهد برد.

کاخ های بسیار محکم بتونی،برج های بسیار سخت سنگی،ساختمان هایی که هزاران سال تاب مقاومت در برابر حوادث دارند،هیچ کدام چارهٔ مرگ نیستند.

[أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَهٍ] (۱).

هر کجا باشید هر چند در قلعه های مرتفع و استوار،مرگ شما را درمی یابد.

[کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَهُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَیْنا تُرْجَعُونَ] (۲).

هر جانداری چشندهٔ مرگ خواهد بود،سپس به سوی ما بازگردانده می شوید.

[قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِیکُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ] (۳).

بگو:بی تردید مرگی را که از آن می گریزید با شما دیدار خواهد کرد،سپس به سوی دانای نهان و آشکار بازگردانده می شوید.

مرگ پایان زندگی دنیا و ابتدای حیات آخرت است و زنده شدن پس از مرگ بنابر آیات و اعلام انبیا و ائمه علیهم السلام امری حتمی و جدّی است،چرا که اگر حیات بعد از مرگ نباشد جزای نیکان و عقاب بدان متوقّف می گردد و زندگی در دنیا حرکتی پوچ و عبث به حساب می آید و جز این که تمام حقایق را با انکار حیات پس از مرگ وارونه کنیم راهی نمی ماند.

برای توضیح جملات بالا باید چنین گفت:

۱- ۱) -نساء (۴):۷۸.

۲- ۲) -عنکبوت (۲۹):۵۷.

۳- ۳) -جمعه (۶۲):۸.

اگر مرگ پایان راه باشد و پس از آن زندگی و حیاتی نباشد،پس باید گفت:قوم ستمکار نوح برنده شدند و نوح با آن همه زحمت و رنج و مشقت بدون دریافت اجر بازنده شد،نمرود و نمرودیان بردند و ابراهیم و آل ابراهیم باختند،فرعون و فرعونیان بردند و موسی و موسویان باختند،عیسی و حواریون باختند و قوم یهود ستمکار بردند،ابو سفیان و ابو لهب و عتبه و شیبه و تمام سران کفر و جنایت و خیانت و ظلم در مکه و مدینه بردند و رسول خدا صلی الله علیه و آله با آن همه صدمات و یاسر و سمیّه و عبد اللّه مسعود و سلمان و ابو ذر و...باختند،معاویه و نخست وزیر ظالم و خاینش عمرو عاص پس از سال ها جنایت و آلودگی و دزدی و غارت و آدم کشی بردند و علی علیه السلام و یاران با کرامتش پس از سال ها عبادت و اطاعت و پاکی و فضیلت و کرامت باختند،یزید و دار و دستهٔ شرابخوار و سگ باز و میمون بازش همراه با آن همه جنایت در سراسر مملکت و ضربه های مهلک به فرهنگ الهی و به خصوص کشتار بی رحمانه و بی نظیرش در کربلا و مدینه و مکه بردند و حضرت سیدالشهدا آن آزادمرد تاریخ و منبع کرامت با یاران بی نظیرش همراه با آن حماسهٔ جاودان باختند و...

آیا وارونه کردن حقایق به نظر عقل سلیم صحیح است و هیچ وجدانی در تاریخ بشریت چنین چیزی را می پذیرد که خوبان عالم و نیکان جهان که تا مرز مرگ برای کمال خود و هدایت بشر آن همه مصیبت و بلا و رنج و زحمت دیدند و در برابر آن هیچ پاداشی در این دنیا نگرفتند مرگ پایان کارشان باشد و ناپاکانی چون قابیل و فرعون و نمرود و شدّاد و نرون،هیتلر...با آن همه جنایتشان که تا وقت مرگ ادامه داشت و هیچ مجازاتی در برابر آن همه عیاشی آن هم به قیمت پایمال شدن حقوق مردم و آن همه دزدی و قتل و غارت ندیدند نیز مرگ پایان کارشان باشد ؟ ! !

به آنچه در این سطور خواندید بیشتر دقّت کنید،سپس به عقل و وجدان،

آن گاه به معارف الهیه مراجعه کنید تا حتمیّت جهان بعد برای شما روشن شود.

فیض کاشانی آن عارف حمیده خصال به آنان که براثر دریوزگی از شکم و شهوت از همه جا و از همه چیز و حتی از خود بی خبر مانده اند،خطاب می کند:

تو های و هوی مستان را چه دانی***تو شور می پرستان را چه دانی

درآ در بحر عشق ای قطره گم شو ***تویی تا قطره عمان را چه دانی

به گوشت می رسد زان لب حدیثی*** تو آن سرچشمه جان را چه دانی

تو را چون بهره ای از معرفت نیست*** رموز اهل عرفان را چه دانی

به دربانان نداری آشنایی ***تو لطف و قهر سلطان را چه دانی

چو از هجران جانانت خبر نیست ***تو قدر وصل جانان را چه دانی

تو را صبح وطن چون رفت از یاد ***غم شام غریبان را چه دانی

شراری در دلت از عشق چون نیست*** تو آتش های پنهان را چه دانی

یکی سنگی فتاده بر لب جو*** تو قدر آب حیوان را چه دانی

به غیر عشق تن عیشی نکردی*** نعیم عالم جان را چه دانی

زنده شدن مردگان

برای بشر از دورترین ادوار،قبول زنده شدن مردگان مسئلهٔ مشکلی بود،ولی آیات کتب آسمانی به خصوص قرآن مجید و گفته های پرقیمت انبیا این مشکل را به آسان ترین وجه حل کرد و بعد از حلّ این مشکل،انکار منکران انکاری است عنادی و عدم پذیرش آنان دلیلی بر تکبّر سخت آنان نسبت به حق و حقیقت است.

قواعد حکیمانه وحی و انبیا و ائمهٔ طاهرین علیهم السلام با یک جمله این مشکل را آسان نمود و آن این که به روزگاری که نبودید،سپس خداوند قادر به اراده و حکمتش شما را آفرید توجه کنید،به همین گونه وقتی مردید و به خاک که روزگار اوّل شما

بود برگشتید دوباره به همان قدرت و اراده شما را زنده می کند و برای رسیدن به جزای اعمال آماده می نماید،اکنون همین یک جمله را در آیات شریفهٔ قرآن دقّت نمایید:

[مٰا خَلْقُكُمْ وَ لاٰ بَعْثُكُمْ إِلاّٰ كَنَفْسٍ وٰاحِدَهٍ إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ] (۱).

آفریدن شما و برانگیختنتان [برای ما] جز مانند [آفریدن و برانگیختن] یک تن نیست؛یقیناً خدا شنوا و بیناست.

[كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوٰاتاً فَأَحْيٰاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ] (۲).

چگونه به خدا کفر می ورزید در حالی که [پیش از دمیده شدن روح به کالبدتان ترکیبی از عناصر] مرده بودید،پس شما را حیات بخشید،سپس شما را می میراند،آن گاه دوباره زنده می کند،سپس به سوی او بازگردانده می شوید.

ببینید استدلال و برهان و حجّتی که آیهٔ بالا ـ دارد چقدر طبیعی و قابل فهم و محکم و متین است.به نظر من بهترین راه برای باور کردن مسئلهٔ زنده شدن مردگان دقت در همین گونه آیات است.

با توجه به این که حضرت حق وجود خود انسان را که روزی نبود و سپس به وجود آمد دلیل بر زنده شدن مردگان گرفته،چه جای تعجّب از زنده شدن مردگان در روز قیامت و یوم حساب است،این تعجّب،تعجّبی احمقانه و دور از منطق و خلاف حکمت و مخالف استدلال و برهان عقلی و طبیعی است.

در این زمینه به آیات عجیب اوایل سورهٔ حج دقّت کنید که هیچ راهی برای انکار

۱- ۱) -لقمان (۳۱):۲۸.

۲- ۲) -بقره (۲):۲۸.

منکر و کبر متکبّر باقی نگذاشته است.

[يا أَيُّهَا النّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ ما نَشاءُ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً وَ تَرَى الْأَرْضَ هامِدَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ* ذلِكَ بِأَنَّ اللّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتى وَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* وَ أَنَّ السّاعَةَ آتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها وَ أَنَّ اللّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ] (۱).

ای مردم ! اگر دربارهٔ برانگیخته شدن [پس از مرگ] در تردید هستید،پس [به این واقعیت توجه کنید که] ما شما را از خاک آفریدیم،سپس از نطفه، سپس از علقه،سپس از پاره گوشتی با آفرینشی کامل یا غیر کامل آفریدیم تا برای شما روشن کنیم [که ما به برانگیختن مردگان تواناییم]؛و آنچه را می خواهیم تا مدتی معین در رحم ها مستقر می کنیم؛آن گاه شما را به صورت کودک [از رحم مادر] بیرون می آوریم تا آن که به قدرت فکری و نیرومندی جسمی خود برسید.و برخی از شما [پیش از فرتوتی] قبض روح می شود، و برخی از شما را به پست ترین دورهٔ عمر [که ایام پیری است] برمی گردانند تا در نتیجه از دانشی که داشتند چیزی ندانند.و [از نشانه های دیگر قدرت ما این که] زمین را [در زمستان] خشک و افسرده می بینی،پس چون آب [باران] را بر آن نازل می کنیم،می جنبد و برمی آید و از هر نوع گیاه تر و تازه و بهجت انگیزی می رویاند.*[همهٔ] این [امور] برای این است که [بدانید]

۱- ۱) -حج (۲۲):۵-۷.

خدا همان حق است،و این که او مردگان را زنده می کند،و این که او بر هر کاری تواناست.*و این که قیامت آمدنی است،هیچ شکی در آن نیست، و این که خدا کسانی را که در گورهایند،برمی انگیزد.

در آیات ۷۷ تا ۸۱ سورهٔ مبارکهٔ یس نظیر همین مسائل و پاره ای مسائل دیگر برای قبولاندن مسئله به اهل انکار آمده که می توانید به آن آیات و تفسیرش در تفاسیر معتبر مراجعه کنید.

با توجه به این آیات و هم چنین با توجه به استدلالات محکم عقلی،معلوم می شود که مرگ دروازه ورود به جهان دیگر است و مرزی است که بدان و ناپاکان با جزای اعمال ننگین خود روبرو و خوبان و نیکان به نتایج اعمال شایستهٔ خود رسیده و به مقام با عظمت لقا و وصال نایل می آیند.

زاد و توشهٔ آخرت در قرآن مجید

از آنجا که جهان دیگر جهان ابدی است و زندگی و حیات در آنجا در حدّی که انسان به آن رضایت داشته باشد و به فرمودهٔ قرآن کریم دارای«عیشه راضیه»باشد احتیاج به زاد و توشه و به تعبیر دیگر نیاز به وسایل مربوط به آن جهان دارد و باید آن زاد و توشه و وسایل را از این جهان برای آن جهان تهیه کرد و این دنیا را برای آن دنیا به فرمودهٔ رسول الهی صلی الله علیه و آله مزرعه قرار داد.لازم است با تکیه بر قرآن و روایات به موضوع زاد و توشهٔ آخرت اشاره شود که بسی لازم است و دانستن آن برای آنان که عاشق خیر دنیا و آخرت و آبادی آن جهان هستند واجب است.

ریشه و اصل این مسئله به فرمودهٔ قرآن مجید در ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه است.

ایمـان و اخلاـق و عمـل که تجسـمش در قیـامت رضـایت حق و بهشت عنـبر سـرشت است،زاد و توشـهٔ آخرت است و وسـیلهٔ زندگی راحت در جهان دیگر.

قرآن مجیـد و انبیا و ائمه علیهم السـلام وقتی مردم را به برداشـتن زاد و توشه سـفارش می کنند،زاد و توشه همان واقعیّات الهیه است که در دنیا باعث حیات طیبه و در آخرت موجب اجر احسن و اجر عظیم و اجر غیر ممنون و اجر به غیر حساب است.

[مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثیٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیٰاهً طَیِّبَهً وَ لَنَجْزِیَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما کانُوا یَعْمَلُونَ] (۱).

از مرد و زن،هر کس کار شایسـته انجام دهد در حالی که مؤمن است،مسـلماً او را به زندگی پاک و پاکیزه ای زنده می داریم و پاداششان را بر پایهٔ بهترین عملی که همواره انجام می داده اند،می دهیم.

[وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ أُولٰئِکَ سَنُؤْتِیهِمْ أَجْراً عَظِیماً] (۲).

مؤمنـان به خـدا و روز قیامت،به آنچه بر تو و [بر پیامبران] پیش از تو نازل شـده ایمان واقعی می آورنـد آنان هسـتند که یقیناً پاداش بزرگی به ایشان عطا خواهیم کرد.

[إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّٰالِحٰاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ] (۳).

بی تردید کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند،برای آنان پاداشی همیشگی است.

۱- ۱) -نحل (۱۶):۹۷.

۲- ۲) -نساء (۴):۱۶۲.

۳- ۳) -فصلت (۴۱):۸.

[إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ] (۱).

فقط شکیبایان پاداششان را کامل و بدون حساب دریافت خواهند کرد.

زاد و توشهٔ آخرت در روایات

این جزوه گنجایش توضیح ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه را ندارد، توضیح این سه مسئله تمام تفاسیر و کلیه کتب احادیث است،ولی برای نمونه به مسائلی در این زمینه اشاره می شود،باشد که مفید و مؤثر افتد.

۱-شهادت قلبی و زبانی به یگانگی حق و رسالت انبیاء و ولایت ائمه معصومین علیهم السلام.

۲-شکر و سپاس زبانی و عملی نسبت به تمام نعمت های مادی و معنوی الهی.

۳-دائم در حال وضو و طهارت بودن.

۴-شستشوی دهان و مسواک دندان.

۵-با وضو به بستر خواب رفتن.

۶-فرو بستن چشم از نامحرمان.

۷-نیکو نماز بجا آوردن و ادای زکات.

۸-گام برداشتن به سوی مساجد جهت عبادت و آموزش حلال و حرام.

۹-قرائت قرآن و فهم آیات الهی و عمل بر وفق آن.

۱۰-ادای نمازهای نافله و مستحبی به خصوص نماز شب.

۱۱-خواندن نماز در مسجد الاقصی.

۱- ۱) -زمر (۳۹):۱۰.

۱۲-اذان گفتن برای خدا.

۱۳-طول قنوت و رکوع و سجود.

۱۴-صلوات در رکوع و سجود.

۱۵-بجا آوردن سجدهٔ شکر.

۱۶-مراعات نماز اوّل وقت.

۱۷-خواندن نماز جمعه.

۱۸-نماز جعفر طیّار.

۱۹-شب زنده داری با قرائت قرآن.

۲۰-تعقیبات نمازهای یومیه.

۲۱-بجا آوردن حج.

۲۲-روزهٔ ماه رمضان.

۲۳-گرفتن روزه های مستحبی در ماه رجب و شعبان.

۲۴-زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمهٔ طاهرین علیهم السلام به خصوص حضرت سیدالشهداء:.

۲۵-احسان به دوستان اهل بیت علیهم السلام.

۲۶-زیارت حضرت معصومه و حضرت عبد العظیم الحسنی.

۲۷-ختم قرآن در مکه و در جوانی.

۲۸-پرهیز از گناهان کبیره.

۲۹-توبه همراه با شرمساری و حیای از خدا.

۳۰-آموختن خوبی به مردم.

۳۱-طلب دانش و علم به خصوص علم دین.

۳۲-همنشینی با دینداران.

ص:۱۷۴

۳۳-گفتن کلام درست و عمل به آن.

۳۴-عمل نیکی را به یادگار گذاشتن.

۳۵-عمل به آنچه به آن معرفت دارد.

۳۶-تفقّد حال یتیم و ضعیف و نیکی به ارحام.

۳۷-خودداری از تعرّض به آبروی دیگران.

۳۸-عدالت در پیشوایی،راستگویی در کسب،پارسایی در پیری.

۳۹-حفظ کردن چهل حدیث.

۴۰-خوشحال کردن مردم مؤمن یا به زیارت آنان یا گره گشائی از کارشان.

۴۱-ورع و زهد و حضور قلب در نماز.

۴۲-سیر و سیراب کردن و پوشاندن مؤمن.

۴۳-اطعام مؤمن.

۴۴-آزاد ساختن مسلمان.

۴۵-قرض الحسنه دادن.

۴۶-صدقه دادن در پنهانی.

۴۷-صدقه دادن در آشکار.

۴۸-مهلت دادن به بدهکار تهی دست.

۴۹-بخشیدن بدهی مؤمن فقیر.

۵۰-حفظ آبروی مؤمن.

۵۱-ادای حاجت مؤمن.

۵۲-زیارت مؤمن و مصافحه و معانقه با او.

۵۳-یاری دادن به مؤمن.

۵۴-به داد مسلمان رسیدن.

ص:۱۷۵

۵۵-احترام به مؤمن.

۵۶-رفع پریشانی مؤمن.

۵۷-برطرف ساختن اندوه مؤمن.

۵۸-خوشحال کردن مؤمن.

۵۹-خوشحال کردن خانوادهٔ مؤمن.

۶۰-انتخاب دوست در راه خدا.

۶۱-مهرورزی با یکدیگر.

۶۲-دعا در حق دیگران.

۶۳-به بیابان رفتن برای دعا و یاد خدا.

۶۴-دعا به حالت اجتماع.

۶۵-دعا وقت سحر.

۶۶-زهد و پارسائی.

۶۷-شبانه روز به فکر آخرت بودن.

۶۸-دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان حق.

۶۹-سلام به مردم مؤمن برای خدا.

۷۰-مهربانی،وقار،نرمخو بودن،شکیبایی.

۷۱-حسن ظن به حق.

۷۲-اخلاص در عمل.

۷۳-تواضع و فروتنی.

۷۴-گریستن بر مبنای خشیت.

۷۵-تعمیر مسجد.

۷۶-با عبرت نظر کردن.

ص:۱۷۶

۷۷-خاموشی و سکوت از قول ناحق.

۷۸-دوختن جامه و کفش و لباس خود.

۷۹-راستگویی.

۸۰-صبر بر آنچه که نمی تواند تهیه کند برای این که به حرام نیفتد.

۸۱-کسب حلال و مشروع.

۸۲-جهاد در راه خدا همراه با امام عادل.

۸۳-احترام به سالخوردگان.

۸۴-صبر بر تب و بیماری.

۸۵-صبر بر بیماری کودک و فرزند.

۸۶-عیادت بیمار.

۸۷-تشییع جنازه و غسل مردگان.

۸۸-گفتن کلمهٔ استرجاع به وقت مصیبت.

۸۹-تسلیت دادن به مصیبت دیده.

۹۰-محبّت به فرزند.

۹۱-تحفه برای عیال خود بردن.

۹۲-تحمّل برداشتن چند دختر.

۹۳-گمراه را هدایت کردن.

۹۴-جاده مسلمانان را از مانع پاک کردن.

۹۵-از مال و منال در راه جهاد دادن.

۹۶-نیکی و احسان به پدر و مادر.

۹۷-زیارت علماء و دانشمندان.

۹۸-پرسیدن برای یاد گرفتن.

ص:۱۷۷

۹۹-میانه روی در خرج کردن.

و هم چنین امور دیگری که در قرآن مجید و روایات پس از ایمان به خدا و روز جزا به عنوان عمل صالح و اخلاق حسنه ذکر شده که تمام این ها در صورت انجام گرفتنش در دنیا زاد و توشهٔ آخرت و مولّد رضای دوست و به وجود آورندهٔ نعمت های ابدی بهشت برای انسان است ! !

و ضد این اعمال و حالات،خراب کنندهٔ زندگی دنیا و ایجاد مزاحمت برای دیگران و مورث سخت ترین عذاب در جهان دیگر برای آلودگان است.

آنان که آراسته به ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه هستند،همراه با مرگی شیرین و برزخی عاشقانه و قیامتی بسیار عالی هستند.

مرگ عباد شایسته

اشاره

در این باب به دو آیه از آیات کتاب الهی و چند روایت از مهم ترین روایات این باب که توضیحی بر آن دو آیه است اشاره می شود.

[یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ* اِرْجِعِی إِلیٰ رَبِّکِ رٰاضِیَهً مَرْضِیَّهً* فَادْخُلِی فِی عِبٰادِی* وَ ادْخُلِی جَنَّتِی] (۱).

ای جان آرام گرفته و اطمینان یافته !*به سوی پروردگارت در حالی که از او خشنودی و او هم از تو خشنود است،باز گرد.*پس در میان بندگانم در آی و در بهشتم وارد شو.

سدیر صیرفی می گوید:

به حضرت صادق علیه السلام عرضه داشتم:آیا مؤمن نسبت به جان دادنش ناراحت

۱- ۱) -فجر (۸۹):۲۷-۳۰.

است ؟ فرمود:نه و اللّه،زمانی که ملک الموت برای قبض روحش می آیـد،به جزع برمی خیزد،ملک الموت به او می گوید:ای ولیّ خدا و یار حق ! ناراحت نباش،به آن خدایی که محمّد را به رسالت فرستاد،من به تو از پدر مهربان اگر در کنارت حاضـر بود مهربان تر و مشفق ترم،دیده باز کن و ببین،حضرت فرمود:چون دیده بگشاید می بیند رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیر مؤمنـان و فاطمه زهرا و حسن و حسـین و ائمه بعـد از حسـین علیهم السـلام در برابر او قرار دارنـد،پس به او گفته می شود،این است رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و امیر المؤمنین و فـاطمه و حسن و حسـین و ائمه علیهم السـلام که رفقا و دوسـتان تو در جهان بعدند،پس دیده باز می کند و می نگرد که یک منادی از جانب ربّ العزّه فریاد می کند:

[یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ* اِرْجِعِی إِلیٰ رَبِّکِ رٰاضِیَهً مَرْضِیَّهً* فَادْخُلِی فِی عِبٰادِی* وَ ادْخُلِی جَنَّتِی] (۱).

ای جـان آرام گرفتـه و اطمینـان یـافته !*بـه سـوی پروردگـارت در حـالی کـه از او خشـنودی و او هم از تـو خشـنود است،بـاز گرد.*پس در میان بندگانم در آی و در بهشتم وارد شو.

یعنی در جمع محمد و آل محمد و سـپس داخل بهشت شو.در این هنگام چیزی برای او شـیرین تر و محبوب تر از جان دادن و ملحق شدن به اولیایش و ورود به بهشت نیست (۲).

پشت بر روزگار باید کرد ***روی در روی یار باید کرد

۱- ۱) -فجر (۸۹):۲۷-۲۹.

۲ - ۲) -الکافی:۱۲۷/۲؛بـاب أن المـؤمن لاـ یکره علی قبض روحه،حـدیث ۲؛بحار الأنوار:۱۹۶/۶،باب ۷،حدیث ۴۹؛تفسیر نور الثقلین:۵۷۷/۵.

چون ز رخسار پرده برگیرد***در دَمَش جان نثار باید کرد

پیش شمع رخش چو پروانه*** سوختن اختیار باید کرد

از پی یک نظاره بر در او*** سال ها انتظار باید کرد

تا کند یار روی در رویت ***دلت آیینه وار باید کرد

تا نهد بر سرت عزیزی پای*** خویش چون خاک خوار باید کرد

ور تو خود را ز خاک به دانی*** خود تو را سنگسار باید کرد

تا دهی بوسه بر کف پایش*** خویشتن را غبار باید کرد

چون عراقی ز دست خود فریاد*** هر دمت صد هزار باید کرد(۱)

[إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ أَلاَّ تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ* نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ* نُزُلاً مِنْ غَفُورٍ رَحِیمٍ] (۲).

بی تردید کسانی که گفتند:پروردگار ما خداست؛سپس [در میدان عمل بر این حقیقت] استقامت ورزیدند،فرشتگان بر آنان نازل می شوند [و می گویند:] مترسید و اندوهگین نباشید و شما را به بهشتی که وعده می دادند،بشارت باد.

*ما در زندگی دنیا و آخرت،یاران و دوستان شما هستیم،آنچه دلتان بخواهد،در بهشت برای شما فراهم است،و در آن هر چه را بخواهید،برای شما موجود است.*رزق آماده ای از سوی آمرزندهٔ مهربان است.

آری،این نتیجه ایمان محکم و عمل براساس آن ایمان است،هستند مردمی که

۱- ۱)- فخرالدین عراقی.

۲- ۲) -فصلت (۴۱):۳۰-۳۲.

دم از عشق حق می زننـد ولی در عمل اسـتقامت ندارنـد،وقتی در برابر طوفان شـهوات قرار می گیرند با ایمان وداع کرده و در عمل مشرک می شوند و هنگامی که منافعشان به خطر می افتد همان ایمان مختصر را از دست می دهند.

حضـرت علی علیه السـلام در یکی از سخنرانی هایش پس از تلاوت این آیه فرمود:شما گفتید پروردگار ما اللّه است،اکنون بر سر این سـخن پایمردی کنید،بر انجام دسـتورهای کتاب او و در راهی که فرمان داده و در طریق پرستش شایستهٔ او استقامت به خرج دهید،از دایرهٔ فرمانش خارج نشوید و در آیین او بدعت مگذارید و هرگز با آن مخالفت نکنید (۱).

رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود:گروهی این سـخن را گفتند.سـپس اکثر آن ها کافر شدنـد، اما کسـی که این سـخن را بگوید:«ربّنا اللّه»و هم چنان به آن تداوم دهد تا مرگش فرا رسد او از کسانی است که بر آن استقامت کرده است.

از حضرت رضا علیه السلام تفسیر استقامت را پرسیدند فرمود:

همان روشی است که شما شیعیان حقیقی دارید.

در حقیقت به معنای پذیرش رهبری ائمه اهل بیت علیهم السـلام است که ضامن بقای خط توحید و روش اصـیل اسـلام و ادامهٔ عمل صالح است.

آری،کار انسان به جایی می رسد که در پرتو ایمان و اسـتقامت فرشتگان بر او نازل می شوند و پیام الهی را که سراسر لطف و مرحمت است به او اعلام می دارند (۲).

اعلام به این که نترسید و محزون نباشید،اعلام به این که بهشت وعده داده شده برای شماست،خبر به این که ما ملایکه در دنیا و آخرت یار و مددکار شماییم،

۱- ۱) -نهج البلاغه:خطبهٔ ۱۷۶؛بحار الأنوار:۱۹۰/۶۸،باب ۶۴،حدیث ۵۶.

۲- ۲) -بحار الأنوار:۱۴۸/۶،باب ۶.

اخبار به این که در بهشت هرچه بخواهید برای شما مهیاست و اعلام به این که نعمت های مادی بهشت در اختیار شماست،بلکه آنچه از مواهب معنوی بخواهید برای شما هست و بالاخره در آخرین پیام می گویند:همه این نعمت ها به عنوان پذیرایی یک میزبان از یک میهمان گرامی از سوی خدای غفور و رحیم به شما ارزانی داشته می شود (۱):

[نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ] (۲).

رزق آماده ای از سوی آمرزندهٔ مهربان است.

در هر صورت این است تجسّم ایمان و عمل و اخلاق مردم مؤمن که زاد و توشهٔ ابدی آن ها در جهان آخرت است و راستی به فرمودهٔ قرآن مجید:خوشا به حال آنان که به چنین مقامات و حالات و عاقبتی برخورد می کنند.

[الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبىٰ لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ] (۳).

کسانی که ایمان آوردند،و کارهای شایسته انجام دادند،برای آنان زندگی خوش و با سعادت و بازگشتی نیک است.

احتضار مؤمن

در کیفیّت مرگ مؤمن در روایات بسیار عالی و پر اهمیّت ائمه معصومین علیهم السلام آمده:

خداوند به ملک الموت می فرماید:مثل عبدی که در برابر مولایش حاضر

۱- ۱) -تفسیر نمونه:۲۶۹/۲۰.

۲- ۲) -فصلت (۴۱):۳۲.

۳- ۳) -رعد (۱۳):۲۹.

می شود در برابر بندهٔ محتضر من حاضر شو و از جانب من به او سلام برسان و بگو:

حضرت احدیّت در انتظار ملاقات با روح توست،اگر عبدم به مرگ راضی شد او را قبض روح کن ورنه وی را رها کن تا به وسیلهٔ دیگر رضایت او را فراهم کنم.

چون ملک الموت به بالین محتضر آید و سلام محبوب را به وی ابلاغ نماید و از او اجازهٔ قبض روح خواهد،می گوید:من میل دارم در دنیا بمانم و به عبادت حضرت دوست مشغول باشم،ملک الموت خواستهٔ عبد را به حضرت رب عرضه می دارد،خدای مهربان می فرماید:

از جای وی در بهشت دسته گلی به دستش بده و پرده از نظر او برگیر تا جایش را ببیند،اگر به بوی گل بهشتی و دیدن جایگاهش راضی به آمدن شد وی را قبض روح کن ورنه دست از او بردار تا وسیلهٔ دیگر برایش فراهم آورم ! !

چون ملک الهی به دستورهای حضرت دوست عمل کرد و باز مؤمن اجازهٔ قبض روح نداد و ملک الموت بجای خویش برگشت،خطاب می رسد این بار به بالین بنده ام برو که در این نوبت با تمام وجود به مرگ خود راضی است.

چون ملک الموت به بالین محتضر می آید می بیند خاتم انبیا در دست راست و علی مرتضی در طرف چپ و حسن و حسین از دو طرف پای محتضر و فاطمه علیها السلام و سایر ائمه علیهم السلام بلکه اصحاب مانند سلمان و ابو ذر و امثال آنان به دور محتضر صف زده اند،ملک الموت می گوید:خوشا به حال تو ای مؤمن که رسول خدا صلی الله علیه و آله و اوصیای او به دیدنت آمده اند،اگر اجازه دهی تو را قبض روح کنم که با آن ها در بهشت برین قدم گذاری،محتضر می گوید:زود مرا قبض روح نما؛زیرا با تشریف فرمایی موالیان عزیزم موت بر من گواراست،پس ملک الموت در کمال

سهولت و آسانی وی را قبض روح می کند (۱)! !

ای وصل تو آب زندگانی***تدبیر خلاص ما تو دانی

از دیده برون مشو که نوری*** وز سینه جدا مشو که جانی

آن دم که نهان شوی ز چشمم***می نالد جان من نهانی

من خود چه کسم که وصل جویم ***از لطف توام همی کشانی

پرسید یکی که عاشقی چیست*** گفتم که مپرس از این معانی

آن گه که چو من شوی ببینی*** آنگه که بخواندت بخوانی

مؤمن در عالم برزخ

وجود عالم برزخ،یعنی جهانی بین دنیا و آخرت به طور صریح از آیات قرآن مجید استفاده می شود و در توضیح آن آیات،روایاتی از ائمه معصومین علیهم السلام در معتبرترین کتب اسلامی رسیده است.

[وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ] (۲).

و پیش رویشان برزخی است تا روزی که برانگیخته می شوند.

[النّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ] (۳).

[عذابشان] آتش است که صبح و شام بر آن عرضه می شوند،و روزی که

۱- ۱) -اسرار معراج:۱۱۴.

۲- ۳) -مؤمنون (۲۳):۱۰۰.

۳- ۴) -غافر (۴۰):۴۶.

قیامت برپا شود [ندا رسد:] فرعونیان را در سخت ترین عذاب در آورید.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اَلْقَبْرُ رَوْضَهٌ مِنْ رِیاضِ الْجَنَّهِ اوْ حُفْرَهٌ مَنْ حُفَرِ النّیرانِ (۱).

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

برزخ هرکس یا باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های جهنّم است.

کانَ یَقولُ فی آخِرِ صَلاتِهِ:وَ اعوذُ بِکَ مِنْ عَذابِ الْقَبْرِ (۲).

رسول خدا صلی الله علیه و آله همیشه در پایان نمازهایش به پیشگاه حضرت حق عرضه می داشت:از عذاب قبر به تو پناه می برم.

حضرت سجاد علیه السلام در دعای ابو حمزه عرضه می دارد:

گریه می کنم برای روز جان دادن،گریه می کنم برای تاریکی قبر،گریه می کنم برای تنگی لحد،گریه می کنم برای وقت سؤال نکیر و منکر...

امیر المؤمنین علیه السلام در نامه ای به محمد بن ابو بکر نوشت:

یا عِبادَ اللّهِ ما بَعْدَ الْمَوْتِ لِمَنْ لا یُغْفَرُ لَهُ اشَدُّ مِنَ الْمَوْتِ (۳).

ای بندگان خدا ! پس از مردن برای کسی که به آمرزش حق نرسد،خیلی سخت تر از اصل مرگ است.

در هر صورت عالم برزخ بنا بر آیات قرآن و روایات حقیقتی است مسلّم و جزء ضروریات مذهب است که انکار آن مساوی با کفر به جناب حق است.

آیات و روایاتْ برزخ مؤمن را برزخی خوش و وضع او را در آن عالم وضعی بسیار عالی توصیف می کنند،برای نمونه به چند آیه و روایت اشاره می شود.

۱- ۱) -ارشاد القلوب:۷۴/۱،الباب الثامن عشر؛بحار الأنوار:۲۰۵/۶،باب ۸.

۲- ۲) -بحار الأنوار:۲۰۵/۶،باب ۸.

۳- ۳) -بحار الأنوار:۲۱۸/۶،باب ۸،حدیث ۱۳؛الامالی،شیخ طوسی:۲۷؛الامالی،شیخ مفید:۲۶۴.

[وَ لاٰ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّٰهِ أَمْوٰاتاً بَلْ أَحْیٰاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ* فَرِحِینَ بِمٰا آتٰاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلاّٰ خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لاٰ هُمْ یَحْزَنُونَ* یَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَهٍ مِنَ اللّٰهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللّٰهَ لاٰ یُضِیعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِینَ] (۱).

و هرگز گمان مبر آنان که در راه خدا کشته شدند مرده اند،بلکه زنده اند و نزد پروردگارشان روزی داده می شوند.*در حالی که خدا به آنچه از بخشش و احسان خود به آنان عطا کرده شادمانند،و برای کسانی که از پی ایشانند و هنوز به آنان نپیوسته اند [و سرانجام به شرف شهادت نایل می شوند] شادی می کنند که نه بیمی بر آنان است و نه اندوهگین می شوند.* [شهیدان] به نعمت و فضلی از سوی خدا و این که خدا پاداش مؤمنان را تباه نمی کند،شادمان و مسرورند.

مضمون و محتوای آیات بالا تعمیم دارد و شامل تمام شهدای راه حق است.

علّت نزول این آیات را چنین نوشته اند:

ابن مسعود از رسول الهی صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند به ارواح شهیدان احد خطاب کرد و از آن ها پرسید:چه آرزویی دارید ؟ آن ها گفتند:پروردگارا ! ما بالاتر از این چه آرزویی می توانیم داشته باشیم که غرق نعمت های جاویدان توایم و در سایهٔ عرشت مسکن داریم،تنها تقاضای ما این است که بار دیگر به جهان برگردیم و مجدداً در راه تو شهید شویم،خداوند فرمود:فرمان غیر قابل تغییر من است که کسی به دنیا برنگردد،عرض کردند:حالا که چنین می باشد تقاضای ما این است که سلام ما را به پیامبر برسانی و به بازماندگانمان حال ما را بگویی و از وضع ما به آن ها

۱- ۱) -آل عمران (۳):۱۶۹-۱۷۱.

بشارت دهی که هیچ گونه نگران نباشند،در این هنگام آیات فوق نازل شد.

چنین به نظر می رسد که جمعی از افراد سست ایمان بعد از حادثهٔ احد می نشستند و بر دوستان و بستگان خود که در احد شهید شده بودند تأسّف می خوردند که چرا آن ها مردند و نابود شدند،مخصوصاً هنگامی که به نعمتی می رسیدند و جای آن ها را خالی می دیدند بیشتر ناراحت می شدند،با خود می گفتند:ما این چنین در ناز و نعمتیم اما برادران و فرزندان ما در قبرها خوابیده اند و دستشان از همه جا کوتاه است.

این گونه افکار و سخنان علاوه بر این که نادرست بود و با واقعیّت تطبیق نمی کرد،در تضعیف روحیه بازماندگان بی اثر نبود.

آیات فوق خط بطلان بر این گونه افکار کشیده و مقام شامخ و بلند شهیدان را یاد کرده است.

ای پیامبر ! هرگز گمان مبر آن ها که در راه خدا کشته شدند مرده اند،بلکه آن ها زنده اند و نزد پروردگارشان متنعّمند.

منظور از حیات و زندگی در اینجا همان حیات و زندگی برزخی است که ارواح در عالم پس از مرگ دارند،نه زندگی جسمانی و مادی،گرچه زندگی برزخی اختصاصی به شهیدان ندارد،بسیاری دیگر از مردم نیز دارای حیات برزخی هستند،ولی از آنجا که حیات شهیدان یک حیات فوق العاده عالی و آمیخته با انواع نعمت های معنوی است و به علاوه چون موضوع سخن در آیه آن ها هستند تنها نام از آن ها برده شده است،آن ها به قدری غرق مواهب حیات معنوی هستند که گویا زندگی سایر برزخیان در مقابل آن ها چیزی نیست.

آن ها به خاطر نعمت های فراوانی که خداوند از فضل خود به آن ها بخشیده است خوشحالند،یکی دیگر از خوشحالی آن ها به خاطر برادران مجاهد آن هاست

که در میدان جنگ شربت شهادت ننوشیده اند و به آن ها ملحق نشده اند؛زیرا مقامات و پاداش های آن ها را در آن جهان به خوبی می بینند و از این جهت شاد می شوند.

شهیدان در عالم برزخ احساس می کنند که برادران مجاهد آن ها،پس از مرگ هیچ گونه اندوهی نسبت به آنچه در دنیا گذرانده اند ندارند و نه هیچ گونه ترسی از روز رستاخیز و حوادث وحشتناک آن.

آن ها می بینند که خدا پاداش مؤمنان و شهیدان و مجاهدان راستینی را که شربت شهادت ننوشیدند ضایع نمی کند (۱).

امام صادق از پدرانش علیهم السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که:

عیسی بن مریم به قبری گذشت در حالی که صاحبش معذّب به عذاب برزخی بود،پس از مدّتی به آن قبر گذشت صاحبش را آزاد از عذاب دید.عرضه داشت:

خدایا ! سال گذشته بر این قبر گذشتم صاحبش را در عذاب دیدم،امسال او را راحت می بینم،خطاب رسید:ای روح اللّه ! او را فرزندی شایسته بود که راهی را برای رفت و آمد مردم ساخت و یتیمی را سرپرستی کرد،به خاطر عمل فرزندش او را آمرزیدم (۲).

موسی بن جعفر علیهما السلام از حضرت صادق علیه السلام نقل می کند که:

چون مؤمن بمیرد هفتاد هزار ملک او را تا قبرش مشایعت می کنند،چون در قبر قرار گیرد نکیر و منکر می آیند و از وی دربارهٔ خدا و رسول و دینش سؤال می کنند او همه را به درستی جواب می دهد،پس قبرش را تا چشم کار می کند وسیع می نمایند

۱- ۱) -تفسیر نمونه:۱۹۵/۳ (ذیل آیه ۱۶۹ سوره آل عمران).

۲- ۲) -الکافی:۳/۶،باب فضل الولد،حدیث ۱۲؛بحار الأنوار:۲۲۰/۶،باب ۸،حدیث ۱۵.

و برایش از بهشت طعام می آورند و رَوْح و ریحان بر او عرضه می کنند (۱).

چون مؤمن را در قبر گذاردند و روی او را بپوشانند و تشییع کنندگان برگردند و مؤمن تنها ماند ذات حق به او خطاب کند:

عَبْدی بَقیتَ وَحیداً فَریداً وَ تَرکوکَ فی ظُلمَهِ القبرِ وَ قَد عَصَیتَنی لِأجلِهِم ارْحَمکَ رحمهً یَتَعَجَّبُ مِنها الخَلائِق وَ انا اشْفَقُ عَلَیْکَ مِنَ الوَالِدهٍ بِوَلَدِها (۲).

بنـدهٔ من تنهای تنها شـدی و [دوسـتانت] تو را در تاریکی قبر ترک کردنـد و در حالی که تو به خاطر ایشان معصـیت من می کردی،رحم می کنم به تو رحمی که مخلوقات حیرت زده شوند و من مهربان تر به تو هستم از مادر به فرزند.

سپس خداوند به ملائکه خطاب می کند به سوی بندهٔ من بروید و او را تسـلّی دهید و دری از بهشت به سوی قبر او بگشایید تا این که نسیم بهشتی در قبر او وارد شود.

برقی در کتاب با قیمت«المحاسن»از امام صادق علیه السلام به روایت ابو بصیر نقل می کند:

هرگـاه میّت را در قبر بگذارنـد،شـش صورت همراه وی وارد قبر می شونـد که یکی از آن ها از همه نیکوتر و خوش بوتر می باشـد،یکی از آن صورتهـا در طرف راست و دیگری در سـمت چپ و یکی جلوی رو و دیگری پشت سـر و یکی بالای سـر و دیگری پایین پا قرار می گیرد.

۱- ۱) -الأمالی،شیخ صدوق:۲۹۰،المجلس الثامن و الأربعون،حدیث ۱۲؛بحار الأنوار:۲۲۲/۶،حدیث ۲۲.

۲- ۲) -شجره طوبی:۴۵۰/۲.

پس صورت بالای سر از سایر صورت ها می پرسد شما کیستید ؟ صورت دست راست می گوید:نمازم،دست چپ می گوید:زکاتم،صورت جلوی رو می گوید:

روزه ام،صورت پشت سر می گوید:حجّ و عمره ام،صورت پایین پا می گوید:

نیکی و خوبی ام،پس همه از صورت بالای سر می پرسند تو کیستی که از ما خوش روتر و خوشبوتری ؟ می گوید:من عشق و محبّت و دوستی و ولایت آل محمّدم (۱).

امام صادق علیه السلام می فرمایند:

ارواح مؤمنان در بهشت عالم برزخ مشغول خوردن و آشامیدن می باشند و از نعمت های آن استفاده می کنند و به خداوند عرضه می دارند:قیامت را برای ما زودتر برسان و به وعده های خود وفا کن و بازماندگان ما را به ما ملحق گردان (۲).

در«الکافی»از حبّهٔ عُرنی نقل شده:

با علی علیه السلام از کوفه خارج شدم ناگاه دیدم حضرت شروع کرد با اشخاصی سخن گفتن.امّا من کسی را نمی دیدم،به اندازه ای سرپا ایستادم که خسته شدم،از خستگی نشستم،از نشستن هم خسته شدم،برخاستم و عبای خود را روی زمین انداختم و عرضه داشتم:مولای من ! از طول قیام شما متأثّر شدم.برای رفع خستگی بنشینید با که سخن می گویید من که کسی را نمی بینم فرمودند:ای حبّه ! اگر پرده از چشم تو برداشته می شد می دیدی که ارواح مؤمنان در این سرزمین حلقه به حلقه گرد هم نشسته اند و با هم سخن می گویند و من با آن ها مشغول خوش آمد می باشم،هیچ مؤمنی نیست که در شرق و یا غرب زمین بمیرد مگر آن که به روح او

۱- ۱) -المحاسن:۲۸۸/۱،باب ۴۶،حدیث ۴۳۲؛بحار الأنوار:۲۳۴/۶،باب ۸،حدیث ۵۰.

۲- ۲) -الکافی:۲۴۴/۳،باب فی أرواح المؤمنین،حدیث ۴؛بحار الأنوار:۲۶۹/۶،باب ۸،حدیث ۱۲۲.

گفته شود ملحق شو به وادی السلام زیرا این زمین بقعه ای است از بهشت عدن (۱).

برزخ و مقامات اهل دل

ملا مهدی نراقی و برزخ

اشاره

ملا مهدی نراقی-که از اعاظم علما و فلاسفه و عرفای شیعه است-می گوید:

سالی در نجف اشرف قحطی فوق العاده ای پیش آمد که جمعی از مردم از گرسنگی تلف شدند.من دارای عایله ای سنگین بودم و امر معاش بر من خیلی سخت شد،روزی از برای رفع هم و غم خود در وادی السلام به زیارت قبور مؤمنان رفتم،در این اثنا دیدم جنازه ای را آوردند و در وادی دفن نمودند و رفتند.من مشغول گردش و زیارت قبور بودم که ناگاه باغ با عظمتی که وصف آن به زبان ممکن نیست به نظرم آمد در آن باغ مشغول گردش شدم از هر جهت آن را آراسته دیدم و نهرهای آب زلال در زیر اشجار مثمرهٔ آن جاری بود.

در این هنگام تختی مرصّع به جواهرات دیدم و جوانی در کمال حسن صورت بر روی آن تخت مشاهده کردم،چون مرا دید از من استقبال نمود و بسیار احترام کرد، به من گفت:مرا نمی شناسی ؟ گفتم:نه.فرمود:من صاحب آن جنازه می باشم که الآن دفن کردند ! از او گذشتم مشغول گردش بودم ناگاه شنیدم مرا به اسم صدا می زنند چون نظر کردم دیدم پدر و مادرم با بعضی از اقوام و ارحامم که از دنیا رفته بودند در کمال خشنودی و مسرت کنار هم نشسته اند،احوال مرا پرسیدند،گفتم:

از فقر و بیچارگی به ما بسیار سخت می گذرد،پدرم اشاره به اطاقی کرد و گفت:

۱- ۱) -الکافی:۲۴۳/۳،باب فی أرواح المؤمنین،حدیث ۱؛بحار الأنوار:۲۶۷/۶،باب ۸،حدیث ۱۱۷.

هرچه می خواهی از آن برنج ها بردار و برای عیالات خود ببر.

چون وارد اطاق شدم در آن برنج های خوب دیدم،عبای خود را پهن کردم و از برنج هرچه خواستم برداشتم و از شدّت شوق از باغ بیرون آمدم خود را در وادی السلام دیدم در حالتی که عبایم پر برنج بود،آن را به خانه آوردم و مدت زیادی از آن استفاده می کردیم و تمام نمی شد،تا این که همسر من اصرار کرد این برنج را از کجا آوردی که هرچه مصرف می کنیم تمام نمی شود،پس از اصرار زیاد قصّه عجیب کشف شدن برزخ را برای خود گفتم ولی پس از نقل داستان حبّه ای از آن برنج باقی نماند ! !

مسئله ای دیگر از عالم برزخ

ملا مهدی نراقی-که از شدّت ورع و پاکی و سلامت و تقوا،چشم برزخی پیدا کرده بود-می گوید:

روز عیدی به قبرستان به زیارت اموات رفتم،بر سر قبر مرده ای ایستادم و گفتم:

عیدی من کو ؟

شب آن روز چهره ای باصفا و نورانی را در عالم خواب مشاهده کردم به من گفت:فردا کنار قبر من بیا تا تو را عیدی دهم.

صبح از پی آن خواب رفتم،چون به سر آن قبر رسیدم عالم برزخ برای من کشف شد،در این هنگام باغی عجیب با دار و درختی که هرگز چشمم نظیرش را ندیده بود مشاهده کردم،وسط باغ قصری بسیار با عظمت قرار داشت.مرا به درون قصر دعوت کردند،چون وارد شدم شخصی با عظمت بر تختی مرصع دیدم،بدو گفتم:از کدام طایفه ای ؟ پاسخ داد:از گروه عبادت کنندگان،گفتم:کیستی ؟ جواب داد:از قصابان منطقهٔ نراق،بدو گفتم:از کجا به این مقام رسیدی ؟ گفت:سلامت در کسب و نماز جماعت اوّل وقت ! !

مجلسی رحمه الله و حاج میرزا محمود شیخ الاسلام در برزخ

حاج میرزا محمود شیخ الاسلام از سادات محترم آذربایجان و از بزرگ ترین علمای آن ناحیه در شهر تبریز بود و دارای یازده کتاب علمی.

در سنّ هفتاد سالگی به مکّه مشرف شد،شبی به دوستانش گفت:من اینجا ماندنی هستم،دوستانش متوجه نشدند چه می گوید،تا در آن دیار که دیار ابراهیم و میعادگاه عاشقان است از دنیا رفت و در قبرستان ابو طالب دفن شد.

یکی از مشایخ و اهل دل تبریز می گوید:شبی باغی عجیب در خواب دیدم پرسیدم از کیست ؟ گفتند:مجلسی رحمه الله،کنار آن باغی دیدم مهمّ دارای دری بلوری، قصری در میان آن روضه باصفا بود سؤال کردم این باغ از کیست ؟ گفتند:حاج میرزا محمود شیخ الاسلام و آن کسی که کنار اوست مجلسی رحمه الله است،گفتم:حاج میرزا محمود از کجا به این مقام رسیده ؟ گفتند:مقام رفیع علمی و دیگر صبر بر توهین و تهمت و غیبت های مردم.

حاج میرزا خلیل تهرانی در برزخ

مرحوم حاج میرزا حسین نوری که از بزرگ ترین محدّثان جهان تشیّع است در کتاب«دار السلام»نقل می کند:

حاج میرزا خلیل طهرانی در اوایل طلبگی در شهر قم در مدرسه دارالشفا به تحصیل اشتغال داشت و از حیث فقر و تهیدستی در سختی و مضیقه بود،به طوری که بعضی شب ها را گرسنه می خوابید.

شبی در فصل زمستان از مدرسه بیرون رفت تا قدری ذغال تهیه کند،به خانمی برخورد که با دو بچه کوچک کنار کوچه نشسته و با چشم گریان به آن ها می گوید:

من به هرکجا رفتم که منزل گرمی از برای شما تهیه کنم ممکن نشد،می ترسم امشب در آغوش من از سرما تلف شوید ! !

حاج میرزا خلیل می گوید:از دیدن وضع آن زن زانوهایم از کار افتاد و به دیوار کوچه تکیه دادم و به فکر شدم که چگونه جان این زن و بچه هایش را از خطر تلف شدن برهانم،چون چاره ندیدم فوراً به مدرسه بازگشتم و چند جلد کتاب نفیسی که داشتم به کتاب فروشی بردم و به هر قیمت که او خواست به او فروختم، با پول آن چند من ذغال تهیه کردم و به مسافرخانه ای که نزدیک مدرسه بود بردم و اطاقی با رختخواب و کرسی گرم در آن مکان تهیه کرده آن زن و بچه هایش را به آنجا منتقل کردم،سپس قدری غذای گرم با همان پول خریداری نموده برای آن بندگان خدا بردم و گفتم که تا فردا عصر این اطاق در اختیار شماست،جایی نروید تا باز من به سراغ شما بیایم.

آن گاه به حجره بازگشتم و مقداری از ذغال را که آورده بودم برای کرسی خود روشن کردم،در این حال دیدم دو نفر با چراغ دستی وارد مدرسه شدند و به نزد من آمده گفتند:مریضی داریم که به دل درد سخت مبتلاست،معالجه به او فایده نداده،اکنون از حیاتش ناامید شده به ما گفته یکی از طلّاب را بالای سرش ببریم شاید از برکت قدم و دعای او شفا بگیرد،ما به مدرسه آمدیم دیدیم تمام حجرات چراغش خاموش است مگر حجرهٔ شما،تقاضا داریم زودتر به بالین آن مریض بیایید و در حق او دعا کنید،من به اتّفاق آن دو نفر به بالین مریض رفتم و حالش را بسیار سخت دیدم ! این حدیث شریف به نظرم آمد که حضرت مجتبی علیه السلام در طفولیّت دچار ناراحتی سختی شد،حضرت زهرا علیها السلام او را به نزد پدر برد و از آن جناب چاره خواست،حضرت فرمود:قدح آبی بیاورید،چون آوردند چهل مرتبه سورهٔ حمد بر آن خواندند و آب آن را به فرزند دلبندش پاشیدند بلافاصله تب قطع

شـد و آثـار بهبودی در وی ظـاهر گشت،من هم قـدح آبی طلبیـدم و همـان برنـامه را اجرا کردم و به اطاقـک خود در مدرسـه بازگشتم !

طولی نکشـید که باز دیـدم آن دو نفر به مـدرسه آمدند و وجه قابلی به من دادند و گفتند:از برکت دعای شـما مریض ما شـفا یـافت و این وجه را او برای شـما فرسـتاده،من از آن روز در فکر تحصـیل علم طب افتادم و پس از گذرانـدن دوره ای از علوم طـب،مطبی در شـهر قـم بـاز کردم و از آن راه ثروت قابـل ملاـحظه ای نصـیبم شـد،تـا ایـن کـه برای زیـارت عتبـات به عراق رفتم،جاذبه و معنویّت حضرت مولا مرا وادار به اقامت در نجف کرد.

در آنجا هم به تحصیل علوم دینیه مشغول شدم و هم با بازکردن مطبّی منظم به مداوای بیماران پرداختم.

روزی زنی علویه به مطب آمـد و از کسالت خود سـخن گفت،من پس از معاینه وی اعلام کردم علاج بیماری تو از اختیار من خارج است،بناگاه به این حقیقت متوجه شـدم که دانش طب من و ثروت دنیایی و مادّی ام نتیجـهٔ رهانیـدن یک زن و فرزندان سرمـازده اش در قم بود،چرا این زن علویه را ناامیـد کنم،بـا تکیه بر فضل حق او را معالجه می کنم،دنبالش دویـدم و وی را به مطب بازگردانده به او گفتم:

گرچه علاج بیماری شما برای من خیلی سخت است،ولی امیدوارم بتوانم شما را معالجه کنم گرچه مخارج علاج شما از طرف خودم پرداخت شود،پس از مـدتی با خریدن داروهای گران قیمت از پول خودم او را معالجه کردم چون از بیماری سـختش به بهبـودی رسـید به من گفت:من از جـبران خـدمات تـو عـاجزم اکنون به حرم جـدّم علی علیه السـلام مشـرف می شوم و از وی تقاضای عوض دنیا و آخرت برای شما می کنم.

حاج میرزا خلیل می گوید:خود من هرگاه به مرض سخت و درد

صعب العلاـجی دچـار می شـدم دنبال آن علویه می فرسـتادم و پیغام می دادم امروز وقت تلافی است،او به حرم می رفت و در حق من دعا می کرد و من شفا می یافتم.

پس از فوت حاج میرزا خلیل،آن زن علویه بر سـر مزارش می آمـد و پس از دعا و طلب مغفرت عرضه می داشت خدایا ! مقام حاجی را به من بنمایان !

پس از مـدّتی خواب دید وارد وادی السـلام شده و آنجا همانند بهشت عنبر سـرشت،همراه با قصـرهای عالی است،چشـمش به قصـری زیبـا افتـاد،پرسـید این قصـر از کیست ؟ گفتنـد:از حـاج میرزا خلیـل،نزدیک قصـر آمـد جوانی را با صورتی بسـیار زیبا مشاهـده کرد،از او سـراغ حـاجی را گرفت،آن جوان خوش سـیما گفت:حق داری مرا نشناسـی،من حـاج میرزا خلیلم که بر اثر دعای تو و کارهای خیرم به این مقام رسیدم و به تو اعلام می کنم که حقّاً خدمت مرا تلافی کردی ! !

خشنودی باهیه در برزخ

اشاره

در کتاب«روض الرّیاحین»آمده است که:

زنی بود به نـام بـاهیه،چون از دنیـا رفت،فرزنـدش تمـام شب هـای جمعه به زیارت قبرش می رفت و از برای او و اهل قبرسـتان قرآن می خوانـد،تا شبی مادر را در خواب دید و حال او را بسـیار خوب یافت،گفت:ای مادر ! از اوضاع مرگ برایم بگو،مادر گفت:ای پسر ! مرگ را عقباتی سخت است،اما من بر اثر عبادت راحت گذشتم و اکنون در عالم برزخ در بستانی هستم که از هر جهت راحتم و محل من به فرش های ابریشـمی مفروش است،پسـرم ! از زیارت قبر من و دعا و قرآن دست بر مدار؛زیرا من به آمدن تو خوشحال می شوم.

ص:۱۹۶

علّامهٔ مجلسی رحمه الله در برزخ

حاج ملا هاشم در«منتخب»از عالم بزرگوار سید نعمت اللّه جزایری نقل می کند که:

در ایام اقامتم در اصفهان به حضور استاد عزیزم علّامهٔ مجلسی رحمه الله عرضه داشتم:جمیع افعال و گفتار شما مورد رضای من است مگر یک صفت و آن مقیّد بودن شما به تشریفات و ریاست می باشد،شما دستور داده اید قبل از رفتن به مسجد و موقع ورود به بازار شخصی در جلو شما آیهٔ نور را بخواند و با این برنامه تمام مردم را متوجه نمایند که هنگام ورود شما درب مغازه هایشان بایستند تا شما عبور کنید،من از این معنی آن هم از شخصی چون شما ناراحتم !

علّامه مجلسی رحمه الله فرمودند:من علاقمند به مقام و ریاست نیستم،منظور من از این برنامه نشان دادن عظمت مقام علم در بین مردم است،تا بدین وسیله بتوانم حقی را اجرا و باطلی را از بین ببرم که بدون قدرت احقاق حق و زدودن باطل کاری محال است.

من به سخنان استاد قانع نشدم،با یکدیگر قرار گذاشتیم هریک زودتر از دنیا رفت دیگری را به توسط خواب از اوضاع خود آگاه کند.

استادم مجلسی رحمه الله زودتر از من از دنیا رفت،در مدت یک سال غالباً بر سر مزارش رفتم و جهت او قرآن خواندم و از وی تقاضای ملاقات کردم،شبی وی را در خواب دیدم و از مسئله ای که بین من و او بود پرسیدم،جواب داد:حق به جانب من بود؛ زیرا دنبال ریاست رفتن برای ادای حق و از بین بردن باطل از نظر شرع مطهّر بی اشکال است و بلکه ممدوح و پسندیده است،چون مرا در قبر گذاشتند پس از سؤالات ملائکهٔ الهی از طرف حق خطاب شد چه آورده ای ؟ من تمام تألیفات

و صدقات و خیرات خود را بازگو کردم،سؤال شد دیگر چه آوردی ؟ عرضه داشتم:بنده ای از بندگانت در شکنجهٔ طلبکار بود،با قدرتی که داشتم وی را نجات دادم و از طلبکار برای وی مهلت خواستم و سپس آنچه را مدیون قدرت بر ادا نداشت من از مال خودم پرداختم،دیگر از من سؤالی نشد و پس از آن مورد عنایت واقع شدم،اگر من آن عظمت را نداشتم برای حل مشکلات مردم کاری از دستم برنمی آمد و اکنون این همه عنایت نصیبم نمی شد ! !

الهی آن شیفتهٔ جمال ازل می گوید:

رسید عمر به پنجاه و پنج یا شش سال*** گشای دیده الهی کنون ز خواب و خیال

زند به اوج سعادت همای جان شهپر*** اگر روان رهد از دام حسّ و وهم و خیال

سمند نفس به صحرای طبع می تازد ***براق عقل رساند تو را به عرش وصال

چرا نمی روی ای دل به کوی صدق و صفا*** چرا نمی پری ای جان ز دام جهل و ضلال

چو جان ز دام حوادث رود به ملک بقا ***رهد مسیح تجرّد ز فتنه دجّال

خوش آن زمان که ز دام جهان کنم پرواز*** زند به باغ ابد مرغ جان من پر و بال

از این سرا همه یاران و همرهان سفر*** شتافتند به ملک ابد ز شوق وصال

خوشا دمی که ز غوغای این جهان من هم***به کوی دوست روم زین سرای رنج و ملال

گذشت عمر و رفیقان و دوستان رفتند***گشای دیده الهی کنون ز خواب و خیال

پس از پایان برزخ نوبت به قیامت و محشر است،مؤمن براساس صدها آیهٔ قرآن و روایات مهم با نشاطی عجیب و حالی الهی،بدون برخورد با فزع اکبر و ناراحتی هایی که مربوط به آن روز است وارد قیامت می شود و مورد استقبال ملائکه و مردم مؤمن واقع می گردد و بدون حساب،یا با حساب یسیر،در کنار اولیایش همراه با خوش آمدگویی ملائکه وارد بهشت می شود و در آنجا بدون محدودیّت زمانی از هر نعمتی که بخواهد بهره می جوید و به شکر و حمد پروردگارش مشغول می گردد ! !

آری،این است سفری که مؤمن در پیش دارد،سفری الهی و مسافرتی مبارک و سیری که در آن سیر جز خوشی و رضایت و لذّت و معنویّت و در یک کلمه جز رسیدن به مقام لقا و وصال برنامهٔ دیگر نیست.

توضیح مقامات اهل دل در قیامت در این مختصر نمی گنجد و شرح کامل آن نیازمند مجلدات مستقل است.

مرگ ستم پیشگان

اشاره

آنان که از ایمان و عمل و از ارتباط با حضرت حق و انجام خیرات عاری هستند و کاری جز پر کردن شکم و اعمال شهوت و نشست و برخاست با اهل فسق و فجور ندارند،از نظر قرآن مجید ستم پیشه اند.

اینان آنچه را جدّی می دانند لذّت خواهی و پیروی از شهوات و امیال شیطانی

است و آن قدر از نظر فکری و روحی پست و بدبخت اند که حقایق اصیل عالم را به مسخره می گیرند و واقعیّات الهی و ملکوتی را باور نداشته و بلکه با آن از در ستیز درمی آیند،نصیحت ناصحان را نمی شوند و زحمات انبیا و اولیا را قدر نمی دانند و به کتاب حضرت حق که قانون اساسی حیات است توجّهی نمی کنند.

دچار غفلت و کوردلی اند و مست بادهٔ غرور و شهوت،اخلاقشان حیوانی و رفتارشان سَبُعی و عملشان شیطانی و جز ظلم و پایمال کردن حقوق مردم و ارضای شهوت و شکم کاری نمی کنند،گمراهند و گمراه کننده،گناهکارند و تشویق کنندهٔ به گناه،عاصیند و عاصی پرور،به حق و حقیقت پشت کرده و به شیطان و شیطان صفتان رو آورده اند.

اینان با مرگ و مردنی بسیار سخت و برزخی خطرناک و قیامتی همراه با عذاب ابد و همیشگی روبرو هستند،در این سه زمینه به آیاتی از قرآن و روایاتی از اهل بیت توجه کنید:

مرگ ستم پیشگان در قرآن

[وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللّهِ كَذِباً أَوْ قالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَ لَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَ مَنْ قالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مٰا أَنْزَلَ اللّهُ وَ لَوْ تَرى إِذِ الظّالِمُونَ فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِمٰا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ.* وَ لَقَدْ جِئْتُمُونٰا فُرٰادىٰ كَمٰا خَلَقْنٰاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَكْتُمْ مٰا خَوَّلْنٰاكُمْ وَرٰاءَ ظُهُورِكُمْ وَ مٰا نَرىٰ مَعَكُمْ شُفَعاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَ ضَلَّ عَنْكُمْ

مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ] (۱).

چه کسی ستمکارتر از کسی است که به خدا دروغ می بندد،یا می گوید:به من وحی شده؛در حالی که چیزی به او وحی نشده است،و نیز کسی که بگوید:من به زودی مانند آنچه خدا نازل کرده نازل می کنم ؟ ! ای کاش ستمکاران را هنگامی که در سختی ها و شدایـد مرگ انـد ببینی در حالی که فرشتگان دست های خود را [به سوی آنان] گشوده [و فریاد می زنند] جانتان را بیرون کنید،امروز [که روز وارد شدن به جهان دیگر است] به سبب سخنانی که به ناحق دربارهٔ خدا می گفتید و از پذیرفتن آیات او تکبّر می کردید،به عذاب خوارکننده ای مجازات می شوید.*و [لحظهٔ ورود به جهان دیگر به آنان خطاب می شود:] همان گونه که شما را نخستین بار [در رحم مادر تنها و دست خالی از همه چیز] آفریدیم،اکنون هم تنها به نزد ما آمدید،و آنچه را در دنیا به شما داده بودیم پشت سر گذاشته و همه را از دست دادید، و شفیعانتان را که [در ربوبیّت و عبادت ما] شریک می پنداشتید،همراه شما نمی بینیم،یقیناً پیوندهای شما [با همه چیز] بریده،و آنچه را شریکان خدا گمان می کردید از دستتان رفته و گم شده است.

کتاب با ارزش«معادشناسی»پس از ذکر این آیه چنین می گوید:

این آیات بیان می کند که تمام جهاتی را که مورد اعتماد و اتکای انسان در دنیا بود،به وقت مرگ همهٔ آن ها نابود می شود.

عمدهٔ اتکا و اعتماد انسان در دنیا به دو چیز است:

۱- ۱) -انعام (۶):۹۳-۹۴.

یکی: به مال است از طلا و نقره و مرکب و تجارت و درهم و دینار و خانه های مسکونی و امثال این ها که انسان با آن ها رفع حوایج می نماید.

دوّم: فرزند و زن و رفیق و آشنا و قوم و خویش و شریک که برای برآوردن نیازهای خود به آن ها متوسّل می شود.

از این رفیق حاجتی،از آن دوست حاجتی دیگر،از مادر تمنّایی،از زن و فرزند خواهشی،از رئیس و حاکم مطلبی،از ثروتمند و قدرتمند برنامه ای،به وقت مرگ به او می گویند:

[وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ] (۱).

همان گونه که شما را نخستین بار [در رحم مادر تنها و دست خالی از همه چیز] آفریدیم،اکنون هم تنها به نزد ما آمدید.

این دو دسته را پشت سر انداخته و تنها آمدید،چنانکه وقتی می خواستیم شما را به دنیا بیاوریم تنها بودید،وقتی از رحم مادر به دنیا آمدید نه مال داشتید نه خانه و نه زراعت و نه تجارت،نه پدر می شناختید نه مادر نه برادر نه حاکم نه رئیس نه مرؤوس نه مطیع نه مُطاع پاک بودید و پاک،چون دست به زندگی زدید بر خلاف موازین حق عمل کردید و خود را به آلودگی زدید،حال که می خواهید به جهان دیگر بیایید باید تمام آن ها را رها کرده و تنها به سوی ما حرکت کنید !

یکی از آن دو دسته ای که مورد اعتماد شما بود ثروت و مال بود که بر آن تکیه می زدید و اساس زندگی را بر آن می نهادید ولی در حال حاضر همه را پشت سر انداخته و با ندای وداع آن ها را ترک گفتید:

[وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ] (۲).

۱- ۱) -انعام (۶):۹۴.

۲- ۲) -انعام (۶):۹۴.

و آنچه را در دنیا به شما داده بودیم پشت سر گذاشته و همه را از دست دادید.

آنچه مال به شما دادیم به خاطر این بود که از آن فایدهٔ صحیح ببرید و آن را در مصالح خود صرف نمایید و در راه ترقی و تکامل خود به خرج بگذارید،شما از آن سوء استفاده نموده،آن را در راه گناه و معصیت و امور بیهوده و باطله خرج کردید و به وسیلهٔ آن خود را به مهلکه انداختید و اکنون همهٔ آن را ترک کردید،این حساب اموال شما.

امّا یاران و فرزندان و زن ها و رفیقان و آشنایانی که به آن ها تکیه می دادید و توقع داشتید به وقت ضرورت و عسرت به مدد برخیزند و نسبت به کارهایی که به تنهایی از عهدهٔ برنمی آمدید شما را کمک کنند،اکنون با شما نیامده و ما هیچ یک از آن ها را در این وقت سخت و ساعت نگرانی با شما نمی بینیم.

[وَ مٰا نَرىٰ مَعَكُمْ شُفَعٰاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكٰاءُ] (۱).

و شفیعانتان را که [در ربوبیّت و عبادت ما] شریک می پنداشتید،همراه شما نمی بینیم.

چرا آن ها نیامدند،چرا پدر و مادر و زن و فرزند و معتمد محلّ و رئیس و معاون را با خود نیاوردید،چرا شریک شما با شما نیامد،چرا ما هرچه نظاره می کنیم کسی را با شما نمی بینیم ؟

اینجا برای شما جهان تنهایی است تنهایی به تمام معنی،آری،در این وقت و در این موقعیّت تک و تنها و غریب و بی کسید ! !

آن گاه فرشتگان علّت و سبب آن که انسان نمی تواند مال و یاران خود را با خود

۱- ۱) -انعام (۶):۹۴.

از این جهان به آن جهان کوچ دهد بیان می کنند:

[لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ] (۱).

یقیناً پیوندهای شما [با همه چیز] بریده.

بین شما و آن ها جدایی افتاد،چون شما از این نشئه به نشئهٔ دیگر کوچ می کنید، از این دیار به دیار دیگر می روید که در آن اسباب و آلات دنیا وارد نمی شود و رسوم و عادات اینجا در آنجا رخنه و راه ندارد.

آن عالم،عالم ملکوت است،این عالم،عالم مُلک،آن عالم،عالم عِلوی و این عالم،عالم سِفلی است،آخرت خانهٔ حقیقت است دنیا خانهٔ مجاز،آنجا محل استقرار است،اینجا محلّ عبور،در جهان دیگر بر اساس حقایق با انسان معامله می شود،اینجا عالم اعتبار و مصلحت اندیشی و محافظه کاری است،آنجا جای تحقق و اینجا جای آرزو و تخیّل،آنجا عالم فعلیّت و دنیا عالم استعداد و قابلیّت، آنجا جهان حساب بدون عمل و دنیا جای عمل بدون حساب است،بنابراین چون این عالم با آن عالم موضوعاً و حکماً تفاوت دارد،بین شما و اساس اعتبارات شما در این عالم جدایی حاصل شده است.

[وَ ضَلَّ عَنْكُمْ مٰا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ] (۲).

و آنچه را شریکان خدا گمان می کردید از دستتان رفته و گم شده است.

آنچه در دنیا می پنداشتید در اینجا دستی از شما بگیرد گُم شد و اثری از آن برای این که به فریاد شما برسد نمانده است،آن ها زینت دنیای غرور بود نه اساس عالم ملکوت.

فرزندان صالح،صدقات جاریه،انفاق به فقرا و مستمندان،دستگیری از

۱- ۱) -انعام (۶):۹۴.

۲- ۲) -انعام (۶):۹۴.

دردمندان،رسیدگی به یتیمان،نشر علم و فضیلت،تقوا و عفت،نماز و روزه، تدبر در قرآن،جهاد در راه حق و...برای جهان آخرت مفید است نه مال و اولاد زیاد.

آری،آخرت منزلی است که سقفش سپر آتش جهنم است و آن اجتناب از محرّمات می باشد،فرشش استقرار در محلّ امن است و آن تقوا و پرهیزکاری است،آیینه اش صفای باطن است تا جلوه گاه اسما و صفات شود،گلشنش بهشت و نسیم معطّرش رحمت جناب الهی است و ستم پیشگان که عمری را به بی خبری و غفلت و جهالت و غرور و شهوت رانی و شکم پرستی و جنایت و ترک واجب و فریضه گذراندند از این مواهب هیچ بهره و نصیبی نخواهند داشت.

مرگ ستم پیشگان در روایات

امیر المؤمنین علیه السلام دربارهٔ وضع مرگ این گونه افراد می فرماید:

به جهت ملاحظهٔ خدا،به منع منع کننده ای دست از کارهای خلاف خود برنمی دارند و برای خاطر حضرت حق به اندرز اندرزدهنده ای نصیحت پذیر نمی شوند،در حالی که می بینند افرادی را که به علّت فریب دنیا گرفتار و بازداشت شدند،چنان بازداشتی که نه می توانند کارهای خود را فسخ نموده و بهم زنند و نه می توانند بازگشت نموده و مراجعت نمایند ! !

چگونه در آستان زندگی فرود آمد امری که آمدن آن را باور نداشتید و به تمام معنی جاهل بودند و فرا گرفت از فراق و وداع دنیا آنچه را که از آن در ایمنی و امان بودند و وارد شدند بر آخرت با ملاحظه و مشاهدهٔ آن،با وعده هایی که داده شده بودند،بنابراین آنچه وارد شد بر آن ها از شداید و سختی های موت و عذاب های بعد از موت در وصف نگنجد.

دو چیز با یکدیگر ناگهان به هم در آن ها پدیدار گشت،یکی سکرات و بیهوشی مرگ و دیگر پشیمانی و حسرت از دست دادن فرصت و موقعیّت تهیّهٔ زاد و توشهٔ سفر آخرت و این سکرات به اندازه ای شدید بود که از ورود آن اعضا و جوارحشان سست شد و رنگ های سیما و بدن آن ها تغییر کرد،پس مرگ لحظه به لحظه شروع کرد به زیاد شدن و پیکر آن ها را فرا گرفتن،پس بین او و گفتارش جدایی و بریدگی حاصل شد،با دیدگانش می بیند و با گوش هایش می شنود،عقلش نیز تمام و صحیح است و ادراکاتش بجا و به موقع است.

در این حال در عالمی از فکر فرو می رود که در چه چیزهایی عمر گرامی خود را به باد داده و به چه اموری روزگار پربهای خود را به پایان رسانیده است و به خاطر می آورد اموال خود را که چگونه انباشته و در راه به دست آوردن آن دقّت و تأمّل نکرده و سرسری پنداشته و آن ها را از مواردی که حِلیّت آن روشن بوده و از مواردی که شبهه ناک بوده،از هرجا به دستش رسیده گرد آورده است.

آری،آثار و عواقب این اموال برای جان او لازم و غیر منفک گردیده و در آستانهٔ وداع و فراق این اموال وارد شده است،به خوبی درک می کند که این اموال را گذارده تا برای دیگران باشد و از پس مرگ از آن استفاده کنند و بدان وسیله در نعمت فرو روند و بهره ها گیرند و بنابراین عیش گران برای آنان و بار گران وِزر و وبال بر عهدهٔ اوست و چنان بسته شدهٔ زنجیرهای گرو آن اموال است که خلاصی از آن متعذّر و محال به نظر می رسد.

در این حال که نشانه های مرگ به خوبی پدیدار شده،به شدّت انگشت ندامت خود را در برابر عمر از دست داده به دندان می گزد و در برابر بی اعتنایی به آنچه سزاوار بود در ایّام عمرش بدان رغبت داشته باشد سخت نگران است.

مرگ نیز کم کم پیش تر می آید و در تصرّف در بدن او قدمی فراتر می نهد تا جایی

که بر گوش او هم غلبه می کنـد و گوشـش به پیروی از زبانش که قدرت خود را از دست داده و از گفتار افتاده بود از قدرت می افتد و شـنوایی خود را از دست می دهد.در این حال در میان اهل خود که اطراف او گرد آمده اند به طوری است که نه با زبان می توانـد سـخن بگوید و نه با گوش سـخنی بشـنود،ولی با چشـمش که هنوز از کار نیفتاده است دایماً در چهرهٔ اطرافیان خود نگـاه می کنـد و پیوسـته دیـدگان خود را به این طرف و آن طرف می گردانـد و آنچه را آن ها می گوینـد،حرکت زبان های آن ها را با چشم می بیند،ولی برگشت صدای آن ها را با گوش نمی شنود.

مرگ پیوسـته قـدم جلوتر می گـذارد و با او چسـبندگی بیشتری پیدا می کند،تا آن که چشم او نیز به دنبال گوشـش بسـته می شود و جانش از کالبدش بیرون می رود و به صورت مرداری در بین اهل خود در می آید،به طوری که تمام اهل و نزدیکان او از او به وحشت می افتند و از کنار او دور می شوند و آن مردهٔ مسـکین نیز نمی تواند با گریهٔ خود به گریهٔ آنان کمک دهد و جواب سخن یکی از آنان که در سوگ او به ناله و فغان سخنانی را خطاب به او می نمایند پاسخ گوید ! !

سپس جنازهٔ او را برمی دارنـد،به سوی گوری که برای او می کَننـد می برنـد و او را در دل زمین به عملش می سـپارند و از او دور می شوند و از زیارت و دیدار او منقطع می گردند (۱).

شیـخ کلینی در کتاب«الکافی»از علی بن ابراهیم از پـدرش از نوفلی از سَـکونی از حضـرت صادق علیه السـلام روایت می کند که:

چشم دردی عارض امیر المؤمنین علیه السـلام شد.رسول خدا صلی الله علیه و آله به عیادت آن جناب آمد و دید از شدّت درد فریاد می کشد،فرمودند:یا علی ! جزع و فزع داری یا

۱- ۱) -نهج البلاغه:خطبهٔ ۱۰۹؛بحار الأنوار:۱۶۴/۶،باب ۶،حدیث ۳۳.

شدّت درد و ناراحتی تو را بدین صورت درآورده ؟

عرضه داشت:یـا رسول اللّه ! به مـدّت عمرم به دردی به این شـدت مبتلاـ نشـده بودم،پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود:یا علی ! چون ملک الموت برای قبض روح کافر حاضـر شود با او سَـفودی (۱)از آتش است و با آن سـفود روحش را قبض می کند و این گونه قبض روح برای کافر آن چنان دشوار است که از شدت آن،جهنّم به فریاد می آید ! !

امیر المـؤمنین علیـه السـلام از جـای برخـاست و نشـست و عرض کرد:یـا رسـول اللّه ! ایـن حـدیث را برای مـن تکرار کن،این گفتـارت موجب شـد که درد خود را فراموش کردم و سـپس عرض کرد:آیـا این گونه قبض روح اختصاص به کافر دارد یا به کسی از امت تو ممکن است برسد ؟

رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرمود:آری،به سه دسـته:حاکمی که بر مردم سـتم روا دارد، کسی که مال یتیم را به ظلم ببرد و شاهدی که در محکمهٔ قاضی به باطل و دروغ گواهی دهد (۲).

کشف برزخی برای محدّث قمی

مرحوم حاج شیخ عبّاس قمی-که در ورع و تقوا و صداقت و پاکی زبانزد خاص و عام است-به افراد مورد اطمینان فرموده اند:

روزی در نجف اشرف برای زیارت اهل قبور و ارواح مؤمنان رفته بودم،در این میان از ناحیه ای دور نسبت به جایی که ایستاده بودم صـدای شتری که گویی می خواهند او را داغ کنند بلند شد،به طوری که انگار تمام زمین وادی السـلام از صدای نعرهٔ او متزلزل و مرتعش بود،من برای استخلاص آن شتر به سرعت بدان

۱- ۱) -سفود:سفود آهنی است که گوشت را با آن بریان کنند.

۲- ۲) -الکافی:۲۵۳/۳،باب النوادر،حدیث ۱۰؛بحار الأنوار:۱۷۰/۶،باب ۶،حدیث ۴۶.

جهت رفتم،چون نزدیک شـدم دیـدم شتر نیست،بلکه جنازه ای را برای دفن آورده اند و این نعره از این جنازه بلند است و آن افرادی که متصدّی دفن او بودند ابداً اطّلاعی نداشته و با کمال خونسردی و آرامش مشغول کار خود بودند.

بدون شک صاحب جنازه مرد ظالم و ستمگری بوده که در اولین وهله از ارتحال به چنین عقوبتی دچار شده است،یعنی قبل از دفن و عـذاب قبر از دیدن صور برزخیّه وحشـتناک گردیده و فریاد برآورده است. چون سـکندر را مسـخّر شد جهان***وقت مرگ او درآمد ناگهان

گفت تابوتی کنید از بهر من***دخمه ای سازید پیش شهر من

کف گشاده دست من بیرون کنید** نوحه بر من هر زمان افزون کنید

تا ز مال و لشگر و ملک و شهی*** خلق ببینند دست من تهی

گر جهان در دست من بود آن زمان** در تهی دستی برفتم از جهان

ملک و مال این جهان جز پیچ نیست** گر همه یابی چون من جز هیچ نیست(۱)

کشف برزخی برای آقا سید جمال الدین گلپایگانی

مرحوم آیت اللّه آقـا سـید جمـال الـدین گلپایگـانی از علمـا و مراجع بزرگ اواسـط قرن چهاردهم بود،در علمیّت و عمل و از جهت قدر و کرامت و پاکی نفس و تقوا مورد تصدیق همگان بود و در مقامات معنوی وی احدی تردید نداشت،آن جناب در امر مراقبت نفس و اجتنـاب از هوا مقـام اوّل را حـایز بود،از صـدای مناجـات و گریه های نیمه شـبش همسایگان وی حکایاتی دارند،همیشه با«صحیفهٔ سجادیه»مأنوس بود،آهش سوزان،اشکش روان و سخنش مؤثّر و دلی سوخته داشت.

۱- ۱)- مثنوی، عطار نیشابوری (مصیبت نامه).

در زمـان جوانی در اصـفهان تحصـیل می نمود و بـا مرحوم آیت اللّه العظمی حاج آقا حسـین بروجردی هم درس و هم مباحثه بود و آیت اللّه بروجردی چه در زمـانی که در بروجرد بودنـد و چه وقتی که در قم سـکونت داشـتند،نـامه هـایی به ایشـان می نوشتند و دربارهٔ بعضی از مسائل غامضه و حوادث واقعه استمداد می نمودند ! !

این مرد بزرگ می فرمودند:

من در دوران جوانی که در اصفهان بودم نزد دو استاد بزرگ مرحوم آخوند کاشی و جهانگیرخان قشقایی درس اخلاق و سیر و سلوک می آموختم و آن ها در این امور مربّی من بودند.

به من دسـتور داده بودند که شب های پنج شـنبه و جمعه به بیرون شـهر اصـفهان به قبرسـتان تخت فولاد بروم و قدری در عالم مرگ و ارواح تفکّر کرده و مقداری هم به عبادت بپردازم و صبح برگردم.

عادت من این بود که شب پنـج شـنبه و جمعه می رفتم و مقدار یکی دو ساعت در بین قبرها و در مقبره ها حرکت می کردم و تفکّر می نمودم و بعـد از چنـد سـاعت استراحت کرده،سـپس برای نمـاز شب و مناجـات برمی خاسـتم آن گـاه نمـاز صـبح را خوانده به اصفهان مراجعت می کردم.

شبی از شب های زمسـتان هوا بسـیار سـرد بود،برف هم می آمـد،من برای تفکّر در ارواح و ساکنان وادی آن عالم از اصـفهان حرکت کرده و به تخت فولاد آمـدم و در یکی از حجرات رفتم،خواسـتم دسـتمال خود را باز کرده چند لقمه ای غذا بخورم و بعد بخوابم تا در حدود نیمه شب بیدار شده،مشغول کارهای خود از عبادت و مناجات شوم.

در این حـال درب مقـبره را زدنـد،تـا جنـازه ای را که از ارحـام و بسـتگان صـاحب مقبره بود و از اصـفهان آورده بودنـد آنجا بگذارند و شخص قاری قرآن که متصدّی

مقبره بود مشغول تلاوت قرآن شود و آنان صبح بازگشته و جنازه را دفن کنند.

آن جماعت جنازه را گذاردند و رفتند و قاری قرآن مشغول تلاوت آیات حق شد.

همین که من سفرهٔ خود را باز کردم تا مشغول غذا خوردن شوم دیدم ملائکهٔ عذاب آمدند و مشغول عذاب کردن آن میّت شدند.

عین عبارت مرحوم گلپایگانی این است:چنان گرزهای آتشین بر سر او می زدند که آتش به آسمان زبانه می کشید و فریادهایی از این مرده برمی خاست که گویی تمام این قبرستان عظیم را متزلزل می کرد،نمی دانم اهل چه معصیتی بود ؟ از حاکمان جایر و ظالم بود که این طور مستحق عذاب بود ؟ ! و ابداً قاری قرآن اطلاعی نداشت؛آرام بر سر جنازه نشسته و به تلاوت قرآن اشتغال داشت.

من از مشاهدهٔ این منظره از حال رفتم،بدنم لرزید،رنگم پرید،هرچه به صاحب مقبره اشاره می کنم که در را باز کن من می خواهم بروم او نمی فهمید،هرچه می خواستم بگویم زبانم بند آمده بود و حرکت نمی کرد،بالاخره به او فهماندم، چفت در را باز کن من می خواهم بروم،گفت:آقا هوا سرد است،برف روی زمین را پوشانیده،در راه گرگ هست تو را آسیب می رساند،هرچه می خواستم به او بفهمانم که من طاقت ماندن ندارم او ادراک نمی کرد.

به ناچار خود را به در اطاق کشاندم،قاری قرآن در را باز کرد و من بیرون آمدم،با آن که تا اصفهان مسافت زیادی نبود به سختی خود را به شهر رساندم،در مسیر راه چندین مرتبه زمین خوردم،به حجرهٔ مدرسه آمدم،یک هفته مریض بودم مرحوم آخوند و جهانگیرخان به اطاقم می آمدند و از من پذیرایی کرده برای علاجم به من دوا می دادند،جهانگیرخان برای من گوشت می پخت و به زور به حلق من می کرد تا کم کم قوّه گرفتم و برایم بهبودی حاصل شد ! !

و نیز آن جناب می فرمودند:روزی در هوای بسیار گرم برای فاتحهٔ اهل قبور به

وادی السّلام نجف رفتم،برای فرار از گرما به زیر طاقی نشستم،عمامه را برداشته و عبا را کنار زدم که قدری استراحت کرده برگردم،در این حال جماعتی از مردگان با لباس های پاره و مندرس و وضعی بسیار کثیف به سوی من آمدند و از من طلب شفاعت می کردند که وضع ما بد است،از خداوند بخواه ما را عفو کند !

من به ایشان پرخاش کردم و گفتم:هرچه در دنیا به شما گفتند گوش نکردید و حالا که کار از کار گذشته طلب عفو می کنید ؟ بروید ای مستکبران،سپس فرمودند:این مردگان شیوخی از عرب بودند که در دنیا مستکبرانه زندگی می کردند و قبورشان در اطراف قبری بود که من روی آن نشسته بودم ! !

این بود شمه ای از احوال متکبّران و ستم پیشگان در عالم برزخ و امّا آنچه در قیامت به عنوان جزای عمل خواهند دید در این جزوه قابل بازگو کردن نمی باشد، شما می توانید در این زمینه به آیات مربوط به قیامت کفار و معاندان و روایات بسیار مهمی که از اهل بیت طاهرین علیهم السلام رسیده مراجعه کنید.

من بلبل عشق تو در این گلستانم***آتش زند داغ فراقت آشیانم

مرغی شکسته بالم از بیداد صیّاد*** رحم ای خدای دادگر بر جسم و جانم

آواره ام در کوه و صحرای فراقت*** موسی صفت جویای خضر بی نشانم

هفتاد رفت از عمر و دل را دنیی دون ***گیرد به بازی باز و پندارد جوانم

آه از شب تار فراقت ماه رویا*** کو روز وصلت تا به شادی جان فشانم

خون شد دلم از جور و بیداد زمانه*** مژده بده وصلی که آساید روانم

نتوان ز صیّادان در این صحرا شد ایمن***الّا که بخشد چشم پرنازت امانم

آزادی و امن و سلامت خواهی ای دل ***در ملک عشق است و دیار دلستانم

گاهی الهی را ز غم چون شمع سوزد*** سازد دل پروانه بی تاب و توانم(۱)

[ذِکْرُ الْمَوْتِ یُمیتُ الشَّهَواتِ فِی النَّفْسِ وَ یَقْطَعُ مَنابِتَ الْغَفْلَهِ وَ یُقَوِّی الْقَلْبَ بِمَواعِدِ اللّهِ تَعالی وَ یُرِقُّ الطَّبْعَ وَ یَکْسِرُ اعْلامَ الْهَوی وَ یُطْفِئُ نارَ الْحِرْصِ وَ یُحَقِّرُ الدُّنْیا.

وَ هُوَ مَعْنیٰ ما قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:فِکْرُ ساعَهٍ خَیْرٌ مِنْ عِبادَهِ سَنَهٍ وَ ذلِکَ عِنْدَ ما یَحِلُّ اطْنابَ خِیامِ الدُّنْیا وَ یَشُدُّها فِی الْآخِرَهِ.

وَ لا یَشُکُّ بِنُزولِ الرَّحْمَهِ عَلیٰ ذِکْرِ الْمَوْتِ بِهٰذِهِ الصِّفَهِ وَ مَنْ لا یَعْتَبِرْ بِالْمَوْتِ وَ قِلَّهِ حیلَتِهِ وَ کَثْرَهِ عَجْزِهِ وَ طولِ مُقامِهِ فِی الْقَبْرِ وَ

تَحَیُّرِهِ فِی الْقِیامَهِ فَلا خَیْرَ فیهِ]

توجه به مرگ

در پایان این بخش به ترجمهٔ اصل روایت باب مرگ که از«مصباح الشریعه»نقل شد عنایت کنید:

توجه به مرگ از بین برندهٔ شهوات غلط نفس و ریشه کن کنندهٔ علل غفلت از حق و تقویت کنندهٔ دل به مواعید حق و نرم کنندهٔ طبع و شکنندهٔ آثار هوا و خاموش کنندهٔ آتش حرص و بی اعتبار کنندهٔ قدر دنیا در نظر انسان است و همین است تفسیر کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود:

یک ساعت فکر از یک سال عبادت بهتر است و آن فکر مردن و کوچ کردن از دنیا به آخرت و برکندن خیمهٔ حیات از این جهان و زدن آن خیمه در آن جهان است.

۱- ۱)- الهی قمشه ای.

شکی نیست که اندیشه در مرگ سبب نزول رحمت حق به سوی آدمی است، کسی که به فکر مرگ و عدم چاره اش در آن زمان و عجز و انکسارش در آن وقت و طول اقامتش در قبر و حیرت و تعجّبش در قیامت نیست،خیری در حیات و زندگی ندارد.

ص:۲۱۴

[قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:أَکْثِروا ذِکْرَ هادِمِ اللَّذّاتِ،قیلَ:وَ ما هُوَ یا رَسولَ اللّهِ ؟ فَقالَ الْمَوْتُ.فَما ذَکَرَهُ عَبْدٌ عَلَی الْحَقیقَهِ فی سَعَهٍ الّا ضاقَتْ عَلَیْهِ الدُّنْیا وَ لا فی شِدَّهٍ الّا اتَّسَعَتْ عَلَیْهِ.

وَ الْمَوْتُ اوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنازِلِ الْآخِرَهِ وَ آخِرُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنازِلِ الدُّنْیا فَطُوبیٰ لِمَنْ کانَ اکْرَمَ عِنْدَ النُّزولِ بِاَوَّلِها،وَ طُوبیٰ لِمَنْ احْسَنَ مُشایَعَتَهُ فی آخِرِها.وَ الْمَوْتُ اقْرَبُ الْاَشْیاءِ مِنْ وُلْدِ آدَمَ وَ هُوَ یَعُدُّهُ ابْعَدَ فَما اجْرَأَ الْاِنْسانَ عَلی نَفْسِهِ وَ ما اضْعَفَهُ مِنْ خَلْقٍ ! وَفِی الْمَوْتِ نَجاهُ الْمُخْلِصینَ وَ هَلاکُ الْمُجْرِمینَ وَ لِذلِکَ اشْتاقَ مَنِ اشْتاقَ الَی الْمَوْتِ وَ کَرِهَ مَنْ کَرِهَ.قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:مَنْ احَبَّ لِقاءَ اللّهِ احَبَّ اللّهُ لِقاءَهُ وَ مَنْ کَرِهَ لِقاءَ اللّهِ کَرِهَ اللّهُ لِقاءَهُ]

یاد مرگ

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

محوکنندهٔ لذّت ها را زیاد یاد کنید.گفتند:محوکنندهٔ لذّت ها چیست ؟ فرمود:مرگ.

کسی که در حال وسعت در عیش است،یاد مرگ او را به تنگنا می اندازد و آن کس که در تنگنای زندگی است اندیشهٔ مردن او را از رنج و زحمت در زندگی آزاد می کند.

مرگ اولین منزل از منازل آخرت و آخرین منزل از منازل دنیاست،خوشا به حال کسی که در وقت ورود به اول منزل مورد کرامت قرار بگیرد و بیاید که مرگ برای او از تمام خوشی های گذشته که در دنیا داشت خوش تر است.

موت از هر چیزی به انسان نزدیک تر است در حالی که آدمی آن را دور می پندارد،انسان با وجود ضعف بنیه چه جرأت سختی بر خود دارد،به این معنی که با نزدیک بودن مرگ به وجودش،چرا به فکر عاقبت نیست ؟

مرگ،علّت نجات پاکان از زحمت دنیا و موجب شقاوت و هلاکت برای گناهکاران است،از این جهت مخلصان و عارفان عاشق مرگ و بدکاران و آلودگان در وحشت و ترس از مردنند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

هرکس لقای حق را دوست دارد خدا هم لقای وی را عاشق است و هرکس از قرب و لقا کراهت دارد،حضرت حق هم لقای او را کراهت دارد.

باب ۸۴ در حساب

اشاره

ص:۲۱۷

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

لَوْ لَمْ یَکُنْ لِلْحِسابِ مَهْوَلَهٌ الّا حَیاءُ الْعَرْضِ عَلَی اللّهِ تَعالی وَ فَضیحَهُ هَتْکِ السِّتْرِ عَلَی الْمَخْفِیّاتِ لَحَقَّ لِلْمَرْءِ انْ لا یَهْبِطَ مِنْ رُؤُوسِ الْجِبالِ وَ لا یَأْوِیَ عُمرانًا وَ لا یَأْکُلَ وَ لا یَشْرَبَ وَ لا یَنامَ الّا عَنِ اضْطِرارٍ مُتَّصِلٍ بِالتَّلَفِ وَ مِثْلُ ذلِکَ یَفْعَلُ مَنْ یَرَی الْقیامَهَ بِاَهْوالِها وَ شَدائِدِها قائِمَهً فی کُلِّ نَفْسٍ وَ یُعاینُ بِالْقَلْبِ الْوُقوفِ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبّارِ حینَئِذٍ یَأْخُذُ نَفْسَهُ بِالْمُحاسَبَهِ کَاَنَّهُ الی عَرَصاتِها مَدْعُوٌّ وَ فی غَمَراتِها مَسْؤولٌ.

قالَ اللّهُ تَعالی: [وَ إِنْ کانَ مِثْقالَ حَبَّهٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَیْنا بِها وَ کَفی بِنا حاسِبینَ] (۱).

وَ قالَ بَعْضُ الْاَئِمَّهِ:حاسِبوا انْفُسَکُمْ قَبْلَ انْ تُحاسَبوا وَزِنوا اعْمالَکُمْ قَبْلَ انْ تُوزَنوا.

قالَ أَبو ذَرٍّ رضی الله عنه:ذِکْرُ الْجَنَّهِ مَوْتٌ وَ ذِکْرُ النّارِ مَوْتٌ،فَیا عَجَبًا لِمَنْ یَحْیی بَیْنَ مَوْتَیْنِ.

رُوِیَ انَّ یَحْیَیَ بْنَ زَکَرِیّا علیهما السلام کانَ یُفَکِّرُ فی طولِ اللَّیْلِ فی امْرِ الْجَنَّهِ وَ النّارِ فَیُسْهِرُ لَیْلَتَهُ وَ لا یَأْخُذُهُ النَّوْمُ ثُمَّ یَقولُ عِنْدَ الصَّباحِ:

اللّهُمَّ اینَ الْمَفَرُّ وَ اینَ الْمُسْتَقَرُّ ؟ اللّهُمَّ الَیْکَ.

۱- ۱) -انبیاء (۲۱):۴۷.

[لَوْ لَمْ یَکُنْ لِلْحِسابِ مَهْوَلَهُ الّا حَیاءُ الْعَرْضِ عَلَی اللّهِ تَعالی وَ فَضیحَهُ هَتْکِ السِّتْرِ عَلَی الْمَخْفِیّاتِ لَحَقَّ لِلْمَرْءِ انْ لا یَهْبِطَ مِنْ رُؤوسِ الْجِبالِ وَ لا یَأْوِیَ عُمرانًا وَ لا یَأْکُلَ وَ لا یَشْرَبَ وَ لا یَنامَ الّا عَنِ اضْطِرارٍ مُتَّصِلٍ بِالتَّلَفِ وَ مِثْلُ ذلِکَ یَفْعَلُ مَنْ یَرَی الْقیامَهَ بِاَهْوالِها وَ شَدائِدِها قائِمَهً فی کُلِّ نَفْسٍ وَ یُعاینُ بِالْقَلْبِ الْوُقوفِ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبّارِ حینَئِذٍ یَأْخُذُ نَفْسَهُ بِالْمُحاسَبَهِ کَاَنَّهُ الیٰ عَرَصاتِها مَدْعُوٌّ وَ فی غَمَراتِها مَسْؤولٌ]

مسئلهٔ حساب

اگر برای حساب روز قیامت هیچ هول و خوفی جز آثار خجالت عرضهٔ افعال و اعمال به جناب احدیّت و رسوایی و دریده شدن پردهٔ ستر که بر گناهان پنهانی است نباشد،جای آن دارد که انسان از قله کوه به زیر نیاید و در آبادی جا نکند و جز به وقت اضطرار نخورد و نیاشامد و به غیر زمان ترس از تلف شدن نخوابد و چنین بودند انبیا و اولیا و کسانی که عقبات آخرت را با چشم دل می دیدند،به کمترین لباس قناعت می کردند و در معاش از حدّ ضرورت تجاوز نمی نمودند،در هر نفس قیامت و اهوال آن را مشاهده می کردند به نحوی که گویا قیامت برپاست و خلایق نزد حقند و پروردگار از گفتار و کردارشان حساب می خواهد آن هم دقیق ترین حساب ! !

از مسائلی که بر هرکس لازم است در تمام لحظات حیات و آنات زندگی به آن توجه داشته باشد،مسئلهٔ برخورد با حساب روز قیامت است که از جانب حضرت حق نسبت به تمام اموری که در زندگی دنیا بر انسان گذشته است اعمال می شود.

امر حساب و مسئلهٔ رسیدگی به اعمال چه اعمال ظاهریه چه باطنیه،چه کبیره، چه صغیره امری حتمی و واقعیّتی غیر قابل اجتناب است.

پرونده ای که از اعمال انسان به حکم حضرت حق به وسیلهٔ ملائکهٔ الهی که در قرآن مجید از آنان به عنوان رقیب و عتید (۱)و یا کرام کاتبین (۲)نام برده شده تنظیم می شود و هماهنگ با برنامه های آن با انسان معامله می شود.

بر اساس آیات کتاب حق دست و پا (۳)و پوست بدن و گوش و چشم (۴)و زمین و رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمهٔ طاهرین علیهم السلام (۵)و خود حضرت حق (۶)شاهد بر پروندهٔ اعمال انسانند و جای هیچ گونه ردّ و انکاری نسبت به پروندهٔ تنظیم شده برای انسان نیست.

قرآن مجید از روز قیامت به عنوان روز حساب نام می برد،یعنی روزی که تمام اعمال ظاهری و باطنی بندگان محاسبه می شود و براساس آن حساب با آنان معامله می گردد:

[وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ

۱- ۱) -ق (۵۰):۱۸.

۲- ۲) -انفطار (۸۲):۱۱.

۳- ۳) -یس (۳۶):۶۵.

۴- ۴) -فصلت (۴۱):۲۰.

۵- ۵) -توبه (۹):۱۰۵.

۶- ۶) -احزاب (۳۳):۵۲.

عَذٰابٌ شَدِيدٌ بِمٰا نَسُوا يَوْمَ الْحِسٰابِ] (۱).

و از هوای نفس پیروی مکن که تو را از راه خدا منحرف می کند.بی تردید کسانی که از راه خدا منحرف می شوند،چون روز حساب را فراموش کرده اند، عذابی سخت دارند.

آری،روز حساب روزی است که ایمان و اخلاق و اعمال آدمی به محاسبه کشیده می شوند و آن قدر حساب آن روز دقیق و ظریف است که تمام افراد انسان بهت زده می شوند.

[وَ وُضِعَ الْكِتٰابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمّٰا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يٰا وَيْلَتَنٰا مٰا لِهٰذَا الْكِتٰابِ لاٰ يُغٰادِرُ صَغِيرَةً وَ لاٰ كَبِيرَةً إِلاّٰ أَحْصٰاهٰا وَ وَجَدُوا مٰا عَمِلُوا حٰاضِراً وَ لاٰ يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً] (۲).

کتاب [اعمال] هر کسی [در برابر دیدگانش] نهاده می شود،پس مجرمان را می بینی که از آنچه در آن است هراسان و بیمناکند و می گویند:ای وای بر ما، این چه کتابی است که هیچ عمل کوچک و بزرگی را فرو نگذاشته است مگر آن که آن را به حساب آورده ؟ ! و هر عملی را انجام داده اند،حاضر می یابند، و پروردگارت به هیچ کس ستم نخواهد کرد.

آری،خوبی ها و بدی ها،ظلم ها و عدل ها،هرزگی ها و خیانت ها همه و همه در برابر صاحبانش تجسم می یابد.

آنچه دامن آن ها را می گیرد کارهایی است که در دنیا انجام داده اند،بنابراین از چه کسی می توانند گله کنند جز از خودشان.

۱- ۱) -ص (۳۸):۲۶.

۲- ۲) -کهف (۱۸):۴۹.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

هنگامی که روز قیامت شود،نامهٔ اعمال آدمی را به دست او می دهند،سپس گفته می شود بخوان.

راوی خبر می گوید:از حضرت پرسیدم:آیا آنچه را در نامه است می شناسد و به خاطر می آورد ؟

امام فرمود:

همه را به خاطر می آورد هر چشم به هم زدنی،کلمه ای،جابجا کردن قدمی و خلاصه هر کاری انجام داده است و لذا فریادشان بلند می شود و می گویند:ای وای بر ما ! این چه کتابی است که هیچ کار کوچک و بزرگی نیست مگر آن که آن را احصا و شماره کرده است (۱).

وضع محاسبات در قیامت

اشاره

از آیات قرآن مجید استفاده می شود که براساس اعمال انسان پنج گونه محاسبه در صحرای با عظمت محشر وجود دارد و آن عبارت است از:

۱-بغیر حساب.

۲-سریع الحساب.

۳-حساب یسیر.

۴-حساب شدید.

۵-سوء حساب.

۱- ۱) - تفسیر العیاشی:۳۲۸/۲،حدیث ۳۴؛بحار الأنوار:۳۱۵/۷،باب ۱۶،حدیث ۱۰.

۱-بغیر حساب

[قُلْ یا عِبادِ الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّکُمْ لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَةٌ وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ إِنَّما یُوَفَّی الصّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ] (۱).

بگو:ای بندگان مؤمنم ! از پروردگارتان پروا کنید.برای کسانی که در این دنیا اعمال شایسته انجام داده اند،پاداش نیکی است و زمین خدا گسترده است [بر شماست از سرزمینی که دچار مضیقه دینی هستید به سرزمینی دیگر مهاجرت کنید].فقط شکیبایان پاداششان را کامل و بدون حساب دریافت خواهند کرد.

تعبیر بغیر حساب بنابر تحقیقات علمی صاحب«المیزان» (۲)به معنای بی حساب بودن طایفه ای از مردان راه حق است و به عبارت دیگر عبارت است از ورود مؤمن به محشر و بلافاصله ورودش به بهشت بدون این که پروندهٔ او را باز کنند و ترازویی برای سنجش اعمالش قرار دهند !

اینان همان انسان های باکرامتی هستند که برای حفظ ایمان و دین خود و پابرجایی فرهنگ الهی در تاریخ،در برابر انواع مصایب و رنج ها و مشقّت ها صبر و استقامت و پایمردی و پایداری کردند و در این زمینه از بذل جان و مال دریغ نورزیدند تا جایی که به شرف لقا و وصال حضرت دوست نایل شدند.

خود این برخوردی که از جانب حضرت حق با عباد مخلص می شود حساب خاصی است که به تعبیر قرآن بغیر حساب است.

۱- ۱) -زمر (۳۹):۱۰.

۲- ۲) -المیزان:۲۵۸/۱۷.

آری،مردان راه و عاشقان جمال و عارفان معارف و بیداردلان باحال و سوختگان کوی عشق امتیازی برای تمام انسانها دارند.

اینـان در تمـام لحظات حیات از حضـرت دوست غفلت نداشـتند،و ذکر و وِردی جز ذکر یار بر لب جان و زبان قلبشان نبوده و هیچ عملی را جز به رضای حق انجام ندادند و قدمی جز برای جلب خشنودی معشوق بر نداشتند.

کسی که بر مرض عشق مبتلا گردد***بود محال که مستوجب شفا گردد

نظر ز چشم سیه مست وی نمی بندم ***گر استخوان من از غصه توتیا گردد

کم است بهر تلافی یک دقیقه هجر ***هزار سال فلک گر به کام ما گردد

فروغ مهر نبینم به دور چرخ بلند*** بلی چراغ خموش است و آسیا گردد

بریز باده که قلب سیه ز صیقل عشق*** رسیده وقت که جام جهان نما گردد

اگر به کوچه زلفت صبا گذار آرد*** دچار دزد شب و رهزن بلا گردد

من آن نیم که ز درد فراق ناله کنم*** اگر که بند به بندم ز هم جدا گردد(۱)

۲-سریع الحساب

اشاره

[وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِی الدُّنْیا حَسَنَهً وَ فِی الْآخِرَهِ حَسَنَهً وَ قِنا عَذابَ النّارِ* أُولئِکَ لَهُمْ نَصِیبٌ مِمّا کَسَبُوا وَ اللّهُ سَرِیعُ الْحِسابِ] (۲).

و گروهی از آنـان می گوینـد:پروردگـارا ! بـه مـا در دنیـا نیکی و در آخرت هم نیکی عطـا کن،و مـا را از عـذاب آتش نگـاه دار.*اینانند که از آنچه به دست آورده اند،نصیب و بهرهٔ فراوانی دارند،و خدا حسابرسی سریع است.

ص:۲۲۵

۱- ۱)- صفای اصفهانی.

۲- ۲) -بقره (۲):۲۰۱-۲۰۲.

دسته ای از مردم جز امور مادی و مسائل ظاهری هدفی ندارند،اینان از تمام حیات به غیر از خوراک و پوشاک و مسکن و مرکب چیزی نصیبشان نیست،ولی عدهٔ دیگر مردمی هستند که از پی معرفت و ایمان،اندیشه و افکارشان محدود به مسائل مادی محض نیست،بلکه شؤون دنیایی را به عنوان مقدمهٔ رشد و تکامل معنوی می خواهند و برای آخرتشان سعادت ابدی و همیشگی و این آیهٔ کریمه منطق عالی اسلام را در مسائل مادی و معنوی مشخّص می سازد و کسانی را که تنها در مادّیات غوطه ورند محکوم می سازد.

معانی حسنه در روایات

حسنه در آیهٔ شریفه دارای مفهومی وسیع است و تمام مواهب مادی و معنوی را در بر می گیرد،پاره ای از روایات در توضیح حسنه به بعضی از مصادیق آن اشاره کرده است.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:مَنْ اوتِیَ قَلْبًا شاکِرًا وَ لِسانًا ذاکِراً وَ زَوْجَهً مُؤْمِنَهً تُعینُهُ عَلیٰ امْرِ دُنْیاهُ وَ آخِرَتِهِ فَقَدْ اوتِیَ فِی الدُّنْیا حَسَنَهً وَفِی الْآخِرَهِ حَسَنَهً وَ وُقِیَ عَذابَ النّارِ (۱).

آن کس که خداوند به او قلبی سپاس گزار و زبانی آراسته به یاد حق و همسری با ایمان که وی را در امر دنیا و آخرت یاری کند ببخشد نیکی دنیا و آخرت نصیبش شده و از عذاب آتش بازداشته شده است.

اینان از آنچه کسب کرده اند بهره می برند که خداوند سریع الحساب است.سریع الحساب از اسما حضرت اوست و چون وجود مقدّسش مستجمع جمیع صفات

۱- ۱) -فقه القرآن:۲۹۹/۱،باب فی ذکر ایام التشریق یکون فیها...

کمال است و برای حضرتش محدودیّتی در هستی و قدرت نیست از این جهت رسیدگی به حساب خلایق حتی در یک لحظه برای جنابش امر سختی نیست.در حدیث آمده:

ً اللّهَ سبحانه یُحاسِبُ الْخَلائِقَ کُلَّهُمْ فی مِقْدارِ لَمْحِ الْبَصَرِ (۱).

خداوند به اندازهٔ یک چشم به هم زدن به حساب همهٔ خلایق می رسد.

معطّلی افراد در روز قیامت در امر محاسبه در رابطهٔ با اعمال آن هاست نه در ارتباط با ضعف حسابگر،آنان که در دنیا حقوق حق و حقوق خلق را معطّل کردند، البته در آخرت در مرحلهٔ حساب معطّل خواهند شد که گاهی هزاران سال آخرتی، معطّلی آنان طول می کشد،چنانچه پاره ای از روایات بر این مهمّ دلالت دارد،ولی آنان که در دنیا به انجام فرایض اقدام کردند و از محرّمات روی گرداندند و حق احدی از مردم را معطّل ننمودند،البته در قیامت در معرض نسیم رحمت سریع الحساب قرار گرفته و یک چشم به هم زدنی از قیامت به بهشت می روند،اینان همان انسان هایی هستند که در معارف الهیه از آن ها تعبیر به منبع برکت،چشمهٔ فیض،انسان مؤمن،چراغ راه و موجودی الهی شده است،آن بزرگوارانی که در تمام طول زندگی جز خدا و خشنودی او نظری نداشتند و تلاش آنان فقط و فقط به خاطر تأمین سعادت جاودانی بود و محور عشقی جز حضرت دوست نداشتند.

۳-حساب یسیر

[فَأَمّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ* فَسَوْفَ یُحاسَبُ حِساباً یَسِیراً] (۲).

۱- ۱) -بحار الأنوار:۲۵۳/۷،باب ۱۱.

۲- ۲) -انشقاق (۸۳):۷-۸.

اما کسی که نامهٔ اعمالش را به دست راستش دهند،*به زودی با حسابی آسان به حسابش رسیدگی شود.

آری،اصحاب یمین که همان مردم با ایمان و دارندهٔ اخلاق حسنه و اعمال صالحه اند،در روز قیامت از عفو و رحمت،از لطف و عنایت،از محبّت و مرحمت برخوردار می شوند که این واقعیّت که نصیب آنان می شود همان حساب یسیر است.

۴–حساب شدید

[وَ کَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَ رُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَاباً شَدِیداً وَ عَذَّبْنَاهَا عَذَاباً نُکْراً] (۱).

چه بسیار آبادی ها که [اهلش] از فرمان پروردگارشان و فرستادگانش روی برگرداندند،پس ما آنان را به حساب سختی محاسبه کردیم و به عذاب بسیار شدیدی عذاب نمودیم.

منظور از حساب سخت محرومیّت بدکاران از گذشت و عفو و مرحمت و لطف حضرت اوست.

۵–سوء حساب

[الَّذِینَ یُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لا یَنْقُضُونَ الْمِیثَاقَ* وَ الَّذِینَ یَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ یُوصَلَ وَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ یَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ] (۲).

همان کسانی که به عهد خدا [که همانا قرآن است] وفا می کنند و پیمان را

۱– ۱) –طلاق (۶۵):۸.

۲– ۲) – رعد (۱۳):۲۰–۲۱.

نمی شکنند.*و آنچه را خدا به پیوند آن فرمان داده پیوند،می دهند و از [عظمت و جلال] پروردگارشان همواره در هراسند و از حساب سخت و دشوار بیم دارند.

آری،وقتی یار در صحنهٔ باعظمت قیامت روی به جانب انسان ندارد و از لطف و مرحمت و عنایتش به خاطر تمام آلودگی انسان دریغ دارد و هیچ شافع و ناصری برای نجات انسان لب باز نمی کند و سر و کار مجرم با دادگاه های سخت و ملائکهٔ عذاب و عاملان غضب و خشم الهی است،این را می گویند سوء الحساب ! !

فیض آن عارف وارسته و عاشق دل خسته در این زمینه می گوید:

هشدار که هر ذرّه حساب است در اینجا***دیوان حساب است و کتاب است در اینجا

حشرست و نشورست و صراط است و قیامت*** میزان ثواب است و عقاب است در اینجا

فردوس برین است یکی را و یکی را*** آزار و جحیم است و عذاب است در اینجا

آن را که حساب عملش لحظه به لحظه است*** با دوست خطاب است و عتاب است در اینجا

آن را که گشودست ز دل چشم بصیرت*** بیند چه حساب است و چه کتاب است در اینجا

بیند همه پاداش عمل تاره به تاره ***با خویش مر آن را که حساب است در اینجا

با زاهدش ار هست خطابی به قیامت*** با ماش هم امروز خطاب است در اینجا

ما اگر به دستور قرآن مجید و انبیای عظام و امامان گرامی علیهم السلام لحظات خود را همراه با مراقبه و محاسبه به سر بریم،در فردای قیامت یا جزء بی حسابان به حساب خواهیم آمد یا جزء خوش حسابان،ورنه در ورطهٔ محشر دچار حساب شدید و یا سوء حساب خواهیم شد.

محاسبهٔ اعمال

اشاره

اگر انسان باحساب زندگی کند،یعنی در تمام امور و در کلّیهٔ شؤون و در هر قدمی که برمی دارد و در هر سخنی که می خواهد بگوید و یا بشنود و خلاصه هر کاری که می خواهد انجام دهد خدا و قیامت را در نظر داشته باشد و عمل و کارش را هماهنگ با خواسته های حق و اوامر و نواهی انبیا و ائمه علیهم السلام انجام دهد، در حقیقت در بهترین حال و عالی ترین موقعیّت است.

محاسبه از والاترین منازل عرفانی و کار با قیمت اهل سیر و سلوک است،در این زمینه مقدمه ای را از مقامات معنوی نقل می کنم:

[یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ مّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ] (۱).

ای اهل ایمان ! از خدا پروا کنید؛و هر کسی باید با تأمل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است.

چگونه سر ز خجالت برآورم بر دوست*** که خدمتی به سزا برنیامد از دستم (۲)

خدای بزرگ می فرماید:

۱- ۱) -حشر (۵۹):۱۸.

۲- ۲) -حافظ شیرازی.

[فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلاَغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسَابُ] (۱).

در هر صورت] تنها وظیفهٔ تو ابلاغ [وحی] است و حسابرسی بر عهدهٔ ماست.

آنچه از خوب و بد،زشت و زیبا،صواب و خطا،بندگان مرتکب می شوند، خدای متعال حساب آن ها را دارد و در قیامت برابر با آن حساب از آنان حساب می کشد.

[هٰذا كِتابُنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنّا كُنّا نَسْتَنْسِخُ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ] (۲).

این نوشتهٔ ماست که بر پایهٔ حقّ و درستی بر ضد شما سخن می گوید؛زیرا ما آنچه را همواره انجام می دادید،می نوشتیم.

این حسابی است که مالک از مملوک یا معبود از عبد دارد،عبد نیز باید دارای حساب باشد.

چه خوش می فرماید حضرت مولی الموحدین امام عارفان امیر المؤمنین علیه السلام:

عِبادَ اللّهِ زِنوا انْفُسَكُمْ مِنْ قَبْلِ انْ تُوزَنوا وَ حاسِبوها مِنْ قَبْلِ انْ تُحاسَبوا (۳).

بندگان خدا ! خود را آزمایش و امتحان کنید و در ترازوی حق و حقیقت بسنجید،قبل از این که شما را در میزان قیامت بسنجند و به حساب خود برسید قبل از این که به حساب شما برسند.

سالکین الی اللّه اهل حسابند،پیوسته به حساب خود می رسند،اگر نفس خطایی کند فوراً علیه او به عتاب برخاسته و آن را تقبیح و توبیخ کنند و با عملی

۱- ۱) -رعد (۱۳):۴۰.

۲- ۲) -جاثیه (۴۵):۲۹.

۳- ۳) -نهج البلاغه:خطبهٔ ۹۰؛بحار الأنوار:۳۱۰/۴،باب ۴،حدیث ۳۸.

مثبت و امری عبادی آن را سرکوب نمایند و به مدار عبادت و تقوا بازگردانند.

عمل خلاف در قلب اثر می گذارد و قلب را کدر و تاریک می کند و مادامی که اثر عمل باقی است قلب گرفته و منقبض است و سالک برای جبران عمل خلاف،به برنامهٔ خیر مبادرت می کند و از خدا می خواهد که از او بگذرد و از قلبش رفع کدورت کند.

سالک اگر متوجه اعمال خلاف نباشد و محاسبه نداشته باشد و سیّئات را با حسنات جبران نکند،سیّئات رو به فزونی می رود و کدورت قلب زیاد می شود و کار به جایی می رسد که اثر سوء اعمال خلاف،او را سرد و از سیر و سلوک باز می دارد و در این موقع حال طلب هم از او گرفته می شود و دیگر رغبتی برای او نسبت به اعمال خیر و صواب نیست.

تاجر و کاسب برای این که حساب سرمایهٔ خود را داشته باشند چند دفتر دارند، دفتر باطله،دفتر روزنامه،دفتر کل،دفتر صندوق،دفتر انبار،دفتر اموال و بعضی دفاتر دیگر،یک تاجر حسابی همهٔ این دفاتر را دارد،برای این که حساب او روشن باشد.

دفتر صندوق صادرات و واردات نقدی را نشان می دهد،دفتر انبار صادرات و واردات جنسی را،دفتر کلّ بدهکاری و بستانکاری را،دفتر روزنامه عملیّات روزانه را.

یک صفحه در دفتر کل سود و زیان در آن ثبت می گردد،این صفحه نشان می دهد تاجر در چه حال است،تاجر وقتی ببیند زیان بر سود غلبه دارد و بدهکاری نسبت به بستانکاری افزون است چقدر مضطرب می گردد ؟

سالک نیز باید مانند تاجر همه نوع حساب داشته باشد،حساب چشمش حساب گوشش و حساب زبان و قلبش و حساب دست و پایش برایش معلوم

باشـد،بدانـد چه عملی دارد،چه می بینـد،چه می شـنود،چه می گویـد،به کـدام نـاحیه توجه دارد،به کجـا می رود،علاقه اش به چیست،با که معاشـرت دارد، مقصودش کیست،حساب همهٔ امور را داشـته باشد،اگر اهل حساب و محاسـبه نباشد چون تاجری است که دفتر حساب و کتاب ندارد و بالاخره ورشکست است.

سالک بعـد از عقـد توبه در طریق محاسـبه قـدم می گـذارد و واضـح است وقتی ضـرر دامنگیر کسـی شد،در هر امری باشد با احتیاط پیش می رود،تاجر وقتی ضـرری متوجه او شد حساب ضـرر خود را دارد،همیشه حساب می کند چه وقت جبران ضـرر او می شود.آن که به واسطهٔ ارتکاب به امر خلاف دور افتاد و سپس توبه نمود،حساب خلاف و نافرمانی خود را دارد که دیگر مرتکب آن نشود،روی همین اصل محاسبه بعد از عقد توبه است.

سالک و محاسبهٔ سه اصل

در امر محاسبه سالک باید سه اصل را به دقّت مورد بررسی قرار دهد و از آن سه موقعیّت به نفع خود استفاده کند.

اصـل اوّل: به جنایـات و نافرمـانی هـای خود و نعمتی که از طرف حق تعـالی بـدو رسـیده نظر افکنـد،این دو را مقابـل هم قرار دهد،مسـلّماً آن که از نور حکمت بی بهره است و سوء ظن به نفس ندارد،نمی تواند در مقام مقایسه برآید،تشـخیص نعمت از فتنه یعنی آن نعمتی که جهت آزمایش و امتحان است بسـیار امر مشـکلی است.استدراج صورتاً احسان ولی در حقیقت خذلان است،در اسـتدراج شـخص مست بَطَر است،یعنی سـرگرم نعمت هایی است که حق متعال بـدو داده،نعمت او را از یاد خـداوند غافل نموده است،ازدیاد نعمت موجب ازدیاد دوری از حق شده،این همان فتنه و آزمایش با نعمت است.

[وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ] (۱).

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند،به تدریج از جایی که نمی دانند [به ورطهٔ سقوط و هلاکت می کشانیم تا عاقبت به عذاب دنیا و آخرت دچار شوند.]

اصل دوّم: این است که سالک بفهمد آنچه از طاعات و عبادات به عهدهٔ اوست منّتی است از حق بر او و بداند اصلاح حال او با انجام فرایض است و آنچه از او به عنوان طاعت و عبادت صادر می شود جزایی استحقاقاً بر او مترتب نیست،چه قیام به عبودیت واجب و انجام طاعات برای اصلاح حال است.

طبیب به مریض نسخه می دهد،طبیب به مریض منّت دارد،اگر مریض دستور طبیب را عملی نمود آیا باید بر طبیب منّت بگذارد ؟ !

طاعات و عبادات دواهایی هستند که مرض غفلت و جهل را برطرف می سازند،اگر کسی برای رفع مرض خود به طاعات و عبادات قیام کرد آیا باید بر حق منّت بگذارد ؟

گروهی بر رسول خدا صلی الله علیه و آله به واسطهٔ قبولی دین اسلام منّت گذاردند،خطاب رسید:

[يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ] (۲).

از این که اسلام آورده اند بر تو منت می گذارند؛بگو:اگر [در ادعای مؤمن بودن] راستگویید،بر من از اسلام آوردن خود منت نگذارید،بلکه خداست که با هدایت شما به ایمان بر شما منت دارد.

۱- ۱) -اعراف (۸):۱۸۲.

۲- ۲) -حجرات (۴۹):۱۷.

بندگان حقیقی حضرت حق می گویند:خداوند بر ما منّت گذارده که ما را به طاعت و عبادت خود امر نموده است.

اصل سوّم: این که سالک نسبت به عملی که انجام می دهد اظهار رضایت نکند و از عمل خود خرسند نباشد.

سالک اگر به انجام امری قیام نمود باید هیچ گاه از آن امر راضی و خشنود نباشد،چه وقتی نفس از انجام امری راضی شد،رضایت نفس نتیجه را عکس می کند.

امری که نفس راضی باشد حق راضی نیست،امری که حق راضی باشد نفس راضی نیست.به همین جهت فرموده اند:

اعْدیٰ عَدُوِّکَ نَفْسُکَ الَّتی بَیْنَ جَنْبَیْکَ (۱).

دشمن ترین دشمن تو،تمایلات غیر منطقی توست.

سالک وقتی از انجام عملی اظهار رضایت نمود آن اظهار رضایت حاکی از آن است که سالک هنوز به مقام معبود و عزّت کبریایی او آشنایی حاصل نکرده و نمی داند کسی نتواند حق عبادت و بندگی او را به جای آورد.

سعدی می گوید:عاکفان کعبهٔ جلالش به تقصیر معترف که:

ما عَبَدْناکَ حَقَّ عِبادَتِکَ (۲).

آن گونه که شایسته است تو را عبادت نکردیم.

و واصفان حِلْیهٔ جمالش به تحیّر منسوب که:

۱- ۱) -مجموعه ورام:۵۹/۱،باب العتاب؛بحار الأنوار:۶۴/۶۷،باب ۴۵،حدیث ۱.

۲- ۲) -بحار الأنوار:۲۳/۶۸،باب ۶۱.

ما عَرَفْناکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ (۱).

آن گونه که بایسته است تو را نشناختیم.

سالک اگر مدعی باشد من خدمتی بسزا انجام داده ام خود را مستحق جزا و پاداش داند،با این که این نظر مردود است و گفته شده که عارف سالک هرگز چنین مطلبی را اظهار نمی کند و ابراز نمی دارد.

اگر رضایت سالک نسبت به انجام فرایض روی این نظر باشد که بگوید:خدای را سپاس گزارم که توفیق به من عنایت کرد که بتوانم نسبت به ادای وظایف قیام کنم،با توجه به این که عمل من شایستهٔ مقام کبریایی و مقبول درگاه الهی نیست، این اظهار رضایت ظاهراً به سالک ضرری نمی رساند.ضرر وقتی است که سالک به عمل خود نظر داشته باشد و آن را در خور مقام کبریایی الهی بداند.

۱- ۱) -عوالی اللآلی:۱۳۲/۴،حدیث ۲۲۷؛بحار الأنوار:۲۳/۶۸،باب ۶۱.

[قالَ اللّهُ تَعالی: [وَ إِنْ كانَ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنا بِها وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ] (۱).وَ قالَ بَعْضُ الْأَئِمَّهِ:حاسِبوا انْفُسَكُمْ قَبْلَ انْ تُحاسَبوا وَ زِنوا اعْمالَكُمْ قَبْلَ انْ تُوزَنوا.قالَ أَبو ذَرٍّ رضی الله عنه:ذِكْرُ الْجَنَّهِ مَوْتٌ وَ ذِكْرُ النّارِ مَوْتٌ،فَيا عَجَبًا لِمَنْ يَحْيى بَيْنَ مَوْتَيْنِ.رُوِیَ انَّ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيّا عليهما السلام كانَ يُفَكِّرُ فی طولِ اللَّيْلِ فی امْرِ الْجَنَّهِ وَ النّارِ فَيُسْهِرُ لَيْلَتَهُ وَ لا يَأْخُذُهُ النَّوْمُ ثُمَّ يَقولُ عِنْدَ الصَّباحِ:اللّهُمَّ ايْنَ الْمَفَرُّ وَ ايْنَ الْمُسْتَقَرُّ ؟ اللّهُمَّ الَيْكَ]

کمّیّت و کیفیت اعمال

خداوند متعال در قرآن فرموده:

ما که به کمّیّت و کیفیّت تمام اعمال بندگان آگاهیم همهٔ آن اعمال را از ایشان بازخواست می کنیم هرچند به اندازهٔ ارزنی باشد و هیچ فعل و عملی از هرکه باشد خواه کم خواه زیاد،نمی شود که به حساب نیاید و به ترازوی عدالت سنجیده نشود.

بعضی از ائمه علیهم السلام فرموده اند:

۱- ۱) -انبیاء (۲۱):۴۷.

حساب خویش را برسید،قبل از این که به حسابتان برسند و اعمال خود را بسنجید قبل از آن که اعمالتان را بسنجند.

ابو ذر می فرمود:

یاد بهشت و دوزخ در حقیقت مردن است،چرا که رسیدن به آن دو پس از مرگ میسّر است و ای عجب از انسانی که با وجود حقیقت داشتن مرگ از مردن غافل است.

نقل شده که:

حضرت یحیی تمام شب را به فکر بهشت و دوزخ بود،چون صبح می رسید می گفت:الهی ! گریزگاه کجاست و قرارگاه در چه جایی است ؟ پس از آن می گفت:

خدایا ! گریز به سوی توست و مفرّ و مأمن من تویی.

ص:۲۳۸

باب ۸۵ در حُسن ظنّ

اشاره

ص:۲۳۹

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

حُسْنُ الظَّنِّ اصْلَمُهُ مِنْ حُسْنِ ایمانِ الْمَرْءِ وَ سَلامَهِ صَدْرِهِ وَ عَلامَتُهُ انْ یَرَیٰ کُلَّ ما نَظَرَ الَیْهِ بِعَیْنِ الطَّهارَهِ وَ الْفَضْلِ مِنْ حَیْثُ رُکِّبَ فیهِ وَ قُذِفُ مِنَ الْحَیاءِ وَ الْامانَهِ وَ الصّیانَهِ وَ الصِّدْقِ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:اَحْسِنوا ظُنونَکُمْ بِاِخْوانِکُمْ تَغْتَنِمُوا بِها صَفاءَ الْقَلْبِ وَ نَقاءَ الطَّبْعِ.

قالَ ابَیُّ بْنُ کَعْبٍ:اِذا رَأَیْتُمْ احَدَ اخْوانِکُمْ فی خَصْلَهٍ تَسْتَنْکِرُونَها مِنْهُ فَتَأَوَّلُوها سَبْعینَ تَأْویلاً فَاِذَا اطْمَأَنَّتْ قُلوبُکُمْ عَلیٰ احَدِها وَ الّا فَلُومُوا انْفُسَکُمْ حَیْثُ لَمْ تُعَذِّرُوهُ فی خَصْلَهٍ یَسْتُرُها عَلَیْهِ سَبْعونَ تَأْویلاً وَ انْتُمْ اوْلیٰ بِالْاِنْکارِ عَلیٰ انْفُسِکُمْ مِنْهُ.

اوْحَی اللّهُ تَبارَکَ وَ تَعالیٰ الیٰ داوُدَ علیه السلام:ذَکِّرْ عِبادی آلائی وَ نَعْمائی فَاِنَّهُمْ لَمْ یَرَوْا مِنّی الَّا الْحَسَنَ الْجَمیلَ لِئَلّا یَظُنُّوا فِی الْباقی الّا مِثْلَ الَّذی سَلَفَ مِنّی الَیْهِمْ،وَ حُسْنُ الظَّنِّ یَدْعو الیٰ حُسْنِ الْعِبادَهِ وَ الْمَغْرورُ یَتَمادیٰ فِی الْمَعْصِیَهِ وَ یَتَمنَّی الْمَغْفِرَهَ وَ لا یَکونُ حُسْنُ الظَّنِّ فی خَلْقِ اللّهِ الَّا الْمُطیعُ لَهُ یَرْجُو ثَوابَهُ وَ یَخافُ عِقابَهُ.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:یَحْکی عَنْ رَبِّهِ تَعالی:اَنا عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّ عَبْدی بی یا مُحَمَّدُ فَمَنْ زاغَ عَنْ وَفاءِ حَقیقَهِ مُوجِباتِ ظَنِّهِ بِرَبِّهِ فَقَدْ اعْظَمَ الْحُجَّهَ عَلیٰ نَفْسِهِ وَ کانَ مِنَ الْمَخْدُوعینَ فی اسْرِ هَواهُ.

[حُسْنُ الظَّنِّ اصْلُهُ مِنْ حُسْنِ ایمانِ الْمَرْءِ وَ سَلامَهِ صَدْرِهِ وَ عَلامَتُهُ انْ یَریٰ کُلَّ ما نَظَرَ الَیْهِ بِعَیْنِ الطَّهارَهِ وَ الْفَضْلِ مِنْ حَیْثُ رُکِّبَ فیهِ وَ قُذِفَ مِنَ الْحَیاءِ وَ الْاَمانَهِ وَ الصّیانَهِ وَ الصِّدْقِ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:اَحْسِنوا ظُنونَکُمْ بِاِخْوانِکُمْ تَغْتَنِمُوا بِها صَفاءَ الْقَلْبِ وَ نَقاءَ الطَّبْعِ.قالَ ابَیُّ بْنُ کَعْبٍ:اِذا رَأَیْتُمْ احَدَ اخْوانِکُمْ فی خَصْلَهٍ تَسْتَنْکِرُونَها مِنْهُ فَتَأَوَّلُوها سَبْعینَ تَأْویلاً فَاِذَا اطْمَأَنَّتْ قُلوبُکُمْ عَلیٰ احَدِها وَ الّا فَلُومُوا انْفُسَکُمْ حَیْثُ لَمْ تُعَذِّرُوهُ فی خَصْلَهٍ یَسْتُرُها عَلَیْهِ سَبْعونَ تَأْویلاً وَ انْتُمْ اوْلیٰ بِالْاِنْکارِ عَلیٰ انْفُسِکُمْ مِنْهُ]

حسن ظنّ

مسئلهٔ حسن ظنّ با به عبارت دیگر خوش گمانی به حق و به عباد حق از مهم ترین مسائل الهی و اسلامی است.

خوش گمانی به حضرت حق و به عنایات و الطاف حضرت او البته پس از ایمان و عمل واقعیّتی است که از طرف خداوند و انبیا و اولیا به انسان سفارش شده که هرکس آراسته به چنین حالی شود،شوق و ذوق او نسبت به عبادت و سفر به سوی دوست فوق العاده زیاد می شود و بیش از پیش به آراستن و پیراستن خود اقدام می نماید،بدگمانی نسبت به جناب حق ثمره ای جز کسالت نسبت به عبادت و ناامیدی از رحمت حضرت دوست ندارد.

خوش گمانی و حسن ظنّ به مردم امری لازم و حقیقتی واجب است،چرا که اعتبار و آبروی مردم و خلق خداوند در گرو حسن ظن و خوش گمانی انسان به مردم است،اگر بنا باشد انسان در کمترین و کوچک ترین کاری که از مردم می بیند به مردم بدگمان شود و محمل صحّتی برای کار مردم نسازد،پس چه آبرو و اعتباری برای مردم و افراد در بین خودشان خواهد ماند ؟

آنان که نسبت به مردم بدگمانند چه این که گمان بد خود را اظهار کنند و یا ابراز ننمایند از نظر شارع مقدّس گنهکارند و بدگمانی آنان نسبت به مردم در پروندهٔ ایشان ثبت می شود و در میزان قیامت به محاسبه گذاشته خواهد شد ! !

امام صادق علیه السلام دربارهٔ حسن ظنّ به خلق می فرمایند:

مایه و اصل و ریشهٔ خوش گمانی ایمان قوی و نیکوی انسان و سالم بودن سینه و دل اوست از اخلاق سوء و علامت آن این است که به هر چیزی نظر می کند با چشم پاک و نظر فضیلت باشد و این حقیقت به خاطر آن است که در وجود او صفات و حالاتی ترکیب شده و در قلبش مایه هایی به ودیعت گذارده شده که طبیعت و اقتضای آن ها حسن ظن پیدا کردن است که بی توجّهی به آن صفات و به کار نگرفتن آن اوصاف عین ظلم به خود و به دیگران است و آن صفات عبارت است از صفت:حیا و امانت و صیانت و صدق.

مقتضای حیای حسن نظر و خوش گمانی و شرم داشتن از پیدا کردن بدبینی و بدگمانی است و هم چنین امانت داشتن و امن خاطر بر خلاف خیانت و تعدّی به حقوق دیگران است و درستی و صدق باطن،خواهان صفا و صمیمیّت و مخالف کردار و گفتار و پندار نادرست است و هم چنین است صفت حفظ و نگهداری خود از معایب و نواقص و نقاط ضعف که نمی گذارد آدمی به عیب سوءظن و بدگمانی آلوده شود.

خوش گمانی نتیجهٔ مهذّب بودن دل از صفات رذیله و آرایش آن با صفات حمیده است و بدون این دو مقدمه هرگز امکان پذیر نیست آدمی دارای حسن ظن شود.قلبی که صفت بخل یا حسد یا کبر یا عجب یا علاقهٔ به دنیا و تمایلات نفسانی در آن رسوخ کرده است چگونه امکان دارد که نسبت به دیگران خوش بین و خیرخواه و با محبّت بوده و خیر و سعادت و نفع و بزرگی آنان را بخواهد ؟

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

در حق برادران دینی خود گمان نیکو داشته باشید تا دل های شما صفا و طهارت پیدا کند.

ابیّ بن کعب گفت:چون یکی از برادران دینی خودتان را در یک حالت ناپسند و یا عملی مکروه دیدید،تا هفتاد مرتبه فعل او را تأویل به خوبی و حمل بر معنای مطلوب کنید و اگر بعد از این تأویل باز دل های شما آرامش پیدا نکرد البتّه خود را ملامت و سرزنش کنید که نتوانستید خصلتی را که از یک فرد مسلمان دیدید و تا هفتاد مرتبه جای تأویل داشت پرده پوشی کرده و او را معذور بدارید،پس شما با این نفس مضطرب سزاوارتر به ملامت هستید.

سوء ظن در قرآن مجید

اشاره

[وَ مَنْ یَکْسِبْ خَطِیئَهً أَوْ إِثْماً ثُمَّ یَرْمِ بِهِ بَرِیئاً فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِیناً] (۱).

و هر کس مرتکب خطا یا گناهی شود،سپس آن را به بی گناهی نسبت دهد، بی تردید بهتان و گناهی آشکار بر دوش گرفته است.

۱- ۱) -نساء (۴):۱۱۲.

در این آیه که در مورد تهمت نازل شده،تعبیر لطیفی به کار برده شده و آن این که گناه را به منزلهٔ تیر قرار داده و انتساب آن را به دیگری به منزلهٔ پرتاب به سوی هدف.اشاره به این که همان طور که تیراندازی به سوی دیگری ممکن است آبروی او را که به منزلهٔ خون اوست از بین ببرد.بدیهی است وِزر و وبال این کار برای همیشه بر دوش فردی که تهمت زده باقی خواهد ماند.

[وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ أُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْؤُلاً] (۱).

و از چیزی که به آن علم نداری [بلکه برگرفته از شنیده ها،ساده نگری ها، خیالات و اوهام است] پیروی مکن؛زیرا گوش و چشم و دل [که ابزار علم و شناخت واقعی اند] موردِ بازخواست اند.

[لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ* لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِكَ عِنْدَ اللّهِ هُمُ الْكاذِبُونَ* وَ لَوْ لا فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فِى الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ لَمَسَّكُمْ فِيما أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذابٌ عَظِيمٌ* إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللّهِ عَظِيمٌ] (۲).

چرا هنگامی که آن [تهمت بزرگ] را شنیدید،مردان و زنان مؤمن به خودشان گمان نیک نبردند [که این تهمت کار اهل ایمان نیست] و نگفتند:

این تهمتی آشکار [از سوی منافقان] است؟! [که می خواهند در میان اهل ایمان فتنه و آشوب و بدبینی ایجاد کنند]*چرا بر آن تهمت،چهار شاهد

۱- ۱) -اسرا (۱۷):۳۶.

۲- ۲) -نور (۲۴):۱۲-۱۵.

نیاوردند ؟ و چون شاهدان را نیاوردند،پس خود آنان نزد خدا محکوم به دروغگویی اند؛*و اگر فضل و رحمت خدا در دنیا و آخرت بر شما نبود،به یقین به خاطر آن تهمت بزرگی که در آن وارد شدید،عذابی بزرگ به شما می رسید.*چون [که آن تهمت بزرگ را] زبان به زبان از یکدیگر می گرفتید و با دهان هایتان چیزی می گفتید که هیچ معرفت و شناختی به آن نداشتید و آن را [عملی] ناچیز و سبک می پنداشتید و در حالی که نزد خدا بزرگ بود.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لا تَجَسَّسُوا] (۱).

ای اهل ایمان ! از بسیاری از گمان ها [در حقّ مردم] بپرهیزید؛زیرا برخی از گمان ها گناه است،و [در اموری که مردم پنهان ماندنش را خواهانند] تفحص و پی جویی نکنید.

سوء ظن در روایات

عَنِ الصّادِقِ علیه السلام:اَلْبُهْتانُ عَلَی الْبَرِیِّ اثْقَلُ مِنَ الْجِبالِ الرّاسِیاتِ (۲).

امام صادق علیه السلام می فرماید:تهمت زدن بر پاک دامن،از کوه های سر به فلک کشیده بارش در پیشگاه خدا سنگین تر است ! !

حضرت علی علیه السلام فرمود:

مؤمن با برادر مؤمنش حیله نمی کند و به خیانت نمی نماید و وی را سرکوب

۱- ۱) -حجرات (۴۹):۱۲.

۲- ۲) -الأمالی،شیخ صدوق:۲۴۴،المجلس الثالث و الأربعون،حدیث ۱؛بحار الأنوار:۱۹۴/۷۲،باب ۶۲،حدیث ۳.

نمی کند و به او تهمت نمی زند و به او نمی گوید از تو بیزارم.

اگر چیزی از برادر مؤمنت دیدی عذری برایش اقامه کن،اگر عذری نیافتی آن قدر سعی کن تا عذری بیابی،سوء ظن به مردم را که مادر بسیاری از گناهان است رها کنید که خدای عزّ و جلّ از آن نهی کرده است (۱).

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:مَنْ بَهَتَ مُؤْمِنًا اوْ مُؤْمِنَةً اوْ قالَ فیهِ ما لَیْسَ فیهِ اقامَهُ اللّهُ تَعالی یَوْمَ الْقِیامَهِ عَلیٰ تَلٍّ مِنْ نارٍ حَتّیٰ یَخْرُجَ مِمّا قالَهُ فیهِ (۲).

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:کسی که به مرد و زن مؤمن بهتان بزند و در حق آنان مسئله ای را مطرح کند که در آنان نیست،خداوند در قیامت او را بر تلّی از آتش قرار می دهد،تا از آنچه در حق دیگران گفته و باعث آبروی آنان شده تبرئه شود ! !

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:اِیّاکُمْ وَ الظَّنَّ،فَاِنَّ الظَّنَّ اکْذَبُ الْکَذِبِ (۳).

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:از بدگمانی در حق مردم بپرهیزید که دروغ ترین دروغ ها بدگمانی است.

از امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند:فاصله بین حق و باطل چه اندازه است ؟

فرمود:چهار انگشت.آن گاه دست خود را بین گوش و چشم خویش قرار داد و فرمود:آنچه را دیده ات ببیند حق است و آنچه را گوشت بشنود اکثرش باطل است (۴).

۱- ۱) -الخصال:۶۲۲/۲،حدیث ۱۰؛بحار الأنوار:۱۹۴/۷۲،باب ۶۲،حدیث ۴.

۲- ۲) -عیون اخبار الرضا:۳۳/۲،باب ۳۱،حدیث ۶۳؛بحار الأنوار:۱۹۴/۷۲،باب ۶۲،حدیث ۵.

۳- ۳) -قرب الإسناد:۱۵؛وسائل الشیعه:۵۹/۲۷،باب ۶،حدیث ۳۳۱۹۲.

۴- ۴) -الخصال:۲۳۶/۱،حدیث ۷۸؛بحار الأنوار:۱۹۵/۷۲،باب ۶۲،حدیث ۹.

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:اِذَا اتَّهَمَ الْمُؤْمِنُ أَخاهُ إنْماثَ الْایمانُ فی قَلْبِهِ کَما یَنْماثُ الْمِلْحُ فِی الْماءِ (۱).

امام صادق علیه السلام فرمود:هرگاه مؤمن برادرش را متّهم کند،ایمان در قلبش چون نمک در آب،آب می شود.

آیات و روایاتی که در این زمینه نقل شد برای کسی که بخواهد از این گناه عظیم دست بردارد کافی می باشد.

راستی،قلب به هنگامی که از مسیر الهی منحرف شود و پس از انحرافش زبان را به استخدام بگیرد چه ضربه های غیر قابل جبرانی که به مردم آبرودار و افراد مظلوم و بی گناه نمی زند !

اگر لطف دوست و عنایت یار دستگیر انسان نباشد آدمی برای ابد روی سعادت را نخواهد دید و به وصال حضرت حق نایل نخواهد شد و از فیوضات ربّانیّهٔ فیض نخواهد برد.

۱- ۱) -الکافی:۳۶۱/۲،باب التهمه و سوء الظن،حدیث ۱؛وسائل الشیعه:۳۰۲/۱۲،باب ۱۶۱،حدیث ۱۶۳۵۹.

[اوْحَی اللّهُ تَبارَکَ وَ تَعالیٰ الیٰ داوُدَ علیه السلام:ذَکِّرْ عِبادی آلائی وَ نَعْمائی فَاِنَّهُمْ لَمْ یَرَوْا مِنّی اِلَّا الْحَسَنَ الْجَمیلَ لِئَلّا یَظُنُّوا فِی الْباقی اِلّا مِثْلَ الَّذی سَلَفَ مِنّی اِلَیْهِمْ،وَ حُسْنُ الظَّنِّ یَدْعو الیٰ حُسْنِ الْعِبادَهِ وَ الْمَغْرورُ یَتَمادیٰ فِی الْمَعْصِیَهِ وَ یَتَمَنَّی الْمَغْفِرَهَ وَ لا یَکونُ حُسْنُ الظَّنِّ فی خَلْقِ اللّهِ اِلَّا الْمُطیعُ لَهُ یَرْجُو ثَوابَهُ وَ یَخافُ عِقابَهُ.قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:یَحْکی عَنْ رَبِّهِ تَعالی:اَنا عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّ عَبْدی بی یا مُحَمَّدُ فَمَنْ زاغَ عَنْ وَفاءِ حَقیقَهِ مُوجِباتِ ظَنِّهِ بِرَبِّهِ فَقَدْ اعْظَمَ الْحُجَّهَ عَلیٰ نَفْسِهِ وَ کانَ مِنَ الْمَخْدوعینَ فی اسْرِ هَواهُ]

حسن ظن به خداوند متعال

امام صادق علیه السلام به مسئلهٔ حسن ظن به حضرت حق اشاره می کنند و می فرمایند:

خداوند متعال به حضرت داود وحی کرد:بندگان مرا از نعمت های ظاهری و باطنی من که شامل حال آن هاست خبر ده؛زیرا آنان در طول زندگی خودشان غیر از احسان و خوبی از من ندیده اند،تا برای آینده و جهان دیگر نیز چیزی را غیر از احسان و خوبی از جانب من منتظر نباشند.

حسن ظن داشتن به پروردگار متعال مقتضی آن است که انسان در مقابل احسان و نعمت های او بیشتر سپاس گزاری و عبادت کند و مقتضای فریب خوردن از نفس

و مغرور شـدن به خود آن است که انسان از خدای خود غفلت کرده و از عصـیان و خلاف خودداری نکند و در عین آلودگی توقع مغفرت و آمرزش داشـته باشـد که این معنی از مفهوم حسن ظنّ داشـتن بیرون است،همه باید بدانند که حسن ظن پس از ایمان و عمل صالح صحیح است چنانکه آیات کتاب خدا بر آن دلالت دارد.

حسن ظن از کسـی حقیقت و واقعیّت دارد و از انسانی درست و صـحیح است که خود را در برابر انتظار و توقعی که نسـبت به احسـان و نعمـت و رحمت حـق دارد وادار به طـاعت و سپاسـگزاری و انجـام وظـایف نمایـد و در عین این که پس از ایمـان و عملش حسن ظن دارد،پیوسته از عذاب و قهر الهی و از عصیان و خلاف ترسناک باشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله از حضرت حق نقل می کند:

من همراه حسن ظنّ بنده ام هسـتم و برابر گمان نیکوی او با او معامله می کنم و هرگاه کسـی به مقتضای حسن ظن خود عمل نکرده و از وفا کردن به لوازم گمان خود کوتاهی کند،هرآینه به ضـرر خود قدم برداشته و برخلاف دعوا و اظهار خود سلوک کرده و حجّت و دلیل بر علیه او اقامه شده و از جمله کسانی خواهد بود که فریب خورده و پیروی هوا و غفلت و هوس خویش نموده است.

باب ۸۶ در تفویض

اشاره

ص:۲۵۱

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْمُفَوِّضُ امْرَهُ الَی اللّهِ فی راحَهِ الْاَبَدِ وَ الْعَیْشِ الْدائِمِ الرَّغَدِ،وَ الْمُفَوِّضُ حَقّاً هُوَ الْعالی عَنْ کُلِّ هِمَّهِ دونَ اللّهِ تَعالی کَما قالَ أَمیرُ الْمُؤْمِنینَ علیه السلام:

رَضیتُ بِما قَسَّمَ اللّهُ لی***وَفَوَّضْتُ امْری الی خالِقی

کَما احْسَنَ اللّهُ فیما مَضی ***کَذلِکَ یُحْسِنُ فیما بَقی

قالَ اللّهُ تَعالی فِی الْمُؤمِنِ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ:

[وَ أُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَی اللّهِ إِنَّ اللّهَ بَصِیرٌ بِالْعِبادِ* فَوَقاهُ اللّهُ سَیِّئاتِ ما مَکَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ] (۱).

وَ التَّفْویضُ خَمْسَهُ احْرُفٍ لِکُلِّ حَرْفٍ مِنْها حُکْمٌ فَمَنْ اتیٰ بِاَحْکامِهِ فَقَدْ اتیٰ بِهِ.

التّاءُ مِنْ تَرْکِ التَّدْبیرِ فِی الدُّنْیا،وَ الْفاءُ مِنْ فَناءِ کُلِّ هِمَّهٍ غَیْرَ اللّهِ تَعالی، وَ الْواوُ مِنْ وَفاءِ الْعَهْدِ وَ تَصْدیقِ الْوَعْدِ،وَ الْیاءُ مِنَ الْیَأْسِ مِنْ نَفْسِکَ وَ الْیَقینِ بِرَبِّکَ،وَ الضّادُ مِنْ الضَّمیرِ الصّافی لِلّهِ وَ الضَرورَهِ الَیْهِ.

وَ الْمُفَوِّضُ لا یُصْبِحُ الّا سالِماً مِنْ جَمیعِ الْآفاتِ وَ لا یُمْسی الّا مُعافِیَ بِدینِهِ.

۱- ۲) -غافر (۴۰):۴۴-۴۵.

حقیقت تفویض

برنامهٔ واگذاری تمام امور به حضرت دوست از مهم ترین مسائل و از بهترین حالات است.

تفویض به معنای واگذاری تمام شؤون حیات به نقشه های حق و برنامه های انبیا و اولیای الهی است،این بهترین معنای تفویض است،چنان که از روایت حضرت صادق علیه السلام استفاده می شود.

کسی که امور خود را به حضرت حق واگذار می کند،در راحت همیشگی

ص:۲۵۴

و معیشت وسیع دایمی است.

آری،وقتی کسی تمام نقشه های الهی را که منعکس در قرآن و گفتار انبیا و ائمه علیهم السلام است با جان و دل پذیرفت و تسلیم حقایق الهیه شد و بر اساس آن نقشه ها و واقعیّات به زندگی ادامه داد از هر جهت راضی و راحت و زندگیش بی دغدغه و بی دردسر خواهد بود.

آن کس که به تدبیر خود و تدبیر غیر حق زندگی کند،بدون شک در بن بست و رنج و ناراحتی قرار خواهد گرفت و جز ضایع کردن عمر و دچار شدن به رذایل اخلاقی و شقاوت و نکبت محصولی نصیب او نخواهد شد.

تفویض کنندهٔ واقعی کسی است که قصد و همّت او از همهٔ مطالب و مقاصدی که غیر حق است بالاتر باشد و در راه خدا و برای حضرت او از تمام امور و موضوعات که به تدبیر نفسانی خود و غیر است صرفنظر کند.

امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:

راضی شدم به آنچه خداوند برای من مقرر فرموده و امور خود را به حضرت او واگذاشتم.

خدایی که در گذشته به من احسان کرد،هم چنان در آینده به من احسان خواهد فرمود.

دل چو بستم به خدا حسبی اللّه و کفی***نروم سوی سوا حسبی اللّه و کفی

تن من خاک رهش دل من جلوه گهش*** سر و جانم به فدا حسبی اللّه و کفی

او چو دردی دهدم یا که داغی نهدم***نبرم نام دوا حسبی اللّه و کفی

همه نورست و ضیا همه روی است و صفا***همه مهرست و وفا حسبی اللّه و کفی

او کند مهر و وفا من کنم جور و جفا ***من مرض اوست شفا حسبی اللّه و کفی

گر بخواند بدوم ور براند نروم ***چون توان رفت کجا حسبی اللّه و کفی

فیض از اینگونه بگوی در غم دوست بموی*** ورد جان ساز دلا حسبی اللّه و کفی

در معنای دیگر،تفویض واگذار کردن امور خود است به پروردگار و منظور از امور آن موضوعاتی است که خارج از اختیار انسان بوده و برای او پیشآمد می کند، خواه حوادث آسمانی باشد خواه زمینی.

حقیقت تفویض آن گاه صورت می گیرد که انسان با چشم دل خدای جهان را عالم و محیط و قادر و مهربان ببیند،یعنی معرفت توحیدی مشاهدهً برای او حاصل شود نه از راه تصور علمی و برهان معمولی.

چون سالک راه توحید به این مقام نایل شد،قهراً در مقابل شهود عظمت و جلال و جمال حق تعالی از خواسته های خود خالی شده و چنان خود را ضعیف و فقیر و محتاج و عاجز و محدود و بی اختیار می بیند که جریان امور خود را از هر جهت چه دنیوی و چه اخروی به خداوند عزیز واگذار می کند و کمال مرتبهٔ تفویض آن است که انسان چنان غرق وحدت و فنای عظمت و محو نور حقیقت گردد که از خود بی خبر و غافل شود و به جز او چیزی مشاهده نکند و هرچه دارد در راه جلوه

جمال و جلال از دست بدهد و چیزی برای خود نخواهد (۱).

مؤمن آل فرعون و تفویض امور به حق

مؤمن آل فرعون مردی بود از فرعونیان که به نوشتهٔ کتب مذهبی پسر عمو،یا پسر خالهٔ فرعون بود و تعبیر به آل فرعون را در قرآن نیز شاهد بر این معنا گرفته اند (۲).

او در بحرانی ترین لحظات به موسی بن عمران پیامبر بر حق خدا ایمان آورد و برای حفظ و حراست جان موسی و پیشرفت فرهنگ حضرت حق در عین بودن مشکلات فراوان پیش گام و پیش قدم بود.

او مدتی در سنگر الهی تقیه و پنهان کاری مذهبی دست به عالی ترین برنامه ها جهت پیشرفت برنامه های الهی موسی در میان فرعونیان و دربار طاغوت زمان زد ولی در آخرین مرحله بنا به فرمودهٔ قرآن مجید پرده ها را کنار زد و آنچه گفتنی بود به طور صریح گفت و دشمنان هم دربارهٔ او تصمیمات خطرناکی گرفتند.

آن قوم لجوج و مغرور و خودخواه در برابر سخنان این مرد شجاع و با ایمان سکوت نکردند و متقابلاً در جهت شرک و دعوت او به بت پرستی سخن گفتند.

او با تمام وجود فریاد زد:ای قوم ! چرا من شما را به سوی نجات دعوت می کنم اما شما مرا به سوی آتش می خوانید،من سعادت شما را می طلبم و شما بدبختی مرا،من شما را به هدایت می خوانم و شما مرا به بی راهه.

شما مرا دعوت می کنید که به خدای یگانه کافر شوم و شریک هایی که به آن علم ندارم برای حضرت حق قرار دهم،در حالی که من شما را به سوی خداوند عزیز غفّار دعوت می کنم.

۱- ۱) -شرح مصباح مصطفوی:۳۸۶.

۲- ۲) -مؤمن (۴۰):۲۸.

مؤمن آل فرعون در یک مقایسه روشن به آن ها یادآوری کرد که دعوت شما دعوت به سوی شرک است،چیزی که حدّ اقل دلیلی بر آن وجود ندارد و راهی است تاریک و خطرناک،اما من شما را به راهی روشن،راه خداوند عزیز و توانا، راه خداوند غفار و بخشنده دعوت می کنم.

بت هایی که مرا به آن دعوت می کنید صاحب هیچ دعوتی در دنیا و آخرت نیستند،این موجودات بی حسّ و شعور هرگز مبدأ حرکتی نبوده اند و نخواهند بود، نه سخنی می گویند،نه رسولانی دارند و نه دادگاه و محکمه ای،خلاصه نه گرهی از کار کسی می گشایند نه می توانند گرهی در کار کسی بزنند.

به همین دلیل باید بدانید،تنها بازگشت ما در قیامت به سوی خداست،اوست که رسولان خود را برای هدایت انسانها فرستاده و اوست که آن ها را در برابر اعمالشان پاداش و کیفر می دهد و نیز باید بدانید که اسرافکاران و متجاوزان اهل دوزخند.

به این ترتیب مؤمن آل فرعون سرانجام ایمان خود را آشکار ساخت و خط توحیدی خویش را از خط شرک آلود آن قوم جدا کرد،دست ردّ به سینهٔ نامحرمان زد و یک تنه با منطق گویایش در برابر تمام کفر ایستاد.

در آخرین سخنش با تهدیدی پرمعنی گفت:به زودی آنچه را من امروز به شما می گویم به خاطر خواهید آورد و هنگامی که آتش خشم و غضب الهی دامنتان را در این جهان و آن جهان می گیرد به صدق گفتار من پی می برید.

اما افسوس که آن زمان دیر است،اگر در آخرت باشد راه بازگشت وجود ندارد و اگر در دنیا باشد به هنگام نزول عذاب تمام درهای توبه بسته می شود.

آن گاه افزود:من تمام کارهای خود را به خداوند یگانهٔ یکتا واگذار می کنم که او نسبت به بندگانش بیناست.

ص:۲۵۸

[وَ أُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَی اللّهِ إِنَّ اللّهَ بَصِیرٌ بِالْعِبَادِ] (۱).

و من کارم را به خدا وامی گذارم؛زیرا خدا به بندگان بیناست.

به همین دلیل نه از تهدیدهای شما می ترسم و نه کثرت و قدرت شما و تنهایی من مرا به وحشت می افکند،چرا که سر تا پا خود را به کسی سپرده ام که قدرتش بی انتهاست و از حال بندگانش به خوبی آگاه است.

این تعبیر ضمناً دعای مؤدبانه ای بود از این مرد با ایمان که در چنگال قومی زورمند و بی رحم گرفتار بود،تقاضایی بود از پیشگاه پروردگار که در این شرایط او را در کنف حمایت خویش قرار دهد.

خداوند مهربان هم این بندهٔ مؤمن مجاهد را تنها نگذاشت و چنانچه در قرآن مجید می خوانیم خداوند او را از نقشه های شوم و سوء آن ها حفظ فرمود.

[فَوَقَاهُ اللّهُ سَیِّئَاتِ مَا مَکَرُوا وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ] (۲).

پس خدا او را از آسیب های آنچه بر ضد او نیرنگ می زدند،نگه داشت و عذاب سختی فرعونیان را احاطه کرد.

تعبیر «سَیِّئَاتِ مَا مَکَرُوا» نشان می دهد که اجمالاً توطئه های مختلف بر ضد او چیدند اما این توطئه ها چه بود ؟ قرآن سربسته بیان کرده است،طبعاً انواع مجازاتها و شکنجه ها و سرانجام قتل و اعدام بوده است،اما لطف الهی همهٔ آن ها را خنثی کرد (۳).

در«مجمع البیان»آمده که:

۱- ۱) -مؤمن (۴۰):۴۴.

۲- ۲) -مؤمن (۴۰):۴۵.

۳- ۳) -تفسیر نمونه:۱۱۰/۲۰ (ذیل آیات ۴۴ و ۴۵ سورهٔ مؤمن).

او با استفاده از یک فرصت مناسب خود را به حضرت موسی رسانید و همراه بنی اسرائیل از دریا عبور کرد.

و نیز گفته اند:

وقتی تصمیم بر قتل او گرفتند به کوهی متواری شد و از نظرها پنهان گشت (۱).

معنای عرفانی تفویض

اشاره

تفویض امر،واگذاری تمام برنامه های اختیاری و غیر اختیاری به خداوند متعال است،به وجهی که از واگذار کننده سلب اختیار و نظر شود.

فرق توکّل با تفویض این است که توکّل بعد از وقوع سبب و تفویض در قبل و در بعد از سبب است،به این معنی که علت و سببی پیش می آید متوکّل به خدا توکّل می کند،تفویض واگذاری امور است به حق متعال بدون وجود علّت و سبب.

تفویض عین تسلیم و توکّل شعبه ای از تسلیم است،متوکّل در مقام توکّل نمی تواند از خود سلب اختیار کند،ولی مفوّض در تفویض از خود سلب اختیار می نماید.

مفوّض می گوید:

در دایرهٔ قسمت ما نقطهٔ تسلیمیم ***لطف آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمایی (۲)

درجات تفویض

تفویض از توکّل به لحاظ معنی وسیع تر و از لحاظ اشاره لطیف تر و بر سه درجه است:

۱- ۱) -مجمع البیان:۶۷۶/۷ (ذیل آیات ۴۴ و۴۵ سورهٔ مؤمن).

۲- ۲) -حافظ.

درجهٔ اوّل تفویض: آن است که سالک بر نیّت و قصد خود تکیه،از مکر حق ایمن و از یاری او مأیوس نباشد،بداند اگر حق متعال بدو قدرت ندهد بر هیچ عملی قادر نیست.

درجهٔ دوّم تفویض: با مشاهدهٔ اضطرار است،سالک مضطراً می بیند که عمل او نجات دهندهٔ او و گناه او هلاک کنندهٔ او نیست،هیچ عمل منجی و هیچ گناهی مهلک نیست و سبب موجب اشتغال کسی نمی گردد،مسبّب است که امور به ید قدرت لایزالی اوست.

چیزی که مضطراً سالک را در این مقام به تفویض می کشاند این است که سالک می بیند عمل او فی نفسه موجب نجات او نبوده و گناه او بخصوصه سبب هلاک او نمی گردد،اگر به عنایت به او نظر شود عمل ناقابل او قابل تلقّی شده او را به فلاح و رستگاری می رساند،اگر به سبب خلاف و نافرمانی مورد مؤاخذه واقع شود مطرود حق تعالی خواهد بود،چه کسی نیست که بتواند حق نعمت و بندگی حق را بجای آرد،پس ردّ و قبول حق نه به سبب اعمال و افعال است بلکه با نظر لطف و قهر اوست.

چون حسن عاقبت نه به رندی و زاهدی است*** آن به که کار خود به عنایت رها کند (۱)

درجهٔ سوّم تفویض: با مشاهدهٔ انفراد حق متعال است در حکم،سالک می بیند هر حرکت و سکونی و هر قبض و بسطی تحت حکم و امر حق تعالی است و درمی یابد که انصراف از جمع به تفرقه یا از تفرقه به جمع به ارادهٔ ذات کبریایی الهی است.

۱- ۱) -حافظ.

این درجهٔ از تفویض حدّ اعلای تفویض است،سالک وقتی به شهود درمی یابد که بود و نبود در تحت امر «کُنْ فَیَکُونُ» است و جز ذات اقدس الهی در ارادهٔ عالم حاکم و مؤثّری نیست و موجودات محکوم به حکم و مأمور به امر او هستند،اراده از او سلب و تفویض خود به خود صورت می گیرد،این تفویض اضطراری و قهری است (۱).

۱- ۱) -مقامات معنوی:۱۹/۲.

[وَ التَّفْويضُ خَمْسَهُ احْرُفٍ لِكَلِّ حَرْفٍ مِنْها حُكْمٌ فَمَنْ اتىٰ بِاَحْكامِهِ فَقَدْ اتىٰ بِهِ.

التّاءُ مِنْ تَرْكِ التَّدْبيرِ فِى الـدُّنْيا،وَ الْفاءُ مِنْ فَناءِ كُلِّ هِمَّهٍ غَيْرَ اللّهِ تَعالى،وَ الْواوُ مِنْ وَفاءِ الْعَهْـدِ وَ تَصْـديقِ الْوَعْـدِ،وَ الْياءُ مِنَ الْيَأْسِ مِنْ نَفْسِـكَ وَ الْيَقينِ بِرَبِّكَ،وَ الضّـادُ مِنْ الضَّميرِ الصّـافى لِلّهِ وَ الضَـرورَهِ الَيْهِ.وَ الْمُفَوِّضُ لا يُصْـبِحُ الّا سالِماً مِنْ جَميعِ الْآفاتِ وَ لا يُمْسى الّا مُعافِىَ بِدينِهِ]

ترکیب تفویض

امام صادق علیه السلام در دنبالهٔ روایت می فرماید:

تفویض مرکب از پنـج حرف است و از برای هر حرفی دلالـتی و حکمی است و هرگـاه انسـانی به مقتضای دلالت این حروف عمل کند هرآینه حقیقت تفویض را بجا آورده است.

تا- دلالت دارد به ترک تدبیرات برای پیش آمدهای دنیوی و واگذاردن آن ها به مقدّرات حضرت دوست.

فا- اشاره است به فانی شدن هرگونه قصد در اموری که وجههٔ الهی ندارد.

واو- دلالت دارد به وفا کردن و اجرای وعد و پیمان بین عبد و حق.

یا- دلالت دارد بر یأس از آنچه در تحت قدرت خود یا زیردست دیگران است

و یقین و اطمینان به پروردگار عالم.

ضاد- دلالت می کند بر ضمیر صاف و پاک و ضرورت و احتیاج و توجه کامل به سوی حق.

و کسی که امور خود را به خداوند تفویض کرد،پیوسته صبح می کند در حالتی که از هرگونه آفات و ابتلائات محفوظ است و شام می کند با عافیت و سلامتی در تمام جهات دینی و روحی.

مشغلهٔ عشق چیست خانه برانداختن***فتنه برانگیختن بر سر دل تاختن

حاصل عشّاق ازو بی سروسامان شدن*** سوختن از تاب درد با غم دل ساختن

شعله زند گر چنین آتش عشق از درون*** نیست مرا شمع وار چاره ز بگداختن

با چو تو نقش آوری هر که زند نرد عشق ***چاره ندارد مگر هستی خود باختن

از همه کار جهان ما به تو پرداختیم*** عمر تلف کردنست جز به تو پرداختن

جز به توام با کسی نیست تعلّق که هست ***شرط شناساییت غیر تو نشناختن

ناظر روی تو را شرط بود از نخست*** پیش نظر هرچه هست از نظر انداختن

دل که ببردی سزد گر بنوازی که هست*** قاعده دلبری بردن و بنواختن

هرکه چو عبرت نهاد بر خط حکم تو سر*** نیست روا بر سرش تیغ جفا آختن

باب ۸۷ در یقین

اشاره

ص:۲۶۵

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْيَقينُ يُوصِلُ الْعَبْدَ الىٰ كُلِّ حالٍ سَنِيٍّ وَ مَقامٍ عَجيبٍ اخْبَرَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ عِظَمِ شَأْنِ الْيَقينِ حينَ ذُكِرَ عِنْدَهُ انَّ عيسَى بْنَ مَرْيَمَ علیه السلام كانَ يَمْشى عَلَى الْماءِ فَقالَ:لَوِ ازْدادَ يَقينُهُ لَمَشىٰ فِى الْهَواءِ.فَدَلَّ بِهذا انَّ رُتَبَ الْانْبياءِ علیهم السلام مَعَ جَلالَهِ مَحَلِّهِمْ مِنَ اللّهِ كانَتْ تَتَفاضَلُ عَلىٰ حَقيقَهِ الْيَقينِ لا غَيْرُ.

وَ لانِهايَهَ لِزيادَهِ الْيَقينِ عَلَى الْابَدِ.وَ الْمُؤْمِنونَ ايْضاً مُتَفاوِتونَ فى قُوَّهِ الْيَقينِ وَ ضَعْفِهِ فَمَنْ قَوِىَ مِنْهُمْ يَقينُهُ فَعَلامَتُهُ التَّبَرّى مِنَ الْحَوْلِ وَ الْقُوَّهِ الّا بِاللّهِ وَ الْاِسْتِقامَهُ عَلىٰ امْرِ اللّهِ وَ عِبادَتِهِ ظاهِراً وَ باطِناً قَدِ اسْتَوَتْ عِنْدَهُ حالَتَا الوُجودِ وَ الْعَدَمِ وَ الزِّيادَهِ وَ النُّقْصانِ وَ الْمَدْحِ وَ الذَّمِّ وَ الْعِزِّ وَ الذُّلِّ لِاَنَّهُ يَرىٰ كُلَّها مِنْ عَيْنٍ واحِدَهٍ.

وَ مَنْ ضَعُفَ يَقينُهُ تَعَلَّقَ بِالْاَسْبابِ وَ رَخَّصَ لِنَفْسِهِ بِذلِكَ وَ اتَّبَعَ الْعاداتِ وَ اقاويلَ النّاسِ بِغَيْرِ حَقيقَهٍ وَ السَّعْىَ فى امورِ الدُّنْيا وَ جَمْعِها وَ امْساكِها،يُقِرُّ بِاللِّسانِ انَّهُ لا مانِعَ وَ لا مُعْطِىَ الَّا اللّهُ تَعالى وَ انَّ الْعَبْدَ لا يُصيبُ الّا ما رُزِقَ وَ قُسِمَ لَهُ وَ الْجَهْدُ لا يَزيدُ فِى الرِّزْقِ وَ يُنْكِرُ ذلِكَ بِفِعْلِهِ وَ قَلْبِهِ.

قالَ اللّهُ تَعالى:

[يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ] (۱).

وَ انَّما عَطَفَ اللّهُ تَعالى لِعِبادِهِ حَيْثُ اذِنَ لَهُمْ فِي الْكَسْبِ وَ الْحَرَكاتِ فى بابِ الْعَيْشِ ما لَمْ يَتَعَدَّوْا حُدودَهُ وَ لا يَتْرُكُوا فَرائِضَهُ وَ سُنَنَ نَبِيِّهِ صلى الله عليه و آله فى جَميعِ حَرَكاتِهِمْ وَ لا يَعْدِلُوا عَنْ مَحَجَّهِ التَّوَكُّلِ وَ لا يَقِفوا فى مَيْدانِ الْحِرْصِ، وَ امّا اذا نَسُوا ذلِكَ وَ ارْتَبَطُوا بِخِلافِ ما حَدَّلَهُم كانُوا مِنَ الْهالِكينَ الَّذينَ لَيْسَ مَعَهُمْ مِنَ الْحاصِلِ الّا الدَّعاوى الْكاذِبَهُ.وَ كُلُّ مُكْتَسِبٍ لا يَكُونُ مُتَوَكِّلاً فَلا يَسْتَجْلِبُ مِنْ كَسْبِهِ الى نَفْسِهِ الّا حَراماً وَ شُبْهَهً،وَ عَلامَتُهُ انْ يُؤْثِرَ ما يَحْصُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَ يَجُوعَ وَ يُنْفِقَ فى سَبيلِ الدّينِ وَ لا يُمْسِكَ.

وَ الْمَأْذونُ فِي الْكَسْبِ مَنْ كانَ بِنَفْسِهِ مُتَكَسِّباً وَ بِقَلْبِهِ مُتَوَكِّلاً وَ انْ كَثُرَ الْمالُ عِنْدَهُ قامَ فيهِ كَالْامينِ عالِماً بِاَنَّ كَوْنَ ذلِكَ عِنْدَهُ وَ فَوْتَهُ سَواءٌ انْ امْسَكَ امْسَكَ لِلّهِ وَ انْ انْفَقَ انْفَقَ فيما امَرَهُ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يَكُونُ مَنْعُهُ وَ اعْطاؤُهُ فِي اللّهِ.

۱- ۱) -آل عمران (۳):۱۶۷.

[الْيَقينُ يُوصِلُ الْعَبْدَ الىٰ كُلِّ حالٍ سَنِيٍّ وَ مَقامٍ عَجيبٍ اخْبَرَ رَسولُ اللّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ عِظَمِ شَأْنِ الْيَقينِ حينَ ذُكِرَ عِنْدَهُ انَّ عيسَى بْنَ مَرْيَمَ عليه السلام كانَ يَمْشى عَلَى الْماءِ فَقالَ:لَوِ ازْدادَ يَقينُهُ لَمَشىٰ فِى الْهَواءِ.فَدَلَّ بِهذا انَّ رُتَبَ الْانْبياءِ عليهم السلام مَعَ جَلالَهِ مَحَلِّهِمْ مِنَ اللّهِ كانَتْ تَتَفاضَلُ عَلىٰ حَقيقَهِ الْيَقينِ لا غَيْرُ]

حقیقت یقین

در جلد اوّل«مصباح الشریعه»دربارهٔ یقین از دیدگاه قرآن و روایات و مسائل عرفانی مطالبی نگاشته شد،در این فصل نیازی به توضیح بیشتر دیده نمی شود، تنها به ترجمهٔ روایت اکتفا می گردد و از حضرت دوست متواضعانه درخواست می شود که دل های همهٔ ما را به نور یقین روشن کند که یقین به جناب او مورّث بندگی خالص و ترک محرّمات و یقین به رزّاقیّت حضرتش سبب ترک حرص و طمع و دست برداشتن از مال حرام و حذر از عذاب آخرت و یقین به نبوت و امامت علّت همرنگ شدن با اخلاق انبیا و ائمه علیهم السلام و یقین به مرگ مورّث زهد و ورع و پارسایی و پاکدامنی و راحتی و امنیّت است و راه تحصیل این همه یقین انس با قرآن و معارف اهل بیت علیهم السلام و مطالعهٔ در اوضاع و احوال جهان و جهانیان است که دارندهٔ یقین محبوب حقیقی را بر ما سوا ترجیح داده و در زندگیش جز وقار و متانت

و صلاح و سداد و پاکی و طهارت و عشق به جمال و کمال چیزی دیده نمی شود.

صفت یقین به هر حال آدمی را به مرتبه ای بلند و بالا و مقامی شگفت آور می رساند،رسول خدا صلی الله علیه و آله وقتی از حالات عیسی علیه السلام و مسئلهٔ از روی آب رفتن وی گفتگو کرد فرمود:هرگاه یقین او از این مرتبه نیز بالاتر می رفت روی هوا حرکت می کرد ! !

از این سخن معلوم می شود که مراتب و مقامات انبیا با جلالت و بزرگواری هریک از آنان تنها به صفت یقین بر همدیگر برتری پیدا می کرد.

ص:۲۷۰

[وَ لا ـ نِهـايَهَ لِزيـادَهِ الْيَقينِ عَلَى الْاَبَـدِ.وَ الْمُؤْمِنونَ ايْضـاً مُتَفـاوِتونَ فى قُوَّهِ الْيَقينِ وَ ضَـعْفِهِ فَمَنْ قَوِىَ مِنْهُمْ يَقينُهُ فَعَلامَتُهُ التَّبرّى مِنَ الْحَوْلِ وَ الْقُوَّهِ الّا بِاللّهِ وَ الْاِسْتِقامَهُ عَلىٰ امْرِ اللّهِ وَ عِبادَتِهِ ظاهِراً وَ باطِناً قَدِ اسْتَوَتْ عِنْدَهُ حالَتَا الوُجودِ وَ الْعَدَمِ وَ الزِّيادَهِ وَ النُّقْصانِ وَ الْمَـدْحِ وَ الـذَّمِّ وَ الْعِزِّ وَ الـذُّلِّ لِاَنَّهُ يَرىٰ كُلَّهـا مِـنْ عَيْنٍ واحِـدَهٍ.وَ مَنْ ضَـعُفَ يَقينُهُ تَعَلَّقَ بِالْاَسْـبابِ وَ رَخَّصَ لِنَفْسِهِ بِـذلِكَ وَ اتَّبَعَ الْعاداتِ وَ اقاويلَ النّاسِ بِغَيْرِ حَقيقَهٍ وَ السَّعْىَ فى امورِ الـدُّنْيا وَ جَمْعِها وَ امْساكِها،يُقِرُّ بِاللِّسانِ انَّهُ لا مانِعَ وَ لا مُعْطِىَ الَّا اللّهُ تَعالى وَ انَّ الْعَبْدَ لا يُصـيبُ الّا ما رُزِقَ وَ قُسِمَ لَهُ وَ الْجَهْدُ لا يَزيدُ فِى الرِّزْقِ وَ يُنْكِرُ ذلِكَ بِفِعْلِهِ وَ قَلْبِهِ.قالَ اللّهُ تَعالى: [يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ مّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ وَ اللّهُ أَعْلَمُ بِمّا يَكْتُمُونَ] (۱)]

مراتب يقين

بايد توجه داشت كه مراتب يقين و درجات آن بى شـمار است و افراد مؤمن و اولياى حق از جهت دارا بودن اين مرتبه متفاوت مى شوند.كسى كه در حدّ اعلاى

۱- ۱) -آل عمران (۳):۱۶۷.

یقین است و این صفت در قلبش فوق العاده تر است اثر و علامتش این است که حول و قوتی در برابر اراده و عظمت حضرت حق برای خود قایل نیست و در وظایف بندگی و انجام اوامر الهی پیوسته کوشا و مستقیم باشد و ظاهراً و باطناً عبادت حق بجا آورد و بود و نبود و زیادی و کمی و مدح و ذم و عزت و ذلّت در نظرش یکسان است؛زیرا این همه حالات مختلف از یک سرچشمه سرازیر و در جریان است.

کسی که یقین او ضعیف و سست باشد،پیوسته در تمام امور متوجه وسایل و اسباب شده و بدون توجه به مسببیّت مطلق حق به آن اسباب و وسایل توسّل و تمسّک پیدا می کند و این معنی را پیش خود جایز دانسته و صحیح تصور می نماید و خلاف اخلاص و توحید به حساب نمی آورد و در تمام امور زندگی بدون دقّت و تکیه بر حق از رسوم و عادات مردم هر چند غلط باشد پیروی کرده و گفتار و اقوال دیگران را معتبر می شمارد.

در امور مربوط به زندگی مادّی در حدّ خودکشی سعی نموده و در جمع دنیا و نگهداری و امساک آن سخت اهتمام می ورزد.

او اظهار می دارد که مانع و معطی و دهنده و گیرنده ای جز حق نیست و به هیچ کس نمی رسد مگر آنچه مقرر شده و سعی و کوشش اثری در تغییر مقدّرات و در زیادی قسمت ندارد،اما باطن و قلبش مخالف این گفته هاست.چنانچه در قرآن می فرماید:

با زبان اظهار می کنند آنچه در قلوبشان نیست و خدا به آنچه پنهان می دارند آگاه است.

[وَ انَّما عَطَفَ اللّهُ تَعالی لِعِبادِهِ حَیْثُ اذِنَ لَهُمْ فِی الْکَسْبِ وَ الْحَرَکاتِ فی بابِ الْعَیْشِ ما لَمْ یَتَعَدَّوْا حُدودَهُ وَ لا یَتْرُکُوا فَرائِضَهُ وَ سُنَنَ نَبِیِّهِ صلی الله علیه و آله فی جَمیعِ حَرَکاتِهِمْ وَ لا یَعْدِلُوا عَنْ مَحَجَّهِ التَّوَکُّلِ وَ لا یَقِفوا فی مَیْدانِ الْحِرْصِ،وَ امّا اذا نَسُوا ذلِکَ وَ ارْتَبَطُوا بِخِلافِ ما حَدَّلَهُم کانُوا مِنَ الْهالِکینَ الَّذینَ لَیْسَ مَعَهُمْ مِنَ الْحاصِلِ الّا الدَّعاوِی الْکاذِبَهُ.وَ کُلُّ مُکْتَسِبٍ لا یَکُونُ مُتَوَکِّلاً فَلا یَسْتَجْلِبُ مِنْ کَسْبِهِ الیٰ نَفْسِهِ الّا حَراماً وَ شُبْهَهً،وَ عَلامَتُهُ انْ یُؤْثِرَ ما یَحْصُلُ مِنْ کَسْبِهِ وَ یَجُوعَ وَ یُنْفِقَ فی سَبیلِ الدّینِ وَ لا یُمْسِکَ.وَ الْمَأْذونُ فِی الْکَسْبِ مَنْ کانَ بِنَفْسِهِ مُتَکَسِّباً وَ بِقَلْبِهِ مُتَوَکِّلاً.وَ انْ کَثُرَ الْمالُ عِنْدَهُ قامَ فیهِ کَالْامینِ عالِماً بِاَنَّ کَوْنَ ذلِکَ عِنْدَهُ وَ فَوْتَهُ سَواءٌ انْ امْسَکَ امْسَکَ لِلّهِ وَ انْ انْفَقَ انْفَقَ فیما امَرَهُ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ یَکُونُ مَنْعُهُ وَ اعْطاؤُهُ فِی اللّهِ]

یقین و توکل

حضرت حق از باب مهر و محبّت به بندگان خود اذن داده برای زندگی مادّی به کسب و کار اشتغال ورزند،البته به شرط این که از حدود الهی تجاوز نکرده و در تمام حرکات و اعمال و مجاری کسب و کار رضای او را منظور کنند و به حضرت

وی اعتماد نمایند و از آلوده شدن به حرص و طمع بپرهیزند.

چون این حقایق را فراموش کنند یعنی در اتصال به دنیا از حدود حق فرا روند و از توکّل بگریزند و به حرص و طمع دچار گردند از طایفهٔ هالکین شوند و از زمرهٔ کسانی به حساب آیند که جز ادعای دروغ مایه ای ندارند.

آنان که در رشتهٔ کسب و کار بدون توکّلند و مطیع دستورهای دوست نیستند جز مال حرام و اندوخته شبهه ناک برای آنان نماند،علامت متوکّل این است که در بذل مال امساک نداشته،بلکه دیگران را بر خود مقدّم کرده و از ایثار و انفاق خدشه ای در قلبش نیاید.

متّکی به حضرت حق بدنش در کسب و کار و قلبش در خضوع و خشوع نسبت به جناب اوست،چون تحصیل ثروت کرد خود را امین حق بیند و بر این اساس طبق رضای صاحب مال در مال تصرّف کند و باقی بودن و فانی شدن مال در نظرش یکسان گردد،در چنین حال بذل و انفاق و امساک و منعش برای خداست و هرگونه تصرّفش در ثروت و مال بر طبق برنامه های یار است.

زنده آن باشد که از خود رسته شد***در وجود زنده ای پیوسته شد

چیست پیوستن به او دل باختن*** خویش را در پای او انداختن

دست از تدبیر خود برداشتن*** اختیار خود به او بگذاشتن

گر همی خواهی حیات خوش گوار*** اختیار خود برو با او گذار

باب ۸۸ در خوف و رجا

اشاره

ص:۲۷۵

قالَ الصادِقُ علیه السلام:

الْخَوْفُ رَقیبُ الْقَلْبِ وَ الرَّجاءُ شَفیعُ النَّفْسِ،وَ مَنْ کانَ بِاللّهِ عارِفاً کانَ مِنَ اللّهِ خائِفاً،وَ هُما جَناحَا الْایمانِ،یَطیرُ بِهِمَا الْعَبْدُ الْمُحَقِّقُ الیٰ رِضْوانِ اللّهِ تَعالی،وَعَینا عَقْلِهِ یُبْصِرُ بِهِما الیٰ وَعْدِ اللّهِ تَعالی وَ وَعیدِهِ وَ الْخَوْفُ طالِعُ عَدْلِ اللّهِ بِاتِّقاءِ وَعیدِهِ،وَ الرَّجاءُ داعی فَضْلِ اللّهِ وَ هُوَ یُحْیِی الْقَلْبَ وَ الْخَوْفُ یُمیتُ النَّفْسَ.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اَلْمُؤْمِنُ بَیْنَ خَوْفَیْنِ،خَوْفِ ما مَضیٰ وَ خَوْفِ ما بَقیَ.

وَ بِمَوْتِ النَّفْسِ تَکونُ حَیاهُ الْقَلْبِ وَ بِحیاهِ الْقَلْبِ الْبُلوغُ الی الْاِسْتِقامَهِ.وَ مَنْ عَبَدَ اللّهَ عَلیٰ میزانِ الْخَوفِ وَ الرَّجاءِ لا یَضِلُّ وَ یَصِلُ الیٰ مَأْمولِهِ.

وَ کَیْفَ لا یَخافُ الْعَبْدُ وَ هُوَ غَیْرُ عالِمٍ بِما یُخْتَمُ صَحیفَتُهُ وَ لا لَهُ عَمَلٌ یَتَوَصَّلُ بِهِ اسْتِحْقاقاً وَ لا قُدْرَهَ لَهُ عَلیٰ شَیْءٍ وَ لا مَفَرَّ،وَ کَیْفَ لا یَرْجُو وَ هُوَ یَعْرِفُ نَفْسَهُ بِالْعَجْزِ وَ هُوَ غَریقٌ فی بَحْرِ آلاءِ اللّهِ وَ نَعْمائِهِ مِنْ حَیْثُ لا تُحْصیٰ وَ لا تُعَدُّ.

فَالْمُحِبُّ یَعْبُدُ رَبَّهُ عَلَی الرَّجاءِ بِمُشاهَدَهِ احْوالِهِ بِعَیْنِ سَهَرٍ (۱)،وَ الزّاهِدُ یَعْبُدُ عَلَی الْخَوْفِ.قالَ اوَیْسٌ لِهَرِمِ بْنِ حَیّانَ:قَدْ عَمِلَ النّاسُ عَلَی الرَّجاءِ، تَعالَ:نَعْمَلْ عَلَی الْخَوْفِ.

۱- ۱) -در نسخه عبد الرزاق لاهیجی«بِغَیْرِ مُتَّهِمٍ»آمده است.

وَ الْخَوْفُ خَوْفانِ ثابِتٌ وَ مُعارِضٌ.فَالثّابِتُ مِنَ الْخَوْفِ يورِثُ الرَّجاءَ وَ الْمُعارِضُ مِنْهُ يورِثُ خَوْفاً ثابِتاً.

وَ الرَّجاءُ رَجاءانِ عاكِفٌ وَ بادٍ.فَالْعاكِفُ مِنْهُ يُقَوّى نِسْبَهَ الْمَحَبَّهِ،وَ الْبادى مِنْهُ يُصَحِّحُ اصْلَ الْعَجْزِ وَ التَّقْصيرِ وَ الْحَياءِ.

ص:۲۷۸

[الْخَوْفُ رَقیبُ الْقَلْبِ وَ الرَّجاءُ شَفیعُ النَّفْسِ وَ مَنْ کانَ بِاللّهِ عارِفاً کانَ مِنَ اللّهِ خائِفاً،وَ هُما جَناحَا الْایمانِ،یَطیرُ بِهِمَا الْعَبْدُ الْمُحَقِّقُ الیٰ رِضْوانِ اللّهِ تَعالی،وَعَینا عَقْلِهِ یُبْصِرُ بِهِما الیٰ وَعْدِ اللّهِ تَعالی وَ وَعیدِهِ وَ الْخَوْفُ طالِعُ عَدْلِ اللّهِ بِاتِّقاءِ وَعیدِهِ،وَ الرَّجاءُ داعی فَضْلِ اللّهِ وَ هُوَ یُحْیِی الْقَلْبَ وَ الْخَوْفُ یُمیتُ النَّفْسَ]

حقیقت خوف و رجا

مسئلهٔ خوف و رجا که به فرمودهٔ امام صادق علیه السلام برای هر انسان عابدی به منزلهٔ دو بال پرواز است در جلد اوّل کتاب با تمام توابعش از طریق قرآن و روایات و دعاهای مأثوره به طور مشروح مورد بحث قرار گرفت بدین جهت فقط به ترجمهٔ روایت اکتفا می شود.

ترس از مقام حق و یا از عذاب قیامت که معلول انواع گناهان است دیده بان دل و محافظ وجود از افعال و اعمال زشت است و امید و رجا نسبت به رحمت دوست شفیع نفس در پیشگاه حضرت حق است که هرچند آلودگی و گناهت زیاد باشد در صورت توبه به عرصهٔ آمرزش می رسی که چیزی با کرم و عنایت یار برابر نیست.

حاصل این که چنانچه حق به وفور عفو و رحمت و شمول لطف و مکرمت که مشعر رجا و امید است موصوف می باشد،هم چنین بارگاه حریم او به جنود قهر

و سطوت که مورّث خوف و بیم است محقوف است،پس باید در بندگان امید و بیم یکسان بوده و هیچ یک بر دیگری زیادت نکند،چنانچه فرموده اند:

هیچ بندهٔ مؤمنی نیست مگر آن که در قلب او دو نور است:نور بیم و نور امید که اگر وزن شوند هیچ یک بر دیگری زیادتی نکند (۱).

هرکس از معرفت بیشتری نسبت به حق برخوردار است خوفش بیشتر است، خوف و رجا دو بال ایمانند که مؤمن با این دو بال به سوی رضوان می پرد و امید و خوف دو چشم عقلند که با این دو چشم وعده و وعید حق یعنی بشارت به بهشت و انذار از جهنّم را تماشا می کند.امید،هر عبدی را به جانب کرم می خواند و باعث حیات قلب و نجات دل از افسردگی است و خوف باعث مرگ شهوات و هواهای نفس می باشد.

۱- ۱) -تفسیر القمی:۱۶۴/۲.

[قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اَلْمُؤْمِنُ بَیْنَ خَوْفَیْنِ،خَوْفِ ما مَضیٰ وَ خَوْفِ ما بَقیَ.وَ بِمَوْتِ النَّفْسِ تَکونُ حَیاهُ الْقَلْبِ وَ بِحیاهِ الْقَلْبِ الْبُلوغُ الی الْاِسْتِقامَهِ.وَ مَنْ عَبَدَ اللّهَ عَلیٰ میزانِ الْخَوفِ وَ الرَّجاءِ لا یَضِلُّ وَ یَصِلُ الیٰ مَأْمولِهِ.وَ کَیْفَ لا یَخافُ الْعَبْدُ وَ هُوَ غَیْرُ عالِمٍ بِما یُخْتَمُ صَحیفَتُهُ وَ لا لَهُ عَمَلٌ یَتَوَصَّلُ بِهِ اسْتِحْقاقاً وَ لا قُدْرَهَ لَهُ عَلیٰ شَیْءٍ وَ لا مَفَرَّ،وَ کَیْفَ لا یَرْجُو وَ هُوَ یَعْرِفُ نَفْسَهُ بِالْعَجْزِ وَ هُوَ غَریقٌ فی بَحْرِ آلاءِ اللّهِ وَ نَعْمائِهِ مِنْ حَیْثُ لا تُحْصیٰ وَ لا تُعَدُّ.فَالْمُحِبُّ یَعْبُدُ رَبَّهُ عَلَی الرَّجاءِ بِمُشاهَدَهِ احْوالِهِ بِعَیْنِ سَهَرٍ،وَ الزّاهِدُ یَعْبُدُ عَلَی الْخَوْفِ]

خوف مؤمن

رسول الهی صلی الله علیه و آله فرمود:

مؤمن بین دو خوف است:خوف از گذشته به این که مبادا آنچه از عمر گذشت موافق رضای دوست نگذشته باشد و خوف از آینده که مبادا به هوا و هوس بگذرد و حاصل و ثمری برابر با میل یار به بار نیاورد.

به موت نفس امّاره دل زنده می شود و زندگی به سبب حیات دل بر استقامت در عمل و اخلاق قدرت می گیرد.

هرکس حضرت معبود را بر اساس خوف و رجای مساوی عبادت کند هرگز

گمراه نمی شود و به امیـدی که دارد به رحمت جناب یار می رسـد،چرا که امیـد زیاد به حالت خطرناک امن از عذاب و مکر می رسد و خوف زیاد به یأس از رحمت دوست می کشد و اضافهٔ هر یک بر دیگری خطر عظیم است.

چرا برای عبـد خوف نباشـد ؟ در حالی که عاقبت خود را خبر نـدارد که به سـعادت ختم می شود یا به شـقاوت،از طرف دیگر عمل و کوششـی که بتوانـد به آن تکیه کند و به اسـتناد آن مسـتحق نتیجهٔ مطلوب و ثواب جمیل باشد،نخواهد داشت؛زیرا اگر توفیق عملی به دست آیـد،با توجه و عنایت اوست و باز بایـد متوجه باشد که هرگز خود او با نیرو و قدرتش نمی توانست کار خوبی انجـام داده و یا از عمل بـدی پرهیز کنـد؛زیرا حول و قوه فقط و فقط از حضـرت حق است و بس و عبـد غرق در آلاء و نعمای اوست،آلاء و نعمایی که حد و حصر و عدد و شماره ندارد.

خوف و امید هر کدام مسـلک خاصّـی هستند و هریک به کسی منسوب است، امید مسلک عاشق است و عاشق همیشه در این احساس است که معشوق چه وقت به آزار و عذاب عاشق راضی است ؟ !

و خوف مسـلک زاهد است که مولای خود را به عنوان سلطان قهر اخذ کرده و از این جهت در جمیع حرکات و سکنات از او خایف و هراسان است که مبادا خلاف میل دوست واقع شود.

ص:۲۸۲

[قالَ اوَیْسٌ لِهَرِمِ بْنِ حَیّانَ:قَدْ عَمِلَ النّاسُ عَلَی الرَّجاءِ، تَعالَ:نَعْمَلْ عَلَی الْخَوْفِ.

وَ الْخَوْفُ خَوْفانِ ثابِتٌ وَ مُعارِضٌ.فَالثّابِتُ مِنَ الْخَوْفِ یورِثُ الرَّجاءَ وَ الْمُعارِضُ مِنْهُ یورِثُ خَوْفاً ثابِتاً وَ الرَّجاءُ رَجاءانِ عاکِفٌ وَ بادٍ.فَالْعاکِفُ مِنْهُ یُقَوّی نِسْبَهَ الْمَحَبَّهِ،وَ الْبادی مِنْهُ یُصَحِّحُ اصْلَ الْعَجْزِ وَ التَّقْصیرِ وَ الْحَیاءِ]

نصیحت اویس قرن دربارهٔ خوف

اویس قرن-که از بزرگان قوم و از خواص حضرت مولا و از عارفان عاشق و بیداردلان واصل است-به هَرِم بن حیّان گفت:

مردمان کار به خود آسان کرده،بنـدگی خدا را بر اساس امید انجام می دهند،بیا تا من و تو بر مقتضای خوف عمل کنیم که به احتیاط در دین نزدیکتر است.

خوف دو خوف است:

۱-خوف ثابت.

۲-خوف معارض.

خوف ثـابت که مرکوز طبع است و به مقتضـای آن اتیـان اوامر و اجتنـاب از نواهی انجـام می گیرد و مسامحه که از توابع رجا است از او ناشی نمی شود و به سبب معارضه خوف با رجا تزلزل و اضطراب بهم نمی رساند و این چنین خوف بدون شک

عامل مغفرت است.

خوف معارض خوفی است که هر چند گاه معارضه با امید می کند و به سبب معارضه در اساس خوف تزلزل بهم می رساند،امّا به ملاحظهٔ مرجّحات خوف برگشت به خوف ثابت می کند و مانند خوف ثابت سبب نجات می گردد.

امید هم دو امید است:

امید ثابت.

امید مسافر.

امید ثابت از برای صاحب امید ملکه و فطری است و صفتی است راسخ و این امید موجب قوّت عشق و محبّت نسبت به محبوب است.

امید مسافر یا غیر ثابت در مرحلهٔ حال است و به مرتبهٔ رسوخ نرسیده و این امید مصحّح عجز و تقصیر و حیاست به این معنی که دارندهٔ آن به عجز و تقصیرش راه برده و دانسته که کفایت تمام مهمات فقط به دست حضرت اوست و جنابش وقتی در دنیا با بندهٔ امیدوارش به نیکی معامله کند به طریق اولی معامله اش در آخرت با بنده اش بهتر و نیکوتر است.

باب ۸۹ در مسئلهٔ رضا

اشاره

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

صِفَهُ الرِّضا انْ یَرْضَی الْمَحْبوبَ وَ الْمَکْروهَ.

وَ الرِّضا شُعاعُ نورِ الْمَعْرِفَهِ،وَ الرّاضی فانٍ عَنْ جمیعِ اخْتیارِهِ،وَ الرّاضی حَقیقَهً هُوَ الْمَرْضِیُّ عَنْهُ.وَ الرِّضا اسْمٌ یَجْتَمِعُ فیهِ مَعانِی الْعُبُودِیَّهِ.

سَمِعْتُ ابی مُحَمَّداً الْباقِرَ علیه السلام یَقولُ:تَعَلُّقُ الْقَلْبِ بِالْمَوْجُودِ شِرْکٌ وَ بِالْمَفْقُودِ کُفْرٌ وَ هُما خارِجانِ عَنْ سُنَّهِ الرِّضا.وَ اعْجَبُ مِمَّنْ یَدَّعِی الْعُبُودِیَّهَ لِلّهِ کَیْفَ یُنازِعُهُ فی مَقْدُوراتِهِ ؟ حاشا الرّاضینَ الْعارِفینَ.

ص:۲۸۷

[صِفَهُ الرِّضا انْ یَرْضَی الْمَحْبوبَ وَ الْمَکْروهَ]

رضا و خشنودی از حق

گرچه در ضمن مجلّدات گذشته،به مناسبت های گوناگون به مسئلهٔ رضای عبد از معبود و عاشق از معشوق اشاره شده ولی به خاطر اهمیّت مسئله لازم است در این فصل به توضیح بیشتری در این زمینه اقدام شود.

باید دانست که رضای از حضرت دوست فرع معرفت به وجود مقدّس او و شؤون او و قضا و قدر او و مصلحت خواهیش نسبت به عبد است.

رضا اگر همراه با معرفت باشد رضای اختیاری است و از ارزش و قیمت برخوردار و موزّث اجر عظیم اخروی است ورنه چندان اجری بر آن مترتّب نیست، کسی که از نور معرفت محروم است و در برخورد با پیش آمدها و حوادث می گوید:

اگر راضی نباشم چه کنم ؟ و یا می گوید:چاره ای جز تسلیم و رضا نیست،این تسلیم و رضا که از عرصه گاه شوق و عشق و محبّت و معرفت خارج است فاقد ارزش و اعتبار است و در حریم حرم حضرت یار قابل توجّه نیست.

عبد باید به مقررات شرعیه الهیه و تکالیف اخلاقیه و عملیه که از جانب حضرت حق به مصلحت دنیا و آخرت او تنظیم شده راضی باشد و با کمال شوق و ذوق به ادای آن ها بپردازد.

عبد باید به مقدرات حق در باب خلقت و آفرینشش و صورت و سیرتش در

کمال رضایت باشد که نقاش ازل نقاشی و صورت گریش بجا و عین حکمت و عدل و لطف و مرحمت است.

عبد باید نسبت به اندازهٔ روزی و رزقش که از طریق کار معمول و کسب مشروع به دست می آورد راضی و تسلیم و قانع و شاکر باشد.

عبد باید به داشتن زن و فرزند و پدر و مادر و خواهر و برادر که حضرت دوست برایش مقرر فرموده راضی و خشنود باشد و به کم ظرفیّتی یا پرظرفیّتی آنان بسازد و در جنب زندگی با آنان چه سخت چه راحت به کمال خود بیفزاید و با صبر و استقامت در کنار آنان خود را به خشنودی حق برساند.

عبد باید به صحّت و سلامت و به مرض و نقاهت و به فقر و ثروت و به مکروه و محنت و به راحت و امنیّت و به اندوه و شادی که در صورت صحیح برخورد کردن با همهٔ این ها به رشد و کمال می رسد راضی و راحت باشد و خلاصه به آنچه در ظاهر و باطن از جانب دوست به او می رسد،چه دارای شیرینی ظاهر و یا تلخی ظاهر باشد راضی بوده و قلباً اعلام خشنودی و تسلیم کند.

عبد را با چون و چرا نسبت به دستگاه حق و اوضاع آفرینش و پیش آمدها و حوادث و ابتلائات و راحتیها و سختی ها اصلاً کاری نیست،او را حالتی است که بر اثر آن حالت تمام هویّت و وجودش فریاد می زند:

پسندم آنچه را جانان پسندند

الهی قمشه ای آن مرد پاکباز و آن طایر حریم راز می گوید:

تا چند الهی از جهان نالی***خوش باش که ایزدست سلطانش

گر زشت بود کنون جهان نقشش*** زیبا نگری به چشم عرفانش

در دیده عاشق است گلزاری ***خاری که بروید از بیابانش

ایزد همه را کتاب عشق آموخت*** در مکتب این بزرگ کیهانش

بس نیست شگفت اگر به یاد آرد*** این کودک خردسال نادانش

نومید مشو که بس گل امید ***بشکفته ز خاطر پریشانش

باللّه نتواند آن که بندد کس ***آن در که گشود لطف یزدانش

خلقی اگرش عدوست هست ایمن*** آن کس که خدا بود نگهبانش

رضا از دیدگاه عرفان

اشاره

لاهیجی که در توضیح مسائل عرفانی قدرتی به سزا داشت در شرح این بیت که از عارف شبستری نقل شده:

ارادت با رضای حق شوم ضم*** رود چون موسی اندر باب اعظم

می گوید:ارادت و خواست سالک سایر به جانب حق،با رضای حق منضم شود و اصلاً غیر رضای حق در هیچ امری طلب ننماید و ارادت خود از میانه بردارد و در جمیع اقوال و افعال نظرش بر رضای الهی باشد نه به حظّ نفس خود و ارادت و رضای او در ارادت و رضای حق محو و متلاشی گشته،خواست الهی شده باشد، قوله تعالی:

[ارْجِعِی إِلیٰ رَبِّکِ رٰاضِیَهً مَرْضِیَّهً] (۱).

به سوی پروردگارت در حالی که از او خشنودی و او هم از تو خشنود است، باز گرد.

اشارت با بشارتی است بر آن که سیر رجوعی مشروط به رضاست و به انتفای شرط انتفای مشروط لازم است.گوییا این معنا دارد که راه به رجوع به جانب حق نیست مگر به رضا رود چون موسی اندر باب اعظم،یعنی چون ارادت او با رضای

۱- ۱) -فجر (۸۹):۲۸.

حق منضم شد،همچو موسی پیغمبر در باب اعظم یعنی در مقام رضا بازگشت به جانب الهی نماید.

مشایخ کبار فرموده اند:

الرِّضا بابُ اللّهِ الْاَعْظَمُ وَ جَنَّتُهُ الدُّنْیا.

مقام رضا باب اعظم خداوند است و باغستان مقام رضا،دنیاست که عرصه گاه تکلیف و مسئولیت است.

و تحقق به مقام رضا به حضرت موسی علیه السلام غالب بوده و قصّهٔ آن حضرت دلالت بر این معنی دارد که از ابتدا تا انتها در رضا ید و بیضا نموده است و این آیهٔ کریمه مؤید همین است:

[وَ ما أَعْجَلَکَ عَنْ قَوْمِکَ یا مُوسی* قالَ هُمْ أُولاءِ عَلی أَثَرِی وَ عَجِلْتُ إِلَیْکَ رَبِّ لِتَرْضی] (۱).

ای موسی ! چه چیز تو را شتابان کرد که قبل از قوم خود [در آمدن به کوه طور] پیشی گرفتی ؟*گفت:پروردگارا ! من به سوی تو شتافتم تا خشنود شوی.آنان گروهی هستند که اینک به دنبال من می آیند.

و حقیقت رضا بیرون آمدن بنده است از رضای خود به دخول در رضای محبوب و راضی شدن به هرچه حضرت خداوند دربارهٔ وی ارادهٔ آن چیز نموده باشد،به حیثیتی که هیچ اراده و داعیهٔ او بر خلاف ارادهٔ اللّه نباشد.

[وَ ما تَشاؤُنَ إِلاّ أَنْ یَشاءَ اللّهُ] (۲).

۱- ۱) -طه (۲۰):۸۳-۸۴.

۲- ۲) -و تا خدا نخواهد،نخواهید خواست.انسان (۷۶):۳۰.

از عارفی پرسیدند که«ما تُریدُ»چه می خواهی ؟ فرمود:«أَریدُ أَنْ لا أَریدَ».

می خواهم که مرا هیچ خواست نباشد و ارادهٔ من در ارادهٔ اللّه محو باشد تا مراد من مراد حق باشد.

راضی به حق آن کس را توان گفت که او را بر تقدیرات الهی اصلاً اعتراضی نباشد.از آن سالک راه پرسیدند:بنده کی به مقام رضا رسد ؟ فرمود:وقتی رسد که در مصیبت و بلا چنان فرحناک و خوش دل باشد که در هنگام نعمت و سرور خوش دل است.

ابی محمد رویم می گوید:رضا آن است که استقبال احکام الهی به فرح و شادمانی نمایی و میان مکروه و مرغوب فرقی ننهی.

آن مرد عارف گفت:

الرِّضا رَفْعُ الْاِخْتیارِ.

رضا آن است که این کس اختیار خود را از میان مرتفع گرداند و هرچه برای وی خواسته باشد بدان راضی بُوَد.

به حضرت امام حسن علیه السلام عرضه داشتند که ابا ذر فرموده:

نزد من درویشی بهتر از توانگری و بیماری بهتر از تندرستی است.امام فرمود که رحمت بر ابا ذر باد،امّا من می گویم که هر که کار خویش با خدا گذارد،هرگز تمنّا نکند جز آنچه را که خدا از برای او اختیار فرموده است (۱).

شیخ ابو تراب نوربخشی گفته که:

به مرتبهٔ رضا نمی رسد کسی که دنیا را در دل وی مقداری و وقعی بوده باشد.

نقل است که:

۱- ۱) -شرح نهج البلاغه،ابن ابی الحدید:۱۵۶/۳،نبذ من کلام الحکماء فی مدح القناعه.

عتبهٔ غلام یک شب بپا ایستاده بود تا وقت صبح،همین می گفت که الهی ! اگر مرا عذاب می کنی تو را دوست دارم و اگر رحمت کنی هم دوست می دارم.

ای جفای تو ز دولت خوب تر***و انتقام تو ز جان محبوبتر

عاشقم بر لطف و بر قهرش به جد** بوالعجب من عاشق و این هر دو ضد(۱)

و علامت رضای حق از بنده آن است که بنده از حق راضی باشد که:

[رَضِیَ اللّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ] (۲).

خدا از آنان خشنود است و آنان هم از خدا خشنودند.

علم به رضا

آورده اند که:

شاگردی از استاد خود پرسید که بنده می داند که حضرت حق از وی راضی است یا نمی داند ؟ استاد فرمود که نمی داند،چون رضای حق امر غیبی است، شاگرد گفت که بنده رضای حق در خود می داند،استاد گفت:چگونه می داند ؟ شاگرد گفت:هرگاه که بنده خود را از حق راضی می یابد،باید بداند که حق از او راضی است،استاد فرمود که احسنت یا غلام.

و مقام رضا که عبارت از رفع اختیار بنده و تساوی نعمت و بلا و شدّت و رخا است موسوم به باب اللّه الاعظم از آن جهت شده که مفتاح مغالق ابواب باقی مقاماتست و فی الحقیقه اشق منازل سالکان راهست.

عارف معارف الهیه،عاشق دلباخته حاجی سبزواری می گوید:

۱- ۱)- مثنوی معنوی، مولوی.

۲- ۲) -مجادله (۵۸):۲۲.

تشنهٔ نوش لبت چشمهٔ حیوان چکند***خفته خاک درت روضه رضوان چکند

آن که از خاک نشینانِ درِ اهل دل است*** تخت جم کی نگرد ملک سلیمان چکند

هرکه گردید به دور حرم اهل صفا*** ننگرد صف صفا قطع بیابان چکند

گیرم آن شه ز کرم داد مرا فیض حضور*** دل به این تیرگی و موجب حرمان چکند

رضا خشنودی است و آن ثمرهٔ محبّت است و مقتضی عدم انکار است،چه به ظاهر و چه در باطن و چه در دل و چه در قول و چه در عمل.

و اهل ظاهر را مطلوب آن باشد که خدا از ایشان راضی باشد تا از خشم و عقاب او ایمن شوند.

و اهل حقیقت را مطلوب آن باشد که از خدای تعالی راضی باشند و آن چنان بود که ایشان هیچ حال از احوال مختلف مانند مرگ و زندگانی و بقا و فنا و رنج و راحت و سعادت و سلامت و مرض و مشقّت و غنا و فقر مخالف طبع نباشد و یکی بر دیگر ترجیح ننهند،چه دانسته باشند که صدور همه از باری تعالی است و محبّت او در طبایع ایشان راسخ شده باشد.پس بر ارادت و مراد او هیچ مزیدی نطلبند و به هرچه پیش آید راضی باشند.

پس مادام که کسی را اعتراضی بر امری از امور واقع،کائناً من ما کان در خاطر آید یا ممکن باشد که در خاطر آورد از مرتبهٔ رضا بی نصیب باشد.

و صاحب مرتبهٔ رضا همیشه در آسایش باشد،چه او بایست و نبایست نباشد،بل نبایست و بایست او همه بایست باشد [وَ رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ أَکْبَرُ] (۱)دربان بهشت را رضوان خوانده اند.

راضی در هرچه نگه کند به نور رحمت الهی نگرد:

۱- ۱) -توبه (۹):۷۲.

الْمُؤْمِنُ يَنْظُرُ بِنورِ اللّهِ.

مؤمن با نور الهی نگاه می کند.

چه بـاری تعـالی را که موجـد همـهٔ موجودات است اگر بر هر امری از امور انکار باشـد آن امر را وجود محال باشـد و چون بر هیچ امر او را انکار نباشد پس از همه راضی باشد نه بر هیچ فایت متأسّف شود و نه به هیچ حادث مبتهج گردد.

[إِنَّ ذٰلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ] (۱).

که اینها از اموری است که ملازمت بر آن از واجبات است.

رضـا در دلی است که در او غبـار نفـاق نبود و رضـا شـاد بودن است در تلخی قضـا و ترک اختیـار است پیش از قضـا و تلخی نایافتن بعد از قضا و جوش زدن دوستی در عین بلا.

رضا رفع اختیار است و بلا را نعمت شمردن،باید که در رضا بجایی رسی که اگر هفت طبقهٔ دوزخ در چشم راست تو نهند،در خاطر تو نگذرد که چرا در چشم چپ ننهادند،رضا آرام گرفتن است در تحت مجاری احکام.

زنهار برین در درِ دیگر نزنی*** وز درگه او خیمه فراتر نزنی

هرگز نشوی سواره بر اسب مراد*** تا دست به فتراک رضا در نزنی

و راضـی باید که مستقبل و ماضی آزاد آید و بر سر کوی حال نشیند و هرچه آید از محبوب بیند که هرچه دوست کند همچو دوست محبوب است.

و رضـا بیرون آمـدن است از رضـای نفس خود و در آمـدن به رضـای حق تعـالی به تسـلیم احکام ازلیّه و تفویض امور کلّی و جزیی به حضرت مقدِّر تقدیر تدبیر ابدیّه بلا اعراض و اعتراض.

۱- ۱) -لقمان (۳۱):۱۷.

و بدان که رضا به ترک اعتراض است به افعال و اقوال محبوب با پاکی نفس به قضا و قدر.

رضا در روایات

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:رَأْسُ طاعَهِ اللّهِ الصَّبْرُ وَ الرِّضا عَنِ اللّهِ فیما احَبَّ الْعَبْدُ اوْ کَرِهَ وَ لا یَرْضا عَبْدٌ عَنِ اللّهِ فیما احَبَّ اوْ کَرِهَ الّا کانَ خَیْراً لَهُ فیما احَبَّ اوْ کَرِهَ (۱).

امام صادق علیه السلام فرمود:ریشهٔ طاعت خدا صبر است و خشنودی عبد از حق نسبت به آنچه بنده را خوش آید و بد آید و هیچ بنده ای از خدا راضی نباشد در آنچه خوش دارد و بد دارد جز آن که برای او بهتر است هم در آنچه خوش دارد و هم در آنچه بد دارد.

وَ عَنْهُ علیه السلام قالَ:اِنَّ اعْلَمَ النّاسِ بِاللّهِ ارْضاهُمْ بِقَضاءِ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۲).

و نیز آن حضرت فرمود:به راستی داناترین مردم به خدا،راضی ترین آنان است به قضای حقّ.

امام باقر علیه السلام از رسول خدا نقل می کند که خداوند عزّ و جلّ فرمود:

به حقیقت که بعضی از بنده های مؤمنم افرادی هستند که امر دینشان برایشان درست نشود جز با توانگری و وسعت در زندگی و تندرستی،پس آن ها را به آن

۱- ۱) -الکافی:۶۰/۲،باب الرضاء بالقضاء،حدیث ۱؛وسائل الشیعه:۲۵۳/۲،باب ۷۵،حدیث ۳۵۵۵.

۲- ۲) -الکافی:۶۰/۲،باب الرضاء بالقضاء،حدیث ۲؛بحار الأنوار:۳۳۳/۶۹،باب ۱۱۹،حدیث ۱۹.

امور بیازمایم تا دین بر آنان استوار آید.

و بعضی امر دینشان درست نشود جز با نداری و مستمندی و بیماری،من آنان را به این امور مبتلا کنم تا دین بر آنان درست آید.

من داناترم به آنچه امر دین بندگان مؤمنم به آن درست شود،به راستی بعضی از آنان در پرستش من کوشش کنند و رنج برند و از خواب و بستر با لذّت خود برخیزند و در شبها برای من نماز شب خوانند و خود را در عبادت به مشقّت اندازند و من یک شب دو شب چرت را بر آنان به کار زنم برای خیر خواهی و آنان تا بامداد بخوابند،از خواب که برخیزند خود را دشمن داشته و زبون شناسند،اگر آنان را برای هر آنچه از عبادت خواهند رها کنم خودبین شوند و خودبینی آنان را به فتنه دچار سازد و از این راه به حالی برسند که سبب هلاک آنان گردد.

خودبینی و عجب کار آنان را به آنجا رساند که گمان برند از عابدان برتری گرفته و از تقصیر در عبادت وارهیده،در این صورت از من دور گردد و گمان دارند که نزدیک شوند.آن ها که اهل عملند،نباید به اعمال خود تکیه کنند،همان اعمالی که برای درک ثواب از من انجام می دهند؛زیرا اگر آنان تمام عمر خود را خرج عبادت کنند باز هم در طاعت من تقصیرکارند و به کنه عبادت من نرسند،باید به رحمت من اعتماد کنند و به فضل و بخشش من راضی باشند و به حسن ظن و خوش بینی به من اطمینان کنند؛زیرا در این صورت رحمت من آنان را جبران کند و بخشش من به آن ها برسد،رضوان و آمرزش من به آنان جامهٔ عفو در پوشد؛زیرا منم خدای بخشاینده و مهربان و بدان صفت نامیده شده ام (۱).

امام صادق علیه السلام می فرماید:

۱- ۱) -الکافی:۶۰/۲،باب الرضا بالقضاء،حدیث ۴؛بحار الأنوار:۳۲۷/۶۹،باب ۱۱۹،حدیث ۱۲.

به موسی بن عمران وحی شد:من هیچ آفریده ای را نیافریدم که نزد من محبوب تر باشد از بندهٔ مؤمنم،به راستی او را گرفتار می کنم بر آنچه که خیر اوست و عافیت می دهم بر آنچه سود اوست و آنچه برای او مضر است از وی دریغ دارم باز هم به نفع او،من داناترم بدانچه بندهٔ من به آن اصلاح می شود،باید بر بلایم صبر کند و به نعمت هایم شکر نماید و به قضایم راضی باشد،تا او را نزد خود در شمار صدیقان نویسم وقتی به رضایم کار کند و امرم را اطاعت نماید (۱).

عَنْ ابی عَبدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:لَقِیَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیٍّ علیهما السلام عَبْدَ اللّهِ بْنَ جَعْفَرٍ فَقالَ:یا عَبْدَ اللّهِ کَیْفَ یَکونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِناً وَ هُوَ یَسْخَطُ قِسْمَهُ وَ یُحَقِّرُ مَنْزِلَتَهُ وَ الْحاکِمُ عَلَیْهِ اللّهُ وَ انَا الضّامِنُ لِمَنْ لَمْ یَهْجِسْ فی قَلْبِهِ الّا الرِّضا انْ یَدْعُوَ اللّهَ فَیُسْتَجابَ لَهُ (۲).

امام صادق علیه السلام می فرماید:حسن بن علی علیهما السلام به عبد اللّه بن جعفر برخورد و به او فرمود:ای عبد اللّه ! چگونه مؤمن مؤمن باشد با این که از قسمت مقدر خود خشمگین است و خود را زبون یابد با این که خدا بر او چنین حکمی کرده است،من ضامنم که هرکه در پندار دلش جز رضا نباشد به درگاه خدا هر دعا کند مستجاب شود.

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:قُلْتُ لَهُ:بِاَیِّ شَیْءٍ یَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ بِاَنَّهُ مُؤْمِنٌ ؟ قالَ:

۱- ۱) -الکافی:۶۱/۲،باب الرضا بالقضاء،حدیث ۷؛بحار الأنوار:۳۴۸/۱۳،باب ۱۱،حدیث ۳۶.

۲- ۲) -الکافی:۶۲/۲،باب الرضا بالقضاء،حدیث ۱۱؛وسائل الشیعه:۲۵۱/۳،باب ۷۵،حدیث ۳۵۴۹.

بِالتَّسْلیمُ لِلّهِ وَ الرِّضا فیما وَرَدَ عَلَیْهِ مِنْ سُرورٍ اوْ سَخَطٍ (۱).

شخصی از حضرت صادق علیه السلام پرسید:چگونه مؤمن بداند مؤمن است ؟ فرمود:

با تسلیم در برابر خدا و رضا به آنچه بر او وارد آید از مایهٔ شادی یا خشم.

این است مسئلهٔ رضا و خشنودی از حق که در آیات و روایات و کلمات حکیمانه ارباب عشق بر آن تکیه شده است.

۱- ۱) -الکافی:۶۲/۲،باب الرضا بالقضاء،حدیث ۱۲؛بحار الأنوار:۳۳۶/۶۹،باب ۱۱۹،حدیث ۲۴.

[صِفَهُ الرِّضا انْ يَرْضَى الْمَحْبوبَ وَ الْمَكْروهَ.وَ الرِّضا شُعاعُ نورِ الْمَعْرِفَهِ،وَ الرّاضى فانٍ عَنْ جميعِ اخْتيارِهِ،وَ الرّاضى حَقيقَهً هُوَ الْمَرْضِيُّ عَنْهُ.وَ الرِّضَا اسْمٌ يَجْتَمِعُ فيهِ مَعانِى الْعُبُودِيَّهِ.

سَمِعْتُ ابى مُحَمَّداً الْباقِرَ عليه السلام يَقولُ:تَعَلُّقُ الْقَلْبِ بِالْمَوْجُودِ شِرْكٌ وَ بِالْمَفْقُودِ كُفْرٌ وَ هُما خارِجانِ عَنْ سُنَّهِ الرِّضا.وَ اعْجَبُ مِمَّنْ يَدَّعِى الْعُبُودِيَّهَ لِلّهِ كَيْفَ يُنازِعُهُ فى مَقْدُوراتِهِ ؟ حاشا الرّاضينَ الْعارِفينَ]

رضایت به محبوب و مکروه

رضا آن است که انسان راضی باشد از محبوب و مکروه نفسش آن محبوب و مکروهی که از جانب دوست به مصلحت او به او می رسد،رضا شعاعی است از نور معرفت و بینش و شخص راضی همیشه از تمایلات و خواهش های خود منصرف شده و میل خود را در برابر خواسته های یار فانی می کند،شخصی که راضی شده،در حقیقت مورد رضای دوست نیز واقع شده است.

رضا عنوانی است که جامع تمام مراتب عبودیت و بندگی در برابر حضرت حق است.

از پدرم حضرت باقر علیه السلام شنیدم:

علاقهٔ دل به چیزی که موجود است از امور ظاهریهٔ شرک و به آنچه حاضر نیست

و مفقود است کفر است و این هر دو معنی از طریقت رضا بیرون است و تعجّب می کنم از کسی که دعوی بندگی می کند،چگونه منازعت و خلاف دارد در تقدیرات و کارهای حضرت حکیم،دور و منزّهند از اینان اشخاصی که در مقام رضا بوده و اهل معرفت اند.

گر مرد رهی چو رهروان باش***در پرده راز خود نهان باش

بنگر که چگونه ره سپردند*** گر راهروی تو هم چنان باش

از بند نصیب خویش برخیز*** در بند نصیب دیگران باش

فانی شو از این وجود فانی ***زنده به حیات جاودان باش

خواهی که وصال دوست بینی*** نادیده درآ به آستان باش

در یک قدم این جهان و آن نیز ***بگذار جهان و در جهان باش

عطار ز مدّعی بپرهیز*** رو گوشه گزین و در میان باش(۱)

۱- ۱)- عطار نیشابوری.

باب ۹۰ در بلا

اشاره

ص:۳۰۳

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْبَلاءُ زَیْنُ الْمُؤْمِنِ وَ کَرامَهٌ لِمَنْ عَقَلَ لِاَنَّ فی مُباشَرَتِهِ وَ الصَّبْرِ عَلَیْهِ وَ الثَّباتِ عِنْدَهُ تَصْحیحَ نِسْبَهِ الْایمانِ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:نَحْنُ مَعاشِرَ الْاَنْبیاءِ اَشَدُّ النّاسِ بَلاءً وَ الْمُؤْمِنونَ الْاَمْثَلَ فَالْاَمْثَلَ.وَ مَنْ ذاقَ طَعْمَ الْبَلاءِ تَحْتَ سِرِّ حِفْظِ اللّهِ تَعالی لَهُ تَلَذَّذَ بِهِ اَکْثَرَ مِنْ تَلَذُّذِهِ بِالنِّعْمَهِ وَ اشْتاقَ اِلَیْهِ اذا فَقَدَهُ لِاَنَّ تَحْتَ نیرانِ الْبَلاءِ وَ الْمِحْنَهِ انْوارَ النِّعْمَهِ وَ تَحْتَ انْوارِ النِّعْمَهِ نیرانَ الْبَلاءِ وَ الْمِحْنَهِ وَ قَدْ یَنْجُو مِنَ الْبَلاءِ کَثیرٌ وَ قَدْ یَهْلِکُ مِنَ النِّعْمَهِ کَثیرٌ.وَ ما اثْنَی اللّهُ تَعالی عَلی عَبْدٍ مِنْ عِبادِهِ مِنْ لَدُنْ آدَمَ علیه السلام اِلی مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله اِلّا بَعْدَ ابْتِلائِهِ وَ وَفاءِ حَقِّ الْعُبُودِیَّهِ فیهِ.فَکَراماتُ اللّهِ تَعالی فِی الْحَقیقَهِ نَهایاتٌ بِداياتُهَا الْبَلاءُ وَ بِداياتٌ نِهایاتُهَا الْبَلاءُ.

وَ مَنْ خَرَجَ مِنْ شَبَکَهِ الْبَلْوی جُعِلَ سِراجَ الْمُؤْمِنینَ وَ مونِسَ الْمُقَرَّبینَ وَ دَلیلَ الْقاصِدینَ وَ لا خَیْرَ فی عَبْدٍ شَکا مِنْ مِحْنَهٍ تَقَدَّمَها آلافُ نِعْمَهٍ وَ اتَّبَعَها آلافُ راحَهٍ.وَ مَنْ لا یَقْضی حَقَّ الصَّبْرِ فِی الْبَلاءِ حُرِمَ قَضاءَ الشُّکْرِ فِی النَّعْماءِ کَذلِکَ مَنْ لا یُؤَدّی حَقَّ الشُّکْرِ فِی النَّعْماءِ یُحْرَمُ قَضاءَ الصَّبْرِ فِی الْبَلاءِ،وَ مَنْ حُرِمَهُما فَهُوَ مِنَ الْمَطْرودینَ.

وَ قالَ ایّوبُ فی دُعائِهِ:اَللّهُمَّ قَدْ اتی عَلَیَّ سَبْعُونَ فِی الرَّخاءِ وَ اتی عَلَیَّ سَبْعُونَ فِی الْبَلاءِ.وَ قالَ وَهَبٌ:اَلْبَلاءُ لِلْمُؤْمِنِ کَالشِّکالِ لِلدّابَّهِ وَ الْعِقالِ لِلْاِبِلِ وَ قالَ أَمیرُ الْمُؤْمِنینَ علیه السلام:اَلصَّبْرُ مِنَ الْایمانِ کَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ.وَ رَأْسُ الصَّبْرِ الْبَلاءُ،وَ ما یَعْقِلُها اِلّا الْعالِمُونَ.

[الْبَلاءُ زَيْنُ الْمُؤْمِنِ وَ كَرامَهٌ لِمَنْ عَقَلَ لِاَنَّ فی مُباشَرَتِهِ وَ الصَّبْرِ عَلَيْهِ وَ الثَّباتِ عِنْدَهُ تَصْحيحَ نِسْبَهِ الْايمانِ.قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:نَحْنُ مَعاشِرَ الْاَنْبِياءِ اشَدُّ النّاسِ بَلاءً وَ الْمُؤْمِنونَ الْاَمْثَلَ فَالْاَمْثَلَ.وَ مَنْ ذاقَ طَعْمَ الْبَلاءِ تَحْتَ سِرٍّ حِفْظِ اللّهِ تَعالی لَهُ تَلَذَّذَ بِهِ اكْثَرَ مِنْ تَلَذُّذِهِ بِالنِّعْمَهِ وَ اشْتاقَ اَلَيْهِ اذا فَقَدَهُ لِاَنَّ تَحْتَ نيرانِ الْبَلاءِ وَ الْمِحْنَهِ انْوارَ النِّعْمَهِ وَ تَحْتَ انْوارِ النِّعْمَهِ نيرانَ الْبَلاءِ وَ الْمِحْنَهِ وَ قَدْ يَنْجُو مِنَ الْبَلاءِ كَثيرٌ وَ قَدْ يَهْلِكُ مِنَ النِّعْمَهِ كَثيرٌ]

ابتلا و آزمایش

حضرت صادق علیه السلام در این فصل به حقیقتی تحت عنوان بلاـ و آزمایش اشاره می فرمایند که هیچ کس در مدت عمرش از دچار شدن به آن چاره ندارد.

امتحانات الهی به وسایلی هم چون مال،آبرو،شخصیّت،علم،مصیبت فرزند،مصیبت بر جان،فقر،جهاد،پیش آمدن زمینهٔ امر به معروف و نهی از منکر و بسیاری از امور دیگر در جهت رشد و پرورش استعدادها و برای کسب فضایل و دور شدن از رذایل برای انسان پیش می آید.

در قرآن مجید و روایات و اخبار به این نکته گوشزد شده که خداوند بزرگ هیچ کس را از امتحان و آزمایش استثنا نکرده و مردم نباید دعا کنند خداوند آنان را

آزمایش نکند،بلکه باید بخواهند راه موفّقیت در امتحان را پیش پای آنان بگذارد.

انسان باید هر امری از امور که از جانب حق برایش مقرر می گردد امتحان و آزمایش بداند و سعی کند براساس احوالات الهی درون و هماهنگ با رهنمودهای الهی در قرآن و هدایت انبیا و امامان علیهم السلام در اخبار از عهدهٔ آزمایش و امتحان برآید تا از شقاوت و بدبختی دور شده و به سعادت ابدی و لذّت سرمدی برسد.

از آنجا که در جلد ششم این کتاب رؤوس و امّهات مسائل ابتلا و آزمایش ذکر شده است،در اینجا تنها به ترجمهٔ اصل روایت اکتفا می شود.

ابتلاـ و آزمایش و گرفتاری هایی که از جانب دوست می رسد برای مؤمن زینت و برای اهل عقل و تدبّر کرامت است؛زیرا دچار شدن به آزمایش همراه با صبر و ثبات وسیلهٔ محکم شدن ایمان و نورانی شدن باطن اوست.

اشرف موجودات فرمود:ما انبیا از لحاظ آزمایش و ابتلا شدیدترین مردمیم و سپس نزدیک تر به ما از این جهت مردم مؤمن و به همین ترتیب...

کسی که در سایهٔ توجه و مراقبت حقّ طعم ابتلا را چشید،هر آینه لذت و خوشی او بیش از آن افرادی است که متنعّم به لذات مادی اند و نحوهٔ لذّت آنان در برخورد به آزمایش به صورتی است که همیشه به رسیدن ابتلا علاقه مندند و مشتاق برخورد به آزمایشند.

آری،در سایهٔ ابتلائات الهی و سختی ها انوار نعمت و رحمت فروزان است و برعکس در کنار انوار نعمت و وسعت مادی آتش های ابتلا قرار داده شده و در این دو مرحله بسیار کم هستند آنان که نجات یافته و به نتیجهٔ دلخواه رسیده اند.

ص:۳۰۷

[وَ ما اثْنَى اللّهُ تَعالى عَلىٰ عَبْدٍ مِنْ عِبادِهِ مِنْ لَدُنْ آدَمَ علیه السلام الیٰ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله اِلّا بَعْدَ ابْتِلائِهِ وَ وَفاءِ حَقِّ الْعُبُودِيَّهِ فيهِ.

فَكراماتُ للّهِ تَعالى فِي الْحَقيقَهِ نَهاياتٌ بِداياتُهَا الْبَلاءُ وَ بِداياتٌ نِهاياتُهَا الْبَلاءُ.وَ مَنْ خَرَجَ مِنْ شَبَكَهِ الْبَلْوىٰ جُعِلَ سَراجَ الْمُؤْمِنينَ وَ مونِسَ الْمُقَرَّبينَ وَ دَليلَ الْقاصِدينَ وَ لا خَيْرَ فى عَبْدٍ شَكا مِنْ مِحْنَهٍ تَقَدَّمَها آلافُ نِعْمَهٍ وَ اتَّبَعَها آلافُ راحَهٍ.

وَ مَنْ لا يَقْضى حَقَّ الصَّبْرِ فِي الْبَلاءِ حُرِمَ قَضاءَ الشُّكْرِ فِي النَّعْماءِ كَذلِكَ مَنْ لا يُؤَدّى حَقَّ الشُّكْرِ فِي النَّعْماءِ يُحْرَمُ قَضاءَ الصَّبْرِ فِي الْبَلاءِ،وَ مَنْ حُرِمَهُما فَهُوَ مِنَ الْمَطْرودينَ]

ستایش خداوند بعد از ابتلا

خدای مهربان از زمان آدم تا خاتم،بنده ای را مورد ستایش قرار نداده مگر بعد از ابتلا و آزمایش او با سختی ها و پس از وفا و عمل به وظایف بندگی،پس مقامات و کرامت هایی که از جانب دوست می رسد نتیجه و آثار آزمایش ها و ابتلائات و بدایات و مقدّماتی است که نهایات آن ها ابتلائات و سختی هاست.

انسان مؤمنی که از میدان ابتلا سرفراز بیرون آمده،چراغ اهل ایمان و رفیق و انیس بندگان مقرّب حق می شود و راهنمای آنان که قصد سفر و سلوک معنوی و وصول به منزل نهایی دارند.

در آن بنده ای که از آزمایش شکایت می کند خیری نیست،آزمایشی که قبل از آن هزاران رحمت و نعمت بوده و هم هزاران رحمت و نعمت پس از ابتلا به او روی خواهد آورد.

کسی که به هنگام رو آوردن آزمایش صبر و ثبات از خود نیارد،در موارد نعمت هم حق شکر و سپاس بجای نیاورد و البته هرکس از صبر در بلا و شکر در نعمت محروم گشت به طور مسلّم از طرد شدگان و واماندگان در مسیر حق خواهد بود.

ص:۳۰۹

[و قال ایوب فی دعائه:اللهم قد اتی علی سبعون فی الرخاء و اتی علی سبعون فی البلاء.و قال وهب:البلاء للمؤمن کالشکال للدابه و العقال للابل و قال امیر المؤمنین علیه السلام:

الصبر من الایمان کالرأس من الجسد.و رأس الصبر البلاء، و ما یعقلها الا العالمون]

صبر در بلا

حضرت ایوب که به انواع آزمایش ها مبتلا شد و از عهده همهٔ آن ها برآمد در دعای خود عرضه می داشت:

الها ! هفتاد سال در زندگی من راحت و نعمت روی آورد تا هفتاد سال دیگر سختی ها را تحمّل کرده و به رنگ دیگر زندگی صابر باشم.

وهب بن منبّه گفت:

بلا برای شخص مؤمن چون کلافی است برای جانداران و مانند زانوبندی است برای شتر.

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:

صبر از ایمان چون سر است از جسد و سر صبر هم آزمایش و بلاست و نمی فهمند این معنا را مگر اهل بصیرت و فهم.

بلا در کلام عرفا

عارف الهی جناب شیخ حسن مصطفوی در توضیح ابتلا می گوید:

بلا- جریان های مخالف و ناگوار است که در مجرا و مسیر زندگی انسان پیش آمد می کند و چون سخن در این مباحث مربوط به سالک راه الهی و مؤمن است قهراً مقصود از بلا آن جریان ها و پیش آمدهایی می باشد که در سیر و سلوک انسان و در راه روحانی دیده می شود و چون سالک الهی در مسیری سلوک می کند که برنامهٔ آن راه از جهت تمایلات و اعمال و افکار و اخلاق بر خلاف روش زندگی مادّی است، خواه و ناخواه اختلافی پیدا خواهد شد.

سالک صراط روحانی از دو جهت برخلاف سیر می کند:از جهت مقتضیات نفسانی و تمایلات مادّی شخصی و از جهت تمایلات مادّی دیگران و برنامهٔ زندگی دنیوی سایر مردم.

در مرحلهٔ اول:می باید از پیروی قوای شهوت،غضب،حرص،طمع،جهل، غفلت،خودپرستی،خودنمایی،خودخواهی،هوسرانی،اعمال سوء، بدخواهی،بدبینی و آنچه مربوط به امور نفسانی و دنیوی است پرهیز کند،پس در مسیر روحانی اوّل دشمن و مخالف و بدخواه آدمی از داخل خود او و نفس حیوانی اوست که پیوسته او را به خواسته های خود دعوت کرده و سخت با روش و برنامهٔ زندگی روحانی او مخالفت می کند.

آدمی به طبیعت خود می خواهد شهوت رانی کند،اعمال زور و ظلم و تجاوز و هوسرانی نماید و غوطه ور در خوابیدن و سایر التذاذات مادی بشود،عنوان و شهرت و اسم و رسم پیدا کند،مال و ملک و ثروت و قدرت ظاهری داشته باشد، پابند به حدود و قیود و احکام نباشد،پس مخالفت با این تمایلات و سلوک به

طریقتی که خلاف این برنامه هاست بسیار سخت و ناراحت کننده بوده و گذشتن از این مراحل و عبور از این منازل و عقبات ابتلا و گرفتاری بزرگی است.

در مرحلهٔ دوّم:می باید خود را از اغلب طبقات مردم کنار کشیده و اگر مزاحمت و مخالفتی از آن ها دیده شود تحمل کند و در سلوک راه معنوی خود تمام سعی و کمال استقامت را داشته و از تنهایی و یا از قلّت همراهان نیندیشیده و از کثرت مخالفان و از سرزنش و ملامت مردم عادی و از دشمنی و عداوت افراد مادی وحشت نکرده و با تظاهر و جلوه های زندگی دنیوی در برنامهٔ روحانی خود متزلزل و سست نشود.

ابتلائات و سختی ها و ناراحتی هایی که در این مرحله پیش آمد می کند،طبیعی و قهری و روی قاعده و به اقتضای جریان عادی است و گاهی انجام دادن و عمل به وظیفه و دستور و حکم مخصوصی،شخص سالک روحانی را به مخالفت و دشمنی و آزار مردم واداشته و ناراحتی کلّی و اختلاف شدید و مجاهدات و مبارزات سختی را پیش می آورد و این رقم از ابتلا اغلب برای انبیای الهی و پیشوایان روحانی که جنبهٔ تبلیغاتی و هدایت افراد را به عهده دارند پیش آمد می کند و البته هر چه مأموریت عمیق تر و وسیع تر باشد محتاج به تحمّل و استقامت و فعالیّت بیشتری خواهد داشت و تا این تحمّل و استقامت و ایستادگی و صبر در ناملایمات نباشد،سالک مستوجب کرامات الهی و مقامات معنوی روحانی نخواهد شد و باز معلوم شد که در نتیجه کرامات و حصول مقامات،تکالیف سخت و وظایف سنگینی متوجه خواهد شد که انجام دادن آن ها محتاج به مبارزت های شدید و استقامت محکم و طولانی خواهد بود.

جز دیدن روی تو مرا رای دگر نیست*** جز وصل توام هیچ تمنّای دگر نیست

این چشم جهان بین مرا در همه عالم***جز بر سر کوی تو تماشای دگر نیست

وین جان من سوخته را جز سر زلفت*** اندر همه گیتی سر سودای دگر نیست

یک لحظه غمت از دل من می نشود دور*** گویی که غمت را جز از این رای دگر نیست

هستند تو را جمله جهان واله و شیدا*** لیکن چو منت واله و شیدای دگر نیست

عشاق تو گرچه همه شیرین سخنانند ***لیکن چو عراقیت شکر خای دگر نیست

باب ۹۱ در صبر

اشاره

ص:۳۱۵

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الصَّبْرُ يُظْهِرُ ما فی بَواطِنِ الْعِبادِ مِنَ النّورِ وَ الصَّفاءِ،وَ الْجَزَعُ يُظْهِرُ ما فی بَواطِنِهِمْ مِنَ الظُّلْمَهِ وَ الْوَحْشَهِ.

وَ الصَّبْرُ يَدَّعيهِ كُلُّ احَدٍ وَ ما يَثْبُتُ عِنْدَهُ الَّا الْمُخْبِتونَ.وَ الْجَزَعُ يُنْكِرُهُ كُلُّ احَدٍ وَ هُوَ ابيُنُ عَلَى الْمُنافِقينَ لِاَنَّ نُزولَ الْمِحْنَهِ وَ الْمُصيبَهِ يُخْبِرُ عَنِ الصّادِقِ وَ الْكاذِبِ.

وَ تَفْسيرُ الصَّبْرِ ما يَسْتَمِرُّ مَذاقُهُ،وَ ما كانَ عَنِ اضْطِرابٍ لا يُسَمّى صَبْراً.

وَ تَفْسيرُ الْجَزَعِ اضْطِرابُ الْقَلْبِ وَ تَحَزُّنُ الشَّخْصِ وَ تَغْييرِ اللَّوْنِ وَ تَغْييرِ الْحالِ.

وَ كُلُّ نازِلَهٍ خَلَتْ اوائِلُها مِنَ الْاِنْخِباتِ وَ الْاِنابَهِ وَ التَّضَرُّعِ الَى اللّهِ فَصاحِبُها جَزُوعٌ غَيْرُ صابِرٍ.

وَ الصَّبْرُ ما اوَّلُهُ مُرٌّ وَ آخِرُهُ حُلْوٌ لِقَوْمٍ،وَ لِقَوْمٍ اوَّلُهُ وَ آخِرُهُ حُلْوٌ،فَمَنْ دَخَلَهُ مِنْ اواخِرِهِ فَقَدْ دَخَلَ،وَ مَنْ دَخَلَهُ مِنْ اوائِلِهِ فَقَدْ خَرَجَ.

وَ مَنْ عَرَفَ قَدْرَ الصَّبْرِ لا يَصْبِرُ عَمّا مِنْهُ الصَّبْرُ،قالَ اللّهُ تَعالى فی قِصَّهِ موسى وَ الْخِضْرِ عَلى نَبيِّنا وَ عَلَيْهِمَا السَّلامُ: [وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلى مٰا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً] (۱).

۱- ۱) -کهف (۱۸):۶۸.

فَمَنْ صَبَرَ کُرْهاً وَ لَمْ یَشْکَ الَی الْخَلْقِ وَ لَمْ یَجْزَعْ بِهَتْکِ سِتْرِهِ فَهُوَ مِنَ الْعامِّ وَ نَصیبُهُ ما قالَ اللّهُ تَعالی: [وَ بَشِّرِ الصّابِرِینَ] (۱)ایْ بِالْجَنَّهِ وَ الْمَغْفِرَهِ.

وَ مَنِ اسْتَقْبَلَ الْبَلاءَ بِالرَّحْبِ وَ صَبَرَ عَلیٰ سَکینَهٍ وَ وَقارٍ فَهُوَ مِنَ الْخاصِّ وَ نَصیبُهُ ما قالَ اللّهُ تَعالی: [إِنَّ اللّهَ مَعَ الصّابِرِینَ] (۲).

۱- ۱) -بقره (۲):۱۵۵.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۵۳.

[الصَّبْرُ يُظْهِرُ ما فی بَواطِنِ الْعِبادِ مِنَ النّورِ وَ الصَّفاءِ]

حقیقت صبر

حضـرت صادق علیه السلام در این فصل به یکی از مهم ترین مسائل روحی که ضامن حفظ فضایل و زحمات عبادی انسان در راه خدا است،یعنی صبر اشاره می فرمایند.

گرچه دشـمنان اسـلام و در رأس آنـان اسـتعمارگران پلیـد از صـدها سـال پیش سـعی کردنـد مفهوم این واقعیت و بسـیاری از واقعیّت ها را تغییر داده و از این راه ضـربه های هولناک به پیکر اسـلام و مسـلمانان بزنند،ولی گمان نمی رود کسی که اندک تأمّل در آیات قرآن و روایات بنماید،معنای حقیقی این حقیقت بر او پوشیده بماند.

قرآن مجید صبر را در آیات مربوط به جهاد و عبادات و ترک محرّمات و هجوم مصایب و سـختی ها استعمال کرده و آن را از مهمترین عوامل فلاح و پیروزی و علّت تحصیل تقوای الهی می داند.

بنابراین،صبر یعنی پایـداری در راه خـدا برای حفظ شخصـیّت انسانی خویش و پایـداری در برابر دشـمنان برای تـداوم فرهنگ الهی و ایسـتادگی در برابر تمایلات و شـهوات غلـط جهت حفـظ حالات الهی و پایـداری در هر کار مثبتی که به نفع انسان و خانواده و جامعهٔ اوست و هم چنین به معنای تحمّل و خودداری در برابر آزار کم ظرفیّت ها مانند اقوام و دوسـتان و سایر مردم است،تا از این راه و به خصوص

عفو و گذشت از آنان جهت تأدیب ایشان و متخلّق شدنشان به اخلاق اولیای عاشقان.

باید گفت:ردّ پای صبر را در همهٔ طاعات و عبادات و ترک گناهان و تحمّل شدایـد و مصایب که به خاطر رشـد شخصیّت و شکوفایی استعدادها از جانب حضرت حق به انسان می رسد می توان دید.

کسی که صبر نـدارد و از تحمّـل روحی نسبت به طاعـات و ترک محرمـات و برخورد بـا شدایـد و مصـایب بر کنـار و عاری است،از عنایات دنیایی و آخرتی حضرت دوست بی بهره و محروم و از فیوضات ربانیه و نفحات الهیه ممنوع است.

صبر و مقـاومت را در تمـام زمینه های حیات بایـد از انبیا و ائمه علیهم السـلام و اولیا آموخت که آن بزرگواران بهترین معلّم و راهنما در تمام امور،مخصوصاً در مسئلهٔ صبرند.

در حدّی که این مختصر اجازه می دهد،صبر را از نظر قرآن و روایات و مباحث عرفانی مورد بررسی قرار می دهیم،باشد که از این منابع فیض الهی چنان که باید نصـیبی عاید و واصل ما مهجوران شود و از این طریق به عنایات و الطاف خاصّه حضرت یار برسیم.

صبر در قرآن مجید

قرآن کریم می فرماید:

برای دست یافتن به روح تحمّل در برابر حوادث سـخت و طوفان های شکننده درونی و برونی و مصایب کمرشکن و آنچه که برای دین و ایمان و شخصیّت شـما ضرر دارد،از صبر و نماز کمک بخواهید،صبر و حوصله در برابر طاعات و عبادات و ترک محرمات و حوادث به تدریج در انسان حالتی قوی ایجاد می کند در حدّی که

مانند کوه استوار گردد و نماز روح و اندیشه و قلب را ملکوتی نموده و آدمی را به معراج عشق و صفا و قرب و وصال می برد و انسان را از میدان فحشا و منکرات دور نموده،به عرصهٔ فضایل و معنویات نزدیک و بلکه در دریای حسنات غرق می نماید.

[وَ اسْتَعِینُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاهِ] (۱).

از صبر و نماز [برای حل مشکلات خود و پاک ماندن از آلودگی ها و رسیدن به رحمت حق] کمک بخواهید.

قرآن عظیم می فرماید:

خداوند مهربان در همه جا و در همه حال با صبرکنندگان است و این معیّت حق با صابران واقعاً مسئلهٔ بزرگ و عظیمی است و نعمتی است که شکرش از عهدهٔ هیچ کس برنمی آید.

[إِنَّ اللّهَ مَعَ الصّابِرِینَ] (۲).

خدا با صابران است.

از مفهوم آیات کتاب استفاده می شود که عمدهٔ مشکلاتی که در راه خدا و به خصوص به هنگام جنگ با دشمنان تولید می شود،ترس و گرسنگی و از بین رفتن اموال و نفوس آدمی و اولاد اوست.

در آیات صد و پنجاه و هفت به بعد سورهٔ بقره که مسائل بالا در آن ذکر شده، بحث از صابران را به میان آورده،برای این که اولاً: به آن ها بشارت دهد، ثانیاً:

کیفیّت صبر را به آن ها بیاموزد و ثالثاً: نکتهٔ اصلی لزوم صبر را روشن سازد و رابعاً:

۱- ۱) -بقره (۲):۴۵.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۵۳.

جزای عمومی آن که درود و رحمت و هدایت خداست برای آن ها شرح دهد.

ابتدا به پیامبرش دستور می دهد که صابران را بشارت دهد،اما به چه چیز بشارت دهد ؟ این معنا در آیه ذکر نشده و سربسته گذارده شده است،برای این که عظمت آن را بیشتر مجسم سازد؛زیرا هرچه هست بالاخره از طرف خداست و حتماً خوب و عالی است و خداوند هم آن را تضمین نموده،سپس صابران را معرفی می کند که آن ها اشخاصی هستند که هنگام مصیبت می گویند:

[إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيْهِ راجِعُونَ] (۱).

ما مملوک خداییم و یقیناً به سوی او بازمی گردیم.

بدیهی است که منظور تنها گفتن این جمله نیست،هم چنان که منظور تنها عبور دادن معنی آن از خاطر نمی باشد،بلکه مقصود متلبّس شدن به حقیقت معنی آن است،یعنی انسان خود را مملوک واقعی حق بداند و معتقد باشد که بازگشت او به سوی خداست،البته کسی که واقعاً به این دو حقیقت ایمان دارد عالی ترین درجات صبر را در برابر حوادث به دست خواهد آورد و جزع و بی تابی و غفلت به کلّی از کانون دل او ریشه کن می شود.

[أُولئِکَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ] (۲).

آنانند که درودها و رحمتی از سوی پروردگارشان بر آنان است و آنانند که هدایت یافته اند.

[وَ الصّابِرِينَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولئِکَ الَّذِينَ صَدَقُوا

۱- ۱) -بقره (۲):۱۵۶.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۵۷.

وَ أُولٰئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ] (۱).

و در تنگدستی و تهیدستی و رنج و بیماری و هنگام جنگ شکیبایند؛اینانند که [در دین داری و پیروی از حق] راست گفتند،و اینانند که پرهیزکارند.

[وَ اللّٰهُ یُحِبُّ الصّٰابِرِینَ] (۲).

و خدا شکیبایان را دوست دارد.

[یٰا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صٰابِرُوا] (۳).

ای اهل ایمان ! [در برابر حوادث] شکیبایی کنید،و دیگران را هم به شکیبایی وادارید.

[وَ تَمَّتْ کَلِمَتُ رَبِّکَ الْحُسْنیٰ عَلیٰ بَنِی إِسْرٰائِیلَ بِمٰا صَبَرُوا] (۴).

و وعدهٔ نیکوتر و زیباتر پروردگارت بر بنی اسرائیل به [پاداش] صبری که [بر سختی ها و بلاها] کردند تحقّق یافت.

[فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَهَ لِلْمُتَّقِینَ] (۵).

شکیبایی ورز؛یقیناً فرجام [نیک] برای پرهیزکاران است.

[إِنَّهُ مَنْ یَتَّقِ وَ یَصْبِرْ فَإِنَّ اللّٰهَ لاٰ یُضِیعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِینَ] (۶).

بی تردید هر کس پرهیزکاری کند و شکیبایی ورزد،[پاداش شایسته می یابد]؛

۱- ۱) -بقره (۲):۱۷۷.

۲- ۲) -آل عمران (۳):۱۴۶.

۳- ۳) -آل عمران (۳):۲۰۰.

۴- ۴) -اعراف (۷):۱۳۷.

۵- ۵) -هود (۱۱):۴۹.

۶- ۶) -یوسف (۱۲):۹۰.

زیرا خدا پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

[أُولئِکَ یُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَیْنِ بِما صَبَرُوا] (۱).

اینان به علت صبری که [بر ایمان و عمل به قرآن] کردند و بدی [مردم] را با نیکی و خوبی خود دفع می کنند و از آنچه به آنان روزی کرده ایم،انفاق می نمایند،دو بار پاداششان می دهند.

صبر در روایات

در زمینهٔ صبر در کتب با عظمت روایی به قدری روایت وارد شده که ذکر همهٔ آن ها کتابی جداگانه می خواهد،در این قسمت به ذکر چند روایت اکتفا می شود، باشد که همان روایات چراغی فروزان در راه زندگی ما و راهنمایی در سیر و سلوک ما گردد.مجموع روایات باب صبر را می توانید در«الکافی»،«بحار الأنوار»، «مستدرک الوسائل»و«الوافی»فیض کاشانی ببینید.

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:اَلصَّبْرُ رَأْسُ الْایمانِ (۲).

امام صادق علیه السلام فرمود:صبر،سر ایمان است.

و در روایت دیگر بدین گونه مطلب را دنبال می کند:

صبر از ایمان چون سر است به تن،هرگاه سر برود،تن هم می رود،هم چنان صبر که برود ایمان از دست خواهد رفت (۳).

۱- ۱) -قصص (۲۸):۵۴.

۲- ۲) -الکافی:۸۷/۲،باب الصبر،حدیث ۱؛وسائل الشیعه:۲۵۷/۳،باب ۷۶،حدیث ۳۵۶۸.

۳- ۳) -الکافی:۸۷/۲،باب الصبر،حدیث ۲؛بحار الأنوار:۸۱/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۱۷.

ابو بصیر می گوید:

از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود:به راستی آزاده در هر حال آزاد است،اگر گرفتاری برایش رخ دهد در برابر آن صبر کند و اگر مصایب بر او هجوم آورند او را نشکنند و اگر چه اسیر و مقهور گردد و به جای رفاه به او سختی رسد، چنانچه یوسف صدیق امین چنین بود،این که او را به بردگی گرفتند و اسیر و مقهور شد آزادیش را لکه دار نکرد و تاریکی چاه و هراس آن به او زیانی نرساند،تا این که خدا بر او منّت نهاد و آن جبّار سرکش را بندهٔ او ساخت پس از آن که مالك او بود، وی را رسول خود نمود و به وسیلهٔ او بر امّتی رحم کرد،آری،این چنین است صبر که خیر به دنبال دارد،شما هم صبر کنید و به آن دل دهید تا اجر ببرید (۱).

عَنْ ابی جَعْفَرٍ علیه السلام قالَ:اَلْجَنَّهُ مَحْفوفَهٌ بِالْمَکارِهِ وَ الصَّبْرِ،فَمَنْ صَبَرَ عَلَی الْمَکارِهِ فِی الدُّنْیا دَخَلَ الْجَنَّهَ.وَ جَهَنَّمُ مَحْفُوفَهٌ بِاللَّذّاتِ وَ الشَّهَواتِ فَمَنْ اعْطیٰ نَفْسَها لَذَّتَها وَ شَهْوَتَها دَخَلَ النّارَ (۲).

امام باقر علیه السلام فرمود:بهشت در میان ناگواری ها و صبر است،هرکس در دنیا بر ناگواری ها صبر کرد به بهشت می رود و دوزخ در میان لذّات و شهواتِ غلط است هرکه به دنبال شهوت و لذت رود اهل جهنّم است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

امیر المؤمنین علیه السلام به مسجد آمد،مردی را بر مسجد غمناك و سر به گریبان دید، فرمود،چرا ناراحتی ؟ عرضه داشت:پدر و مادر و برادرم مرده اند و من می ترسم

۱- ۱) -الکافی:۸۹/۲،باب الصبر،حدیث ۶؛بحار الأنوار:۶۹/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۳.

۲- ۲) -الکافی:۸۹/۲،باب الصبر،حدیث ۷؛وسائل الشیعه:۳۰۹/۱۵،باب ۴۲،حدیث ۲۰۶۰۰.

زهر ترک شوم،حضرت به او فرمود:بر تو باد به تقوا و به صبر،تا فردا پیش وی روی،صبر در امور چون سر است از تن،چون سر از تن جدا شود،تن فاسد گردد و چون در کارها صبر نباشد همهٔ کارها فاسد شود (۱).

قالَ أَميرُ الْمُؤْمِنينَ علیه السلام:اَلصَّبْرُ صَبْرانِ:صَبْرٌ عِنْدَ الْمُصيبَهِ حَسَنٌ جَميلٌ، وَ احْسَنُ مِنْ ذلِكَ الصَّبْرُ عِنْدَ ما حَرَّمَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْكَ.وَ الذِّكْرُ ذِكْرانِ ذِكْرُ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِنْدَ الْمُصيبَهِ،وَ افْضَلُ مِنْ ذلِكَ ذِكْرُ اللّهِ عِنْدَ ما حَرَّمَ عَلَيْكَ فَيَكُونَ حاجِزاً (۲).

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:صبر،دو صبر است:صبر در مصیبت که خوب و خوشایند است و بهتر از آن صبری است که در برابر حرام الهی به خرج دهی و ذکر دو ذکر است:ذکر در وقت مصیبت و برتر از آن ذکر خدا در برابر حرام است به نحوی که بین تو و حرام مانع شود و تو به وسیلهٔ آن ذکر پاکدامن بمانی.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

صبر بر سه مرحله است:صبر بر مصیبت و صبر بر طاعت و صبر بر گناه.

هرکه در مصیبت صبر کند تا آن را به تسلی خوب پاسخ گوید،خداوند برایش سیصد درجه بنویسد که میان هر درجه تا درجهٔ دیگر به مانند آسمان تا زمین است.

هرکه بر طاعت صبر کند برایش ششصد درجه نویسد که میان درجه ای تا درجهٔ دیگر از عمق زمین است تا عرش.

و هرکه در برابر معصیت صبر کند،یعنی خویشتن را از گناه حفظ کند برایش نهصد درجه نویسد که میان هر درجه تا درجهٔ دیگر از عمق زمین تا پایان عرش است (۳).

۱- ۱) -الکافی:۹۰/۲،باب الصبر،حدیث ۹؛بحار الأنوار:۷۳/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۶.

۲- ۲) -الکافی:۹۰/۲،باب الصبر،حدیث ۱۱؛مشکاه الأنوار:۲۲،الفصل الخامس فی الصبر.

۳- ۳) -الکافی:۹۱/۲،باب الصبر،حدیث ۱۵؛بحار الأنوار:۷۷/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۱۲.

قالَ أَميرُ الْمُؤْمِنينَ علیه السلام:اِنَّ الصَّبْرَ وَ حُسْنَ الْخُلْقِ وَ الْبِرَّ وَ الْحِلْمَ مِنْ اخْلاقِ الْاَنْبياءِ (۱).

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:به حقیقت صبر و خوش اخلاقی و نیکی و حلم از اخلاق پیامبران است.

وَ عَنْهُ علیه السلام:لا یَذوقُ الْمَرْءُ مِنْ حَقیقَهِ الْایمانِ حَتّیٰ یَکونَ فیهِ ثَلاثُ خِصالٍ:اَلْفِقْهُ فِی الدّینِ،وَ الصَّبْرُ عَلَی الْمَصائِبِ،وَ حُسْنُ التَّقْدیرِ فِی الْمَعاشِ (۲).

و نیز آن جناب فرمود:مرد از حقیقت ایمان نمی چشد مگر سه خصلت در او باشد:دین شناسی،صبر بر مصایب،اندازه نیکو نگاه داشتن در زندگی.

وَ عَنْهُ علیه السلام:صَبْرُکَ عَلیٰ مَحارِمِ اللّهِ ایْسَرُ مِنْ صَبْرِکَ عَلیٰ عَذابِ الْقَبْرِ،مَنْ صَبَرَ عَلَی اللّهِ وَصَلَ الَیْهِ (۳).

و نیز آن حضرت فرمود:ایستادگی و صبرت بر محرمات آسان تر از صبرت بر عذاب قبر است،اینجا می توان با کمی صبر از گناه مصون ماند،آنجا نمی توان با تمام تحمل بر عذاب خدا صبر کرد،هرکس برای او صبر کند به او می رسد.

دلا موافق آن زلف عنبرافشان باش***سیاه روز و سراسیمه و پریشان باش

به معنی ار نتوانی به رنگ یاران شد*** برو به عالم صورت شبیه ایشان باش

بخر به جان گرانمایه وصل جانان را ***وگرنه تا به ابد مستعد هجران باش

به عمر اگر عملی غیر عشق کردستی*** کنون ز کرده بی حاصلت پشیمان باش

۱- ۱) -جامع الأخبار:۱۱۶،الفصل الحادی و السبعون فی الصبر؛بحار الأنوار:۹۲/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۴۶.

۲- ۲) -قرب الإسناد:۴۶؛بحار الأنوار:۸۵/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۲۹.

۳- ۳) -الدعوات،راوندی:۲۹۲،حدیث ۳۹؛بحار الأنوار:۹۵/۶۸،باب ۶۲،حدیث ۶۰.

غلام عالم ترکیب تا به کی باشی***طلسم را بشکن شاه عالم جان باش

به زیر بار طبیبان شهر نتوان رفت*** به درد خو کن و آسوده دل ز درمان باش

نظر به دامن گلچین نمی توان کردن*** به خار سر کن و فارغ ز سیر بستان باش

نصیب خضر خدا کرد آب حیوان را*** بگو سکندر ظلمت دویده حیران باش(۱)

صبر در آیینهٔ عرفان

اشاره

صبر بر سه نوع باشد:

اوّل: صبر عام و آن جنس نفس باشد بر سبیل تجلّد و اظهار ثبات در تحمّل،تا ظاهر حال او به نزدیک عاقلان و عموم مردمان مرضی باشد.

دوّم: صبر زهّاد و عبّاد و اهل تقوا و ارباب حلم از جهت توقع ثواب آخرت.

سیّم: صبر عارفان،چه بعضی از ایشان التذاذ یابند به مکروه از جهت تصور آن که معبود ایشان را به آن مکروه از دیگر بندگان خاص گردانیده و ملحوظ نظر او شده اند.

و علامت صبر حبس نفس است و استحکام درس و مداومت بر طلب انس و محافظت بر طاعات و استقصای در واجبات و صدق در معاملات و طول قیام در مجاهدات و اصلاح جنایات و ترک شکایات و فرو خوردن تلخی ها و روی ترش ناکردن.

و صبر آن است که فرق نکند میان حال نعمت و محنت و سکون نفس در بلا و بلا را به همت توان کشید.

باید اگر بلای کَونَین بر تو گمارند در آن آه نکنی و اگر محنت عالَمَین بر تو فرود

۱- ۱)- فروغی بسطامی.

آید به جز کوی صبر نجویی و در بلا در آمدن هم چنان باشی که از بلا بیرون آمدن.

[وَ اصْبِرْ وَ ما صَبْرُکَ إِلاّ بِاللّهِ] (۱).

و شکیبایی کن،و شکیبایی تو جز به توفیق خدا نیست.

اقسام صبر

صبر را روی حالات صابران و نحوهٔ صبر آن ها به چند قسم تقسیم کرده اند:

صبر للّه،صبر فی اللّه،صبر مع اللّه،صبر عن اللّه،صبر باللّه.

۱-صبر للّه: عبارت از حبس نفس از جزع است در موقع وقوع در امری مکروه، یا موقع فوت شدن امری مطلوب.

۲-صبر فی اللّه: ثبات و استقامت در راه حق متعال است به جهت تحمّل بلیّات،ترک لذّات و دفع موانع.

۳-صبر مع اللّه: صبر اهل دل و اهل حضور است که در وقت بروز موانع و ظهور آثار نفس برای آنان پیش می آید.

۴-صبر عن اللّه: به دو قسمت تقسیم شده یکی اختصاص به فسّاق دارد،یکی اختصاص به عشّاق دارد،در قسم اوّل حکایت از بُعد و دوری می کند،در قسم دوّم حکایت از قرب.در معنی اوّل هرچه فاسق در فسقش صابرتر باشد بدحال تر است،در معنی دوّم هرچه عاشق صابرتر باشد مقرّب تر است،صبر در معنی اوّل مربوط به اهل جفا و حجاب است و در معنی دوّم مربوط به اهل عیان و مشاهده.

۵-صبر باللّه: صبر موحّدان و صبر اهل تمکین است که در مقام استقامت در امر حق متعال پیش می آید.

۱- ۱) -نحل (۱۶):۱۲۷.

درجات صبر

خواجه می گویـد:صبر عبارت است از حبس نفس از جزع که اظهار آن دالّ بر شِـکوه و شـکایت است.صبر برای عامّه سـخت ترین منزل،برای اهل محبّت مخوف ترین مقام و برای موحّدان نازل ترین موقف است و بر سه درجه است:

درجـهٔ اوّل از صـبر: صـبر از معصـیت اسـت که برای بقـای ایمـان و دوری از عـذاب است و بـا مطالعـهٔ وعیـد الهی حاصـل می گردد،در این مقـام اگر موجبات صبر انفعال و شـرمندگی باشـد و حیای از حق موجب شود که سالک از معاصـی کناره گیری نماید این نحوهٔ صبر عالی تر است.

درجهٔ دوّم از صبر: صبر بر طاعت است که به محافظت طاعت،رعایت طاعت و به تقسیم طاعت حاصل است.

تحسین طاعت به علم،رعایت طاعت به اخلاص و محافظت طاعت به دوام طاعت است.

درجـهٔ سوّم از صبر: صبر در بلایـا و مصـایب است که برای رسـیدن به حسن جزای الهی است،تحمّـل این صبر با انتظار فرج از طرف حق متعـال سـهل و آسـان می گردد.سـبک گردانیـدن مصـایب و سـهل شـمردن آن هـا بـا یاد خـدا و متـذکر شـدن نعم اوست،آن که متذکّر حق متعال است زیر بار مصایب احساس ناراحتی نمی کند (۱).

۱- ۱) -مقامات معنوی:۳۹/۲.

[الصَّبْرُ يُظْهِرُ ما فی بَواطِنِ الْعِبادِ مِنَ النّورِ وَ الصَّفاءِ،وَ الْجَزَعُ يُظْهِرُ ما فی بَواطِنِهِمْ مِنَ الظَّلْمَهِ وَ الْوَحْشَهِ.وَ الصَّبْرُ يَدَّعيهِ كُلَّ احَدٍ وَ ما يَثْبُتُ عِنْدَهُ الَّا الْمُخْبِتونَ.وَ الْجَزَعُ يُنْكِرُهُ كُلُّ احَدٍ وَ هُوَ ابيُنُ عَلَى الْمُنافِقينَ لِاَنَّ نُزولَ الْمِحْنَهِ وَ الْمُصيبَهِ يُخْبِرُ عَنِ الصّادِقِ وَ الْكاذِبِ.وَ تَفْسيرُ الصَّبْرِ ما يَسْتَمِرُّ مَذاقُهُ،وَ ما كانَ عَنِ اضْطِرابٍ لا يُسَمّى صَبْراً.وَ تَفْسيرُ الْجَزَعِ اضْطِرابُ الْقَلْبِ وَ تَحَزُّنُ الشَّخْصِ وَ تَغْييرِ اللَّوْنِ وَ تَغْييرِ الْحالِ.وَ كُلُّ نازِلَهٍ خَلَتْ اوائِلُها مِنَ الْاِنْابَهِ وَ التَّضَرُّعِ الَى اللّهِ فَصاحِبُها جَزُوعٌ غَيْرُ صابِرٍ]

معنای صبر و جزع

امام صادق علیه السلام می فرماید:

صبر آنچه را که در باطن انسان از صفات نیکو و نورانیّت و صفاست آشکار می کند و جزع آنچه را در قلب آدمی است از ضعف و تاریکی و اضطراب و وحشت بروز می دهد.

همه ادعا می کنند صابرند و جزع و فزع را از خود نفی می کنند،اما صابر کسی است که در مقابل عظمت حق و فرمان او گردن نهاده.مفهوم جزع را در منافقان بهتر می توان دید،چون ابتلایی برای آنان پیش آید اضطراب و تردید و وحشت و تیرگی

باطن آنان ظاهر می شود،در قدم اول اطمینان و تظاهر به ایمان و ثبات قدم را از دست می دهند و دروغ بودن ادّعایشان آشکار می شود.

حقیقت صبر آن است که در پیش آمدن تلخی و سختی بر قرار و ثابت قدم باشد،پس قید سختی و قبول آن در مفهوم صبر مأخوذ است،در صورتی که امری ناگوار نباشد،یا روی اضطراب و ناراحتی بر امری ایستادگی کند از مفهوم صبر خارج است.

جزع برعکس صبر است،ادامه دادن امری یا حالتی است که توأم با اضطراب و اندوه و ناراحتی قلب و متغیر شدن حالت و رنگ و سیماست.

معلوم شد که صبر ممدوح آغاز آن قرینِ خضوع و خشوع و تسلیم و توجه به حق و سپس ادامه دادن آن عادت روحی است و چون توأم با این قیود نگردد جزع است.

ص:۳۳۲

[وَ الصَّبْرُ ما اوَّلُهُ مُرٌّ وَ آخِرُهُ حُلْوٌ لِقَوْمٍ،وَ لِقَوْمٍ اوَّلُهُ وَ آخِرُهُ حُلْوٌ، فَمَنْ دَخَلَهُ مِنْ اواخِرِهِ فَقَدْ دَخَلَ،وَ مَنْ دَخَلَهُ مِنْ اوائِلِهِ فَقَدْ خَرَجَ.وَ مَنْ عَرَفَ قَدْرَ الصَّبْرِ لا يَصْبِرُ عَمّا مِنْهُ الصَّبْرُ،قالَ اللّهُ تَعالى فى قِصَّهِ موسىٰ وَ الْخِضْرِ عَلىٰ نَبيِّنا وَ عَلَيْهِمَا السَّلامُ:

[وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلىٰ مٰا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً] (۱).فَمَنْ صَبَرَ كُرْهاً وَ لَمْ يَشْكُ الَى الْخَلْقِ وَ لَمْ يَجْزَعْ بِهَتْكِ سِتْرِهِ فَهُوَ مِنَ الْعامِّ وَ نَصيبُهُ ما قالَ اللّهُ تَعالى: [وَ بَشِّرِ الصّٰابِرِينَ] (۲)اىْ بِالْجَنَّهِ وَ الْمَغْفِرَهِ.وَ مَنِ اسْتَقْبَلَ الْبَلاءَ بِالرَّحْبِ وَ صَبَرَ عَلىٰ سَكينَهٍ وَ وَقارٍ فَهُوَ مِنَ الْخاصِّ وَ نَصيبُهُ ما قالَ اللّهُ تَعالى:

[إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰابِرِينَ] (۳)]

صابران واقعی

صبر برای جمعی آغاز آن تلخ است و پایانش شیرین و برای جمعی دیگر اوّلش و آخرش تلخ است،پس کسی که وارد مسیر صبر می شود و پایان و نتیجهٔ آن را در نظر می گیرد به طور مسلّم از صابران است و توفیق به دست آوردن نتیجهٔ مطلوب به

۱- ۱) -کهف (۱۸):۶۸.

۲- ۲) -بقره (۲):۱۵۵.

۳- ۳) -بقره (۲):۱۵۳.

صبر را پیدا خواهد کرد.

کسی که توجّه او به تلخی آغاز و ابتدای آنست هرگز مصداق صابر و صبر نیست و چون کسی مقام و منزلت این کار را شناخت هرگز راضی نخواهد بود که در موجبات صبر توقف و تسامح ورزیده و خود را آماده نسازد.

خداوند متعال در قصهٔ موسی و خضر می فرماید:

چگونه می توانی صبر کنی بر آنچه احاطه نداری ؟

پس آن کسی که روی کراهت و ناچاری صبر ورزیده و در عین حال مواظب است که گله و شکایتی نکند و باطن خود را با اضطراب و جزع آشکار ننماید از صبرکنندگان عمومی است و از جهت نصیب و حظ مشمول فرمایش خداست که می فرماید:

بشارت بده صابران را به بهشت و مغفرت و رحمت.

اما اگر از جان و دل به استقبال بلا رفت و بدون کمترین جزع و فزعی صبر کرد و با کمال اطمینان خاطر و آرامش دل و وقار و ثبات استقامت ورزید از خواص صابران به حساب آید و مشمول قول حق قرار خواهد گرفت که فرمود:

[إِنَّ اللّهَ مَعَ الصّابِرِينَ] (۱).

خدا با صابران است.

صبر یک زن برای خدا

از یکی از بزرگان دین نقل شده که:

از گورستانی می گذشتم،زنی را دیدم میان چند قبر نشسته و اشعاری می خواند بدین مضمون:

۱- ۱) -بقره (۲):۱۵۳.

صبر کردم در حالی که عاقبت صبر را می دانم عالی است،آیا بی تابی بر من سزاوار است که من بی تابی کنم ؟

صبر کردم بر امری که اگر قسمتی از آن به کوه های شروری وارد می شد متزلزل می گردید.اشک به چشمانم وارد شد،سپس آن اشک ها را به دیدگان خود بر گرداندم و اکنون در قلب گریانم.

آن مرد دین می گوید:از آن زن پرسیدم بر تو چه شده و چه مصیبتی وارد گردیده که می گویی صبری که کردم در عهدهٔ همه کس نیست.

در جواب گفت:روزی شوهرم گوسپندی را برای کودکانم ذبح نمود و پس از آن کارد را به گوشه ای پرتاب کرد و از منزل خارج شد،یکی از دو فرزندم که بزرگ تر بود به تقلید شوهرم دست و پای برادر کوچک خود را بسته و خوابانید و به او گفت:

می خواهم به تو نشان دهم که پدرم این طور گوسپند ذبح کرد،در نتیجه برادر بزرگ تر سر برادر کوچک تر را برید و من پس از این که کار از کار گذشته بود فهمیدم، از دست پسرم سخت خشمگین شدم به او حمله بردم که وی را بزنم به بیابان فرار کرد،چون شوهرم به خانه برگشت و از جریان آگاه شد به دنبال پسر رفت و او را در بیابان دچار حمله حیوانات دید که مرده است،جنازهٔ او را به زحمت به خانه آورد و از شدّت عطش و رنج جان سپرد،من خود را سراسیمه به جنازهٔ شوهر و پسرم رساندم،در این اثنا کودک خردسالم خود را به دیگ غذا که در حال جوش بود می رساند و دیگ به روی او واژگون شده او را می کشد.خلاصه من در ظرف یک روز تمام اعضای خانواده ام را از دست دادم،در این حال فکر کردم که اگر برای خدا در این حوادث عظیم صبر کنم مأجور خواهم بود.آن گاه دنبالهٔ اشعار شعری را به مضمون زیر خواند:

تمام امور از جانب خداست و واگذار به اوست و هیچ امری واگذار به عبد نیست (۱).

۱- ۱) -ایمان و وجدان:۱۰.

باب ۹۲ در حزن و اندوه

اشاره

ص:۳۳۷

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْحُزْنُ مِنْ شِعارِ الْعارِفینَ لِکَثْرَهِ وارِداتِ الْغَیْبِ عَلیٰ اسْرارِهِمْ وَ طولِ مُباهاتِهِمْ تَحْتَ سِرِّ الْکِبْریاءِ.

وَ الْمَحْزُونُ ظاهِرُهُ قَبْضٌ وَ باطِنُهُ بَسْطٌ،یَعیشُ مَعَ الْخَلْقِ عَیْشَ الْمَرْضیٰ وَ مَعَ اللّهِ عَیْشَ الْقُرْبیٰ.

وَ الْمَحْزُونُ غَیْرُ الْمُتَفَکِّرِ لِاَنَّ الْمُتَفَکِّرَ مُتَکَلِّفٌ وَ الْمَحْزونُ مَطْبوعٌ، وَ الْحُزْنُ یَبْدُو مِنَ الْباطِنِ وَ الْفِکْرُ یَبْدُو مِنْ رُؤْیَهِ الْمُحْدَثاتِ وَ بَیْنَهُما فَرْقٌ.قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فی قِصَّهِ یَعْقوبَ علیه السلام: [إِنَّما أَشْکُوا بَثِّی وَ حُزْنِی إِلَی اللّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللّهِ ما لا تَعْلَمُونَ] (۱)وَ قیلَ لِرَبیعِ بْنِ خُثَیْمٍ:ما لَکَ مَهْمُوماً ؟ قالَ:لِاَنّی مَطْلوبٌ.وَ یَمینُ الْحُزْنِ الْاِنْکِسارُ وَ شِمالُهُ الصَّمْتُ،وَ الْحُزْنُ یَخْتَصُّ بِهِ الْعارِفونَ لِلّهِ تَعالی،وَ التَّفَکُّرُ یَشْتَرِکُ فیهِ الْخاصُّ وَ الْعامُّ.

وَ لَوْ حُجِبَ الْحُزْنُ عَنْ قُلوبِ الْعارِفینَ ساعَهً لَاسْتَغاثُوا،وَ لَوْ وُضِعَ فی قُلوبِ غَیْرِهِمْ لَاسْتَنْکَرُوهُ،فَالْحُزْنُ اوَّلُ ثانیهِ الْاَمْنُ وَ الْبِشارَهُ وَ التَّفَکُّرُ ثانٍ اوَّلُهُ تَصْحیحُ الْایمانِ وَ ثالِثُهُ الْاِفْتِقارُ اِلَی اللّهِ تَعالی بِطَلَبِ النَّجاهِ.

وَ الْحَزینُ مُتَفَکِّرٌ وَ الْمُتَفَکِّرُ مُعْتَبِرٌ.وَ لِکُلٍّ واحِدٍ مِنْهُما حالٌ وَ عِلْمٌ وَ طریقٌ وَ عِلْمٌ وَ مَشْرَبٌ.

۱- ۱) -یوسف (۱۲):۸۶.

[الْحُزْنُ مِنْ شِعارِ الْعارِفینَ لِکَثْرَهِ وارِداتِ الْغَیْبِ عَلی اسْرارِهِمْ وَ طولِ مُباهاتِهِمْ تَحْتَ سِرِّ الْکِبْریاءِ.وَ الْمَحْزُونُ ظاهِرُهُ قَبْضٌ وَ باطِنُهُ بَسْطٌ،یَعیشُ مَعَ الْخَلْقِ عَیْشَ الْمَرْضی وَ مَعَ اللّهِ عَیْشَ الْقُرْبی.وَ الْمَحْزُونُ غَیْرُ الْمُتَفَکِّرِ لِاَنَّ الْمُتَفَکِّرَ مُتَکَلِّفٌ وَ الْمَحْزونُ مَطْبوعٌ،وَ الْحُزْنُ یَبْدُو مِنَ الْباطِنِ وَ الْفِکْرُ یَبْدُو مِنْ رُؤْیَهِ الْمُحْدَثاتِ وَ بَیْنَهُما فَرْقٌ.قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فی قِصَّهِ یَعْقوبَ علیه السلام: [إِنَّما أَشْکُوا بَثِّی وَ حُزْنِی إِلَی اللّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللّهِ ما لا تَعْلَمُونَ] (۱)]

حزن شعار اهل عرفان

حزن اگر به خاطر فوت شدن امور ظاهر و برنامه های مادی باشد،از نظر قرآن مجید،مردود و صاحبش از فیوضات محروم است.

منظور از این حزن و اندوه در روایت مورد ترجمه،حزنی است که از احساس کوچکی خود نسبت به عظمت حضرت حق به انسان دست می دهد و حزنی است که بر اثر رسیدن به مقام شهود نسبت به واقعیّات و این که چرا آدمی در عین آن همه ایمان و عمل باز فوق العاده حقیر و فقیر است عارض انسان می گردد و حزنی است

۱- ۱) -یوسف (۱۲):۸۶.

که از معاینهٔ قیامت و حساب و کتاب و هول نسبت به آن روزگار به انسان متوجه می شود و این حزن که خود علّت حرکت و سیر و سلوک بیشتر به سوی حضرت یار است حزنی است پسندیده و محمود و از اوصاف عارفان باللّه است.

در طول مجلدات سابق به هر مناسبتی که پیش آمد در این زمینه سخن به میان آمده،در اینجا احتیاج به شرح مفصل نمی بینم تنها به ترجمهٔ اصل روایت اکتفا می شود.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

حزن و اندوه،شعار اهل عرفان است و آن بر اثر واردات غیبی بر قلوب ایشان و به سبب امتداد افتخار درک سایه و پوشش عنایت و بزرگواری حق بر آنان است.

شخص محزون از لحاظ ظاهر گرفته،ولی در باطن دارای عالمی وسیع و گسترده است،او با مردم چون بیماران و بی حالان زندگی می کند و با خدای خود همانند اهل قرب و بدون قید و خلاصه خصوصی و عاشقانه.

شخص محزون با متفکر فرق دارد،متفکّر با زحمت در قلب خود ایجاد فکر می کند،ولی حزن جوشش درون است،دیگر آن که حزن از باطن در ظاهر خودنمایی می کند،ولی تفکّر در اثر برخورد با امور خارجی محقق می شود.

خداوند متعال در جریان قصه یعقوب از زبان او نقل می کند،من شدت حزن و اندوه خود را به پیشگاه پروردگارم اظهار داشته و به او شکایت می برم و آنچه را من از جانب او آگاهم شما ای فرزندان من آگاه نیستید.

[وَ قيلَ لِرَبيعِ بْنِ خُثَيْمٍ:ما لَكَ مَهْمُوماً ؟ قالَ:لِاَنّى مَطْلوبٌ.

وَ يَمينُ الْحُزْنِ الْاِنْكِسارُ وَ شِمالُهُ الصَّمْتُ،وَ الْحُزْنُ يَخْتَصُّ بِهِ الْعارِفونَ لِلّهِ تَعالى،وَ التَّفَكُّرُ يَشْتَرِكُ فيهِ الْخاصُّ وَ الْعامُّ.وَ لَوْ حُجِبَ الْحُزْنُ عَنْ قُلوبِ الْعارِفينَ ساعَةً لَاسْتَغاثُوا،وَ لَوْ وُضِعَ فى قُلوبِ غَيْرِهِمْ لَاسْتَنْكَرُوهُ،فَالْحُزْنُ اوَّلُ ثانيهِ الْاَمْنُ وَ الْبِشارَةُ وَ التَّفَكُّرُ ثانٍ اوَّلُهُ تَصْحيحُ الْايمانِ وَ ثالِثُهُ الْاِفْتِقارُ الَى اللّهِ تَعالى بِطَلَبِ النَّجاهِ.وَ الْحَزينُ مُتَفَكِّرٌ وَ الْمُتَفَكِّرُ مُعْتَبِرٌ.وَ لِكُلٍّ واحِدٍ مِنْهُما حالٌ وَ عِلْمٌ وَ طَريقٌ وَ عِلْمٌ وَ مَشْرَبٌ]

حزن عارفان

به ربیع بن خثیم گفتند:چرا محزون و مهمومی ؟ گفت:به خاطر این که مسئولیّتی بزرگ بر عهدهٔ من است و پیوسته من مورد درخواست و بازخواستم.

جانب راست حزن فروتنی در برابر حق و جانب چپ آن خاموشی است و حقیقت حزن بدون این دو صفت میسّر نمی شود.

حزن صفتی است مخصوص به اهل معرفت،ولی تفکّر مشترک میان عارف و عامی است.

اگر حزن نسبت به حضرت حق ساعتی از قلوب عارفان برداشته شود هر آینه به ناله و استغاثه برخیزند و هرگاه به دیگری عطا شود،به خاطر فقدانش در وجودشان

به کراهت آیند.

حزن در حقیقت مقامی است که نتیجهٔ آن امن از قهر و غضب الهی و بشارت به رحمت و فیوضات معنوی است.

تفکّر در پشت سر ایمان واقعی و اعتقاد ثابت پیدا شده و نتیجهٔ تفکّر،احساس فقر و احتیاج و نیازمندی به درگاه او و سبب درخواست نجات و استخلاص از جناب اوست و هر شخص محزونی قهراً متفکّر است و هر متفکّری عبرت آموزست.

برای هریک از این دو دسته حالات مخصوص و معارف و علوم و روش و مشرب خاصیّ است.

احوالی که اختصاص به صاحب حزن دارد عبارت است از:

۱-وصول به مرتبهٔ یقین.

۲-معاینهٔ دیدن احوال قیامت از سؤال و کتاب و حشر و نشر.

۳-آگاهی صاحب حزن از علّت است به معلول،از حق است به مخلوق.

۴ -علم صاحب حزن گاهی عطائی است.

۵-مشرب محزون سوز و گداز و درد و نیاز است.

باب ۹۳ در حیا

اشاره

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْحَیاءُ نورٌ جَوْهَرُهُ صَدْرُ الْایمانِ وَ تَفْسیرُهُ التَّثَبُّتُ عِنْدَ کُلِّ شَیْءٍ یُنْکِرُهُ التَّوْحیدُ وَ الْمَعْرِفَهُ،قالَ النَّبیُّ صلی الله علیه و آله:اَلْحَیاءُ مِنْ الْایمانِ وَ الْایمانُ بِالْحَیاءِ.

وَ صاحِبُ الْحَیاءِ خَیْرٌ کُلُّهُ،وَ مَنْ حُرِمَ الحَیاءَ فَهُوَ شَرٌّ کُلُّهُ وَ انْ تَعَبَّدَ وَ تَوَرَّعَ، وَ انَّ خُطْوَهً تَتَخَطَّاُ فی ساحاتِ هَیْبَهِ اللّهِ بِالحَیاءِ مِنْهُ اَلَیْهِ خَیرٌ مِنْ عِبادَهِ سَبْعینَ سَنَهً.وَ الْوَقاحَهُ صَدْرُ النِّفاقِ وَ صَدْرُ النِّفاقِ الْکُفْرُ.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اِذا لَمْ تَسْتَحِ فَاعْمَلْ ما شِئْتَ.اَیْ اذا فارَقْتَ الْحیاءَ فَکُلُّ ما عَمِلْتَ مِنْ خَیْرٍ وَ شَرٍّ فَاَنْتَ بِهِ مُعاقَبٌ.

وَ قُوَّهُ الْحَیاءِ مِنَ الْحُزْنِ وَ الْخَوْفِ.وَ الْحَیاءُ مَسْکَنُ الْخَشیَهِ وَ الْحَیاءُ اوَّلُهُ الْهَیْبَهُ وَ صاحِبُ الْحَیاءِ مُشْتَغِلٌ بِشَأْنِهِ،مُعْتَزِلٌ مِنَ النّاسِ مُزْدَجِرٌ عَمّا هُمْ فیهِ وَ لَوْ تُرِکَ صاحِبُ الْحَیاءِ ما جالَسَ احَداً.قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اِذا ارادَ اللّهُ بِعَبْدٍ خَیْراً اَلْهاهُ عَنْ مَحاسِنِهِ وَ جَعَلَ مَساوِیَهُ بَیْنَ عَیْنَیْهِ وَ کَرَّهَهُ مُجالَسَهَ الْمُعرِضینَ عَنْ ذِکْرِ اللّهِ تَعالی.وَ الْحَیاءُ خَمْسَهُ انْواعٍ:حَیاءُ ذَنْبٍ،وَ حَیاءُ تَقْصیرٍ وَ حَیاءُ کَرامَهٍ،وَ حَیاءُ حُبٍّ،وَ حَیاءُ هَیْبَهٍ،وَ لِکُلِّ واحِدٍ مِنْ ذلکَ اهْلٌ، وَ لِاَهْلِهِ مَرْتَبَهٌ عَلیٰ حِدَهٍ.

ص:۳۴۷

[الْحَیاءُ نورٌ جَوْهَرُهُ صَدْرُ الْایمانِ]

حقیقت حیا

حیـا حـالتی است معنوی و ملکوتی که بر اثر معرفت انسان به حضـرت حق و توجّه به اسـما و صـفات جناب او در وجود آدمی پدید می آید و باعث حفظ انسان از گناه و علّت حرکت به سوی طاعت و عبادت است.

حیاداران عالم،از وقار و سکون،ادب و عظمت،تربیت و عبادت،آگاهی و دانش،صفا و بینش برخوردارند.

حیـاداران،نسـبت به حقـایق چشـمی باز و قلبی آگاه و روحی در حال پرواز دارنـد و اگر آنان را ذرّه ذرّه کننـد،محال است در محضـر دوست که خود را همیشه در آن محضـر حاضـر می داننـد دست به آلودگی بزنند و از عبادت و اطاعت جناب حق کم بگذارند.

در مجلّدات قبل به مسـئلهٔ حیا اشاره رفته و تا جایی که لازم بوده به شـرح این حقیقت عالی اقـدام شده،در این جا فقط به چند روایت و ترجمهٔ اصل متن اکتفا می شود.

ص:۳۴۸

حیا در روایات

اشاره

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام:اَلْحَیاءُ مِنَ الْایمانِ وَ الْایمانُ فِی الْجَنَّهِ (۱).

امام صادق علیه السلام فرمود:حیا معلول ایمان است و ایمان در بهشت است.

قالَ أَبو عَبْدِ اللّهِ علیه السلام:اَلْحَیاءُ وَ الْعِفافُ وَ الْعَیُّ-اَعْنی عَیَّ اللِّسانِ لا عَیَّ الْقَلْبِ-مِنَ الْایمانِ (۲).

امام صادق علیه السلام فرمود:حیا و عفت و کم گویی-یعنی کندی زبان نه کندی دل - همه از ایمان است.

عَنْ احَدِهِما علیهما السلام قالَ:اَلْحَیاءُ وَ الْایمانُ مَقْرونانِ فی قَرَنٍ فَاِذا ذَهَبَ احَدُهُما تَبِعَهُ صاحِبُهُ (۳).

یکی از دو امام (حضرت باقر و امام صادق علیهما السلام) فرمود:حیا و ایمان همراهند و در یک رشته بسته اند،چون یکی از آن ها برود،دیگری هم می رود.

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:لا ایمانَ لِمَنْ لا حَیاءَ لَهُ (۴).

امام صادق علیه السلام فرمود:ایمان نیست برای کسی که حیا ندارد.

عَنْ ابی عَبْدِ اللّهِ علیه السلام قالَ:قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اَرْبَعٌ مَنْ کُنَّ فیهِ وَ کانَ مِنْ قَرْنِهِ الی

۱- ۱) -الکافی:۱۰۶/۲،باب الحیاء،حدیث ۱؛وسائل الشیعه:۱۶۶/۱۲،باب ۱۱۰،حدیث ۱۵۹۷۰.

۲- ۲) -الکافی:۱۰۶/۲،باب الحیاء،حدیث ۲؛بحار الأنوار:۳۲۹/۶۸،باب ۸۱،حدیث ۲.

۳- ۳) -الکافی:۱۰۶/۲،باب الحیاء،حدیث ۴؛وسائل الشیعه:۱۶۶/۱۲،باب ۱۱۰،حدیث ۱۵۹۶۹.

۴- ۴) -الکافی:۱۰۶/۲،باب الحیاء،حدیث ۵؛بحار الأنوار:۳۳۱/۶۸،باب ۸۱،حدیث ۵.

قَدَمِهِ ذُنوباً بَدَّلَهَا اللّهُ حَسَناتٍ:الصِّدْقُ وَ الْحَياءُ وَ حُسْنُ الْخُلْقِ وَ الشُّكْرُ (۱).

امام صادق علیه السلام فرمود:رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت:چهار چیزند در هرکس باشد و از سر تا پایش را گناه گرفته باشد،خداوند همهٔ آن گناهان را به حسنه تبدیل کند،راستگویی و حیا و خوش خلقی و شکرگزاری.

تبدیل سیئه به حسنه

علامهٔ مجلسی رحمه الله می گوید:

در این تبدیل سیّئه به حسنه وجوهی ذکر شده:

۱-گناهان پیشین به توبه محو شود و بجای آن ها طاعت آینده آید.

۲-روحیهٔ گناهکاری از آن ها محو شود و روحیهٔ طاعت بجای آن نشیند.

۳-خدا توفیق کارهایی به او دهد که ضدّ کارهای پیشین او باشد.

۴-بجای هر کیفری ثوابی برای او ثبت کند (۲).

داستان های مهمّی از اهل حیا در قسمت های گذشته نقل شده،می توانید به آن ها مراجعه کنید.

در اینجا ذکر این مطلب لازم است که حیا و شرم در امور مثبته حالتی است احمقانه و ضربهٔ مهلکی است بر سعادت دنیا و آخرت انسان و باید توجه داشت که حیا در هنگام گناه و طاعت باید به کار گرفته شود به این معنی که اگر زمینهٔ منکر و فحشایی برای انسان فراهم شد،از حضرت حق خجالت کشیده و از گناه کناره گیرد و چون زمینهٔ عبادت پیش آید از ترک آن شرم کند.

۱- ۱) -الکافی:۱۰۷/۲،باب الحیاء،حدیث ۷؛وسائل الشیعه:۱۶۷/۱۲،باب ۱۱۰،حدیث ۱۵۹۷۳.

۲- ۲) -بحار الأنوار:۳۳۲/۶۸،باب ۸۱،ذیل حدیث ۷.

در روایت بسیار مهّمی که اکثر کتب حدیث از جمله«الکافی»،«تحف العقول»،«بحار الأنوار»،نقل کرده اند،وجود مقدّس حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام حیا را از جنود عقل معرّفی کرده اند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در حدیث پرمایه ای فرموده اند:

هرکجا عقل باشد حیا و ایمان همان جاست (۱).

انسان وقتی در سایهٔ معرفت به حق و مسائل الهی به تقویت عقل و در نتیجه به رشد ایمان و حیا برخیزد،در میدان صفا و عرصهٔ طاعت و عبادت و خدمت به خلق قرار می گیرد و از خود موجودی الهی و با برکت خواهد ساخت و مصداق حقیقی خلیفه اللّه و انسان کامل خواهد شد و در این وقت است که از عقل و حیا و ایمان آتش عشق و شوق شعله ور گشته و جز با رسیدن به مقام لقا و وصل آدمی قانع نخواهد شد.

۱- ۱) -تحف العقول:۴۰۱،جنود العقل و الجهل؛بحار الأنوار:۱۰۷/۱،باب ۴،حدیث ۳،علامات العقل و جنوده.

[الْحَياءُ نورٌ جَوْهَرُهُ صَدْرُ الْايمانِ وَ تَفْسيرُهُ التَّثَبُّتُ عِنْدَ كُلِّ شَىْءٍ يُنْكِرُهُ التَّوْحيدُ وَ الْمَعْرِفَهُ،قالَ النَّبىُّ صلى الله عليه و آله:اَلْحَياءُ مِنْ الْايمانِ وَ الْايمانُ بِالْحَياءِ.وَ صاحِبُ الْحَياءِ خَيْرٌ كُلُّهُ،وَ مَنْ حُرِمَ الحَياءَ فَهُوَ شَرٌّ كُلُّهُ وَ انْ تَعَبَّدَ وَ تَوَرَّعَ،وَ انَّ خُطْوَهً تَتَخَطَّاُ فى ساحاتِ هَيْبَهِ اللّهِ بِالحَياءِ مِنْهُ اَلَيْهِ خَيرٌ مِنْ عِبادَهِ سَبْعينَ سَنَهً.وَ الْوَقاحَهُ صَدْرُ النِّفاقِ وَ صَدْرُ النِّفاقِ الْكُفْرُ.قالَ رَسولُ اللّهِ صلى الله عليه و آله:اِذا لَمْ تَسْتَحِ فَاعْمَلْ ما شِئْتَ.اَىْ اذا فارَقْتَ الْحياءَ فَكُلُّ ما عَمِلْتَ مِنْ خَيْرٍ وَ شَرٍّ فَاَنْتَ بِهِ مُعاقَبٌ]

حیا ریشهٔ ایمان

امام صادق علیه السلام در متن روایت باب حیا می فرماید:

حیا نوری است که جوهر آن نور و حقیقت ذاتش صدر ایمان است به این معنی که عمدهٔ اجزای ایمان حیاست و ایمان کامل،معلول آن صفت معنوی و ملکوتی است.

معنای حیا توقّف در هر کاری است که منافی توحید و معرفت است،رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

حیا از ایمان است و استحکام ایمان از حیاست.

هرکه صاحب حیا و آزرم است دارندهٔ همهٔ خوبی هاست،و هرکه از این حقیقت

محروم است صاحب همهٔ بدی هاست،هرچند اهل عبادت و ورع باشد.

یک گام که صاحب حیا می گذارد،در فضای هیبت الهی و در پیشگاه حق عزیزتر است از هفتاد سال عبادت که بدون حیا باشد.

بی حیایی اساس و بنیان هر نفاق و نفاق اصل و ریشهٔ کفر است،رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

هرگاه حالت حیا که بهترین مانع از گناه است در تو نباشد،پس هرچه خواهی کن که گویا از دفتر بندگی حق بیرونی و خوبی و بدیت به خاطر فقد صفت حیا موجب عقاب الهی است.

ص:۳۵۳

[وَ قُوَّهُ الْحَیاءِ مِنَ الْحُزْنِ وَ الْخَوْفِ.وَ الْحَیاءُ مَسْکَنُ الْخَشیَهِ وَ الْحَیاءُ اوَّلُهُ الْهَیْبَهُ وَ صاحِبُ الْحَیاءِ مُشْتَغِلٌ بِشَأْنِهِ،مُعْتَزِلٌ مِنَ النّاسِ مُزْدَجِرٌ عَمّا هُمْ فیهِ وَ لَوْ تُرِکَ صاحِبُ الْحَیاءِ ما جالَسَ احَداً.قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اِذا ارادَ اللّهُ بِعَبْدٍ خَیْراً الْهاهُ عَنْ مَحاسِنِهِ وَ جَعَلَ مَساوِیَهُ بَیْنَ عَیْنَیْهِ وَ کَرَّهَهُ مُجالَسَهَ الْمُعرِضینَ عَنْ ذِکْرِ اللّهِ تَعالی.وَ الْحَیاءُ خَمْسَهُ انْواعٍ:حَیاءُ ذَنْبٍ،وَ حَیاءُ تَقْصیرٍ وَ حَیاءُ کَرامَهٍ،وَ حَیاءُ حُبٍّ،وَ حَیاءُ هَیْبَهٍ، وَ لِکُلِّ واحِدٍ مِنْ ذلکَ اهْلٌ،وَ لِاَهْلِهِ مَرْتَبَهٌ عَلیٰ حِدَهٍ]

مراحل حیا

آن کس که حزن و اندوه برگذشته و بر تقصیرش در بندگی و خوف از عاقبت و عذاب قوی تر است حیایش بیشتر است،حیا عرصه گاه خشیت و ابتدایش تجلّی هیبت و عظمت او در قلب است.

صاحب حیا به خود و به کار خود که همه طاعت و بندگی است مشغول است و هرگز از یاد حق غافل نیست،از مردمی که هیچ سود نسبت به امور معنوی ندارند کناره گیر است و از کارهای غیر الهی مردم سخت متنفّر است و اگر وی را به حال خود گذارند هیچ رغبتی به همنشینی کسی ندارد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

هرگاه خداوند برای کسی خیر بخواهد،خوبی هایش را از چشم او بپوشد و بدی هایش را در میدان مغزش رژه دهد و همنشینی با اهل غفلت را به نظر او ناپسند نماید.

حیا را پنج مرحله است:

۱-حیایی که مانع از گناه است و این مرتبهٔ نازلهٔ حیا و بلکه حیای عوام النّاس است.

۲-حیای تقصیر، به این معنی که شرمش آید مرتکب کاری شود که مشتمل بر تقصیر است هرچند ترک اولی باشد.

۳-حیای کرامت، یعنی بزرگواری و عزت حضرت دوست مانع این است که مرتکب خلاف رضای او شود.

۴-حیای محبّت، یعنی انوار محبّت حضرت او چنان بر سراسر وجودش تابیده که مجال مخالفتی برای عاشق در جنب معشوق نگذاشته است.

۵-حیای هیبت، و این حیا علت خشیت است چنانچه حیای محبّت باعث امید و رجاست.

و هریک از این پنج مرحله را مقامی است که شرحش موکول به جزوه ای جداگانه است.

الهی ! به انوار جلال و اوصاف جمال و ذات مستجمع جمیع صفات کمالت ما را به این مراتب عالیه از حیا آراسته فرما و تمام تقصیرات و گناهان گذشته ما را که معلول غفلت و جهل بوده ببخش و بیامرز.

ص:۳۵۵

باب ۹۴ در دعوی و ادّعا

اشاره

ص:۳۵۷

قالَ الصّادِقُ عليه السلام:

الـدَّعْوىٰ بِـالْحَقيقَهِ لِلْاَنْبيـاءِ وَ الْـاَئِمَّهِ وَ الصِّدّيقينَ وَ امَّا الْمُـدَّعى بِغَيْرِ واجِبٍ فَهُـوَ كَـاِبْليسَ اللَّعينِ ادَّعىٰ النُّسُـكَ وَ هُوَ عَلَى الْحَقيقَهِ مُنازِعٌ لِرَبِّهِ مُخالِفٌ لِاَمْرِهِ،فَمَنِ ادَّعىٰ اظْهَرَ الْكِذْبَ وَ الْكاذِبُ لا يَكونُ اميناً.

وَ مَنِ ادَّعىٰ فيما لا يَحِلُّ لَهُ فَتَحَ عَلَيْهِ ابْوابَ الْبَلْوىٰ.وَ الْمُدَّعى يُطالَبُ بِالْبَيِّنَهِ لا مَحالَهَ وَ هُوَ مُفْلِسٌ فَيَفْتَضِحُ وَ الصّادِقُ لا يُقالُ لَهُ:لِمَ.

قالَ أَميرُ الْمُؤْمِنينَ عليه السلام:اَلصّادِقُ لا يَراهُ احَدٌ الّا هابَهُ.

ص:۳۵۹

[الـدَّعْوىٰ بِـالْحَقيقَهِ لِلْاَنْبيـاءِ وَ الْـاَئِمَّهِ وَ الصِّدّيقينَ وَ امَّا الْمُـدَّعى بِغَيْرِ واجِبٍ فَهُوَ كَابْليسَ اللَّعينِ ادَّعىٰ النُّسُكَ وَ هُوَ عَلَى الْحَقيقَهِ مُنازِعٌ لِرَبِّهِ مُخالِفٌ لِاَمْرِهِ،فَمَنِ ادَّعىٰ اظْهَرَ الْكِذْبَ وَ الْكاذِبُ لا يَكونُ اميناً]

مسئلهٔ دعوی کاذب و صادق

در جلـد دوّم«عرفان اسـلامی»در باب آنان که در طول تاریخ به ادّعا برخاسـتند و وزر و وبال میلیون ها نفر را در بستر حیات به گردن گرفتنـد،در حالی که در آن ادّعا صادق نبودند به طور مفصّل مطالبی عنوان شد و نیز در مجلدات دیگر به مناسـبت های مختلف به این مسئله اشاره رفت و به اثبات رسید که اگر جامعه انسانی در تمام زمینه ها و شؤون زندگی مدّعی کاذب نداشت و مدعیان هواپرست و دروغگو جایگاه مدعیان صادق را باز می گذاشـتند،هرگز بشـر دچار این همه مشـکلات گوناگون و بن بست هـا و عواقب سوء و خطرنـاک نمی شـد،امّـا این گرگ هـای در لبـاس میش،حق را به حق دار نگذاشـتند و بلکه در برابر مدّعیان صادق و فرسـتادگان الهی قد علم کرده و با آن بزرگواران و پیروانشان به جنگ و ستیز و کشت و کشـتار برخاسـتند و در پی ادعاهای خویش چه در شرق و چه در غرب ضربه های هولناک به پیکر حیات زدند.

اینـان میلیون ها نفر را به آتش پرستی و میلیاردها نفر را به تعظیم در برابر بت ها و گاو و غرق شـدن در تثلیث و مرام بودایی و هندویی و کمونیستی و لامذهبی

کشیدند و عباد حق را از شکوفا شدن استعدادهایشان در عرصه گاه توحید و وحی و نبوت و امامت مانع شدند و چه حیرت انگیز است وضع این بدعت گزاران در روز قیامت و در میدان محشر و به هنگام بر پا شدن میزان عدل ! !

امام صادق علیه السلام می فرماید:

ادعا شایسته نیست مگر از انبیا و ائمه علیهم السلام و صدّیقان،کسی که دعوی بیجا کند و مرتبه ای بلندتر از آنچه که هست برای خود بپندارد و القا نماید هم چون ابلیس لعین است که به دعوای عبادت بسیار و این که از آتش است خدای را نافرمانی کرد و مستحق عذاب ابد شد،این چنین انسان چون در ادعایش دروغگوست نمی تواند صاحب دیانت و امانت باشد و از خدعه و فریب شیطان تا در این حالت است خلاصی ندارد.

ص:۳۶۱

[وَ مَنِ ادَّعیٰ فیما لا یَحِلُّ لَهُ فَتَحَ عَلَیْهِ ابْوابَ الْبَلْوی.

وَ الْمُدَّعی یُطالَبُ بِالْبَیِّنَهِ لا مَحالَهَ وَ هُوَ مُفْلِسٌ فَیَفْتَضِحُ وَ الصّادِقُ لا یُقالُ لَهُ:لِمَ.قالَ أَمیرُ الْمُؤْمِنینَ علیه السلام:اَلصّادِقُ لا یَراهُ احَدٌ الّا هابَهُ]

مدّعی صادق

آن کس که ادعای بیجا دارد،درهای بلا و رنج را به روی خود گشوده و چون از وی مطالبهٔ حجّت و بیّنه کنند عاجز شده و رسوا می گردد ولی از مدّعی صادق اهل انصاف و وجدان و عقل و دانش،طلب حجّت نمی کنند،اگر هم خواهان بیّنه باشند از ارائهٔ دلیل و بینه عاجز نیست.

امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:

هرکس در دعوی خود صادق است هیبتی از وی در دل مستمعان است که به او نمی گویند،چرا چنین دعوا کردی.

آری،ادعای نابجا مربوط به گرفتاران در بند هوا و شهوات است و هم اینانند که در معارف الهی از آنان تعبیر به دزدان سر راه عباد خدا شده است.

باب ۹۵ در معرفت

اشاره

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْعارِفُ شَخْصُهُ مَعَ الْخَلْقِ وَ قَلْبُهُ مَعَ اللّهِ تَعالی،وَ لَوْ سَهَا قَلْبُهُ عَنِ اللّهِ تَعالی طَرْفَهَ عَیْنٍ لَماتَ شَوْقاً اِلَیْهِ،وَ الْعارِفُ امینُ وَدائِعِ اللّهِ تَعالی وَ کَنْزُ اسْرارِهِ وَ مَعْدِنُ نُورِهِ وَ دَلیلُ رَحْمَتِهِ عَلی خَلْقِهِ وَ مَطِیَّهُ عُلومِهِ وَ میزانُ فَضْلِهِ وَ عَدْلِهِ.

وَ قَدْ غَنِیَ عَنِ الْخَلْقِ وَ الْمُرادِ (۱)وَ الدُّنْیا فَلا مُونِسَ لَهُ سِوَی اللّهِ وَ لا نُطْقَ وَ لا اشارَهَ وَ لا نَفَسَ الّا بِاللّهِ تَعالی وِ لِلّهِ وَ مِنَ اللّهِ وَ مَعَ اللّهِ فَهُوَ فی رِیاضِ قُدْسِهِ مُتَرَدِّدُ وَ مِنْ لَطائِفِ فَضْلِهِ مُتَزَوِّدٌ.وَ الْمَعْرِفَهُ اصْلٌ فَرْعُهُ الْایمانُ.

۱- ۱) -در نسخهٔ عبد الرزاق لاهیجی«المرات»آمده است.

[الْعارِفُ شَخْصُهُ مَعَ الْخَلْقِ وَ قَلْبُهُ مَعَ اللّهِ تَعالی،وَ لَوْ سَهاها قَلْبُهُ عَنِ اللّهِ تَعالی طَرْفَهَ عَیْنٍ لَماتَ شَوْقاً اَلَیْهِ،وَ الْعارِفُ امینُ وَدائِعِ اللّهِ تَعالی وَ کَنْزُ اسْرارِهِ وَ مَعْدِنُ نُورِهِ وَ دَلیلُ رَحْمَتِهِ عَلیٰ خَلْقِهِ وَ مَطِیَّهُ عُلومِهِ وَ میزانُ فَضْلِهِ وَ عَدْلِهِ]

عرفان و معرفت و عارف

از آنجا که حضرت صادق علیه السلام حدیث اوّل«مصباح الشریعه»را اختصاص به اوصاف عرفا داده اند،به ترجمهٔ متن روایت پرداخته و شما را برای یافتن خصوصیّات یک عارف حقیقی به مطالعهٔ حدیث اول کتاب در جلد اول دعوت می کنم.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

عارف معارف و آن کس که قلبش بر اثر کوشش در راه علم دین و مجاهدت و ریاضت نفسانی به نور شناخت حق و شؤونش منور شد،جسمش در بین مردم ولی قلبش با خداست،چیزی غیر دوست نمی بیند و نمی خواهد و نمی گوید و اگر بر فرض لحظه ای از محبوب غفلت کند از شدت شوق او به وقت توجه به او قالب تهی می کند ! !

ای راحت روح هر شکسته***بخشای به لطف بر شکسته

بر جان من شکسته رحم آر*** کاشکسته ترم ز هر شکسته

پیوسته ز غم شکسته بودم*** این لحظه شدم بتر شکسته

ای بار غمت شکسته پشتم***تو رخ ز شکسته بر شکسته

بر سنگ مزن تو سینه ما ***بی قدر شود گهر شکسته

ای تیر غمت رسیده بر دل ***پیکان تو در جگر شکسته

بیلطف تو کی درست گردد*** جانا دل من به سر شکسته

آمد به درت ندیده رویت ***زان شد دل من مگر شکسته

در کوی تو جان سپرد دگر بار*** آن مرغک بال و پر شکسته

دل بنده توست در همه حال ***گر غمزده است و گر شکسته(۱)

جناب عزت،عارف را امین خود گردانده و علوم و معارفش را به وی سپرده تا خلق از او طلب دانش و بینش کنند و نیز عارف را گنج اسرار خود و منبع نور خویش و دلیل بر رحمت بی منتها و هادی و رهنما و حامل علوم خود نموده است و او را ترازوی فضل و عدل قرار داده است.

۱- ۱)- فخرالدین عراقی.

[وَ قَدْ غَنِیَ عَنِ الْخَلْقِ وَ الْمُرادِ وَ الدُّنْیا فَلا مُونِسَ لَهُ سِوَی اللّهِ وَ لا نُطْقَ وَ لا اشارَهَ وَ لا نَفَسَ الّا بِاللّهِ تَعالی وِ لِلّهِ وَ مِنَ اللّهِ وَ مَعَ اللّهِ فَهُوَ فی رِیاضِ قُدْسِهِ مُتَرَدِّدُ وَ مِنْ لَطائِفِ فَضْلِهِ مُتَزَوِّدٌ.

وَ الْمَعْرِفَهُ اصْلٌ فَرْعُهُ الْایمانُ]

معنای معرفت

اشاره

عارف،غنیّ از خلق و مراد و دنیاست و مونسی جز حضرت اللّه ندارد و نگوید و نشنود و صاحب اشاره و نفس نباشد مگر برای او و در راه او،پس چنین وجود با عظمتی در بوستان قدس متردّد و از لطایف فضل دوست خوشه چین است.

آری،معرفت،ریشه و بنیان ایمان و ایمان فرع و ثمره معرفت است.

در گذشته،در بعضی از کتب دیده ام که فرموده اند:هر حرف معرفت دلیل بر حقیقتی است:

م- مقت نفس یعنی مبارزه با هوا تا سرحد نابودی این حالت خطرناک.

ع- عبادت رب به اخلاص.

ر- رغبت به دوست.

ف- تفویض امر به حضرت او.

ت- تسلیم محض به جناب اللّه.

وظایف عارف

و نیز فرموده اند:

پس از معرفت چهار وظیفهٔ بسیار مهمّ شامل حال عارف است:

۱-عمل بر اساس معرفت.

۲-اخلاص در حدّ عالی به وقت عمل.

۳-ثابت ماندن بر عمل و اخلاص تا لحظهٔ آخر عمر.

۴-ابلاغ حقایق و معارف با زبان و مال و جهاد در راه حق برای بیداری عباد حق.

آمد به درت امیدواری*** کو را به جز از تو نیست یاری

محنت زده ای نیازمندی*** خجلت زده ای گناهکاری

از گفته خود سیاه رویی*** وز کرده خویش شرمساری

از یار جدا فتاده عمری*** وز دوست بمانده روزگاری

بوده به درت چنان عزیزی*** دور از تو چنین بمانده خواری

خرسند ز خاک درگه تو ***بیچاره به بوی یا غباری

شاید ز در تو باز گردد*** نومید چنین امیدواری

زیبد که شود به کام دشمن*** از دوستی تو دوستداری

بخشای ز لطف بر عراقی*** کاو مانده کنون و زینهاری (۱)

۱- ۱) -فخر الدین عراقی.

باب ۹۶ در حبّ فی اللّه

اشاره

ص:۳۷۱

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

حُبُّ اللّهِ اذا اضاءَ عَلیٰ سِرِّ عَبْدٍ اخْلاهُ عَنْ کُلِّ شاغِلٍ وَ کُلِّ ذِکْرٍ سِوَی اللّهِ تَعالی (۱).

وَ الْمُحِبُّ اخْلَصُ النّاسِ سِرًّا لِلّهِ تَعالی وَ اصْدَقُهُمْ قَوْلاً وَ اوْفاهُمْ عَهْداً وَ ازْکاهُمْ عَمَلاً وَ اصْفاهُمْ ذِکْراً وَ اعْبَدُهُمْ نَفْساً.

یَتَباهَی الْمَلائِکَهُ بِهِ عِنْدَ مُناجاتِهِ وَ تَفْتَخِرُ (۲)بِرُؤْیَتِهِ وَ بِهِ یَعْمُرُ اللّهُ بِلادَهُ وَ بِکَرامَتِهِ یُکْرِمُ عِبادَهُ،یُعْطیهِمْ اذا سَأَلُوا بِحَقِّهِ وَ یَدْفَعُ عَنْهُمُ الْبَلایا بِرَحْمَتِهِ،فَلَوْ عَلِمَ الْخَلْقُ ما مَحَلُّهُ عِنْدَ اللّهِ وَ مَنْزِلَتُهُ لَدَیْهِ ما تَقَرَّبوا الَی اللّهِ تَعالی الّا بِتُرابِ قَدَمَیْهِ.

وَ قالَ أَمیرُ الْمُؤْمِنینَ علیه السلام:حُبُّ اللّهِ نارٌ لا یَمُرُّ عَلیٰ شَیْءٍ الّا احْتَرَقَ،وَ نورُ اللّهِ لا یُطْلِعُ عَلیٰ شَیْءٍ الّا اضاءَ،وَ سَماءُ اللّهِ ما ظَهَرَ مِنْ تَحْتِهِ شَیْءٌ الّا اعْطاهُ الْفَیْضَ،وَ ریحُ اللّهِ ما تَهُبُّ فی شَیْءٍ الّا حَرَّکَتْهُ وَ ماءُ اللّهِ یُحْیی بِهِ کُلَّ شَیْءٍ، وَ ارْضُ اللّهِ یُنْبِتُ مِنْها کُلَّ شَیْءٍ.فَمَنْ احَبَّهُ اللّهُ اعْطاهُ کُلَّ شَیْءٍ مِنَ الْمُلْکِ وَ الْمالِ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:إذا احَبَّ اللّهُ عبداً مِنْ امَّتی قَذَفَ فی قُلُوبِ اصْفِیائِه وَ ارْواحِ ملائِکَتِهِ وَ سُکّانِ عَرْشِهِ مَحَبَّتَهُ لِیُحِبُّوهُ فَذلِکَ الْمُحِبُّ حَقًّا طوبیٰ لَهُ وَ لَهُ شَفاعَهٌ عِنْدَ اللّهِ یَوْمَ الْقیامَهِ.

۱- ۱) -در نسخهٔ عبد الرزاق لاهیجی عبارت چنین آمده است:«وَ کُلُّ ذِکْرِ سِوی اللّهِ ظُلْمَهٌ».

۲- ۲) -در نسخهٔ عبد الرزاق لاهیجی«یَفْخَرُ»آمده است.

[حُبُّ اللّهِ اذا اضاءَ عَلیٰ سِرِّ عَبْدٍ اخْلاهُ عَنْ کُلِّ شاغِلٍ وَ کُلِّ ذِکْرٍ سِوَی اللّهِ تَعالی]

عشق به حق

امام صادق علیه السلام می فرماید:

چون عشق حق بر قلب بتابد از هر شغلی و ذکری جز حضرت او خالی شود.

گرچه مسئلهٔ عشق به حق و محبّت به جناب اللّه که منشأ و علّتش معرفت به اسما و صفات حضرت او و تفکّر و اندیشه در آلاء و نَعما و آثار آن وجود بی نهایت در عرصه گاه خلقت و هستی است در جلد اوّل به طور مفصّل و در مجلّدات دیگر به اقتضای حال و مقال آمده،ولی به خاطر عظمت مسئلهٔ و موقفی که در حرکت انسان به سوی رشد و کمال و سعادت دنیوی و اخروی دارد،در این فصل تا جایی که مجال هست به لطایفی دیگر از این حقیقت اشاره می شود.

قبل از بیان برخی از حقایق این باب که باب اللّه الاعظم است به قطعه ای از دعای عارفان و درخواست نیازمندان و دردمندان دل سوخته از پیشگاه مقدّس حضرت دوست توجّه نمایید،درخواست هایی که با کمال عجز و خشوع از جناب حق خواستند و با تمام وجود خود را به آن خواسته ها آراستند که خواستن، هنگامی به آراستن می رسد که همراه با ریاضت و عبادت و طاعت و حقیقت و ترک حرام و معصیت و تقوا و فضیلت و علم و معرفت باشد.

اللّهُمَّ نَوِّرْ قُلُوبَنا بِنورِ حِكْمَتِكَ،وَ ثَبِّتْ قُلُوبَنا بِدَوامِ ذِكْرِكَ وَ حَلاوَهِ مُناجاتِكَ وَ لِذَّهِ كَلامِكَ،وَ رَوِّحْ ارْواحَنا بِلُطْفِكَ وَ نَوِّرْ قُلُوبَنا بِنورِ قُرْبِكَ،وَ قَرِّرْ عُيُونَنا بِمَحَبَّتِكَ، وَ طَيِّبْ اسْماعَنا بِلَذائِذِ مُناجاتِكَ انَّكَ عَلىٰ ما تَشاءُ قَديرٌ.

اللّهُمَّ رَوِّحْ قُلُوبَنا بِمُشاهَدَهِ جَلالِكَ وَ ارِنا عَجائِبَ مَلَكوتِكَ وَ اجْعَلْ لَنا حَظّاً مِنْ نَصيبِ انْسِكَ وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ عِنْدِكَ مَوْقِفاً تُقَرِّبُنا مِنْ نَفْسِكَ وَ تُؤْنِسُنا بِأُنْسِكَ وَ لا تُخَيِّبْنا مِنْ ذلِكَ كُلِّهِ يا ارْحَمَ الرّاحِمينَ.

بار پروردگارا ! دل های ما را به نور حکمتت روشن فرما و قلوب ما را به تداوم یادت و شیرینی مناجاتت و لذّت سخنت ثابت و پابرجا بدار،ارواح ما را به لطفت رَوْح و ریحان بخش و دل هایمان را به نور مقام قربت منوّر گردان، دیدگانمان را به نور عشقت روشنی ده و گوشمان را به شیرینی های مناجاتت پاکیزه کن که تو بر هر برنامه ای قدرت داری.

الهی ! قلوب ما را به مشاهدهٔ جلالت نوازش ده و عجایب و اسرار ملکوت آفرینش را به ما بنمایان،از انس با خود ما را نصیب ده و برای ما از پیشگاه لطف و مرحمتت موقعیّتی قرار ده که به مقام قرب و وصالت برسیم و با حضرتت مأنوس شویم،الهی ! از آنچه از جنابت خواستیم ما را محروم و ناامید مگردان،ای ارحم الرّاحمین.

آری،وقتی انسان با حالی خاضعانه و دلی پر از خشوع و قلبی سوخته و شوقی کثیر،این حقایق را از حضرت محبوب بخواهد و برای آراسته شدن به این واقعیّات با تمام وجود بکوشد،به آنجا که باید برسد می رسد و در آن نقطه چشمهٔ عشق و محبّت به یار از تمام جوانب قلبش جوشیدن می گیرد و از ما سوی اللّه بریده و به حضرت اللّه می پیوندد و در آن وقت فقط و فقط او را خواسته و هرچه را بخواهد

برای او خواهد خواست [وَ مٰا تَشٰاؤُنَ إِلاّٰ أَنْ یَشٰاءَ اللّٰهُ] (۱)که این است صراط مستقیم و راهی که تمام انبیا و اولیا طی کردند و این است عشق حقیقی و محبّت واقعی که چون شعله اش در دل روشن شود غیر معشوق را سوزانده و از هستی انسان،غیر مقام فنای فی اللّه و بقای باللّه چیزی نخواهد گذاشت.

عشق یا بهترین میوهٔ عالم ملکوت

عشق به جناب حق و آن وجود مقدّسی که زیبایی بی نهایت در بی نهایت است محصول حرکت انسان در وادی معرفت است و آن وادی عبارت است از باطن قرآن و سخنان پرارزش انبیا و اولیا و صدیقان.

کسی که در این وادی و در این عرصه معنوی و روحانی قدم نگذارد و با چشم دل و ذات جان و دیدهٔ وجدان آیات الهی را نخواند،نمی تواند از این حقیقت نصیب ببرد،در این صورت حیوان خطرناکی است که به صورت انسان در بین انسانها زندگی می کند و جز زحمت و مزاحمت برای هم نوعان نتیجه ای نخواهد داشت.

آن حقیقتی که نفس را تزکیه می کند و جان را منور می نماید و دل را در دریای طهارت غرق می کند و در درون امتیّت کامل برقرار می سازد و از انسان موجودی ملکوتی و الهی و با برکت و خدمتگزار و صادق و عابد و زاهد و شاهد و باتقوا و همراه با آگاهی و بینش و کمال و فضیلت و شرافت و اصالت و درستی و حقیقت به وجود می آورد عشق به حق است و بس و بدون تردید برای رسیدن به این واقعیّت ها راهی جز اتصال به عشق وجود ندارد که هرکس راهی غیر این راه ادّعا

۱- ۱) -و تا خدا نخواهد،نخواهید خواست؛انسان (۷۶):۳۰.

کنـد دروغگو و دزد راه عبـاد خـداست و به همین خـاطر است که در عنوان موضوع از این عشق تعـبیر به بهـترین میوهٔ ملکوت شد.

چون عشـقی حقیقی از جانب معشوق واقعی در باطن جان و ذات قلب پرتوافکن شود،آدمی در راه او و برای او و به خاطر او و برای رسیدن به وصال او سر از پا نخواهد شناخت و همه چیز خود را فدای آن محبوب محبان و عشق عاشقان خواهد کرد.

لازم است ما دربارهٔ صفات و فیوضات این عشق خدایی کمی فکر کنیم و قدرت های بزرگ و جلوه های آسمانی آن را پیش خود تصور و تصویر نماییم؛زیرا که این عشق خدایی در ذات جان و روان هر انسانی موجود ولی نهان است.

تفکّر و تصور در آن باب،تخم آن عشق را که خداوند با ارادهٔ خود در زمین روح ما افکنده است بیدار می کند و آن گاه ما را هیچ نباشد،از وجود خود به وسیلهٔ نوری و حرارتی و جنبشی آگاه می سازد.

لیکن برای شـنیدن ندای این عشق نهانی،داشـتن گوش های باطنی دل شـرط است و آن را با گوش های حسّـی و گوشتی نمی توان شنید. تا نگردی آشنا زین پرده رمزی نشنوی گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش (۱)

از این جهت از عشق خدایی نمی توان با کلمات،چنانکه،شاید و باید تعبیر نمود،زبان و کلمات آن تعلّق به عالم ماده و صورت دارنـد،ولی این عشق خدایی از عالم مجرّد لاهوتی است،بنابراین زبان و کلمات از توصـیف حال و صـفات این عشق عاجزند و هرچه در این باب گفته شود،این عشق از آن بالاتر است.

چنانکه یک زن که هنوز هیچ بچه نزاییده و مادر نشده است،آن حال پرذوق

۱- ۱) -حافظ شیرازی.

درونی را که یک مادر پس از زاییدن به محض این که نخستین بار چشمش به صورت بچهٔ خود می افتد هرگز درک و حس نخواهد کرد.

همان طور حال آن کسی که در خلوتگاه دل او،پرتو عشق خدایی تولد می یابد جز برای خود او معلوم نتواند شد و کسی که آن حال را در درون خود حس نکرده باشد بویی از آن حال نتواند برد،چه به گفتهٔ جلال الدین محمد بلخی: در نیابد حال پخته هیچ خام پس سخن کوتاه باید و السلام

با وجود این همین عشق نفسانی و حیوانی بشر که پرتو آن در برابر نور عشق خدایی مانند روشنایی کرم شب تاب در برابر آفتاب است برای ما یک فکر باریکی دربارهٔ عشق خدایی تواند داد.

لکن کسی که در همهٔ زندگانی خود هرگز از دریچهٔ عشق مجازی بشری نگاهی نکرده و به حریم آن داخل نشده،یعنی عاشق و بیدل نگشته است که همهٔ کتاب ها و قصه ها و افسانه ها را که از روز نخست تاکنون دربارهٔ عشق نوشته شده است بخواند و همهٔ سوز و گدازها و درد و ذوق های عشق را از زبان آتش فشان شوریده ترین دلباختگان جهان بشنود،باز هم از ماهیّت این عشق بویی نخواهد برد.

آری،تا پروانه گوشهٔ پر خود را در شعلهٔ شمعی نسوزانده باشد،از ذرات آتش آگاهی نمی تواند داد،لیکن سوز آتش عشق خدایی قابل قیاس با سوز شمع جهانی و عشق انسانی نیست.

عشق خدایی سوزهایی در درون دارد که آن ها را فقط آن کسی می شناسد که هم درد و هم سوز باشد،یعنی دیدهٔ باطن می خواهد که از میان آنچه در بیرون می بیند پی به آنچه در درون دل باختهٔ این عشق می سوزد ببرد،چنانکه خواجه فرموده (۱):

۱- ۱) -اصول اساسی روانشناسی:۴۱۷.

طراز پیرهن زرکشم مبین چون شمع که سوزهاست نهانی درون پیرهنم

حقیقت عشق

در کتاب«عبهر العاشقین»آمده:

عشق،تخم فعل قدیم است در زمین دل،به آب صفای صفت بر لذّت اسرار آورده و عروق جانِ جان در شفافِ اصلی از صوافی صفت به وسایط فعل آب خورده،این شجر بیخ مِهر در گل آدم دارد و سر سوی آسمان قِدَم دارد، [أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَ فَرْعُهَا فِی السَّمَاءِ] (۱)همیشه بر دهد و در حرکات انفاس عشّاق ثمرهای الفت و محبّت و لذّت و حکمت دهد تا بدان بیاسایند (۲).

گهی گریان،گهی خندان،گهی سوزان،گهی سازان باشند،گه جوهر طینت آدم را به آتش محبّت بسوزند،گه با ترنّم نوای ازل بسازند،گه در سکر،گه در صحو،گه در محو،گهی در قبض،گهی در بسط،گهی در خوف،گهی در رجا،گهی در فراق، گهی در وصال؛نه در فراقش منزلی،نه در وصالش محلّی،این چنین عاشقی را حق در این جهان،به مدارج عشق انسانی به معراج عشق رحمانی برساند (۳).

جوهر اصلی که کلّ دل است در گِل دل همرنگ خود کند و نجوای عشق برآرد، بعد از تهذیب سلطان عشق در مسکن عشق خوش بنشیند،عقل طبیعی را با نفس حیوانی از زمین دل به زندان طبیعت به بند مجاهدهٔ عشق برنهد و زمین [وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا] (۴)در این جهان التباس به نور تجلّی طور قدرت منوّر و مصفّا

۱- ۱) -ریشه اش استوار و پا برجا و شاخه اش در آسمان است؛ابراهیم (۱۴):۲۴.

۲- ۲) -عبهر العاشقین:۶۳.

۳- ۳) -عبهر العاشقین:۷۶.

۴- ۴) -و زمین به نور پروردگارش روشن می شود؛زمر (۳۹):۶۹.

کنـد،اعـوان شـیاطین کـه تخـم و سـاوس ممزوج بـه تخـم شـهوت در زمیـن طـبیعت می پاشـند تـا حنظـل کفر و ضـلالت می رویانند،لاله زار و گلزار عشق در جان عاشق تباه می کنند و از حواشی عرصهٔ دل برانند.

دل را احوال پیـدا شود و از کُئوس افعال شـراب ربّانی باز خورد،روح را مدارج معارف پدید آید،سرّ را معارج توحید کشـف شود،از این عالم که عین افعال است به عین صفات سیر کند و از صرف احوال،حقایق طرق مشاهده آموزد.

در سایـهٔ عشق حق به تمام رذایل نفسانی و کژی ها و بدی ها خاتمه داده می شود،چوب کج را با گرفتن نزدیک آتش راسـت می کنند،با نزدیک شدن به شمس حقیقت تمام آلودگی ها از میان برخیزد و وجود آدمی به هدایت آراسته شود.

آن کـه طـالب ایـن عشـق اسـت بایـد دل از غیر او برگیرد و آنچـه خواهـد برای او خواهـد،مرد غـوّاص تـا دل از ملـک جـان برنـدارد،روا نبـود کـه دسـت طلـب او بـه مروارید مراد رسـد و کسـی کـه در طلب جمـال و جلالـ اوست قصـد نجـات اعظم کرده،باید دست از هرچه جز اوست بشوید.

ژنده پوشـی در مجلس موسای کلیم نعره کشـید،موسی از سر تندی بر وی بانگ زد،جبرئیل آمد که ای موسی ! خدا گوید:در مجلس تو صاحب درد و خداونـد دل همان یک مرد بود که برای ما به مجلس تو آمـد،تو بانگ بر وی زدی،هرچنـد عزیزی و کلیمی امّا سرّی که ما در زیر گلیم نهاده ایم دیـده نمی شود،آن اشتیاق به جمال ماست که دوسـتان را به وجـد آورد،تقاضای جمال ماست که دل هاشان در عالم خوف و رجا و قبض و بسط کشد،هر دیده که از دنیا پر شد صـفت عقبی در وی نگنجد و هر دیده که صفت عقبیٰ در وی قرار گرفت از جلال قرب ما و عزّ وصال بی خبر بود،نه دنیا و نه عقبی بلکه وصال مولا.

[وَ الْمُحِبُّ اخْلَصُ النّاسِ سِرًّا لِلّهِ تَعالی وَ اصْدَقُهُمْ قَوْلاً وَ اوْفاهُمْ عَهْداً وَ ازْکاهُمْ عَمَلاً وَ اصْفاهُمْ ذِکْراً وَ اعْبَدُهُمْ نَفْساً.

یَتَبـاهَی الْمَلائِکَهُ بِهِ عِنْـدَ مُناجـاتِهِ وَ تَفْتَخِرُ بِرُؤْیَتِهِ وَ بِهِ یَعْمُرُ اللّهُ بِلادَهُ وَ بِکَرامَتِهِ یُکْرِمُ عِبادَهُ،یُعْطیهِمْ اذا سَأَلُوا بِحَقِّهِ وَ یَـدْفَعُ عَنْهُمُ الْبَلایا بِرَحْمَتِهِ،فَلَوْ عَلِمَ الْخَلْقُ ما مَحَلُّهُ عِنْدَ اللّهِ وَ مَنْزِلَتُهُ لَدَیْهِ ما تَقَرَّبوا الَی اللّهِ تَعالی الّا بِتُرابِ قَدَمَیْهِ]

خالص ترین مردم

امام صادق علیه السلام در متن روایت باب محبّت می فرماید:

عاشق خالص ترین و راستگوترین و وفادارترین و پاک ترین و باصفاترین و مطیع ترین مردم از نظر عمل و ذکر و ورد و نفس و جان است.

به هنگام مناجات عاشق،خداوند بر ملائکهٔ وی مباهات می کند و ملائکه به دیدن او افتخار می نمایند و به سبب او بلاد را آباد و معمور می دارد و به کرامت و حرمت آنان به دیگران حرمت می گذارد،دعای بندگان را به عزّت آنان مستجاب می نماید و بلا را به رحمتش به سبب بزرگواری آنان از مردم دفع می نماید،اگر خلایق منزلت و قدر آنان را نزد خدا بدانند هرآینه تقرّب می جویند به حضرت او به وسیلهٔ ایشان و خاک قدمشان را توتیای دیدهٔ خود کنند.

ص:۳۸۱

[وَ قالَ أَميرُ الْمُؤْمِنينَ عليه السلام:حُبُّ اللّهِ نارٌ لا يَمُرُّ عَلى شَيْءٍ الّا احْتَرَقَ،وَ نورُ اللّهِ لا يُطْلِعُ عَلى شَيْءٍ الّا اضاءَ،وَ سَماءُ اللّهِ ما ظَهَرَ مِنْ تَحْتِهِ شَيْءٌ الّا اعْطاهُ الْفَيْضَ،وَ ريحُ اللّهِ ما تَهُبُّ فى شَيْءٍ الّا حَرَّكَتْهُ وَ ماءُ اللّهِ يُحْيى بِهِ كُلَّ شَيْءٍ،وَ ارْضُ اللّهِ يُنْبِتُ مِنْها كُلَّ شَيْءٍ.فَمَنْ احَبَّهُ اللّهُ اعْطاهُ كُلَّ شَيْءٍ مِنَ الْمُلْكِ وَ الْمالِ.قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله:إذا احَبَّ اللّهُ عبداً مِنْ امَّتى قَذَفَ فى قُلُوبِ اصْفِيائِه وَ ارْواحِ ملائِكَتِهِ وَ سُكّانِ عَرْشِهِ مَحَبَّتَهُ لِيُحِبُّوهُ فَذلِكَ الْمُحِبُّ حَقًّا طوبى لَهُ وَ لَهُ شَفاعَةٌ عِنْدَ اللّهِ يَوْمَ الْقيامَهِ]

آتش عشق خدا

امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:

آتش عشق خدا واقعیّتی است که به هرچه عبور کند آن را می سوزاند و نور الهی حقیقتی است که به هرچه بتابد آن را منور نماید و رحمت حق بر هرچه افتد بدو فیض رساند و نسیم الهی بر هرچه ورزیدن گیرد سبب حرکت و نموّش شود و باران الهی بر هرچه ریزد آن را احیا کند و در زمین الهی هر نعمتی که مناسب آن زمین باشد روید،پس خدای بزرگ هرکه را دوست بدارد هرچه از ملک و مال خواهد به او دهد.

ص:۳۸۲

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

هرگاه خداوند دوست بدارد بنده ای را،محبّت او را در دل برگزیدگان خود از اولیا و اصفیا و در ارواح ملائکه و ساکنان عرش می اندازد،تا محبوب پاکان و ملکوتیان شود و نیز برای او در روز قیامت رخصت شفاعت دهد ! ! ما در ره عشق تو اسیران بلاییم

ص:۳۸۳

باب ۹۷ دوستی در راه خدا

اشاره

ص:۳۸۵

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْمُحِبُّ فِی اللّهِ مُحِبُّ اللّهِ،وَ الْمُحِبُّ فِی اللّهِ حَبیبُ اللّهِ،لِاَنَّهُما لا یَتَحابّانِ الّا فِی اللّهِ.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ،فَمَنْ اَحَبَّ عَبْداً فِی اللّهِ فَاِنَّما اَحَبَّ اللّهَ تَعالی،وَ لا یُحِبُّ عَبْدٌ اللّهَ الّا اَحَبَّهُ اللّهُ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:اَفْضَلُ النّاسِ بَعْدَ النَّبیّینَ صَلواتُ اللّهِ عَلَیْهِمْ اَجْمَعینَ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ الْمُحِبّونَ لِلّهِ الْمُتَحابّونَ فیهِ.

وَ کُلُّ حُبٍّ مَعْلولٍ یُورِثُ بُغْضاً فیهِ عَداوَهٌ الّا هٰذَیْنِ وَ هُما مِنْ عَیْنٍ واحِدَهٍ یَزیدانِ اَبَداً وَ لا یَنْقُصانِ.قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: [الْأَخِلّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِینَ] (۱)،لِاَنَّ اَصْلَ الْحُبِّ التَّبَرّی عَنْ سِوَی الْمَحْبوبِ.

وَ قالَ أَمیرُ الْمُؤْمِنینَ علیه السلام:اِنَّ اَطْیَبَ شَیْءٍ فِی الْجَنَّهِ وَ اَلَذَّهُ حُبُّ اللّهِ وَ الْحُبُّ فِی اللّهِ وَ الْحَمْدُ لِلّهِ.

قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: [وَ آخِرُ دَعْوٰاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعٰالَمِینَ] (۲).

۱- ۱) -زخرف (۴۳):۶۷.

۲- ۲) -یونس (۱۰):۱۰.

[اَلْمُحِبُّ فِی اللّهِ مُحِبُّ اللّهِ وَ الْمُحِبُّ فِی اللّهِ حَبیبُ اللّهِ، لِاَنَّهُما لا یَتَحابّانِ الّا فِی اللّهِ.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ،فَمَنْ اَحَبَّ عَبْداً فِی اللّهِ فَاِنَّما اَحَبَّ اللّهَ تَعالی،وَ لا یُحِبُّ عَبْدٌ اللّهَ الّا اَحَبَّهُ اللّهُ.

قالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله:اَفْضَلُ النّاسِ بَعْدَ النَّبیّینَ صَلواتُ اللّهِ عَلَیْهِمْ اَجْمَعینَ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ الْمُحِبّونَ لِلّهِ الْمُتَحابّونَ فیهِ]

رفاقت در راه خدا

در باب دوستی و رفاقت در راه خدا و شؤون این حقیقت الهیه و واقعیّت دینیّه در جلد دهم و یازدهم به نحو مفصل مطالبی ذکر شد،در اینجا فقط به ترجمهٔ اصل روایت اکتفا می کنم.

آن که در راه خدا و برای خدا دوستی می کند،در حقیقت دوست خداست، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

انسان با محبوب خود است،پس هرکس کسی را برای خدا دوست داشته باشد خدا را دوست داشته و کسی خدا را دوست ندارد مگر این که خداوند او را دوست دارد،به این معنا که این محبّت طرفینی است،آن کس که عاشق خداست،خدا هم عاشق اوست.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

بهترین مردمان بعد از انبیا و اوصیا در دنیا و آخرت عاشقان خدا و دوستداران بندگان خدا در راه خدایند.

[وَ كُلَّ حُبٍّ مَعْلولٍ يُورِثُ بُعْداً فيهِ عَداوَةٌ الّا هٰذَيْنِ وَ هُما مِنْ عَيْنٍ واحِدَهٍ يَزيدانِ ابَداً وَ لا يَنْقُصانِ.قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ:

[الْأَخِلّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلاَّ الْمُتَّقِينَ] (۱)]

رفاقت های غیر الهی

هر دوستی ای که برای خدا نباشد مورث دوری از رحمت خدا است و این چنین دوستی از شایبهٔ عداوت خالی نیست،اما آن دو نفری که برای خدا با هم دوست اند،از این امور مصون اند که این دو دوستی از یک چشمه اند و در طریق زیادت و دور از نقصان و کم شدن.خداوند می فرماید:

روز قیامت بعضی از دوستان با یکدیگر در عداوت و دشمنی بر می آیند مگر اهل تقوا که دوستی دنیاشان در قیامت هم ادامه دارد،چرا که اصل و ریشهٔ دوستی،تبرّی از غیر محبوب است.

و امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:

خوش ترین حقیقت و لذیذترین واقعیّت در بهشت،عشق خدا و عشق در راه خداست و بر این نعمت شکر.

خداوند مهربان فرموده:

آخر دعای ایشان در بهشت حمد الهی است.

۱- ۱) -زخرف (۴۳):۶۷.

باب ۹۸ در شوق

اشاره

ص:۳۹۱

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْمُشْتاقُ لا یَشْتَهی طَعاماً وَ لا یَلْتَذُّ شَراباً،وَ لا یَسْتَطیبُ رُقاداً وَ لا یَأْنِسُ حَمیماً وَ لا یَأْوی داراً وَ لا یَسْکُنُ عُمْراناً وَ لا یَلْبَسُ لیناً وَ لا یَقِرُّ قَراراً وَ یَعْبُدُ اللّهَ لَیْلاً وَ نَهاراً،راجیاً بِاَنْ یَصِلَ الیٰ مَا اشْتاقَ الَیْهِ وَ یُناجِیَهُ بِلِسانِ الشَّوْقِ مُعَبِّراً عَمّا فی سَریرَتِهِ،کَما اخْبَرَ اللّهُ تَعالی عَنْ موسیٰ علیه السلام فی میعادِ رَبِّهِ،وَ فَسَّرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَنْ حالِهِ انَّهُ ما اکَلَ وَ ما شَرِبَ وَ لا نامَ وَ لا اشْتَهیٰ شَیْئاً مِنْ ذلِکَ فی ذَهابِهِ وَ مَجیئِهِ اَرْبَعینَ یَوْماً،شَوْقاً الیٰ رَبِّهِ.

وَ اذا دَخَلْتَ مَیْدانَ الشَّوْقِ فَکَبِّرْ عَلیٰ نَفْسِکَ وَ مُرادِکَ مِنَ الدُّنْیا وَ وَدِّعْ جَمیعَ الْمَأْلُوفاتِ وَ اجْزِمْ عَنْ سِوی مَعْشُوقِکَ وَ لَبِّ بَیْنَ حَیاتِکَ وَ مَوْتِکَ لَبَّیْکَ اللّهُمَّ لَبَّیْکَ،وَ اعْظَمَ اللّهُ اجْرَکَ.

وَ مَثَلُ الْمُشْتاقِ مَثَلُ الْغَریقِ لَیْسَ لَهُ هِمَّهٌ الّا خَلاصُهُ وَ قَدْ نَسِیَ کُلَّ شَیْءٍ دُونَهُ.

[الْمُشْتاقُ لا يَشْتَهى طَعاماً وَ لا يَلْتَذَّ شَراباً،وَ لا يَسْتَطيبُ رُقاداً وَ لا يَأْنِسُ حَميماً وَ لا يَأْوى داراً وَ لا يَسْكَنُ عُمْراناً وَ لا يَلْبَسُ ليناً وَ لا يَقِرُّ قَراراً وَ يَعْبُدُ اللّهَ لَيْلاً وَ نَهاراً،راجياً بِاَنْ يَصِلَ الىٰ مَا اشْتاقَ اَلَيْهِ وَ يُناجِيَهُ بِلِسانِ الشَّوْقِ مُعَبِّراً عَمّا فى سَريرَتِهِ،كَما اخْبَرَ اللّهُ تَعالى عَنْ موسىٰ عليه السلام فى ميعادِ رَبِّهِ، وَ فَسَّرَ النَّبِىُّ صلى الله عليه و آله عَنْ حالِهِ انَّهُ ما اكَلَ وَ ما شَرِبَ وَ لا نامَ وَ لا اشْتَهىٰ شَيْئاً مِنْ ذلِكَ فى ذَهابِهِ وَ مَجيئِهِ اَرْبَعينَ يَوْماً،شَوْقاً الىٰ رَبِّهِ]

شوق لقای الهی

مسائل این روایت و داستان عاشقان و مشتاقان در جلد اوّل و جلد نهم«عرفان اسلامی»و قسمتی از همین جلد به رشتهٔ تحریر آمد،در اینجا فقط به ترجمهٔ روایت اکتفا می شود:

هرکه مشتاق لقای او شد،محکوم اشتهای شکم و لذّت آشامیدنی و شهوت و میل خواب در رختخواب ناز و انس با غیر حق و معطّل بودن در خانه و شهر و در بند لباس نرم و قرار در یک محل نیست.مشتاق،عابد شب و روز و امیدوار به وصل محبوب و مناجات کنندهٔ با حضرت دوست با ذات جان به وسیلهٔ زبان است،چنانکه خداوند متعال از موسی بن عمران به وقت میعادش در کوه طور با حضرت ربّ خبر داده و رسول خدا حالش را بدین گونه توضیح داده که:

موسی علیه السلام در رفت و آمدش به مدّت چهل روز جز به اندازهٔ ضرورت نخورد و نیاشامید و نخواست و نخوابید و این همه به خاطر شوقی بود که به ملاقات محبوبش داشت.

ص:۳۹۵

[وَ اذا دَخَلْتَ مَيْدانَ الشَّوْقِ فَكَبِّرْ عَلى نَفْسِكَ وَ مُرادِكَ مِنَ الدُّنْيا وَ وَدِّعْ جَميعَ الْمَأْلُوفاتِ وَ اجْزِمْ عَنْ سِوىْ مَعْشُوقِكَ وَ لَبِّ بَيْنَ حَياتِكَ وَ مَوْتِكَ لَبَّيْكَ اللّهُمَّ لَبَّيْكَ،وَ اعْظَمَ اللّهُ اجْرَكَ.وَ مَثَلُ الْمُشْتاقِ مَثَلُ الْغَريقِ لَيْسَ لَهُ هِمَّةٌ الّا خَلاصُهُ وَ قَدْ نَسِىَ كُلَّ شَىْءٍ دُونَهُ]

پنج تکبیر فنا

چون به میدان شوق قدم گذاشتی پنج تکبیر فنا بر خود بزن و توقّع و طمعت را از دنیا و همه اهداف آن قطع کن و سوای رحمت دوست و شوق لقای او به چیزی جزم نداشته باش و به امید رسیدن به لذات روحانی و جاودانی از تمام لذّات غلط و شهوات غیر صحیح بگذر و با تمام وجودت تلبیه بگو به این معنی که الهی ! بنده ای ضعیف و ذلیلم و در خدمت جناب تو ایستاده ام و به هرچه فرمایی مطیع و فرمانبردارم.

حال عاشق صادق و مشتاق موافق مانند کسی است که در حال غرق شدن است،چنانکه غریق قصدی جز خلاصی ندارد،شایق هم مرادی جز رسیدن به وصال محبوب ندارد.

باب ۹۹ در حکمت

اشاره

ص:۳۹۷

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْحِكْمَهُ ضِياءُ الْمَعْرِفَهِ وَ ميراثُ التَّقوىٰ وَ ثَمَرَهُ الصِّدْقِ،وَ لَوْ قُلْتُ:ما انْعَمَ اللّهُ عَلىٰ عَبْدٍ مِنْ عِبادِهِ بِنِعْمَهٍ اعْظَمَ وَ انْعَمَ وَ ارْفَعَ وَ اجْزَلَ وَ ابْهىٰ مِنَ الْحِكْمَهِ لَقُلْتُ صادِقاً.قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: [يُؤْتِى الْحِكْمَهَ مَنْ يَشاءُ وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَهَ فَقَدْ أُوتِىَ خَيْراً كَثِيراً وَ مٰا يَذَّكَّرُ إِلاّٰ أُولُوا الْأَلْبٰابِ] (۱).

ایْ لا يَعْلَمُ ما اوْدَعْتُ وَ هَيَّأْتُ فِى الْحِكْمَهِ الّا مَنِ اسْتَخْلَصْتُهُ لِنَفْسى وَ خَصَصْتُهُ بِها.وَ الْحِكْمَهُ هِىَ النَّجاهُ.

وَ صِفَهُ الْحَكيمِ الثَّباتُ عِنْدَ اوائِلِ الاُمُورِ وَ الْوقوفُ عِنْدَ عَواقِبِها وَ هُوَ هادى خَلْقِ اللّهِ الىَ اللّهِ تَعالى.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلى الله عليه و آله:لَاَنْ يَهْدِىَ اللّهُ عَلىٰ يَدَيْكَ عَبْداً مِنْ عِبادِهِ خَيْرٌ لَكَ مِمّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ مِنْ مَشارِقِها الىٰ مَغارِبِها.

۱- ۱) -بقره (۲):۲۶۹.

[الْحِكْمَهُ ضیاءُ الْمَعْرِفَهِ وَ میراثُ التَّقوی وَ ثَمَرَهُ الصِّدْقِ،وَ لَوْ قُلْتُ:ما انْعَمَ اللّهُ عَلی عَبْدٍ مِنْ عِبادِهِ بِنِعْمَهٍ اعْظَمَ وَ انْعَمَ وَ ارْفَعَ وَ اجْزَلَ وَ ابْهی مِنَ الْحِکْمَهِ لَقُلْتُ صادِقاً.قالَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: [یُؤْتِی الْحِکْمَهَ مَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَهَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً وَ مٰا یَذَّکَّرُ إِلاّٰ أُولُوا الْأَلْبٰابِ] (۱).

ای لا یَعْلَمُ ما اوْدَعْتُ وَ هَیَّأْتُ فِی الْحِکْمَهِ الّا مَنِ اسْتَخْلَصْتُهُ لِنَفْسی وَ خَصَصْتُهُ بِها.وَ الْحِکْمَهُ هِیَ النَّجاهُ]

حقیقت حکمت

مسئلهٔ حکمت از مهم ترین مسائل الهی است و دارندهٔ آن چنانچه قرآن مجید فرموده دارندهٔ خیر کثیر است.در توضیح حکمت و آثار آن و نمونه های نقل شده به جلد ششم کتاب مراجعه نمایید،در اینجا جز ترجمهٔ متن روایت برنامه دیگری لازم نمی بینم.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

حکمت،روشنی معرفت و میراث تقوا و میوهٔ صدق است،اگر بگویم هیچ نعمتی بزرگ تر و پرثمرتر و بلند مقام تر و جزیل تر و پرقیمت تر از حکمت نیست

۱- ۱) -بقره (۲):۲۶۹.

درست گفته ام.

در قرآن مجید فرموده:

به هر کس بخواهم حکمت عنایت می کنم و به هر کس حکمت مرحمت شود خیر کثیر داده شده و پندپذیر نیستند مگر صاحبان عقل و خرد و مغز و بینش.

کسی به حکمت الهی که در قرآن و فرمایش های انبیا و ائمه علیهم السلام به ودیعت گذاشته شده پی نمی برد مگر آن که از جانب حق به پاکی نفس اختصاص یافته و در وجودشان جز آتش عشق دوست شعله ور نیست و حکمت همان نجات است.

ص:۴۰۱

[وَ صِفَهُ الْحَکیمِ الثَّباتُ عِنْدَ اوائِلِ الاُمُورِ وَ الْوقوفُ عِنْدَ عَواقِبِها وَ هُوَ هادی خَلْقِ اللّهِ الیَ اللّهِ تَعالی.

قالَ رَسولُ اللّهِ صلی الله علیه و آله:لَاَنْ یَهْدِیَ اللّهُ عَلیٰ یَدَیْکَ عَبْداً مِنْ عِبادِهِ خَیْرٌ لَکَ مِمّا طَلَعَتْ عَلَیْهِ الشَّمْسُ مِنْ مَشارِقِها الیٰ مَغارِبِها]

نشانه های حکیم

از نشانه های حکیم استقامت در برابر حوادث در ابتدای کار است،حوادثی که آزمایش های الهی برای رشد عبد است و در عاقبت تسلیم بودن در برابر حضرت حق و این حکیم است که هادی خلق به سوی حقایق و واقعیّت ها است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به حضرت مولی الموحدین که در رأس حکیمان است فرمود:

اگر بنده ای به دست تو هدایت شود،برای تو بهتر است از آنچه آفتاب بر آن بتابد از مشرق تا مغرب.

باب ۱۰۰ در حقیقت عبودیّت

اشاره

ص:۴۰۳

قالَ الصّادِقُ علیه السلام:

الْعُبودِيَّهُ جَوْهَرَهٌ كُنْهُهَا الرُّبُوبِيَّهُ فَما فُقِدَ فِى الْعُبُودِيَّهِ وُجِدَ فِى الرُّبُوبِيَّهِ وَ ما خَفِىَ عَنِ الرُّبُوبِيَّهِ اصيبَ فِى الْعُبُودِيَّهِ.

قالَ اللّهُ تَعالى: [سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِى الْآفاقِ وَ فِى أَنْفُسِهِمْ حَتّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَ وَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ] (۱)اىْ مَوْجودٌ فى غَيْبَتِكَ وَ حُضورِكَ.

وَ تَفْسيرُ الْعُبُودِيَّهِ بَذْلُ الْكُلِّيَّهِ،وَ سَبَبُ ذلِكَ مَنْعُ النَّفْسِ عَمّا تَهْوى وَ حَمْلُها عَلى ما تَكْرَهُ،وَ مِفْتاحُ ذلِكَ تَرْكُ الرّاحَهِ وَ حُبُّ الْعُزْلَهِ،وَ طريقُهُ الْافْتِقارُ الَى اللّهِ تَعالى.

قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه و آله:اُعْبُدِ اللّهَ كَاَنَّكَ تَراهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَراهُ فَاِنَّهُ يَراكَ.

وَ حُرُوفُ الْعَبْدِ ثَلاثَهٌ:اَلْعَيْنُ وَ الْباءُ وَ الدّالُ،فَالْعَيْنُ عِلْمُهُ بِاللّهِ تَعالى، وَ الْباءُ بَوْنُهُ عَمَّنْ سِواهُ،وَ الدّالُ دُنُوُّهُ مِنَ اللّهِ تَعالى بلا كَيْفٍ وَ لا حِجابٍ.

وَ اصولُ الْمُعامَلاتِ تَقَعُ عَلى ارْبَعَهِ اوْجُهٍ:مُعامَلَهُ اللّهِ،وَ مُعامَلَهُ النَّفْسِ، وَ مُعامَلَهُ الْخَلْقِ،وَ مُعامَلَهُ الدُّنْيا.

وَ كُلُّ وَجْهٍ مِنْها مُنْقَسِمٌ عَلى سَبْعَهِ ارْكانٍ (۲):

امّا اصولُ مُعامَلَهِ اللّهِ فَبِسَبْعَهِ اشْياءَ:اَداءِ حَقِّهِ،وَ حِفْظِ حَدِّهِ،وَ شُكْرِ

۱- ۱) -فصلت (۴۱):۵۳.

۲- ۲) -اين فراز در مصباح عبد الرزاق لاهيجى نمى باشد.

عَطائِهِ،وَ الرِّضا بِقَضائِهِ،وَ الصَّبْرِ عَلىٰ بَلائِهِ،وَ تَعْظيمِ حُرْمَتِهِ،وَ الشَّوْقِ اِلَيْهِ.

وَ اصولُ مُعامَلَهِ النَّفْسِ سَبْعَهٌ:اَلْجَهْدُ وَ الْخَوْفُ،وَ حَمْلُ الْاَذىٰ وَ الرِّياضَهِ، وَ طَلَبُ الصِّدْقِ،وَ الْاِخْلاصُ،وَ اخْراجُها مِنْ مَحْبُوبِها،وَ رَبْطُها فِى الْفِقْهِ.

وَ اصولُ مُعامَلَهِ الْخَلْقِ سَبْعَهٌ:اَلْحِلْمُ وَ الْعَفْوُ،وَ التَّواضُعُ،وَ السَّخاءُ، وَ الشَّفَقَهُ،وَ النُّصْحُ،وَ الْعَدْلُ،وَ الْاِنْصافُ«او الْاِنْصاتُ».

وَ اصولُ مُعامَلَهِ الدُّنْيا سَبْعَهٌ:اَلرِّضا بِالدّونِ،وَ الْإيثارُ بِالْمَوْجودِ،وَ تَرْكُ طَلَبِ الْمَفْقودِ،وَ بُغْضُ الْكَثْرَهِ،وَ اخْتيارُ الزُّهْدِ،وَ مَعْرِفَهُ آفاتِها،وَ رَفْضُ شَهواتِها،مَعَ رَفْضِ الرِّياسَهِ.فَاذا حَصَلَتْ هٰذِهِ الْخِصالُ بِحَقِّها فى نَفْسٍ فَهُوَ مِنْ خاصَّهِ اللّهِ تَعالى وَ عِبادِهِ الْمُقَرَّبينَ وَ اوْليائِهِ حَقّاً.

[الْعُبودِيَّهُ جَوْهَرَهٌ كُنْهُهَا الرُّبوبِيَّهُ فَما فُقِدَ فِی الْعُبُودِيَّهِ وُجِدَ فِی الرُّبُوبِيَّهِ وَ ما خَفِیَ عَنِ الرُّبُوبِيَّهِ اصيبَ فِی الْعُبُودِيَّهِ.

قالَ اللّهُ تَعالی: [سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِی الْآفاقِ وَ فِی أَنْفُسِهِمْ حَتّی يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَ وَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلی كُلِّ شَیْءٍ شَهِيدٌ] (۱)ایْ مَوْجودٌ فی غَيْبَتِكَ وَ حُضورِكَ]

حقیقت عبودیت

امام صادق علیه السلام می فرماید:

عبودیّت و بندگی حقیقتی است که کُنه و ذات آن خداوندگاری است،به این معنی که انسان از طریق عبادت به مقام مالکیّت بر هوا و نفس و مقام تصرّف در شؤون تکوینی به اندازهٔ قدرت عبادتش به اذن حضرت حق می رسد.

آنچه از اوصاف واجبه در عبد نیست و تنها در حضرت حق است،از طریق نور عبادت و براهین عقلیه و نقلیه به طور علمی می توان به آن رسید و نیز می توان از طریق بندگی به اسرار ربوبی دست پیدا کرد.

خداوند مهربان در قرآن مجید دربارهٔ این واقعیّت فرموده:

نشانه های قدرت خود را در آفاق و انفس به آنان ارائه می کنیم تا روشن شود که

۱- ۱) -فصلت (۴۱):۵۳.

جناب او حق و بر هر چیزی قادر است و نیز می فرماید:

آیا کافی نیست پروردگار تو که بر هر چیزی گواه است ؟ به این معنی که حضرت او همه جا حاضر است و غیب و شهود برای او یکسان است.

در مقدمهٔ این روایت لازم است دورنمایی از عظمت و استعداد و قدرت فکری و روحی و معنوی انسان از طریق آثار اسلامی و عرفانی و فلسفی که همه و همه به صورت قوه در انسان به ودیعت نهاده شده و با بندگی و عبادت به فعلیّت می رسد در اختیار بگذارم،آن گاه به توضیح روایت پرداخته تا موقعیّت انسان در خلقت و نقش عبادت در ظهور این موقعیّت روشن گردد.

انسان در کرسی آفرینش

اگر انسان را از دیدگاه حضرت ربّ که موجد و خالق اوست بنگرید،به جای دیدن یک نطفه و سیر تکاملی ظاهر آن که عبارت است از طفل و جوان و پیری که برای به دست آوردن چند لقمه نان و مقداری پوشاک و طول و عرضی برای مسکن و به چنگ آوردن اندکی مال و منال و مقام و جاه و عنوان و شهرت در حرکت است و پس از مدتی به خانهٔ گور می رود و از او اسم و رسمی باقی نمی ماند،موجودی می بینید که بالقوّه،خلیفه اللّه،عین اللّه،ید اللّه،اذن اللّه،لایق کرامت،ظرف هدایت،جایگاه علوم مادی و معنوی،منبع الهام،تجلّی گاه انوار الهی،برتر از جن و ملک،نفس مطمئنه،راضیه،مرضیه،قابل مقام کشف و شهود،عرصه گاه اخلاق الهی،جلوه گاه فضایل،کاسب حقایق،چشمهٔ برکت،مرکز حقیقت،جامع واقعیّت،مالک نفس،ضابط حدّ،مرغ باغ ملکوت،اهل بهشت،عابد،زاهد، پارسا،پرهیزکار،ایثارگر،شاهد،شهید،اصیل،شریف،صدّیق،سیّد،حَصور، عادل،رئوف،رحیم،حلیم،صبور،شکور،وقور،محسن،مستقیم،مؤمن، حکیم است.

ص:۴۰۸

خداوند مهربان که به اراده و مشیّت و لطفش این همه واقعیّت ها را به صورت قوه و استعداد در ذات و باطن انسان قرار داده،راهی تحت عنوان راه عبودیّت و به تعبیر دیگر صراط مستقیم در برابر این مخلوق عزیز و محبوبش قرار داده،تا با طیّ این مسیر همه آن استعدادها را به فعلیّت و به ظهور برساند و با به دست آوردن این مقامات به فیض مقام مع اللّهی و قرار گرفتن در

[مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ] (۱).

در جایگاهی حق و پسندیده نزد پادشاهی توانا.

[رِضْوٰانٌ مِنَ اللّٰهِ] (۲).

در نزد پروردگارشان بهشت هایی است.

برسد و دنیا و آخرتش را گلستان کرده و به کسب سعادت دارَین نایل گردد.

بیایید به نحو حقیقت دست از ظاهرنگری برداریم و از این که در زندان تن بپوسیم و بمیریم خود را نجات داده و حق نگر شویم تا با حق نگری حقیقت خود را که بافته شده از آن همه واقعیّت ها است بیابیم و برابر با هدایت حضرت ربّ العزّه در وادی عبادت وارد شده و آن واقعیّت ها را که سرزمین وجود ما به صورت دانهٔ سربسته است با هوای خوش بندگی و نسیم عبادت و خورشید توحید و نبوت و امامت تبدیل به شجرهٔ طیبه کنیم،آن شجره ای که قرآن مجید در سورهٔ مبارکه ابراهیم بدین صورت از آن یاد می کند:

[أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهٰا ثٰابِتٌ وَ فَرْعُهٰا فِي السَّمٰاءِ* تُؤْتِي أُكُلَهٰا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهٰا وَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْأَمْثٰالَ لِلنّٰاسِ

۱- ۱) -قمر (۵۴):۵۵.

۲- ۲) -آل عمران (۳):۱۵.

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ] (۱).

آیا ندانستی که خدا چگونه مثلی زده است ؟ کلمهٔ پاک [که اعتقاد واقعی به توحید است] مانند درخت پاک است،ریشه اش استوار و پابرجا و شاخه اش در آسمان است.*میوه اش را به اجازهٔ پروردگارش در هر زمانی می دهد.

و خدا مَثَل ها را برای مردم می زند تا متذکّر حقایق شوند.

آری،بهترین سفر انسان که به هدایت حضرت حق مقرر شده سفر از جسم به روح،از جهل به علم،از ظلم به عدل،از ظلمت به نور،از باطل به حق،از حیوانیّت به انسانیّت،از رذیلت به فضیلت،از نادرستی به درستی،از شقاوت به سعادت،از دنیا به آخرت،از جهنّم به بهشت،از خلق به حق و از حق در حق است و اینجا نقطهٔ اوج حرکت انسان و به تعبیر قرآن مجید مقام لقا است که این همه از طریق بندگی و عبودیّت آن هم بر اساس دستورهای حق و انبیا و ائمه علیهم السلام به دست می آید:

[قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحاً وَ لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَهِ رَبِّهِ أَحَداً] (۲).

بگو:جز این نیست که من هم بشری مانند شمایم که به من وحی می شود که معبود شما فقط خدای یکتاست؛پس کسی که دیدار [پاداش و مقام قرب] پروردگارش را امید دارد،پس باید کاری شایسته انجام دهد و هیچ کس را در پرستش پروردگارش شریک نکند. آمده اوّل به اقلیم جماد وز جمادی در نباتی اوفتاد

۱- ۱) -ابراهیم (۱۴):۲۴-۲۵.

۲- ۲) -کهف (۱۸):۱۱۰.

سال ها اندر نباتی عمر کرد

گر چو خفته گشت و ناسی شد ز پیش

استعدادهای شگرف انسان در عرصهٔ معنویت

از وجود مقدّس سر حلقهٔ عاشقان و امام عارفان حضرت مولی الموحدین علی علیه السلام نقل است که:

ای انسان ! تصور می کنی همین جرم و جسم و وزن اندکی ؟ در حالی که عالم اکبر-که مقصود جهان آفرینش یا عالم ملکوت است-در تو منطوی است (۱).

در توضیح این جمله عارفانه و حکیمانه اهل معرفت داد سخن داده و به بیان عالی ترین مسائل الهی که در صفحهٔ باطن انسان به دست نقاش ازل نقش بسته برخاسته اند،در اینجا گوشه ای از خصوصیّات معنوی انسان را که بالقوه داراست عنایت کنید،خصوصیّاتی که از جانب حق بر هر انسانی واجب عینی گشته که به

۱- ۲) -دیوان امام علی علیه السلام:۱۷۵،بیان جامعیت حقیقت انسانی.

فعلیّت برساند و راه به فعلیّت رساندنش هم فقط بندگی درگاه حضرت اوست.

۱-انسان مانند جهان بزرگ مظهر تجلّی ذات و صفات و افعال الوهیّت است.

۲-حکمت،مرکز ذات الوهیّت را و محبّت،مرکز صفات او را و مشیّت،مرکز افعال حضرت حق را تجلّی می دهد.

۳-روح جامع انسانی نمایشگاه تجلّی ذات یا حکمت خداست و نفس انسانی آیینهٔ تجلّی صفات یا محبّت خداست و جسم انسانی میدان فعالیّت افعال یا مشیّت حق است.

۴-روح انسانی نمایندهٔ عقل کل و نفس ناطقهٔ انسانی نمایندهٔ نفس کل و جسم انسانی نمایندهٔ طبع کل جهان بزرگ می باشد که مظهر حسّی مشیّت خداست.

۵-روح جامع انسانی یا عقل فعّال جوهری است بسیط و مجرّد و مقیم عالم جبروت که مقام عقل اوّل است و خود نوری است از انوار این عقل.

۶-منطقهٔ فعالیّت روح جامع انسانی یا عقل فعّال،عالم تجرّد یا جبروت است و از آنجا انوار فیوضات خود را به عالم نفس و جسم می فرستد.

۷-انوار روح جامع انسانی یا عقل فعّال عبارت است از افعال مجرده و حقایق بسیطه و مقولات محضه که در شکل معرفت و حقیقت و عشق خدایی نسبت به استعداد هر نفس ناطقه در درجه های مختلف تظاهر می کنند.

۸ -نفس ناطقهٔ انسانی شعاعی است از روح جامع یا عقل فعّال چنانکه در جهان بزرگ نیز نفس کل نوری از عقل کل بوده است.

۹-منطقهٔ فعالیّت اصلی نفس ناطقهٔ انسانی،عالم ملکوت است.

۱۰-مقصود از تعیین این منطقهٔ فعالیّت این نیست که نفس ناطقه در عالم طبیعت و جسم کار نمی کند،بلکه مراد این است که از حیث لطافت و جوهریّت و تجرّد،نفس ناطقه تعلّق به عالم دیگر دارد و نشیمن او آن عالم است.

۱۱-نفس ناطقه نیز به نوبت خود انوار فیوضات را که از روح جامع یا عقل فعّال دریافت می کند به عالم جسم یا محسوسات انتقال می دهد.

۱۲-انوار فیوضاتی که نفس ناطقه اخذ و انتقال می دهد عبارتند از مفهومات کلّی و مدرکات عقلی و صور خیالی و ادراکات معنوی و افکار ترکیبی و یا تفسیری.

۱۳-این انوار فیوضات نفس ناطقه در حیات انسان ها نسبت به استعداد فطری و کسبی ایشان در اشکال گوناگون و در قلمرو معارف دینی و فلسفی و اخلاقی و علمی و صنعتی و عملی و غیره تظاهر می کنند و رنگ ها و جلوه ها و قدرت ها و جمال های متنوع نشان می دهند.

۱۴-نفس ناطقه بالقوه دارای همهٔ قوّه ها و قدرت های روح جامع یا عقل فعّال است چون که پیوسته با او مربوط و خود شعاعی از اوست امّا بالفعل همیشه این قوّه ها را ندارد.

۱۵ -نفوس کاملهٔ انبیا و اولیا و عرفا می توانند قسمت اعظم قوّه ها و قوّت های روح جامع یا عقل فعّال را به فعلیّت بگذارند،یعنی بالفعل سازند و آن هم در مواقع مخصوص و برای مقاصد مخصوص که از طرف عقل فعّال معیّن می شود.

۱۶-جسم انسانی که نمونه و نمایندهٔ عالم طبیعت است جوهری است مرکب از عناصر طبیعت یا ماده و صفات و قوای آن از قبیل پذیرفتن و داشتن صورت و ابعاد و غیره.

۱۷-جسم انسانی بالقوه و یا بالفعل دارای همهٔ عناصر و قوای طبیعت است ولی بعضی از آن ها را بالفعل دارد و به کار می برد و بعضی ها را هم بالقوه دارد یعنی در وی نهانند و به نمایش نیامده اند و یا این که آن ها را وقتی داشته و حالا بی نیاز از آن ها شده است.

۱۸-جسم انسانی انوار فیوضاتی را که از دست نفس ناطقه و از عالم ملکوت

دریافت می کند،در شکل افکار و حسّیات و حرکت و انواع گوناگون صفات و طبایع و قوه های بدنی به موقع ظهور می گذارد.

۱۹-بدین قرار انواع فیوضات روح،از عالم جبروت که مصدر معقولات بسیطه و مجرده است به عالم ملکوت که نشیمن نفس ناطقه است وارد شده در آنجا مبدل به مفهومات و معانی و مخیّلات می گردند و از اینجا هم به عالم ناسوت یا طبیعت فرود آمده در مغز و قلب انسان مبدل به افکار و حسّیات و صور ذهنیه و قوای ظاهری و باطنی نفسی و جسمی می شوند.

۲۰-از این رو هر انسان متفکر در همان حال در هر یک از سه عالم جبروت و ملکوت و ناسوت قدم می زند و کار می کند یعنی با معقولات و مخیّلات و محسوسات مشغول است و به عبارت معروف هموطن هر سه عالم است.

۲۱-جسم انسانی که نمایندهٔ طبیعت یا طبع کل است تابع اوامر و آیینهٔ تظاهر نفس ناطقه است و کمال و نقص و سعادت و شقاوت آن بسته به اطاعت و نافرمانی آن است در مقابل احکام نفس ناطقه.

۲۲-نفس ناطقه نیز که نمایندهٔ نفس کل است تابع اوامر و مظهر فیوضات روح جامع یا عقل فعال است و کمال سعادت جاودانی او بسته به پیروی اوست از اوامر و احکام این عقل فعال.

۲۳-عقل فعال نیز که نمایندهٔ عقل کل است تابع ما فوق خود که عقل کوکبی است می باشد و این هم پیرو عقل شمسی است و بدین قرار تا برسد به عقل او و کمال هر یکی بسته به اطاعت از ما فوق خودش است.

۲۴-جسم انسانی نسبت به نفس ناطقه و این یکی هم نسبت به روح جامع یا عقل فعال ناقص و جزیی و تاریک و خشن است ولی نسبت به ما دون خود یعنی حیوان و نبات و جماد بسی کامل تر و روشن تر و لطیف تر است.

۲۵-فرق در میان همهٔ موجودات فقط از حیث درجات ادراک یا شعور است، یعنی از حیث نقص و کمال و تنها این را میزان سنجش ارزش موجودات باید قرار داد.

۲۶-از این رو کمال،عبارت است از دارا شدن بالاترین درجهٔ قوهٔ ادراک که تحصیل آن در مرتبهٔ با عالم،مخصوص هر موجودی ممکن است،به طوری که قوهٔ ادراک آن موجود کاملْ محیط افق آن مرتبهٔ با عالم می گردد.

۲۷-این قوهٔ ادراک که مظهر تجلّی ذات الوهیّت است از قوهٔ عشق و مشیّت جدا نیست؛زیرا که این دو از مظاهر صفات و افعال خدایند.

۲۸-خداوند کمال مطلق است،یعنی قوهٔ ادراک او محیط جمیع عوالم است و قوهٔ محبّت او پرورندهٔ همهٔ موجودات و قوهٔ مشیّت او نگهدارنده و محوکننده کاینات است.

۲۹-هر انسانی در این دایرهٔ کمال هر قدر بالاتر رود،یعنی این سه صفات را در خود به تجلّی بیاورد به همان درجه به خدا نزدیک تر و شبیه تر می گردد.

۳۰-در جسم انسانی که نمایندهٔ طبیعت است بسیاری از مواد و عناصر طبیعی از جمادی و نباتی و حیوانی بالفعل موجود است و چنانکه علم طب ثابت کرده نطفهٔ انسانی در رحم مادر مراتب جمادی و نباتی و حیوانی را با سرعت فوق العاده می پیماید.

۳۱-بسیاری از نیروهای طبیعت مانند قوهٔ مغناطیس و الکتریک و جاذبه و دافعه و ماسکه و حافظه و توازن و غیر آن ها در جسم انسان نیز موجود و کارگرند.

۳۲-نمونه های قوه و عناصر دیگر طبیعت نیز مانند رعد و برق و طوفان و کوه و دره و دریا و نهر و آب و باد و آتش و خاک و جز آن ها در شکل های جامد و مایع و بخار و در صورت های گوناگون در جسم انسان موجود است.

۳۳-در بدن انسانی نه تنها هر یک از سلسله های منظومه و عضوهای رئیسه یک کشور و ملت کوچکی تشکیل می دهد،بلکه هر سلول نیز یک منظومهٔ شمسی را تمثیل می کند که آفتابی در مرکز خود دارد و ستارگانی در اطراف او در گردشند و حتی هر اتم آن نیز دارای یک چنین منظومه ای است.

۳۴-همان رشته یگانگی و اشتیاق که در میان آفریدگان جهان بزرگ موجود است در میان ذرات اتم ها و سلول های بدن انسانی هم حاصل و پایدار است.

۳۵-چنانکه در فن طب ثابت شده،در میان همهٔ اجزا و اعضای بدن یک حسّ مشارکت و معاونت متقابل و حتی یک حس مسؤولیّت مشترک حکم فرماست و بعض اجزا و اعضا در موقع خطر و یا عاجز ماندن یک عضو از ایفای وظیفهٔ خود، کار او را به عهده می گیرند واو را مدافعه و محافظه می نمایند.

۳۶-از این رو در جسم انسان نیز اجزا و اعضای ما دون تابع و مطیع اجزای ما فوق و عالی بوده،نسبت به یکدیگر یک حس محبّت و اطاعت و شفقت و دستگیری و راهنمایی نشان می دهند.

۳۷-به موجب قانون و نظم کلّ جهانی،انسان نیز مکلّف است که انوار فیوضات افکار و قوای عالی را که از عوالم بالاتر اخذ می کند به قلب و روح و اعضای خود انتقال داده و تمام حرکات درون و برون خود را بر اساس آن فیوضات ربانیه قرار دهد.

۳۸-از این حیث هر انسان نه تنها مکلّف به خدمت و محبّت به همنوع خود می باشد،بلکه دربارهٔ همهٔ موجودات فُرودین و به خصوص حیوانات که در مرتبهٔ بلافاصله پایین او هستند مسؤولیّت و وظیفهٔ بزرگی دارد.

۳۹-جسم انسانی در اعمال خود هر قدر به نفس ناطقه نزدیک تر شود،یعنی خود را پیرو اوامر و راهنمایی او سازد به همان درجه لطیف تر و عالی تر و کامل تر

می گردد،هم چنین نفس ناطقه نسبت به روح.

۴۰-جسم انسانی هر قدر لطیف تر و کامل تر شود به همان نسبت می تواند آینه و مظهر قوای عالی روحی گشته،خود را از انوار حقایق و قوای خلّاقه عوالم عِلوی تغذیه کند.

۴۱-همین طور نفس ناطقه نیز می تواند به وسیلهٔ تزکیه و تصفیهٔ خود لطیف تر و کامل تر گشته،صعود به مدارج روح جامع یا عقل فعال یعنی عالم جبروت کرده، حقایق و فیوضات او را دریافت نماید و بدان وسیله به حظوظ روحانی برسد.

۴۲-در دل ذرات اجزای جسم نسبت به نفس ناطقه و در دل این یکی هم نسبت به روح جامع یا عقل فعال و در دل این یکی هم نسبت به جسم و نفس،همان آتش عشق و عشق فروزان است که در دل ذرات جهان بزرگ پیدا و هویداست.

۴۳-جسم و نفس و روح انسانی هم مانند عقل کل و نفس کل و طبع کل از همدیگر جدا نیستند و محدود به حدود امتدادی نمی باشند.

۴۴-روح جامع انسانی یا عقل فعال را به مناسبت تعلّق خود به عالم جبروت که منطقهٔ معقولات مجرده است جوهر مجرد محض نامند.

۴۵-بدین قرار شباهت و مطابقت انسان که جهان کوچک است با جهان بزرگ به خوبی آشکار و روشن می گردد.

۴۶-پس انسان در عین حال یک موجود ناسوتی و ملکوتی و جبروتی و نمایندهٔ عقل کل و نفس کل و طبع و مظهر تجلّی ذات و صفات و افعال الوهیّت می باشد.

آری،این است دورنمایی از عظمت و شخصیّت انسان که گروه کثیری از آن بی خبرند و به خاطر بی خبری و عدم اطلاعشان خود را در بند جسم و شکم و شهوت اسیر کرده و سعادت دنیا و آخرت خود را به باد داده اند و خبرداران هم بر اثر قرار گرفتن در مدار عبادت به ظهور شخصیّت الهی خود اقدام کرده و خود را به

لقای حق و وصال محبوب رساندند.

شما اگر صد روایت کتاب پرارزش«مصباح الشریعه»را همراه با شرح و توضیحی که این فقیر بر اساس آیات قرآن و روایات بر آن نوشته ام بخوانید بیشتر به مقام و موقعیّت انسان و نقش بندگی و عبادت در به ظهور آوردن استعدادهای او و مقامات ملکوتی وی واقف خواهید شد،بدین لحاظ در توضیح روایت صدم نیاز بیشتری به بسط مقدّمه نمی بینم،از این جهت متن روایت را ترجمه کرده و به نکاتی از زندگی عباد وارسته اشاره می کنم.

ص:۴۱۸

[وَ تَفْسيرُ الْعُبُودِيَّهِ بَذْلُ الْكُلِّيَّهِ،وَ سَبَبُ ذلِكَ مَنْعُ النَّفْسِ عَمّا تَهْوىٰ وَ حَمْلُها عَلىٰ ما تَكْرَهُ،وَ مِفْتاحُ ذلِكَ تَرْكُ الرّاحَهِ وَ حُبُّ الْعُزْلَهِ،وَ طريقُهُ الْاِفْتِقارُ الَى اللّهِ تَعالى.

قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه و آله:اُعْبُدِ اللّهَ كَاَنَّكَ تَراهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَراهُ فَاِنَّهُ يَراكَ.

وَ حُرُوفُ الْعَبْدِ ثَلاثَهٌ:اَلْعَيْنُ وَ الْباءُ وَ الدّالُ،فَالْعَيْنُ عِلْمُهُ بِاللّهِ تَعالى،وَ الْباءُ بَوْنُهُ عَمَّنْ سِواهُ،وَ الدّالُ دُنُوُّهُ مِنَ اللّهِ تَعالى بلا كَيْفٍ وَ لا حِجابِ]

تفسير عبوديت

عبوديّت،بذل همهٔ موجوديّت در راه عشق اوست و اين ميسّر نيست مگر به منع نفس از خواهش هاى غلط و واداشتن او به برنامه هاى الهى،گرچه در اول اين واداشتن از آن برنامه ها كراهت داشته باشد و كليد ترك خواهش ها و واداشتن نفس به آنچه از آن كراهت دارد،ترك راحت و عشق به عزلت از اهل آلودگى و پليدى است و راهش احساس حقيقى احتياج به حضرت حق است.

رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود:

خداى را آن چنان بندگى كن به گونه اى كه او را مى بينى و اگر تو او را نمى بينى حضرت حق تو را مى بيند.

عبد را سه حرف است:ع،ب،د.

عین: اشاره به علم و معرفت عبد به حق است.

باء: اشاره به بُعد و دوری از غیر اوست.

دال: اشاره به دُنُوّ و قرب عبد به حضرت حق دارد.

ص:۴۲۰

[وَ اصولُ الْمُعامَلاتِ تَقَعُ عَلىٰ اَرْبَعَهِ اوْجُهٍ:مُعامَلَهُ اللّهِ، وَ مُعامَلَهُ النَّفْسِ،وَ مُعامَلَهُ الْخَلْقِ،وَ مُعامَلَهُ الدُّنْيا.

وَ كُلُّ وَجْهٍ مِنْها مُنْقَسِمٌ عَلىٰ سَبْعَهِ ارْكانٍ:

اَمّا اصولُ مُعامَلَهِ اللّهِ فَبِسَبْعَهِ اشْياءَ:اَداءِ حَقِّهِ،وَ حِفْظِ حَدِّهِ، وَ شُكْرِ عَطائِهِ،وَ الرِّضا بِقَضائِهِ،وَ الصَّبْرِ عَلىٰ بَلائِهِ،وَ تَعْظيمِ حُرْمَتِهِ،وَ الشَّوْقِ اِلَيْهِ.

وَ اصولُ مُعامَلَهِ النَّفْسِ سَبْعَهٌ:اَلْجَهْدُ وَ الْخَوْفُ،وَ حَمْلُ الْاَذىٰ وَ الرِّياضَهِ،وَ طَلَبُ الصِّدْقِ،وَ الْاِخْلاصُ،وَ اخْراجُها مِنْ مَحْبُوبِها،وَ رَبْطُها فِى الْفِقْهِ.

وَ اصولُ مُعامَلَهِ الْخَلْقِ سَبْعَهٌ:اَلْحِلْمُ وَ الْعَفْوُ،وَ التَّواضُعُ، وَ السَّخاءُ،وَ الشَّفَقَهُ،وَ النُّصْحُ،وَ الْعَدْلُ،وَ الْاِنْصافُ«اوِ الْاِنْصاتُ».

وَ اصولُ مُعامَلَهِ الدُّنْيا سَبْعَهٌ:اَلرِّضا بِالدّونِ،وَ الْإيثارُ بِالْمَوْجودِ،وَ تَرْكُ طَلَبِ الْمَفْقودِ،وَ بُغْضُ الْكَثْرَهِ،وَ اخْتيارُ الزُّهْدِ،وَ مَعْرِفَهُ آفاتِها،وَ رَفْضُ شَهواتِها،مَعَ رَفْضِ الرِّياسَهِ.

فَاذا حَصَلَتْ هٰذِهِ الْخِصالُ بِحَقِّها فى نَفْسٍ فَهُوَ مِنْ خاصَّهِ اللّهِ تَعالى وَ عِبادِهِ الْمُقَرَّبينَ وَ اوْليائِهِ حَقّاً]

حقیقت معاملات

اشاره

ریشهٔ تمام معاملات بر چهار مرحله است:

۱-معامله با اللّه.

۲-معامله با نفس.

۳-معامله با خلق.

۴-معامله با دنیا.

و هر یک را هفت رکن است:

تعامل با خدا

اما هفت رکن معاملهٔ خلق با حق عبارت است از:

۱-ادای حق الهی: شرکت قلبی در میدان اصول عقاید و عمل به تمام واجبات بدنی و مالی.

۲-حفظ حدود حق: آراسته شدن به حسنات و ترک محرّمات اعم از اخلاقی و اجتماعی و مالی.

۳-در هر حال شاکر بودن و از جناب حق راضی بودن.

۴-رضایت به قضای دوست اعم از سلامت و مرض،فقر و غنا و سایر احوالات.

۵-صبر بر حوادث.

۶-بزرگداشت عظمت او در همهٔ شؤون.

۷-شوق و عشق به لقای حضرت او.

تعامل با نفس

اما هفت رکن معاملهٔ با نفس عبارت است از:

۱-جهاد با نفس و مقهور و مغلوب داشتن آن در تمام احوالات،مبادا که آدمی را از طریق بندگی منحرف کند.

۲-هراسان بودن از وضع نفس و خدعه و مکر و فریب او.

۳-تحمّل ریاضت و جهاد نفس.

۴-ملازم صدق بودن.

۵-خلوص در همهٔ افعال و کردار.

۶-دور داشتن نفس از لذائذی که محبوب اوست،ولی مخالفت با خواسته های حق است.

۷-نفس را در راه طلب فقه و علم و دانش قرار دادن.

تعامل با خلق

اما هفت رکن معاملهٔ با خلق عبارت است از:

۱-حلم و بردباری و فرونشاندن شعلهٔ غضب در برابر اشتباه اخلاقی همنوعان.

۲-رفتار با مردم به فروتنی و تواضع.

۳-رعایت صفت سخا و کرم در حد عدالت و احسان.

۴-با لطف و مهربانی با مردم برخورد کردن.

۵-معاشرت و آمیزش با خلق را از نفاق و تصنّع دور داشتن.

۶-همراه بودن با صفت عدل در همهٔ امور.

۷-ملازم انصاف به سکوت بودن از سخن غیر حقّ.

تعامل با دنیا

امّا ارکان معاملهٔ با دنیا عبارت است از:

۱-به اندک از دنیا و حلال آن قانع بودن.

۲-صرف آنچه از دنیا به او عنایت شده در معیشت خود و زن و فرزند و دیگران به نحو ایثار.

۳-طلب ننمودن آنچه در دسترس نیست و یا برای انسان میسّر نمی شود.

۴-دشمنی با اضافه از ضرورت که حاصلی جز وزر و وبال و برانگیختن حرص و طمع ندارد.

۵-اختیار کردن زهد.

۶-غافل نماندن از آفات و مهالک دنیا و به دور انداختن شهوات غلط آن.

۷-ترک ریاست و مقام مادی که حاصلی جز فرعون شدن ندارد.

چون این واقعیّت ها تحصیل شود آدمی از بندگان خاص و عباد مقرّب حضرت اللّه می شود. یا رب به سرّ السر ذات بی مثالت

دورنمایی از حیات عابدان عارف

آنـان که ارکـان معـامله بـا اللّه و بـا نفس و بـا خلق و با دنیا را رعایت کردنـد به دریافت لـذّت عبادت و بنـدگی نایل شدنـد و کارهای عظیم و مهمّی از پی بندگی و رعایت اخلاص به نفع خود و جامعهٔ انسانی از آنان سر زد.

شرح حـال آن بزرگـواران در کتـبی بسـیار مهم چون«اعیـان الشـیعه»،«الغـدیر»، «خـاتمه المسـتدرک»،«الـذریعه»،«تأسـیس علوم الشیعه»،«قاموس الرجال»، «جامع الرواه»،«رجال الکشی»،«خلاصه الاقوال»،«رجال»بحر العلوم و مامقانی، «معجم رجال الحدیث»و صـدها کتاب دیگر آمـده که برای ادای گوشه ای از حق آنان،به ذکر حالات تعـدادی از آنان قناعت می شود،باشد که نکات روشن حیات آنان چراغ فروزانی،فرا راه ما ناقصان جهت کامل شدن وجودمان در امور معنوی گردد.

۱-بُرَیْر بن خُضَیْر: از اصحاب حضرت سیّدالشّهدا علیه السلام و از شهدای بزرگوار روز عاشورا است،در احوالاتش نوشته اند:

مردی بود عابد،زاهد،عارف،تسلیم مقام امامت،شجاع و مدافع راستین مکتب توحید.

۲-مسـلم بن عَوْسَـجه: از شـهدای با کرامت کربلا،عارف معارف الهیه،منور به نور توحید،عاشق حق،عابد کم نظیر،وکیل مسلم بن عقیل در ایّامی که آن جناب از طرف امام حسین علیه السلام در کوفه بود.

۳-ابو ثُمامـهٔ صَـیْداوی: در عبادت حق و تسـلیم به مقام توحیـد و نبوّت و امامت همّتی فوق العاده داشت و انسانی کامل و تمام عیار بود.

او همـان شخصیّت والاـیی اسـت کـه بـه هنگـام زوال روز عـاشورا،در آن بحبوحـهٔ حـوادث و سـختی هـا بـه محضـر حضـرت سیدالشهدا علیه السلام عرضه داشت:

جانم فـدایت ! می بینم که این لشـکر به مقاتلت نزدیک شده اند،امّا به حق حق قسم که تو کشـته نشوی تا من در خدمت تو به شرف شهادت نایل نشوم و به خونم در نغلطم،دوست دارم نماز ظهر را با تو بخوانم،سپس خدای خود را ملاقات نمایم.امام سر به سوی خدا برداشت و گفت:یاد نماز کردی،خداوند تو را از نمازگزاران و ذاکران قرار دهد.

۴-حبیب بن مظاهر اسدی: از رجال علم و عبادت و معرفت و مروّت و اصالت و حقیقت است.

آورده اند که:

شهادت آن جناب اثر عظیم بر حسین علیه السلام داشت و امام به وقت قرار گرفتن در کنار بدن حبیب فرمود:

خداوند تو را جزا دهد که مرد فضل و کرامت بودی و به یک شب ختم قرآن می نمودی (۱).

حبیب حامل لوای علوم اهل بیت علیهم السلام و از خواصّ اصحاب حضرت مولی الموحدین علی علیه السلام بود.

۵-جابر بن عروه غفاری: از شخصیّت های بزرگ اسلامی و از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و در ایمان و هجرت و جهاد فی سبیل اللّه مقامی بس بلند داشت.

در بـدر و حنین جهت یاری رسول خـدا صـلی الله علیه و آله حاضـر بود و به روز عاشورا برای دفاع از حق و حقیقت با آن که پیری سـالخورده بود عمامه به سـر بست و ابروهای خود را از روی چشـمان خویش پس زده با دسـتمالی بست تا بتوانـد جلوی خود را دیده و از دین الهی دفاع کند،حضرت حسین علیه السلام جنگ او را نظاره می کرد و می فرمود:

۱- ۱) - نفس المهموم:۲۷۲.

ای پیرمرد ! سعی و کوششت در راه حق مشکور باد (۱).

او در عین سالخوردگی شصت نفر از دشمنان انسانیّت را به خاک انداخت آن گاه به شرف با عظمت شهادت در رکاب حضرت سیدالشّهدا علیه السلام نایل شد.

۶-سعید بن عبد اللّه حنفی: از بزرگان و وجوه شیعه و مردی شجاع و صاحب عبادت و معرفت بود،او همان کسی است که ظهر عاشورا در پیش روی حضرت سیدالشهدا علیه السلام ایستاد تا حضرت نمازش را با اصحاب بخواهد و در پایان رکعت اول نماز بر اثر کثرت جراحاتی که از تیر و نیزه و سنان به او رسیده بود در حالی که می گفت:الهی ! سلام مرا به پیامبر برسان و به آن جناب بگو که من در تحمّل این همه سختی قصدی جز دفاع از حسین و ذرّیهٔ تو نداشتم،جان سپرد.

۷-نافع بن هلال: از رجال برجستهٔ اسلام و از ایمان و یقین و صبر فوق العاده ای برخوردار بود،او همان انسان با معرفت و مجاهدی است که به حضرت حسین علیه السلام عرضه داشت:

وَ انّا عَلیٰ نِیّاتِنا وَ بَصائِرِنا نُوالی مَنْ والاکَ وَ نُعادی مَنْ عاداکَ (۲).

ما از پی نیّات الهی و پاکمان و از اثر بصیرتی که در سایهٔ عبادت و خلوص به دست آورده ایم دوست دوستانت و دشمن دشمنانت هستیم.

۸-سیف بن حارث بن سریع و مالک بن عبد اللّه بن سریع: از رجال برجستهٔ دین و از شجاعان روزگار و از پرهیزکاران به نام و دو پسر عمو بودند.

در عاشورا خدمت امام رسیدند در حالی که سخت گریه می کردند،حضرت فرمود:

۱- ۱) -مستدرکات علم الرجال الحدیث:۱۰۳/۲.

۲- ۲) -اللهوف:۷۹؛بحار الأنوار:۳۸۱/۴۴،باب ۳۷.

چرا می گریید ؟ به خدا قسم امید دارم که بعد از ساعت دیگر دیدهٔ شما روشن شود،عرضه داشتند:خدا ما را فدای تو گرداند،و اللّه قسم ! ما بر جان خویش گریه نمی کنیم بلکه برای شما می گرییم که دشمنان تو را احاطه کرده و ما قدرت بر دفع آنان را نداریم.

حضرت فرمود:خداوند شما را به اندوهی که بر من دارید و به مواساتتان با من، بهترین جزای پرهیزکاران عنایت کند (۱).

۹-عابس بن ابی شبیب شاکری: از رجال بزرگ و با کرامت شیعه،مردی شجاع و خطیب و انسانی عابد و متهجّد و باتقوا بود،او همان انسان بزرگواری است که اولین نامهٔ مسلم بن عقیل را پس از بیعت کوفیان از کوفه تا مکه جهت حضرت سیدالشهدا علیه السلام برد.

۱۰-حنظله بن اسعد شبامی: از شجاعان نامی و از وجوه شیعه و در عبادت و تقوا و زهد و کرامت مقامی بس والا داشت.

امام حسین علیه السلام در روز عاشورا به او خطاب کرد:

ای حنظله ! خداوند تو را رحمت کند،بدان که این جماعت به خاطر سرتافتن از حق و هجوم به تو و یاران و اصحابت مستوجب عذاب شدند.چگونه خواهد بود حال اینان که برادران پارسای تو را کشتند ؟

حنظله عرضه داشت:راست گفتی فدایت شوم ! آیا من به سوی حق نروم و به برادرانم ملحق نشوم ؟ فرمود:چرا به سوی آنچه برایت مهیّا شده بشتاب،آن چیزی که از دنیا و ما فیها بهتر است،یعنی آن سلطنت و ملکی که کهنه نشود و زوال نگیرد،پس آن سعید نیک اختر حضرت را وداع کرد و عرضه داشت:

۱- ۱) -ابصار العین فی انصار الحسین:۱۳۲.

سلام بر تو ای ابا عبد اللّه ! درود خدا بر تو و بر اهل بیتت باشد که خدا ما و شما را در بهشت گرد هم آورد (۱).

۱۱-سُوَید بن عَمْرو: از رجال شریف النّسب و دارای معرفت کامل و کرامت جامع بود،او در میان مردمان به کثرت نماز و آراستگی به زهد مشهور بود،به روز عاشورا از کثرت جراحات در بین کشتگان افتاد و همگان گمان بردند از دنیا رفته،به همین منوال بود تا گاهی که شنید امام حسین علیه السلام شهید شده،او را تاب نماند کاردی که در کفش خود پنهان کرده بود بیرون آورده و به زحمت و مشقّت شدید، اندکی جهاد کرد تا به شرف شهادت نایل آمد ! (۲)!

این چند تن که خیلی مختصر به احوالات الهی و ملکوتیشان آشنا شدید نمونه هایی از آن هفتاد و دو نفر بودند که در سخت ترین روزگار و مشکل ترین شرایط،حق حضرت اللّه را ادا کرده و از فرهنگ الهی با نثار جان دفاع نمودند و درس زهد و صبر و توکل و عبادت و تسلیم و کرامت و حرّیت و اصالت و شرف را به تمام انسان های روزگار دادند.

آری،اینان از مصادیق بارز روایت باب عبودیّتند،روایتی که حضرت صادق علیه السلام در آن روایت به مقامات و حالات عاشقان حقیقی حق اشاره فرموده اند.

۱۲-اَبان بن تَغْلِب: از اهل کوفه و ثقه و جلیل القدر و قاری و عالم به وجوه قرائت و دلایل آن بود.

در تفسیر قرآن و علم حدیث و فقه و لغت سرآمد زمان خویش بود،رجال ابن داود می گوید:

۱- ۱) -اللهوف:۱۰۸.

۲- ۲) -اللهوف:۱۰۸؛بحار الأنوار:۲۳/۴۵،باب ۳۷.

آن جناب از وجود مبارک امام صادق علیه السلام سی هزار حدیث حفظ داشت (۱)! ! دارای تصانیف متعددی در علوم اسلامی و به خصوص در قرآن مجید است،کتاب «فضائل و احوال صفیّن»نوشتهٔ آن مرد بزرگ الهی است.

خدمت حضرت زین العابدین و امام باقر و حضرت صادق علیهم السلام رسید و به التفات خاص از طرف آن سه امام همام مشرف گشته،امام باقر علیه السلام به او فرمود:

در مسجد مدینه بنشین و مردمان را فتوا ده که دوست دارم در شیعه مانند تو را ببینند (۲).

در کلامی دیگر فرمود:

با اهل مدینه مناظره کن که دوست دارم مانند تو از رُوات و رجال من باشد (۳).

امام صادق علیه السلام چون خبر مرگ وی را شنید فرمود:

رحمت خداوند بر او باد و سوگند به خدا که مرگ او دل مرا به درد آورد ! (۴)!

۱۳-اسماعیل بن عَمّار صَیْرفی: از اصحاب حضرت صادق علیه السلام و موسی بن جعفر علیهما السلام و از بزرگان اصحاب آن دو بزرگوار و از هر جهت ثقه و مورد اطمینان اهل اسلام و راویان حدیث است.

عمّار بن حیّان (پدرش) می گوید:

به حضرت صادق علیه السلام گفتم:اسماعیل در حق من نیکوکار است،امام ششم فرمود:او را دوست داشتم و الحال عشق و محبّتم به او اضافه گشت (۵).

۱- ۱) -رجال ابن داود:۳۸۹.

۲- ۲) - رجال الکشی:۳۳۰،حدیث ۶۰۳؛خلاصه الاقوال:۷۳.

۳- ۳) - خلاصه الاقوال:۷۳.

۴- ۴) -رجال الکشی:۳۳۰،حدیث ۶۰۱.

۵- ۵) - بحار الأنوار:۲۶۸/۴۷،باب ۸،حدیث ۴۰.

امام صادق علیه السلام هرگاه اسماعیل بن عمار را می دید می فرمود:

خداوند گاهی دنیا و آخرت را به بعضی عنایت می کند ! ! (۱).

۱۴-بُرَید بن معاویه عِجْلی: از وجوه فقهای اصحاب و ثقه و جلیل القدر و عظیم الشأن و از حواریّین حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام است.او نزد ائمه علیهم السلام دارای مکانت و محلّ عظیم و از اصحاب اجماع به شمار می آید.

امام صادق علیه السلام فرمود:

اوتاد زمین و اعلام دین چهار نفرند:محمد بن مسلم،لَیْث بَخْتَری،زُراره بن اعین و برید عجلی (۲).

در روایتی در حق ایشان فرمود:

اینان قوّامون به قسط و گویندگان صادق و سبقت گیرندگان سبقت گیرندگان و بندگان مقرب حضرت حقند (۳).

در بیانی فرمود:

مخبتین را به بهشت الهی بشارت دهید.آن گاه اسم این چهار نفر را برد و فرمود:

اینان از نجایند و امنای الهی در حلال و حرام،اگر ایشان نبودند آثار نبوت منقطع و مندرس می شد (۴)! !

۱۵-ابو حمزهٔ ثُمالی: ثقه و جلیل القدر و از مشایخ اهل کوفه و در محبّت و عشق به حق و ائمه علیهم السلام و عبادت و زهد و کیاست و درایت مقامی بس ارجمند دارد.

۱- ۱) -رجال الکشی:۴۰۲.

۲- ۲) -رجال الکشی:۲۳۸،حدیث ۴۳۲.

۳- ۳) -رجال الکشی:۱۰،حدیث ۲۰؛روضه الواعظین:۲۸۲/۲.

۴- ۴) -رجال الکشی:۱۷۰،حدیث ۲۸۶؛وسائل الشیعه:۱۴۲/۲۷،باب ۱۱،حدیث ۳۳۴۲۹.

از حضرت رضا علیه السلام نقل شده:

ابو حمزه در زمان خود مانند سلمان بود در زمان خودش،از این جهت به چهار نفر از ما«حضرت زین العابدین و امام باقر و حضرت صادق و موسی بن جعفر علیهم السلام»خدمت کرد (۱).

امام صادق علیه السلام روزی او را طلبید و فرمود:

انّی لَاَسْتَریحُ اذا رَأَیْتُکَ (۲).

هرگاه تو را می بینم آرامش و راحت و آسایش پیدا می کنم.

در احوالات آن جناب نوشته اند:

دخترکی داشت به زمین افتاد و دستش شکست،نشان شکسته بند داد،گفت که استخوانش شکسته،باید آن را جبیره کرد،یعنی بست تا زمانی که جوش بخورد، ابو حمزه به حال آن دخترک رقّت کرد،اشک از دیده اش ریخت و به پیشگاه حق دعا کرد،شکسته بند خواست آن دست شکسته را ببندد،دید از آثار شکستگی خبری نیست،به دست دیگرش نظر انداخت دید عیبی ندارد.گفت:ای مرد ! دست دخترت بی عیب است و احتیاج به معالجه نیست (۳).

۱۶-حُمران بن اعْیَن: از حواریین حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام است،بر اثر معرفت و عبادت و دانش و بینش و کمالی که داشت حضرت باقر علیه السلام به او فرمود:تو در دنیا و آخرت شیعهٔ مایی.

حضرت صادق علیه السلام پس از مرگش فرمود:

۱- ۱) -رجال الکشی:۴۸۵،حدیث ۹۱۹.

۲- ۲) -رجال الکشی:۳۳،حدیث ۶۱.

۳- ۳) -رجال الکشی:۲۰۲.

ماتَ وَ اللّهِ مُؤْمِناً (۱).

به خدا قسم مؤمن از دنیا رفت.

۱۷-زراره بن اعین: جلالت شأن و عظمت قدرش بیش از آن است که ذکر شود،جمیع خصال خیر از علم و فضل و فقاهت و دیانت و وثاقت در او جمع بود از حواریّین حضرت باقر و امام صادق علیهما السلام است.

آن حضرت به فیض بن مختار فرمود:

هرگاه خواستی حدیث ما را،پس از زراره اخذ کن (۲).

امام صادق علیه السلام در حق او فرمود:

اگر زراره نبود می گفتم احادیث پدرم امام باقر علیه السلام از بین می رفت (۳).

ابن ابی عمیر که از بزرگان اصحاب است می گوید:

وقتی به جمیل بن دُرّاج که از اعاظم فقها و محدّثان است گفتم:محضرت چه نیکوست و مجلس افاده است چه زینت دارد ! گفت:آری،اما به اللّه سوگند ! ما در برابر زراره نبودیم مگر به منزلهٔ طفل مکتبی در برابر استادش ! (۴)!

۱۸-عبد الرحمن بن اعین: در جلالت و منزلت و معرفت و عبادت همانند برادر با کرامتش زراره بود.

۱۹-صَفْوان بن مهران جَمّال کوفی: فوق العاده ثقه و دارای منزلت عظیم و از اعاظم اصحاب و عابدی بزرگوار و جلیل القدر است.از امام صادق علیه السلام حدیث روایت می کند و او همان شخصیّت معتبری است که ایمان و اعتقاد خود را دربارهٔ

۱- ۱) -رجال العلامه الحلی:۶۳-۶۴.

۲- ۲) -رجال الکشی:۱۳۵،حدیث ۲۱۶؛بحار الأنوار:۲۴۶/۲،باب ۲۹،حدیث ۵۸.

۳- ۳) -رجال الکشی:۱۳۶،حدیث ۲۱۷؛وسائل الشیعه:۱۴۳/۲۷،باب ۱۱،حدیث ۳۳۴۳۵.

۴- ۴) -رجال الکشی:۱۳۴،حدیث ۲۱۳.

ائمه علیهم السلام به آن حضرت عرضه داشت،حضرت به او فرمود:رَحِمَکَ اللّهُ (۱)!

۲۰-عبد اللّه بن ابی یعفور: انسانی با کرامت و ثقه و بسیار جلیل القدر است،در میان اصحاب ائمه علیهم السلام مردی کم نظیر و از حواریّین حضرت باقر و صادق علیهما السلام است.

او در نزد امام صادق علیه السلام محبوبیّت فوق العاده داشت و حضرت از او اعلام رضایت فرمود،به علّت این که در مقام اطاعت و امتثال امر آن جناب و قبول قول آن حضرت خیلی ثابت قدم بود،چنان که در روایت آمده:

روزی به حضرت صادق علیه السلام عرضه داشت:به خدا قسم ! اگر شما اناری را نصف کنی و بگویی این نصف حرام است و این نصف حلال،من آنچه را فرمودی شهادت می دهم،حضرت دو مرتبه فرمود:خداوند تو را رحمت کند (۲).

حضرت پس از مرگ عبد اللّه بن ابی یعفور برای مفضّل بن عمر نامه ای نوشتند که سراسر آن نامه ثنای عبد اللّه و رضایت آن جناب از اوست و کلمات و جملات نامه به مرتبه ای است که عقل آدمی به حیرت می افتد.

حضرت صادق علیه السلام دربارهٔ عبد اللّه بن یعفور می فرماید:

وَ قُبِضَ صَلَواتُ اللّهِ عَلیٰ رُوحِهِ مَحْمودَ الْاَثَرِ،مَشْکورَ السَّعْیِ،مَغْفوراً لَهُ، مَرْحوماً بِرِضَی اللّهِ وَ رَسولِهِ وَ امامِهِ عَنْهُ فَوَلادَتی مِنْ رَسولِ اللّهِ صلی الله علیه و آله ما کانَ فی عَصْرِنا احَدٌ اطْوَعَ لِلّهِ وَ لِرَسولِهِ وَ لِامامِهِ مِنْهُ،فَما زالَ کَذلِکَ حَتّیٰ قَبَضَهُ اللّهُ اِلَیْهِ بِرَحْمَتِهِ وَ صَیَّرَهُ اِلیٰ جَنَّتِهِ (۳).

ای مفضل بن عمر ! عبد اللّه بن ابی یعفور از دنیا رفت،صلوات خدا به روحش،

۱- ۱) -بحار الأنوار:۳۹۶/۳۶،باب ۴۶،حدیث ۱.

۲- ۲) -رجال الکشی:۲۴۹،حدیث ۴۶۲.

۳- ۳) -رجال الکشی:۲۴۸،حدیث ۴۶۱.

او را اثری پسندیده است،سعی و کوشش او در راه حق مشکور باد،خداوندش بیامرزد،او از پی خشنودی خدا و رسول و امام که از او داشتند غرق رحمت است،به جان خودم سوگند که جگر گوشهٔ رسول خدایم،در زمان ما کسی نسبت به حق و رسول الهی و امامش مطیع تر از او نبود،آن مرد الهی در تمام این زمینه ها پایدار و ثابت قدم بود تا به رحمت حق واصل شد و به عنایت الهی به بهشت رسید.

پایان

نزدیک اذان ظهر روز پنج شنبه

۱۳۶۷/۱/۱۸ شمسی برابر با ۱۹ شعبان المعظم

۱۴۰۸ هجری قمری،تهران

ص:۴۳۵

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹